T(Soome)
JQE

1

VIIMSI RAAMATUKOGU
1511 007231

Eeva Joenpelto

TÕMBAB USTEST
JA AKENDEST

Eeva Joenpelto

TÕMBAB USTEST JA AKENDEST

EEVA JOENPELTO

TÖMBAB USTEST JA AKENDEST

Eeva Joenpelto

TÕMBAB USTEST JA AKENDEST

KUSTUTATUD
10. 05. 2026
Viimsi Raamatukogu

TALLINN
KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»
1981

T (Soome)
J 51

Originaal:
Eeva Joenpelto
Vetää kaikista ovista
Werner Söderström Osakeyhtiö
Porvoo-Helsinki
[1974]

TÕLKINUD HELLA-MARE MÄNNAMAA
KUJUNDANUD HELMUT POLBERG

KUSTUTATUD
Viimsi
Raamatukogu
Viimsi Raamatukogu

4703000000
J 70304—432 / M 901(16)—81 161—81

© Eeva Joenpelto 1974
© Tõlge eesti keelde ja järelsõna. Kirjastus «Eesti Raamat», 1981

On mitmesuguseid legende. Nii üllaid, nii ilusaid, et neist hõõgavast vaiksest võimust jätkub paljudeks eelolevateks aastakümneteks. Ja nii karme ning julmi, et mehed ja naised, kes kord nende käiku mõjutasid, hallipäistena ja vanadusnõtradena enam adudagi ei suuda, et juttu on neist ja nende tegudest. Ilusaile lugudele ilmselt polegi seletust — on ju ajast-arust rääkida heast südamest, aususest, õiglusest —, aga nurjatud lood nõutavad pühakirjagi esile. On käsk, et ülekohus kolmandast ja neljandast põlvest saadik kätte nuheldakse. Ja tõesti, ütlen ma teile.

Kuid vahest pole reetmist, kuritarvitust või julmust siiski niivõrd vaja karta kui seda, et hakkad petma iseennast.

Ja legendid jätkuvad, ükskõik kui kindlalt ka otsustatakse eelmise aastasaja või vähemalt eelmise aastakümne und edasi magada. Siin ei aita miski. Sest nii jätkub elu, kevade tulek, uue loomine. Lihtsalt ja žestideta nagu päikesetõus. Ööd hommikuta pole ju eales. Ja inimene saab ikka, mida ta tõsiselt tahab. Ning kui lootus aitab tihti, siis usk aitab alati. Öeldakse.

Kui keegi kaupmees Oskari Hänninen eelmise sajandi viimasel aastakümnel siia jõudis, oli külast juba vallasüda saanud. Neem suure järve idarannikul hoidis kõvasti mäeseljakust kinni. Kõrval konutas vankumatuna mitmesaja-aastane kivikirik, mille lähedale olid püstitatud kirikhärra ja abiõpetaja ametielamud, punane ja kollane. Külas elasid ka kroonufoogt, nimismees ja ringkonnaarst. Oli olemas apteek, postkontor, valla magasiait, kolm talurahvakauplust, pagar, mõned värkstoad, rahvakool, kaks saeveskit ja õlleköök.

Aga kulus veel kümme aastat, enne kui võis õlilambid nurka visata ja juhtmed tubadesse vedada. Ja nagu poleks

elektrist isegi juba küllalt, asutati samal aastal ka keskkool ja telefoniühistu. Esialgu ajasid abiõpetaja ja jaamaülema proua omavahel telefoniga päevas neli-viis tundi juttu, söömiseks pidasid raasuke vahet.

Ometi oli küla ikka veel nagu suletud ustega majamürakas. Aga sagarad hakkasid ajapikku seintes logisema, ukselauad hõrenema, hakkas tõmbama ja vihisema. Mõni uks läks iseenesest lahti, teisel lükati riiv seestpoolt eest, kolmandale leidus võti.

Tolle tähelepanuväärse aastakümne ringis hakkasid keegi kammerjunkur ja laevakapten endale vabrikut ehitama, teine teisele poole, kumbki oma külaserva. Kammerjunkru ettevõte andis ümbruskonnale leha, kapteni kivimurd värvi.

Hännise-taolised tulnukad uskusid meelsasti, mida väideti. Küla põlisasukad olid kõrgid, iseteadlikud ja omaettehoidvad. Sugupõlvede vältel lubjast vett juues olid neist saanud pikad ja kõhetud, aga sitked inimesed. Nõbud naisid nõbusid, sest mis sest verest ja varandusest ikka segama hakata. Ja vihuviimaks tõusis neile vist pähe ka tselluloosi mäda hais.

Aga seda, et vabrikandid olid peened härrased, ei saanud küll eitada. Konjakiklaase tõstes vestlesid nad isekeskis viies võõras keeles, soome sõna suhu võtmata. Eks nad olnudki ju rootslased, kelle silmis maa täbar olukord ainult germaanlaste ja slaavlaste vahelisest võitlusest tulenes. Kaalutlevad, raskepärased ja süngemeelsed soomlased olid madalamal tasemel kui nemad, ettevõtlikud ja vabad, lisaks veel sõdalastest põlvnevad germaanlased. Eks andnud see määratu poolehoid, mida mingisugune sotsialism soomlaste hulgas oli võitnud, see ilme, mille nad talle andsid, see moraalne metsistumine, mis sellega kaasnes, nende masside kohta rohkem kui ebameeldiva tunnistuse. Kuna seik, et sotsialism rootslastelt vähe toetust leidis, osutas seevastu tervele mõistusele ja uhkele iseteadvusele, mis on juba vanast ajast olnud germaanlaste aadlitunnuseks.

Oma mahagonlaudade ääres arendasid nad välja kontsentreerimisoskuse. Üle terve Lääne-Uusimaa liitus lauavabrik lauavabrikuga, et siis mõne aasta kuludes emma-kumma suurtöösturi pihku sattuda. Kuidas liisk just kunagi langema juhtus. Nagu kogemata sugenes kammerjunkru vabriku kõrvale täielikult välismaisel kapitalil töötav vineerivabrik. Aga siis oli küll juba valla sõda, mis pidi sõdadest viimane olema, ja asjad hakkasid sassi minema.

Kammerjunkur ja laevakapten polnud oma mõtete poolest ümbruskonna põlisasukaist, nendest Rautalinidest, Åfeltidest, Hemmilötest, Alenitest, Harmidest ja Julinitest kuigi kaugel. Nad lihtsalt ei tundnud neid. Inimesed nende vabrikuis olid mujalt pärit popsikari, ja sedagi tundsid nad ainult paberi peal ja kui otsustusvõimetut, järeleandlikku, aga vahel äkisti mässama hakkavat massi. Ettevaatamiseks oli põhjust.

Tõllaga, hiljem juba ka autoga sõitsid nad vahel läbi küla. Jäigad nagu tühjad, pealaest jalatallani rautatud keskaegsed sõjarüüd, istusid nad tagaistmel. Ja ega too hatune, teelt eest pöörav vägi osanud neid inimestena ette kujutadagi.

Ometi pidid noodki elama. Hooti, aga kindlasti siiralt muret tundes asutas kammerjunkur tollele karjale haigus- ja vanaduskassa, ehitas üürikasarmud või rentis vähemalt hurtsikute tarbeks maad. See oli pisut võõrastav ja viitaski vist juba pehmusele, mis hakkas kammerjunkru meeli valdama, võttes ta hiljem hukutavalt ja täielikult oma võimusse. Aga laevakapten püsis tal kannul, süda jahedam, kuid teod seda tõhusamad: andis võileivahinna eest ehitusmaterjaligi ja madala protsendiga laenu. Ja plaane, eeskätt plaane. Kuid seejärel pidid nad ka jälle Rivierasse puhkama ja hasartmänge mängima sõitma.

Ja laevakapten suri. Aga oli ju olemas tema poeg, juba seitsmeteistkümneaastaselt Saksamaale õppima saadetud. Ja põlv muudkui paranes.

Kammerjunkru lugu seevastu nirises piisatumaks. Perekonda tal polnud ja nii irdus ta tasapisi täielikult maast ja tõelusest, unustas vist germaani sõduripärimusedki. Selle igati kurva ülestõusutalve järel saatis ta iseseisva Soome valitsusele välismaalt kirju, kus apelleeris andeksandmisele ja halastusele. Temasugune mees oli küll viimane, kellelt oleks säärast lõtvust oodatud. Ja seda talle ka otse öeldi. Teotsemist suunates käis sellel maal vere hääl mõistuse häälest ikka üle. Siinmail oli harjutud rästikuist kubisevat põldu kündma. Kui rästikuid polnud, tuli nad luua. Mis sest, et venelastega semutsevad ninamehed olid soomlasest töömehe eksiteele viinud, mis sest, kui see oligi sisimas ikka Saarijärve Paavo*. Andestamisega ei saadud tehtut olematuks. Sestap ei pidanud nukrameelne kammerjunkur sellesse külla ja sellele maale naasmist enam võimalikuks. Mõnda aega Euroopas ringi ekselnud, lõpetas ta puruvaesena oma elupäevad ühes Maroko odavas agulihotellis. Seda ei osanud õieti kujutledagi, omal ajal oli ta ju olnud nii uljas ja võimas mees. Nii oli ühel legendil lihtsalt lõpp, vabrikust sai igav osaühing ja kuldrantidega

---

* Saarijärve Paavo — J. L. Runebergi samanimelise luuletuse visa vaimuga ja kannatlik talumehest peategelane. — *Tõlk.*

Õu oli jürikuiselt paljas. Pealelõunapäike vedas sinna põigiti musti kasetüvesiile, mis tema välja vaadates nihkusid üle kaevukaane ja siis üle sõrmkübarlillede risaräsakile murdunud mulluste varte. Teenija läks üle õue kuuri ja tuli tühja ämbriga tagasi. Vana inimesekõbi, omal ajal kodukülast välja aidatud. Mida temagi küll võis mõelda, või kas ta üldse mõtles? Nüüd ta kolistas kapi kallal, kuna Hänniska vaatas ainult teed, mis pööras Pemenoffi riidepoe taha. See oli juba nii vara kevadel kuiv ja tolmune.

«Ära kolista,» ütles ta teenijale, hakates ise juuksekrunnist nõelu ükshaaval välja võtma ja jälle tagasi panema. Ta kohendas rühti, tegi range, prouale kohase näo pähe.

Ja nii nagu õnnetused pooliti kutsumise, ootamise peale tulevadki, nägi ta nüüd kogu selle seismise tasuks veel tugeva, kindlasammulise Oskari Hännise asemel kõhna, arga, niisama keskealist naist nagu ta isegi.

«Oi jessas,» häälitses ta, kui inimene lähemale jõudis ja väraval peatus. Teenija, käterätt käes, tuli vaatama. Ulatudes Hänniskale ainult õlani, vidutas ta seal silmi. Hänniska ahmis õhku.

«Kas see on Gröönrooska, Gröönroosi Tilta? Issand hoia, on või? Jah, jah on.»

«Sa issanda õnnistus ise, tema jah!» Teenija tõmbus kardina varju, nagu ta seda kodus tõelistel nälja-aastatel oli õppinud. «Sii ta oo jah! Postimehe plika. Sii kah lühike nigu tössak.»

Hänniska vaatas, kuidas naine väravast sisse tuli ja õue seisma jäi.

«Ma mäletan ta isa, nigu oleks just nüidsama olnd,» lobises teenija kardina tagant. Ruuduline õhuke riie liikus. «Ja ta suurt ääkulund postikotti. Jessas, kudas ta ohkis ja ähkis, kui koti põrmandale laskis kukkuda. Ja kas proua teab, et ta ükskord pulmakutsed jõkke ää uputas? Need saadi alles mihklipäeva aegu järvest kätte. Ma oleks ka sinna pulma saand. Aga kus sa änam.»

«Mis sa lobised! Ära kortsi kardinat ära! Sa olid siis jo Suvela peremehele sohilapse valmis teind. Kes sind veel pulma oleks kutsund.»

«Jah, seda pean ma kõik aeg kuulda saama. Aga ikke sai tast hää poeg, varssi saab jo viiskümmend täis. Oma koht on tal ja puha. Aga ikke peavad mu kõrvad seda kuulma. Küll ma tulen küsima, kui selle maja lapsed viiskümmend aastat vanaks on saand. Ja pulma ma oleks ikke võind minna.»

«Olgu peale, jää nüid vakka. Millas need pulmad juba olid.

Praegalt on parem, kui üldse midagi meelde ei tuleta, ainult elad ja oled naasama.»

Teenija läks pliidi juurde ja jäi sinna jõude seisma.

«Eks sii oo ju ikke nii olnd?»

«On, on. Ei maksa seda enam meelde tuletada. Mine nüid. Too või puid pliita alla. Või hakka õue riisuma. Ja mis asja ta nüid sääl seisab? Kõik inimesed näevad.»

Gröönrooska tõesti ainult seisis õues, kalbe, kibestunud, koltunud nägu akna poole pööratud. Tal ei olnud pealtnäha kavatsustki sisse tulla, ta ainult seisis keset mullust kulu ja rämpsu. Kui tema nägu poleks näha olnud, oleks võinud teda metsanurgast tulnud, esimest korda kirikuküllа toodud leerilapseks pidada, nii abitult hoonuke oli ta oma viledaks kulunud ja avaraks jäänud rõivais.

«Ära minegi välja,» ütles Hänniska jälle teenijale. «Hakka põrmandat pesema. Ma lähen ise. Kuidas küll naisterahvas võib niisukest nägu minna?»

«Ju ta oo palju kannatada saand,» arvas teenija.

«Võta pang ja juurehari ja soopa. Ja pea suu kinni, siis kah, kui sa üksi oled. Seintelgi on kõrvad ja vaata et veel silmadki pääs. Miks sa seda ükskord ometi selgeks ei õpi?»

Hänniska vaatas, et teenija tööga pihta hakkaks, haaras siis toolileenilt õlaräti ja läks välja. Ta jäi oma nõost Gröönrooskast ainult meeter maad eemal seisma, kuid neid lahutas vähemalt pool maailma. Nad vaatasid jalge ette maha ja vaikisid. Hänniska kummardus, kahmas maast puu otsast kukkunud kuivanud rao ja viskas selle kaugemale. Siis ajas ta end sirgu, laskis käel kähku hõõruva ja torkiva korsetiluu juures käia ning vaatas teisele naisele otsa. Gröönrooska neelatas, püüdis kõnelda, kuid surus siis ainult rätikunurga vastu suud.

«Sa põleks tohtind tulla,» ütles Hänniska lõpuks. «Ma oleks sulle salaja niisamategi süia saat. Teil on näpud põhjas, jah? Kui Hänninen nüid teada saab.»

Gröönrooska aukuvajunud silmades välgatas korraks elu. Värskes õhus, päevavalguses võis näha, et tema nägu polnudki kahvatu. See hall ja kollane värvus pärines juba teiselt poolt nälga ja muresid.

«Gröönroos oo surnd. Sääl vangilaagris.» Hääl tuli vaikselt, naine tõstis järsku pea ja vaatas teisele otse silma sisse. «Öelsivad, et olla soetõbi olnd.»

Silmad kissis, jäi Hänniska puude latvu vahtima. Õhk ei väratanudki, aga raagus oksad liigatasid, krabisesid endamisi ja igikestvaina, kuni neilegi kord kirves surma tuleb

tooma. Ta seisis seljaga maja poole, mille perenaine ta oli. Temas oli kogu kahekordse hoone vankumatus ja võimsus. Mitte lausa häbenedes, aga rutakalt hakkas ta, käed puusas, minema maja taha, kust teele ei paistnud. Gröönrooska järgnes talle, kui oli aru saanud. Seal viluvarjus haaras Hänniska Gröönrooska käe ja surus seda.

«Ah sedasi siis läks, sedasi siis läks.»

Gröönrooska suu kiskus nii krimpsu, et ei paistnud enam näost väljagi. Ta tõmbas käe vabaks ja viibutas seda, nagu oleks see surnud ja vajaks elustamist.

«Ja värkstuba võeti võlgade perast ää. Põle pääle hurtsiku änam midagist. Ja Hilja oo haige, vissist hispaania haiguses. Ma tegin talle ämbre sisse tuhavett. Sääl ta nüid oma kõhnasi kintsusi leotab. Hommiku andsin talle vihandikohvi. Vai mis kohvi, vanad söele kõrvend rukkid. Pasandab nii mis pariseb. Nüid tulin viimase hädaga siia.»

«No kui meie vastu peame, siis peate ikke teie kah.» Hänniska ajas end sirgu, mis tema sinna parata sai, et asjad olid, nagu nad olid.

«Teie,» vedas Gröönrooska hinge. «Ah teie. Hänninen oo staabis, vai sii meil teadmata oo. Jah, ja sii väike nett Anja-preili hakkab vissist varssi gümnaasiumi läbi saama. Olen ma kuuld. Nii et küll teie jah vastu peate.»

«Noh,» ütles Hänniska. «Anjal saab gümnaasium läbi jah. Mis halba siin on? Ja Hännisel on ametisi ilma selletagi küll ja küll, mis see mõni päev staabis istumist siis ära ei ole. Põle ta kedagi ise last ega käskind maha lasta. Aga meie maja juures seisab praegaltki veel valvepost, et te öösel midagi teha ei saaks.» Tuline tusk tõusis, sest Salme Hänninen ei talunud mitte mingisugust ohjeldamatust. «Marutasite sedasi, et tavaline inime ei teand änam, kuhu minna. Julini magadiskambrisse viskasite ka veel pommi, perenaise tapsite ära, see oli igastahes peris ilmsüüta inime. Ja peremees oleks läind sama teed, kui põleks juhtumisi tallis olnd. Ja millas see oli, mullu suvel, kui pidi juba rahu olema.»

«Meie ja meie,» kordas Gröönrooska. «Muud põlegi kui meie ja meie. Ma olen ometi juba kõik and. Isa meil põle änam ja Vieno on ikke veel sääl. Kodus oleme ainult Hiljaga kahekesi. Saadanas, misukesed nimed veel lastel oo! Hää usu pääle andsin. Nüid võiks selle pääle nii vanduda, et maailm kajab. Hilja ja mina. Põle meist änam millekski. Ei ole teil vaja meid karta. Vaata või seda kätt, sa vaata. Sii oo ennem õmmeldki. Kas oo meeles? Kleitisi ja padjapöörisi. Ja linapitsisi oo heegeldand, niisukesi nigu teil. Vaata. Vaata, kudas

vabiseb. Mis nõela sii änam hoida saab? Ja Vieno, kui nüid Vienol ka veel minek oo.»

«No egas tema. Vieno on noor ja tugev mees. Et see Gröönroos nüid. Oi, oi. Kas mäletad, kuidas Hänninen ta parkali manu tööle aitas? Hää koht oli, oleks võind ameti selgeks õppi. Midagi oleks ikke olnd. Aga kas ta püsis sääl? Kas ta üldse kuskilgi püsis? Või veel, mitte sinnapoolegi. Muudkui minema. Hänninen hakkas talle veel käemehekski. Põlnd todagu Hännisel veel varandust ega midagi. Kui on nüüdki. Aga Gröönroos pidi oma kingsepavärkstoa saama. Noh, mis sest kasu oli? Kas lõi saabastele pooltallad ajalt alla? Ja kui lõigi, siis kuidas? Üks tiruliru sai sellestki tööst. Ja sa mõtle nüid, tänuks tuleb seesamane mees, tihkab tulla, püss, tääk õieli, punane lint käe ümber. Jah, tuleb Hännise poodist hobusepäitsesi üle võtma. Ise siis kah purupurjus. Nii et...»

«Aga ma ju ikke hoidsin seda vanameest. Ühes sai ju elatud. Lapsedki olid. Ja kas sii Hänninen siis oma raha kätte ei saand, kui ta värkstoa maha laskis müia? Oleks no võind enne vähe hoiatadagi, oleks vast saand veel vaadata, et kudas või mis.»

«No eks nüid ole kõigil närvid läbi. Ja ju Gröönroos ikke rohkem süüdi oli kui teised, et nad teda tulema ei last. Seda me peame ikke uskuma, et õigus sünnib. Kus sa muidu. Ju ta tegi vast kihutustööd või oli peris mõni ülemus kohe?»

«Gröönroos vai?» Lesel vajus suu ammuli. «Ülemus? Jumal hoidku, põlnd ta muud ühti kui igavene lõuapoolik. Oleks veel et oleks ülemus olnd.»

«No aga Vieno? Ju sääl mõni süü peab ikke olema, ei nad teda sääl muidu ilmaasjata sööda ja jooda.»

«Sa mõtled toitu ja joogipoolist vai? Põle kuuldki. Aga kui keegi süüdi oo, siis mina, mina neid sinna tõukasin. Mina jah. Kui sai mõeldud, et nüid ometi tehtakse õigust. Et saab parem.»

«Noh, ja kas sai?»

Gröönrooska vaikis, sirutas mõlemad käed ette, vaatas neid ja laskis ka Hänniskal oma värisevaid sõrmi vaadata, nagu oleks nendes kogu seletus ja kõigi lahingute saavutus. Siis laskis ta kätel külgedele vajuda, seisis mehe moodi sirgelt ja hakkas tõtakalt, tasasel häälel rääkima, kuidas ta oli eelmisel nädalal kodukandis, nende mõlema ühises kodukülas ringi käinud, viimases kui ühes talus palunud, anunud, lausa vannutanudki, et mõni peremees staapi käenduskirja kirjutaks ja Vieno tööle võtaks. Aga mitte ükski ei tahtnud. Nad olid omad ja meelepärased juba välja nõutanud. Nad olid oma

pikkade laudade taga istunud ja keskendunult süüa jahvatanud. Oli olnud kartuleid, ja silku, ja liha, ja piima. «Piima,» kordas ta. Kõik ütlesid, et nad Vienot ei tunne. Ega nad tundnudki, Vieno oli küll algul paar aastat sealsamas koolis käinud kus Anjagi, aga siis katki jätnud, sest pead oleks ju olnud, aga rahast tuli nappus, ja pärast seda oli ta ainult töötoas isa aidanud. Ja nüüd polnud enam ei isa, ei töötuba. Ja kui olekski olnud, poleks keegi teda sinna lasknud. Ja Vieno oli alles kahekümne kahene. Ja nii terane ja julge poiss.

«No kui ta sul nii terane ja julge on, küll ta siis elus ka püsib,» tegi Hänniska oma südant kõvaks. «Ju ta pääseb säält varssi tulema, nüid antakse neile viimastele ka ajapikku armu.»

«Et sii Hiljagi veel haigeks jäi. Põle meil änam muud soolast noolida kui vanad silguveerandiku lauad. Jumala tõsi. Ja sedasi ma olen mõeld, et nüid oo ots käes. Kui ainult Vieno välja saaks. Surma käest ää. Suisa surma suust.»

Hänniska läks sisse tagasi, astus põrandapesuveest möödudes kööki, tõmbas seal sahtleid lahti ega mäletanud enam isegi, mida ta õieti otsis. Siis nägi ta nõudepesulaual nuga, see meenutas talle, mida ta oli tegema tulnud, ja ta lõikas saiapätsi pooleks. Ta vaatas saiapoolikuid ja kaalus neid käes. Põrandal põlvitav Mari silmitses teda. Siis keeras Hänniska mõlemad pooled järsku käterätikusse ja läks ümber küürutava teenija uuesti välja maja taha. Tüdrukud tulid väravast, kui ta ümber nurga keeras. Ta noogutas neile.

«Võta nüid,» ütles ta, ja Gröönrooska pistis paki põue. Leib muutis tema kuju, näis, nagu oleks ta veel vanas eas sünnitanud ja piim paisutaks nüüd rindu. Gröönrooska ei tänanud ega paistnud kavatsevat enam juttugi jätkata.

«Mis sa's veel ootad?» küsis Hänniska.

«Vissist oo peris ilmaasjata jutt.»

«Räägi aga, kui juba siin oled.»

«Ma mõelsin Hännise juure tulla. Et vast teeks tema selle halastusetöö ää, saadaks sinna staapi tähekese ja võtaks Vieno ükstapuhas mis töö pääle. Ükstapuhas mis. Et ta ainult eluga kodu jõuaks, olgu seda eluvaimu sees kui vähe tahes. Küll ma ta jälle inimeseks toputan.»

«Ah sedayiisi,» ütles Hänniska. «Aga ega sul Hännise pääle küll loota ei maksa. Pärast seda, mis kõik on olnd. Ja ta on kohe selge sõnaga äragi keeland.»

«Mis asja?»

«Igasuguse punaste ja enamlaseleskedega sehvtitamise.»

«So-oh.» Gröönrooska värises jälle üleni. Siis korjas ta veel kord kõik oma jõuraasud kokku.

«Aga sii oli ju Gröönroos, kes talle kõik need pahandused tegi. Ja tema on surnd. Lamab kuskil hauas, silmnägu mulda täis. Ligane ja räpane nigu alati. Põlnd ta millaski puhas mees. Kui oleks saand tal veel viimast korda nägugi pühkida. Aga Vieno. Egas tema põle Hännisele miskit teind. Või palju ta üldse aru saigi? Aga vast sai kah. Ja kui ta ennem ei saand, siis küll ta nüid ikke aru saama hakkab, kui eluga kodu jõuab. Jah, küll ta nüid mõistab. Ma panen ta mõistma.»

«No kas see on nüid kellegi jutt.»

Hänniska kuulatas hääli oma selja taga. Majas joosti mööda treppi üles-alla, nii et kostis ühtlane müdin. Siis avati palkoniuks ja välja hakkas kostma grammofonimängu. Teed mööda vurasid üksteise järel vankrid, rattad rigisesid ja kabjad kõlksusid. Hakkas tulema inimesi, jalamehi ja naisi ühtejärge, vabrikus oli lõppenud vahetus ja tööliskasarmud hakkasid täituma. Lapsed kisendasid, emad riidlesid ja vandusid, kusagil ulgus lakkamata koer, nagu oleks ta vankrirataste alla jäänud. Hääled andsid teada, mis maailmas sündis, siia varjulisse kohta ei paistnud midagi. Ainult üks võõras valge kass tuli puude vahelt ja istus kaevukaanele päikese kätte, saba hoolikalt ümber esikäppade keeratud. Ta avas oma roosa suu, nii et sellest sai pikk püstloodis hääletu kriips, volksas siis minema ja kadus.

Hänniska kaapis liiva poolsaapa ninaga väikeseks künkaks kokku ja lükkas samas laiali. Ta ei mõistnud enam juttu jätkata. Ja palkonilt helises muusika, mis käis kokku värvitud, päikeses soojeneva rinnatise lõhnaga. Kostis Anja, noorema tüdruku hele hääl. Millest ta rääkis? Ja mida Inkeri, vanem tüdruk vastas? Hänniska ei kuulnud, kuigi püüdis kuulata. Tal olid oma mured nagu kõigil. Olgu missugune sõda või mäss tahes, lapsed said täiskasvanuks ja hakkasid hirmu tegema. Nad ei paistnud millestki õppust võtvat, ükskõik kui palju nad ka koolis ei käinud, neis küpsesid vist nende isade patud, tehes neid talitsematuks ja võõraks.

«Mis sa arvad, kui kaua sii veel kestab?» küsis Gröönrooska. Äkki heitis ta pea kuklasse ja hööritas kedagi matkides oma lahjunud keha, nii et saiakomps kaenla alla nihkus.

«Kas sa mäletad, mida kõike me mõelsime, kui noored olime? Õhtad otsa istusime järve veeres ja vahtisime vesiroosa vai mis lilla ja vesi muudku jooksis üle tammi. Kas meie vahel siis kah nii suur vahe oli? Vissist oli, kui mõni oleks nii tark olnd. Sa olid ainukene laps ja said rahvakoo-

liski käia, läksid peenikeseks ja hakkasid peenikeselt rääkima ka. Meil oli tuba lapsi täis et hoidku jumal ja nälg alailma. Nii et küll säält juba selle jaoks kooli sai, mis nüid käes oo. Aga toda vahet ei tulnd mitte pähegi. Kas mäletad, mida kõike sääl sai mõeldud?»

«Küll ma ikke mäletan ka.»

«Sedasi jah. Mul oo meeles, et mõelsime, et kui saaks ainult mehele, siis oleks elu korras. Et oleks ommetigi keski, kelle õla pääle pääd panna. Et oleks üks siid ja sammet puha. Säh sulle nüid. Põle siidist ja sammetist õhkagi, ja olgu nad olemata, ega hooligi. Sul ikke oli parem õnn, said prouaks. Mina sain ainult Gröönroosi. Mis ta oli, kandimehe poeg, vähe vigane kah, jalad käisid vinka-vänka all. Oma kodu põlnd tal ilmaski olnd. Mis tast oleks võindki tulla. Kui ta isa ää sures, ei jäänd sellest muud järgi kui kirves, habemenuga ja viiul. Viiul jah. Aga ma ütlen sulle, mu jaoks oli ta hää nõnnasamagi. Oli ta misuke tahes, mitte ainumast päeva ei annaks ma ää. Ta ju magas teistega ka, küll sa tead. Igasugu litsisi oli. Ja jõi ja mürgeldas ja pärast nuttis. Vahel ma mõelsin, et nüid ta oo mulle nii hirmsast haiget teind, et surm ka ei saa änam hullem olla. Ta oli mu jaoks mitu korda nigu surnd, sedasi ma vähemalt mõelsin. Ja mitte ühte hääd sõna ilmaski, ei miskit saadanama õlga pää panemiseks. Vahel oleks sellest küll olnd. Aga tead, kui ta siis ikke tagasi tuli ja sääl laua otsas istus ja laki ja pigi ja viina järgi haises. Ja ma sain vähemalt ta räbalaid ja kaltsusi pesta. Ta oli ja ta elas. Aga nüid.»

«Ära nüid, Tilta. Põle keski miskit siidi ega sammetit saand. Ära nüid.»

«Nigu ma öelsin, ta oli ja ta elas. Aga siis tulivad niisukesed asjad, et ma pean neid siis kah veel meeles, kui ma juba muld olen. Peris kindel, et pean.»

Gröönrooska vajus köötsu, nuttis pisut, paar armetut pisarat veeres sisselangenud silmakoopaisse ja jäi sinna pidama. Ta pühkis need vihaselt ära.

«Ma saadan teile toidukraami,» ütles Hänniska. «Aga ära sa kellelegi räägi. Luba seda. Hänninen peksab mu siniseks ja kollaseks, kui teada saab.»

Üle Gröönrooska näo libises muigevire, siis ta pöördus ja hakkas hüvasti jätmata minema, ohkiv Hänniska kannul. Vimmakas ahastuses kõndis Gröönrooska oma varju kõrval kärmelt väravasse ja sealt välja. Tema seelikusabades keerles tolm.

Ainult kalossid jalas, pani trepilt vaatav Hänniska imeks.

Aga siis oli tal järsku põhjust kõrvalt luud kätte krahmata. Sest teekäänule ilmus Hänninen ise ja Tilta pidas ta oma õnnetuseks tõesti kinni.

Salme Hänninen pühkis treppi, võttis luua kontsupoolse otsagi appi, et talvist linnusõnnikut ära kraapida. Aeg-ajalt heitis ta kiire pilgu teele. Hänninen ajas juba rinda ette ja sikutas käega jopehõlma. Sõnu ei tarvitsenudki kuulda. Siis pöördus Gröönrooska minema, komistas nagu korraks, kuid rühkis kohe kärmelt edasi.

Kui Hänninen sõna lausumata, aga otse lõhkemapanevast ärritusest õhkuvana sisse oli läinud, pühkis Salme Hänninen veel natuke aega treppi. Siis pani ta luua hoolikalt kohale, tõmbas peoga üle juuste ja näo, vaatas maharahunemiseks pisut aega uksehingi. Kui grammofonimuusika järsu kräägsatusega lakkas, astus ta tuppa, vagur ja tasane nägu ees.

KUSTUTATUD
10. 05. 2026
Viimsi Raamatukogu
Viimsi Raamatukogu

2

Teiste hulgas oli siis seegi päev. Sellest, millal sakslased Hangost tulid ja puhta töö tegid, sai vist alles aasta? Juubeldamise ja meelekibeduse lõpmata pikast ööpäevast? Pärast seda oli hommik koitnud ja öö laskunud kolmsada kuuskümmend viis korda, aga maa vankus ikka veel jalge all, võidupärjad olid nii värsked nagu eile punutud ja haavadest igritses aina verd.

Kuid loodusel polnud sellega asja, ta ei teinud seda teadmagi. Nagu harilikult seisid kirikaia ääres raagus jalakad ja pärnad, valmistudes pungi paisutama, nagu harilikult rändasid taeva all pilverünkad, nagu harilikult nõtkus maagi raskete saabaste all. Pastor rääkis ühel kevadel saksa, teisel soome keelt, aga tuul tuli ikka põhjast ja näpistas põsenukke. Ning iga kord, kui tornikellad kõmisema hakkasid, tõusid hakid raagpesadest kirikukupli alt lendu ja tegid väikese ringi.

Päeva auks olid koolid ja kõik ärid kinni, välja arvatud apteek muidugi. Vabrikutöölistelegi oli vaba päev antud. Tuli jõude olla, meenutada, ilmetul näol teeristmikel jõlkuda, lasilail istuda või kusagil piduliste selja taga tukerdada. Kuni pasunahääl, laulud ja aina valjenevad kõned lasipuud puhtaks ja teed tühjaks pühkisid. Aga ka jalga lasta polnud hea. Seevastu tuli otse taevani kuulutada, kui õiglane ja vankumatu kord nüüd maa peal valitses. Ju see pidi siis kostma köögtubades mõnd tulutut pisarat poetavate lesknaiste kõrvugi.

Valgete haualt kostis pastori vali hääl:

«Nagu piksevälgatus saja-aastase lämmatava koletu rõhumise järel. Sõjasarve hüüd, kutse kõigile Soome vabadele meestele isamaad võõra ikke alt vabastama ja idast tulevast saastast puhastama. Märk, mida võtsid kuulda sajad ja tuhanded, märk, mis ühendas kõik õiged Soome lapsed, isade aadete pärijad, Soome vabadussõja algus . . .»

Külmetades seisis Salme koos Anjaga ühe perekonnamatusepaiga sammaldunud ääriskividel.

«Lähme ära,» ütles ta tütrele vaikselt, ja kui see ei kuulnud, kumaval näol ainult halle selgi vaatas, nügis Salme teda käisest: «Lähme, enne kui paraad algab.»

«Aga . . .» jätkas kirikhärra. «Kaitseliidutöö on nagu haigepõetaja töö vaimuhaiglas. Tuleb valvata, et aru kaotanud kaasinimene ei saaks oma hävingusse söösta ega teisi õnnetusse kaasa tõmmata. Aga ka väljast tuleva ohu vastu tuleb valmistuda. Põlisvaenlane ei mõtle püsiva rahu peale, ta vajab ainult ettevalmistusaega. Niisiis püss kindlalt pihku ja selge rinne sise- ja välisvaenlase vastu.»

«Tule nüid. Mõelsin, et õpetaja räägib issanda armust. Olgu see siis nii- või teistsugune.»

Salme astus kivilt alla ja hakkas värava poole minema. Anja järgnes talle vastu tahtmist. Ka teised inimesed hakkasid juba liikuma, ainult ümber haua seisid veel lippude ja püssidega kaitseliitlased.

«Ma loodan, nii kangesti loodan,» ütles Salme, kui nad juba mööda pehmet liiva külasüdame poole sammusid. Anja vaatas aina taha, ja ehkki ta midagi ei küsinud, jätkas Salme: «Eks ta saand nüid vähemalt lipuõnnistamise man olla. Ka ikke ühe naela lüüa. Vahest saabki nüid, mis ta on taht, see meie isa.»

«Papa või?» küsis Anja. «Nüüd hakkavad minema.»

«Papa jah. Ta seisaks vai öö ja päeva pää alaspidi kaevus, kui ainult nimismees ja postkontoriülem ja teised Issandast valitud seepeale . . .»

Salme pani suu kinni ja lisas sammu. Juba mõnda aega oli ta märganud, et on hakanud valjusti mõtlema. Oli see nüüd õige või vale, aga rumal igatahes.

«Me oleme siin ju alati nii võerad olnd, sellepärast. Isa säält õige kaugelt ja minagi teisest vallast. Sellepärast. Ja ometi me oleme siin juba pea kolmkümmend aastat eland. Kui nüüd ehk viimaks ometi!»

«Mina pole midagi märganud,» ütles Anja ükskõikselt. Paraadist osavõtjad asusid nüüd kirikuõues rivvi, kuuldus käsklusi ja püsside selgaviskamise sahinat.

«Lähme Inkerit vaatama,» ütles Salme, kui nad lähenesid majale, mille nurgalt viis trepp apteeki. Aknal oli klaaspurke, üks kuivatatud koirohu, teine raudrohu, kolmas mustikatega. Klaasilt peegeldusid vastu Salme ja Anja jäigad, igasse suunda turritavate sulgede ja rosettidega kübarad. Maja teises otsas oli kirstuäri, kuid selle akent varjas tihe-

dalt kroogitud valge kardin. Terve ülemine korrus oli apteekri korteri all.

«Lähme,» ütles Salme uuesti ja oligi juba sees. Inkeri seisis seljaga ukse poole ja hõõrus midagi suures uhmris. Uksekell jättis helina, kui Anjagi oli sisse tulnud. Üks maamees istus oodates pingiotsal. Ta pööras näo nende poole. Ammupõetud rõugete mälestusena olid alumised laud kahekorra keerdunud ja erepunased. Pudel roosiõlitilku oli ootevalmilt letil, kenasti volditud heleroheline pabermütsike katteks korgil. Riiulite tagant heitis apteeker neile nii võimatult unise pilgu, nagu oleks ta just lõunauinakut tegemast tulnud. Kell oligi juba kaks.

Inkeri tõi uhmri letile ja jätkas siin hõõrumist. Ta oli ilmetu näoga nagu isa. Salme küsis sosinal, kas Inkeri võiks nii umbes paari tunni pärast vabaks saada. Inkeri võttis uhmri kaenlasse ja läks tagatoast järele küsima. Ta kõndis aeglaselt, kogu aeg hõõrudes. Mees tõusis pingilt püsti. «See on hobuse nahahaiguse vastu,» ütles ta ja istus sealsamas tagasi.

«Jah,» ütles Inkeri tagasi tulles. Uhmrist tõusis vänget haisu. «Haavanditele,» ütles ta kõigest jõust hõõrudes. «Ilmama ports.»

«Anja tuleb sulle siis järgi,» ütles Salme, ja kui Inkeri jälle selja pööras, viivitas ta, hoides Anjat varrukast, nii et seegi ei pääsenud minema. Ka mees tõusis jälle ja tuli nende juurde aknale. Paraad marssis nüüd mööda ja pasunad mängisid. Seal marssis kogu kaitseliit. Seal marssis ka Oskari Hänninen nõelasilmast tulnud mundris ja jaoskonnaarst oma vanas, millel olid isegi kandid vahetamata. Seal marssis kogu küla eliit, vanaperemeestest päris poisikesteni.

«Vaata, Lauri läheb,» sosistas Anja.

«Läheb jah,» vastas Salme.

Ja veel see ja see, lisas Anja vaevukuuldavalt.

«Aga kas te ka teate,» hakkas mees nende kõrval rääkima. «Ma istusin kolm ööd ja päeva kardulakoopas, kui punakaarti nõuti. Paos olin. Eit tõi süüa, laskis korviga alla, ütles otsijatele, et ei tea, kus ma võin olla. No küll oli hää, et mu pää ikke nii palju jagas. Ei oleks ma muidu siin. Aga eit on nüüd hispaania haigusega maas. Ja hobusel häda küljes. Setukas üleni kärnas.»

Salme noogutas, ei maailmas olnud õigust. Keda säästis sõda ja kartulikoobas, seda tükkis võtma taud. Kui kaua temagi peret veel hoiti? Sest kummatigi mõtlesid esmalt ikka omade peale, eriti veel, kui olid naisterahvas.

Ja siis oli paraadil lõpp, käratsev, ringisõeluv poisikeste jõuk sabaks taga. Seal oli valgete poegi ja punaste poegi ja pasunahääled kaugenesid ja tolm vajus maha ja tee oli varsti lage ja tühi.

«Lähete siis ringi,» õpetas Salme kodus Anjat. «Võtad Inkeri apteegist kaasa ja lähete ühes. Aga ilkke ringiga. Isa poodi juurest ka mööda ei lähe, olgugi, et isa täna sääl ei ole.»

Oleks võinud ju mõne teise päevagi valida, mõtles Salme, pannes leiba, rukkijahu, tüki soolast sealiha ja natuke ussitanud kaerahelbeid kompsu. Teise kompsu pani ta kapist leitud puuvillase riide ja kõige peale näidiseks ühe Mari põlle. Teisipidi võttes oli päev just kohane, sest Hänninen ei pidanud enne hilisõhtut koju tulema ega hakka siis ka kindlasti midagi pärima.

Anja kammis köögis peegli ees juukseid ja katsus ennast külje pealt näha. Siis kohendas ta keebitaolist kraed, silitas läbi riide käsivarsi ja nööris ühe saapa uuesti. Seelikuserv ulatus täpselt sinnamaale, kus saapasäär lõppes. Korsetti polnud märgata, sest ta oli niigi sale, aga kui ta vööd pingutas, tundus piht jäigalt kobisev.

«Oled juba hää küll,» ütles Salme. «Põle selle käigu jaoks vaja ennast nii palju mukkida ühti. Sa põle terve tänase päeva muud teindki kui ennast puhvind.»

«Sa nägid Laurit, jah?»

«Nägin, nägin,» ütles Salme ja sidus kompsud kokku. Need olid nüüd laual valmis.

«Miks tema isa marssimas polnud? Miks?»

«Ju ta on raha and, ei siis ole tarvis marssida. Ja egas temal ole tarviski midagi näidata.»

«Lauri sõitis öö otsa hobusega, et läbi rindejoone põhja pääseda. Ta räägib sellest alatasa. Tähed taevas suured nagu ei tea mis ja igal pool punased. Ta ütleb, et ei unusta seda iialgi.»

Salme toetus kätega kompsudele ja vaatas aknast välja. Kaselatvades oli juba pisut värvi, see ennustas kevadet, millel oligi aeg tulla.

«Tead sa, miks Julin Lauril minna laskis? Ta ütles, et mine nüid, kus külviaeg on varssi käes ja peaks miskisuguse korra majja ja mehed põllule saama. Põlnd sääl muud iseäralist miskit.» Salme ei vaadanud tütre poole, vaid rääkis otse enda ette. «Aga needki jutud maksivad ennast kätte. Nüid on tal lein majas ja ega siis palju ei marsita. Ja noorem poeg läks tal

Aunusele, ilma et oleks sõnagi lausund. Jooksis kottu ää. Ju see pidi kah sõdida saama nigu vanem veli ees. Pidi ka kangelaseks saama. On see vast üks imelugu, kudas inimesele kõik tagasi kätte tuleb. Igaühele tuleb, võtku aega, mis võtab. Aga küll Julin välja kannatab. Asi oleks teine, kui . . .»

Tüdruk tuli, libistas end emale lähemale kui just hädapärast vaja.

«Me hoolime Lauriga teineteisest nii hirmsasti.»

«Sedasi jah, see on hää küll. Ja isale ka meele järgi. Tal on Juliniga asju ajada. Või ta vähemalt tahab, et oleks. Olgu küll, et see ei peaks midagist lugema. Ega loegi.»

«Me meeldime teineteisele.» Anja hingas sügavalt ja vupsas minema. Tal oli ilus noor terve keha ja sellega suuri raskusi. Ka Oskari Hänninen oli enne paksuksminemist ilus mees olnud. Kuid — Salme otsis mõnda viga — liiga lühikeste kätega.

«See on ju tore. Gimnaasiumigi lõpetate ühel ajal. Ole aga õnnelik pääle. Aga mine nüüd ja tee, nagu ma öelsin. Ja pane villane jakk selga. Ära sääl palju lobise. Tänasest pidust ka mitte. See põle nende asi. Kas jäi meelde? Ja villane jakk selga.»

Nii seisis siis Salme Hänninen jälle aknal ja vaatas, kuidas tüdruk ühe kompsu ühele, teise teisele poole jalgratta lenkstangi külge riputas ja minema hakkas. Krae lapsus ümber ümarate käsivarte ja seelik paiskus vastu kaitsevõrku. Üks logelev mees jäi seniks vaatama, kuni tüdruk läikivates sukkades jalgadega ponnistades lahtisest liivast läbi pääses ja siis mööda teed edasi sõitis. Jakk oli trepil nutsakus. Salme käis ja korjas selle ära.

Anja sõitis apteegi juurde tagasi. Ta jättis sisse minemata, nähes, et leti taga nööpis kitlit see teine praktikant, noormees, kes elas apteekri juures täiskostil. Anja ajas lõua püsti. Apteekriproua elas talvel koos lastega Helsingis ja poiss oli apteekrile joomakaaslaseks. Dežuuriöödel oli Inkeril tulnud seda melu kuulata. Juhuslikud möödujad kuulsid seda väljagi.

Inkeril oli veel kunde, jälle seisis seal üks talumees, kes, selg leti poole pööratud, oma sügavas kukrus kobas, siis ringi keeras ja raha andis ning pärast tagasisaamist uuesti selja pööras, kuni tengelpung oli kottpükste tagataskusse topitud. Inkeri tonksis letil olevat rohupudelit, et mees seda maha ei unustaks. Tema nägu näis suikuvana ja suured silmad vaatasid maha. Noorest peast oli Inkeril olnud vilets nahk ja vistrikuarmidest ei saa ta vist iial lahti. Aga tal olid ema

juuksed, karmid, tihedad ja tumedad, ning ta oli uhke kui põder. Ja tihtipeale niisama vaikiv. Näis, nagu oleks tal mingi tume, valgust kartev saladus. Võib-olla oligi, arvas Anja. Inkeri hakkas lootusetult vananema, oli juba kahekümne viiene.

Kui mees viimaks minema sai, läks Inkeri tagaruumi kitlit ära võtma, naasis, tõstis letiluugi üles ja tuli pikkade sammudega ukse juurde ning sealt välja. Ta võttis maja seina äärest oma ratta.

«Misjaoks mind sinna vaja on?»

«Ema tahtis lihtsalt. Kui peaks juttu tulema, siis oleme vähemalt mõlemad olnud. Kui papa peaks teada saama. Lähme kõigepealt võõrastemaja juurest mööda ja sealt randa ja alles siis.»

Inkeri hakkas ees ülesmäge sõtkuma. Ta ei vaadanud tee ääre jäävaid pikki hooneid, mis omal ajal olid olnud talumajad, aga nüüd igale poole kerkivate väikeelamute sekka peaaegu ära kadusid, ei vaadanud isegi poodide ega kooliõue poole. Oli vaikne ja tühi, ainult üks nõutu näoga naine tuli nelle vastu, munakorv käevangus. Ju ta polnud vist kuulnud, et täna olid kauplused kinni. Ja mune otse inimestele müüma minna ta ei taibanud. Võõrastemaja kohal andis Inkeri hoogu juurde, laskis rattal veidi aega vabalt joosta ja siis jõudsidki nad juba väljakule. Seal tuli neil kinni pidada, sest lubjavabriku omaniku suur auto sõitis mööda. See oli kalevistes kuubedes mehi täis. Omanik oli selle mullu kevadel, kui kõik oli juba klaar, van der Goltzilt ostnud.

«Nad lähevad sööma,» ütles Anja. «Kui meil ka millalgi auto oleks.»

«Oled üks paras unistaja,» ütles Inkeri. «Aga ega unistused küll midagi maksa ka.»

Kui tolm oli langenud, sõitsid nad kiiresti edasi, sest Päästearmee ees seisis viis-kuus võõrast meest. Need olid juba riietestki tunda. Kuulusid nende hulka, kes tulid Põhja-Karjalast siia tööd ja leiba otsima. Nende eest pidi end hoidma nagu endiste vene harjuskitegi eest, kes olid siia poode asutanud. Need olid naiste järele maiad. Tollest Aunuse, Põhja-Karjala loost oli raske õiget tolku saada. Seesama Julini Juhani oli sinna läinud, läinud lihtsalt niisama heast peast jaamast, kus ta oli aega surnuks löönud. Ainult nende riietega, mis tal koolist tulles seljas olid, nahkrihmaga köidetud raamatukimp kaenlas, igasuguse muu varustuseta. Oli lihtsalt läinud, sest läks muidki. Ja sealt siis tuli neid teisi asemele, neid, kes jõude seistes naistele mahedal hää-

lel komplimente püüdsid öelda, kes olid kõnekate silmadega.

Ka töölismaja juurest tuli kiiresti mööda sõita, ehkki hoone oli vaikne ja väljasurnud. Keegi oli vaid käinud ja purustatud aknaruutude asemele lauad löönud. Õues, kus varem lotesärgivarrukas.

Nad keerasid otse alla randa, sõitsid ambulantsist ja telefonikeskjaamast mööda, keerutasid väikeste puumajade vahel. Mõnel trepil istus kevadet vaatav vanaeit. Jõudepäeva pidav ebamäärast nägu mees puhus risuhunnikut põlema.

Paremat kätt neemetipus mitmesuguste hoonerühmituste vahel püstusid kõrged tehasekorstnad. Tüdrukutele olid need võõrad asjad, lähemalt kui siit polnud nad neid kunagi näinud. Polnud neil sinna ka asja.

Nad seisid raasuke aega rannas. Järveseljalt õhkus külma ja kallas oli täis lauatükke, nagu oleks terve suur paat purunenud. Vesi oli kõrge ja loksus valjult vastu sadamasildu.

Arvates, et nad on küllalt ringi keerutanud, sõtkusid nad ülesmäge tagasi, läksid risti üle peatee ja jõudsid kuivale nõmmele. Siin oli hea sõita. Tee muutus vähehaaval kitsaks rajaks. Männijuured olid kummide all tunda. Oli vaikne, unenäolik. Päikesepaiste sihvakate tüvede vahel, vaigulõhn, kuivanud kanarbikuvarred. Anja sõitis Inkeri kannul, ta oleks võinud kas või elulõpuni sõita, nii hea oli minek, aga järsku Inkeri pidurdas, peatus ja pani jala maha.

Anja sõitis tema kõrvale ja peatus samuti. Inkeri oli tõsise näoga, seisis ettepoole kumaras, ja vaatas rangelt õde.

«Pea meeles, et sa kellelegi ei räägi,» ütles ta karmilt.

Anja tõmbas alahuule hammaste vahele ega vastanud. Inkeri otsis taskust kirja, näitas õele ümbrikku ja pani selle kohe tagasi. Ümbrikul oli ainult Inkeri nimi ja apteegi aadress. Anja vaatas pehkinud kändu ja kitikarva jänesepabulaid selle kõrval ning ootas.

«Kas sa Matti Reimat mäletad? Seda proovireisijat?»

Anja mõtles järele ja noogutas. Sellest oli juba aastaid ja tema oli olnud nelja-viieteistkümnene. Ometi mäletas ta väheldast vilgast meest, kellele kord kodus kohvi pakuti nagu tuttavatele proovireisijatele vahel ikka. Ta mäletas, kuidas ema oli kooki lõiganud ja lauda katnud. Mees oli kogu aeg kõnelnud, peamiselt papale kõikvõimalikest meeletuina tunduvaist uuendusist, mida Ameerikas põllunduse alal oli tehtud. Ja et need varsti otsaga siiagi pidid jõudma. Et koidab päev, millal hobuseid enam üldse ei kasutata. Et lehmigi lüpstakse masinaga. Et tulevikus on põlluharija sulaseks

traktor. Et kraave kaevatakse masinaga ja viligi pekstakse otse põllul, kätt külge panemata. Papa oli uskumatult mühatanud ja Anjale oli ainult uni peale tikkunud. Nad olid terve perega söögitoas ovaalse laua ääres istunud, Inkeri ka. Oli olnud niisugune ilus hetk. Kui ema oli tassid ära koristanud ja mees oma blanketid välja otsinud, oli papa ainult mingi äkke või niidumasina tellinud ja kõik. Anjal oli olnud häbi, sest mees oli nii palju vaeva näinud.

Pärast oli mees pooleaastaste vaheaegade järel, nii nagu nad ikka käisid, veel teist ja kolmandatki korda käinud, aga koju teda enam ei kutsutud. Ja nüüd polnud temast paar aastat enam midagi kuulda olnud. Kunagi oli Inkeri ja vanemate vahel ärklikambris hirmus jutuajamine toimunud. Anja oli vana Mariga köögis voodiserval istunud. Ta mäletas, et tal oli olnud järgmisel päeval matemaatikas klassitöö. Mari oli tasakesi laulnud, jalast suka võtnud ja seda nõeluma hakanud. Isa oli korra all magamistoas käinud ja kähku jälle üles tagasi läinud. Mari oli siis pilgu tõstnud ja ütelnud: «Paganas, kui ta nüid püssi võttis!» Aga siis oli kära jälle peale hakanud ja Mari oli rahulikult sukaga käe tõstnud ning nõelal ja lõngal uuesti liikuda lasknud. Kuid sellest ööst alates oli Inkeri olnud niisugune, kauge ja tõre. Anja oli mõnikord soovinud, et tal ei tarvitseks õega ühes toas elada ja magada.

«Ta tuleb jälle,» ütles Inkeri, puudutades taskut, kus oli kiri. «Ei ole mind ära unustanud.»

Anja pidi käe silmade ette panema, ripsmed ripsusid vastu sõrmi. Ta oli järsku talitsematult, pisarateni õnnelik.

«Miks sellest siis rääkida ei või. Kui te kord juba teineteisest hoolite. Mina ja Lauri . . .»

«Või veel.» Inkeri pigistas tugevasti ratta lenkstangi. «Sina ja Lauri. Te olete lapsed. Aga Matti ja mina, küll meie juba teame, missugune see maailm on. Ja me teame . . .»

«Mida?» uuris Anja. Teda ajas kihelema. Sooned tuksusid, nii et neid võis tunda. Kui Inkeri järsku teadiski juba seda suurt, mis kiusas ja lummas ka teda, aga mille kohta ta ei saanud kelleltki küsida. Anja kummardus, et katsuda, kas esikumm on küllalt täis.

«Kas te olete niimoodi olnud?»

«Mismoodi? Ah niimoodi. Voodis, jah?»

Anja punastas, kuid suutis kummi sinnapaika jätta, näo õe poole pöörata ja hädapärast noogutadagi.

«Küllalt, kui tahad teada. Iga kord, kui oleme kokku saanud. Ja ära mõtlegi, et ma kahetsen.»

Anjal hakkas kole. Ta oli mõelnud, et ainult teenijatüdru-

kud ja vabrikuplikad lähevad voodisse ja paarituvad ilma pastori sõnata nagu loomad.

«See on . . .» tahtis Inkeri jatkata. «Ära päri. Küll sa ükskord ise tunned.»

«Ja sa ei kartnudki. Et kui tuleb laps.»

«Kartsin küll. Aga Matti oskab ju hoida.»

Anja mõtles selle üle järele. See, et osati hoida, tegi asja kuidagi veel halvemaks. Nõnda tundus, ehkki see oli muidugi hea ka. Aga igatahes oli Matti siis õige kogenud mees, kes teab kui paheline. Nüüd mudisid nad mõlemad ratta käepidemeid ja kõik ärkavad metsalõhnad tõusid, keereldes nende ümber tihedalt nagu udu. Oli vaikne, ilus, soe ja nii ääretult piinav.

«Kas papa ei lase sul mehele minna?» jagas Anja lõpuks. Nüüd mõistis ta Inkeri väratavaid, pärani silmi õhtuti padjal, tema keha järske nagu krampides kokkutõmbeid. Ja kogu tema vaikimist.

Inkeri raputas suurt juuksepahmakat.

«Miks sa siis kodunt minema ei lähe?»

«Kuhu? Ega ma hull ei ole. Ei mina lähe rändkaupmehega mööda maad hulkuma.»

«Oi, mina läheksin küll.»

«Mina tahan kodu ja kohta, kus olla. Kööki ja kolme tuba kõigega, mis sinna kuulub, lilleriiulini välja. Ja mees püsigu paigal.»

«Aga kui sa kord juba temast hoolid.»

«Sa oled laps. Lõpeta kui tahes palju kordi gümnaasium, ikka oled laps. Matti peab endale koha leidma. Temast peab midagi saama. Nagu isastki sai, olgu küll, et ta on minu vastu päris võimatu olnud. Tookord, kui ta otsustas, et jääb siia, oli ta just säärane nagu Matti. Nüüd ta ei mäleta muidugi enam sedagi, kust ta tuli. Ei ole mitte nende moodigi. Teeb ennast ainult hirmus tähtsaks. Ma tahan, et Matti ka siia pidama jääks ja midagi ette võtaks. Aga pea sa oma suu.»

«Küll ma pean.»

«Ja kindlalt. Sa ei tea midagi. Ja kui Matti tuleb, oled minu poolt.»

«Mismoodi?»

«Ütled kas või, et ma olen valves, kui papa küsib, miks mind öösel kodus pole. Kas ütled?»

Anja noogutas. Ta vaatas õele tõsiselt otsa, see noogutas vastu ja muutus taas karmiks ning enesessesulgunuks. Siis istusid nad sadulasse ja hakkasid sõitma seda viimast sadakonda meetrit, mis Gröönroosi majakeseni oli jäänud.

Mets hõrenes, ei osanud õieti öeldagi, kust algas õu, sest kuna tara polnud, puudus ka värav. Laudadega vooderdatud halli hurtsiku üks aken oli lahti, teisel oli poolkardin ees. Uks oli lühikese teiba najal praokil. Tüdrukud lükkasid rattad seina äärde, Anja päästis kompsud lahti ja nad pöördusid sisse minema.

Oli täiesti vaikne, isegi linnud ei laulnud. Õues oli väike hunnik tükeldatud kuuseoksi ja paku peal kirves. Päike peegeldus teralt mitmekordsena tagasi.

Siis nägid nad Gröönrooskat. Ta istus ühe mehe kõrval kuurilävel. Mees oli paljajalu ja hoidis pead käte vahel. Kuni nad seal seisid, vajusid tema käed aeglaselt alla ja paljastasid otsalõpnud näo ja suured, sügavaist koopaist vaatavad tuhmid silmad. Gröönrooska pani käe mehe õlale, võttis ära, tõusis ja tuli tüdrukute poole.

«Lähme tuppa,» ütles ta. «Miks te alles nüid tulete? Ennem ei oskand!»

Toas oli omapärane lõhn. See tuli vist kastrulist, mis seisis leel, kaas irvakil. Alles siis, kui olid lõhnaga harjunud, oskasid selles inimelamus olla ja laua äärde minna, kompsud sinna panna ja rääkima hakata.

«Ema saatis,» ütles Inkeri. «Ja riiet, et vahest võiksite meie Marile põllesid õmmelda. Ega sellega kiiret ei ole.»

Gröönrooska jäi pliidi juurde seisma. Ta ei läinud isegi vaatama, mis kompsudes oli. Tuba oli voodist, lauast, järidest, kapist, ämbrist ja toobrist tuubil. Nurgas oli vist mäelt metsast korjatud raagus kuuseoksi. Akna all oli kattega õmblusmasin. Kolm naist seal veel seismas oli liiast.

«Kae, kus nüid oo kehvas osmikus õige peenikesi ja nettisi preilnasid,» ütles Gröönrooska, neid tarbetult silmitsedes. «Aga ei ma saa teid kambri ka kutsu. Sääl sii Hilja nüid laudsil magab. Nii nigu ma öelsin, te tulite liiga hilja. Tüdruk suresi ju eila ööse, ikke selle tõve kätte. Vai mis tõbi sii tal änam oligi, ta oli nii viletsaks jäänd.»

«Ega jah,» ütles Anja, korraks naise poole pöördudes.

«Oi jah. Sai siit halvast ilmast ää. Öelge seda Salmele. Ja Hännisele ka. Et nõnna sii õigus maa pääl oo. Et kui tõbi jätt, siis nälg võtab ikke. Punaseid kõngeb nigu loogu. Või mis punane nüid tema, viieteistkune tüdruk. Põlnd veel leeriski käind. Leeris,» kordas ta kibedalt. «Vai mis säälgi, muudkui leierda noid usuasje. Põle meitel miskit jumalat.»

Gröönrooska pea hakkas kramplikult tõmblema, aga kui Inkeri läks ja tema ripnevast käest asjalikult kinni võttis, kogus ta end, pööras ära ja läks nihutas pisut kastrulit.

«Kas te tahate kadunukest näha? Ei, ei te taha ühti. Ma säädsin ta korda, pandsin talle isa valge särgi selga, sukkasi ainult ei mõist kusagilt võtta. Aga küll ta kõlbab ilma sukkadeta kah. Sedasi sii oli, sündis ja kasvas, nende seinte vahel elas ja oli oma aja, siis sures ää. Mis sa siin mõistad, ei miskit.»

«Selle haigusega läheb praegu palju inimesi,» ütles Inkeri. «Päris tugevaid ja terveid inimesi. Pole ju õigeid rohtusidki.»

«Vissist jah. Õpetajalgi kuulda kiired päevad.» Gröönrooska jättis kastruli ja pöördus jälle nende poole. «Aga Vieno tuli kodu. Öelge Hännisele seda kah. Põlndki abi tarvis. Ma tulin külast, käisin toda ainumat hõbelusikat müümas, mis meil oli. Sii oli meie maja esimene ja viimane uhkuseasi. Hilja oli juba surnd. Ma mõelsin, et miskit moodu ma pean ta mulla alla saama. Ja siis ma müüsin selle lusika. Ja kui ma siis säält kodu tulin, siis õkva siinsamas teeraja veeres oli Vieno pori sehes pikali. Neli tundi oli ta tulnd seda teed jaamast siia, aga ikke ei jõund püsti jala pääl kodu. Nii et Vieno oo mul ometi, olgu muud mis oo.»

«Kas see vana mees?»

«Jah, sii vana mees jah,» vastas Gröönrooska. «Kakskümmend kaks aastat vana mees. Ja kui mina änam ulguda ei mõista, siis tema nutab kahe eest. Ütle talle sõna või teine, kohe paneb pillima. Ma kütsin sauna, pesin ja küürisin teist kui titte. Ta oli luu ja nahk nigu ma ise, kui ma teda uhtsin, ja siis ma talutasin ta sängi. Sääl lävepaku pääl ta praegalt istub.»

«Ega põlledega kiiret ei ole,» ütles Inkeri. «Ju me tuleme neile kunagi järele.»

«Tulge aga varssi. Mul oo nendega kiire. Ja ärge te unetage kodus öelda, et selle vanamoori käed änam ei värise. Ei änam. Ma olin nõrk küll, ei teand maast ega ilmast, aga see läks kõik mööda. Kui te nüid nendele põlledele järgi tulete ja kui ma Gröönroosi riiete ja kingsepariistade eest tsutikenegi raha saan, siis saan Hilja peris kenaste maha matta.»

«Me räägime emale,» lubas Anja. «Vahest ta saab kuidagi aidata.»

«Tehku no nii palju, kui ise tahab. Põle rohkem tarvis ühtigi. Küll ta teeb kõik, mis võib. Ja egas ta pea tegema, kui isi ei taha. Mispärast ta peakski.»

Tüdrukud ei leidnud enam, millest kõnelda. Gröönrooska läks kompse avama, hoidis leiba näo juures ja vaatas üle selle aknast välja kõrvalhoone trepile, kus Vieno ikka veel istus. Siis viis ta toidu vöörusekappi ja jäi ise uksele. Tüdrukud

läksid temast mööda välja ja Gröönrooska tuli neile õue järele, jäi alles mustale maale seisma.

Järsku hakkas Anja nagu loomusunnil Vieno poole minema. Ta istus mehe kõrvale, nii nagu Gröönrooska seal äsja oli istunud, ja kavatses teda puudutada. Käsi tõusis juba, riivas kulunud töösärgikäist, mis näis tühjana, kuid tuli oma põlve peale tagasi. Kõhus oleks nagu midagi liigatanud, siis tõusis see kurku.

Vieno juuksed näisid jahustena ja olid pöetud nagu lapsel. Kuklalülisid võis ükshaaval üle lugeda. Tundus, et ta ei teadnud tüdruku juuresolekust midagi.

Gröönrooska seisis ja vaatas, kohendades seelikut. Inkeri võttis ratta ja hakkas seda tee poole lükkama.

«Anja,» hõikas ta esimeste mändide juurest vaikselt. «Lähme juba.»

3

Oli keskpäevajärgne poolelutu hetk. Suur pärn postkontori õues oli lopsakamalt lehes kui eile, nii nagu seda maikuus iga päev võis märgata, kuni ta jõudis viimaks õilmed maha raputada ja jäi suvele.

Rahvast polnud palju liikvel, sest turuaegki oli läbi. Mõned tühjadena tunduvad vankrid sõitsid kirikukülast minema. Koolilapsi tuli lõunalt kahe-kolmekaupa tagasi. Kusagil silmaga tabamatus kauguses löödi laudu seina, naelte tagumine oli õigupoolest ainus, vaikne hääl.

Oskari Hänninen tiirutas peaaegu küla keskpunktis asuval tühjal krundil ringi. Siit läks peatee läände suurtesse paemurdudesse, teine, rohelusse uppuv ja varjuline, laskus alla randa tselluloosi- ja vineerivabriku juurde. Rannatee ääres oli maja, kus Hänninen oma perega elas. Pisut kõrgemal mäerinnakul oli teerist ja lauge kurv, kust vasakule käänduv tee viis paikkonna kaugematesse nurkadesse, paremat mööda sõideti raudteejaama ja linna.

Tollal kui Hänninen külla tuli, oli paemurdu viiva tee ääres olnud ainult aedadega ümbritsetud suvilaid. Seejärel asutati ühte suvilasse teise järel mõni pood, töökoda või pagariäri. Majad ei olnud sirges reas. Ajapikku lõhuti aiad maha ja nende asemele rammiti lasipuud. Raiuti kasutuid ilupuidki ja kohale, kus enne saar või kastan kasvas, püstitati telefonipost. Linnud istusid nüüd telefonitraatidel, vares või mõnikord kajakas postitipus. Kauplusteks saanud suvilatele ehitati juurde palkoneid, erkereid, ülearuseid aknaid naelutati laudadega kinni, teisi avasid raiuti suuremaks ja lihtsate puust uste asemele ilmus klaasitud kahe poolega uksi. Hännise poel oli juba vaateakengi. Kümme aastat tagasi müüdi palju ookrimulda. Müüja oli Hänninen. Ja külast sai kollane ärikeskus, kus enam kägu ei kuuldud ning

üksildane rebane vaid harvadel sügisöödel südame põksudes ühest õuest teise lipsas, et siis jälle kaugeisse kuusetihnikuisse kaduda.

Hänninen õngitses taskust kella, sikutas selle kettipidi kõrgemale ja vaatas. Ta oli varem jõudnud, seepärast läks ta sammudega krundi serva mõõtma. Kuivanud paiselehed tolmasid saabaste all, jalakavõsud kooldusid. Tema väike punane suu luges samme. Vahel võttis ta taskust paberi ja kontrollis. Muidugi oli see asjatu, ta oli krunti mitu korda üle mõõtnud ja arvutanud.

Ta süütas paberossi ja laskis suitsul keerelda. Peremehelik tunne tuli peale. Ta vaatas Södermani toidukaupluse ja pagariäri seina. Tema oma pood asus selleltsamalt Södermanilt üüritud majas. Kui võiks need lammutada ja siis ühiselt uuesti üles ehitada. Aga sellest ei saaks asja, vähemalt praegu veel mitte, sest Söderman oli üks kohalikest rootslastest ega avaks niisugusest asjast rääkimiseks suudki, ei teeks end taipamagi. Ja ometi kukuks see nii ilusti välja. Ühe valuga võiks hoonestada terve kvartali. Ta viskas suitsu käest ja sõtkus puruks. Suurus ja suurusehullustus olid siiski kaks ise asja. Sedagi oli ta pidanud mõrumaiguliste kogemuste kaudu õppima. Kord, kui ta veel inimeste sõnu uskus, liiga palju võlgu andis ja ainult peas arveid pidas, olid olnud täbarad ajad. Neetud, ta oli pankrotti läinud, just nimelt. Patsatanud kenasti perseli, seejuures vähimatki võitmata. Aga sellest sai juba viisteist aastat ja ta ise oli loo peaaegu unustanud. Aga need inimesed? Vahel tundus, et nad ei unustanud iial ega midagi. Ehk oleks tal tookord targem olnud kogu see ülbe kant maha jätta ja mujal uuesti alustada. Aga Salme oli päris põlema läinud. Teatud haudade pärast ei tahtnud ta mujale kolida. Haudade, laste-kadunukeste pärast. Ja Oskari Hännisel oli lamendilöömisest villand saanud. Et meest ometi niiviisi siduda osati. Tõsi, üks poistest oli just selsamal segasel ajal kurgutõppe surnud, nii et eks see olnud mure mehelegi teiste murede hulgas. Nüüd olid ainult need tüdrukud järel.

Hänninen otsüstas midagi muud mõelda. Niisugused Södermanid, neile ei olnud isegi kohalik kool küllalt hea. Nende lapsed elasid nagu apteekri omadki koos ema ja teenijatüdrukutega Helsingis. Aga eks see olnud talle ükspuha. Need võõrdusid ja neist polnud enam tagasitulijaid. Aeg tegi oma töö. Teistsugust rahvast kasvas peale, iga viimane kui kamber oli järeltulijaid soetavaid peresid täis. Tundus, nagu oleks vähemalt kõige halvemast üle saadud. Ja Södermanide keelt need inimesed ei kõnelnud. Kui tahtsid vabrikurahvale kas

või soolaheeringat müüa, pidid soome keelt purssima, olgu see siis kui raske tahes.

Kehva mehena siia tulnud ja kanda kinnitanud, oli Hänninen pidanud õppima hädavajalikumaid asju rootsi keeles ütlema. Ja ta oli seda õppinud, nii nagu ta üldse kõik ära õppis, mida pidi. Ta oli jõudnud niikaugele, et oli võinud keset teed väntava, inglise jalgratturikostüümi riietatud Södermaniga tema Signele täiesti korralikus rootsi keeles terviseid läkitada. Aga sinnapaika oli see jäänudki, ei tasunud meeles kanda naist, kelle krae oli suur ja dekoreeritud nagu lambivari, ei tasunud aega raisata sellele, mis nagunii oleks varsti möödas.

Selle asemel tasus silmas pidada teatud Julinit, kes oli siit pärit ja nimest hoolimata puhas soomlane ning omas ausat, sõnatut maad ja metsa, mõistmata või hoolimata vist sellest suuremat. Kes istus peaaegu kõigis volikogudes ja juhatustes ja ainult siis suu lahti tegi, kui oli jõutud rumaluse äärmise piirini. Kes ajas hämmeldusse ja ärritas, kuni said silmipimestava selgusega aru, et tal polnud saladusi ega tagamõtteid ollagi. Niisugune hetk võttis päris õhku ahmima. Kuidas säherdune inimene oskas üldse elada. Aga tolle mõistmise ja hämmelduse pidid oma teada jätma. Ainult oma peas võisid lasta sel uidata, kui uni ei tahtnud tulla. Kuidas ta viitsis elada? Millegi poole püüdmata, millegi nimel sahkerdamata. Selle taga pidi olema midagi käsitamatut. Või oli lihtsalt nii, et Hänninen, kunagi ammu läbi paljude hädade maa teisest servast siia tulnud, kogu elu küünte ja hammastega kinnihoidmist, pisut valskustki näinud ja nuusutada saanud mees, ei suudaks seda iial aduda. Aga kuidas ta küll kadestas seda jahedat rahu! Ajapikku oli Oskari Hänninen hakanud õppima vähemalt niisama ükskõikselt käituma, niivõrd kui ta selleks suuteline oli. Kerge see ei olnud.

Hänninen vaatas uuesti kella. See oli juba kümme minutit üle, kuid nüüd hakkas Ahtsalme nõlvalt vankririginat kostma. Hänninen võttis mütsi peast ja lehvitas sellega näole tuult. Kui vanker nurga tagant välja pööras, seisis ta mullarähka tonksides ja läks siis ükskõikse näoga krundiservale, tõstis jala maakivile ja sülitas.

Julin sõitis sammu ja peatas hobuse Hännise kohal. Nad kergitasid vaksa võrra kaabut ja noogutasid. Julin hoidis ohje, paistis, nagu poleks tal kavatsustki vankrilt maha tulla. Hobune oli tal tavaline kõrb, ei rammusam ega lahjem kui teiste omad. Ja vankriks tavaline kaarik, mille väikesel tagaistmel oli ehk kunagi istunud ja oma aja maailma kiiganud

poisipõnn. Peremehel oli seljas must ülikond, mitte sellepärast, et tema perenaine oli surnud, sel mullukevadisel ööl, kui Julin ise juhtus tallis olema, kättemaksu ohvrina tükkideks rebitud. Vist mitte ka sellepärast, et tema noorem poeg oli Aunusele läinud ja temast polnud pärast seda enam sõnagi kuuldud. Ta kandis lihtsalt alati musta ülikonda. Helesinine särk oli ilma kraeta, pika näo all läigatas tagasihoidlikult messingnööp. Ta vaatas rahulikult Hännist ning krunti ja ainult üks vurruots liigatas, kui ta Södermani maja kõrval paarimeetrilist pinnasepuuri nägi.

Hänninen jälgis tema pilgu suunda ja läks närviliseks.

«Laksin pinnaseproove võtta,» ütles ta kähku ligemale astudes. «Et pärast üllatusi ei tuleks. On küll hea kindel maa. Kuidas siis peremehel teisiti. Siia ehita maja missugune.»

«Ma ei ole harjunud, et minu maasse auke tehakse,» ütles Julin.

Hänninen puhkes naerma, pikkade ripsmetega punnis silmad pilkusid nobedalt. Kõhtki hakkas võppuma.

«Tegin seda päris omal kulul, kindluse mõttes. Et kui pinnas oleks juhtunud kehv olema, poleks tasunud plaanitsedagi. Aga kus nüüd peremehel kehv maa.»

Julinil oli nagu millegipärast häbi. Ta kamandas hobust, et see paigal püsiks.

«Ma ei rääkinud rahast. Ma pole sellega lihtsalt harjunud.»

Hänninen pani kämblad selja taga kokku ja lapsutas neid vastamisi. Ta oleks pidanud hoolitsema, et tööriistad on koristatud. Tühine asi. Aga niisuguste otsa just komistatakse. Nüüd polnud Julinil ei tema ega krundi jaoks silmi. Hänninen kõigutas end varvastel, ta ei teadnud, kuidas nüüd jätkata, olgugi et eelmisel ööl mõtteis oli kogu see kohtumine libinal sujunud. Ta kavatses just minna ja suitsu pakkuda, aga vaatas siis sinnasamasse kuhu peremeeski ja jättis minemata.

Mööda sirget prügitatud peateed lähenes sel kevadel õige tuttavaks saanud vaatemäng, väike armetu matuserong. Nad võtsid kaabu peast, Julin pingutas ohje ja ütles vaikselt midagi hobusele. See vedas koolnut vaistes kõrvad lingu. Naelte tagumine eemal oli juba ammu lakanud, valitses täielik vaikus.

Takkus karvaga sitkemoeline hobune lähenes, vedas peaga rapsides kuusehakatistega ehitud heinaveovankrit, millel oli värvimata kirst. Kutsar kõndis kõrval. Vankri taga sammus kõhn naisterahvas, rätik nii sügavalt silmil, et teda oli võimatu tunda, punane pelargooniõis kokkupigistatud kätes.

Tema kõrval tuikus pikk mehekolakas, kes just tühja krundi kohal sammu kiirendas ja vankripärasse istuma läks, lastes jalgadel maad kriipsida, kuna hobune jätkas sammus segi minemata oma teed. Nende kannul tuli ainult paar isekeskis posistavat eite. Julin pani kaabu pähe tagasi, siis tegi seda ka Hänninen.

«Surevad,» ütles Julin. «Inimesi jääb veel vähemaks.»

«Kärvavad nagu kärbsed,» ütles Hänninen. Need sõnad ei meeldinud millegipärast Julinile, tema kõrisõlm lõnksatas ja nägu muutus väsinuks.

Hänninen saatis silmadega matuserongi, kuni see käänakuni jõudes ootama jäi, et kirikukellad löömist alustaksid. Pangamaja varjust liitus sellega tuttav tüse naisterahvas, kes läks leinajaile kaastunnet avaldama, kirev lillekimp käes. Hänninen tõmbus meelepahast higiseks. Need olid siis Gröönroosi plika matused, ja Salme tegi, mis tal aga pähe tuli.

«Peremees tuleb vahest maha ka,» ütles ta ja oli sunnitud häält tõstma, sest kellad hakkasid lööma. «Vaatame veel seltsis.»

«Ühe krundi pärast,» ütles Julin. «Ühe krundi pärast vankrist maha ronima hakata. Jään siia. Ei ole millalgi maad müünud. Mida andma peab, selle annan. Torparitele ja nii. Aga ei müü.»

«Eks ta'nd ole jah,» ütles Hänninen, püüdes liiga lipitsevast toonist hoiduda. «Aga müümisest pole ju lugugi. Teeme dokumendid, teeme kõik pooleks. Ehitame suure maja. Kuna praegu on just töölisi saada ja varsti materjali ka. On paras aeg. Küla kasvab. Sellest on ju juttu olnud. Ja võib-olla saame varsti veel sugulastekski, kui läheb, nii nagu paistab.»

Kelmikalt naeratav Hänninen neelatas, kui Julin hakkas kintsudelt loiult tolmu maha pühkima. Hännise vats korises, tal oli järsku kibe vajadus kuhugi minna. Et ta ka ei osanud olla, nagu oleks pidanud! Mis pagan see oli, et need inimesed olid nii teist sorti! Ta püüdis kõigest väest, ta oli kaitseliiduski ja telefoniühistu juhatuses, tal oli pisut ühte ja teist, ta rabeles kõikjal. Aga need inimesed, see tema oma eit Salmegi! Nad libisesid peost. Nüüdki vahtis Julin seal üleval vankris ainult pilvi taevas. Kõht möllas ja Hänninen tammus jalalt jalale.

«Kes neid nüüd teab,» ütles Julin viimaks. «Abielu on tähtis asi. Seda tuleb igast kandist kaaluda. Lasksid minu maasse auke kaevata.»

Nüüd ta sinatas, märkas Hänninen. See võis mõlemat tähendada. Ta jäi kas nõusse või tõmbus tagasi.

«Nagu ma ütlesin, ainult igaks juhuks. Väikesed augud, küllap on juba kinnigi vajunud. Kindlasti on.»

«Maa on alles külmunud,» ütles Julin, poolest saadik Hännise poole pöördudes. «Paberitega on igavene õiendamine. Ei neid teha kunagi heameelega teha. Ei hooli mina allkirjade andmisest. Tuleb ainult tühja tüli. Ei viitsiks seda vaeva nüüdki näha. Aga olgu. Olgu siis. Teeme paberid. Hakkame pihta. Saab siit vähemalt koju. Aga ilma advokaadita teen ainult nendega pabereid, kelle eest võin pea anda. Seda ma ütlen ja selle juurde jään.»

«Kelle eest seda siis veel võib anda, kui mitte minu eest,» libises Hännisel üle huulte. Ehkki asi paistis joonde saavat, põletas teda solvang.

«Pankrotid ja akordid, akordid ja pankrotid,» maigutas ja mudises Julin omaette ning tõstis siis pea. «Ei päris ausaid inimesi enam palju ole.» Ja endamisi, pilk hobuse tagumikul, loetles ta leebel häälel talunikke, kellest osa oli juba ammu surnud, osa lootusetult lapsikuiks, nutuseiks ploomipuude all istujaiks konjakirüüpajaiks nõtrunud, osa aga kergitas veel varahommikuti ussalas trakse, jälgides, kuidas sulased hobuseid rakendasid ja häärberi ümber kaunilt laiuvaile põldudele laiali läksid. Nendega oli raske äri ajada, teadis Hänninen oma kogemustest. Ei nad nõustunud ega keeldunud, enamasti lihtsalt mulgasid inimese majast välja ja ostsid oma masinad ja salpeetri otse linnast. Miks? Kindlasti ei saanud nad sealt odavamalt kui Oskari Hänniselt. Aga nad olid niisama enesekindlad, vaikivad, samal ajal tundelised ja oma tavade küljes rippuvad mehed nagu see Julin siin.

«Muretseme siis pealegi advokaadi,» ütles Hänninen välja hingates.

«Kui ehk mina muretsen. Neid on ka mitut masti.»

Ja rohkemat lisamata kiputas Julin ohje ja sundis hobuse minekule. Kaarik õõtsatas ning must kitsas selg sõitis oma teed.

Hänninen seisis veel pisut aega krundinurgal. Ta pidi solvangud unustama ja ainult seda meeles pidama, et maja saab ehk nüüd teoks, olgugi ainult kahasse. Sellest kujuneb viimane vaks, mis tal veel puudub, et siinkandis lõplikult kanda kinnitada. Niikaua kui tal maja või majaosa pole, kuhu ülemikke võtta, on ta ikka ainult tulnukas, võõras, mitte selle kitsama ringi liige, mille olemasolu ta rohkem aimas kui teadis. Asjaga polnud tuld taga. Ehitamine kestab aastaid. Kunagi hiljem oleks hea, kui tal oleks palju lahtist raha käes.

Julinil seda polnud, tal oli ainult maaomand. Hännisel tuleks kasutada juhust teinegi pool ära osta.

Järsku, ilma vähimagi põhjuseta meenus talle ema. Kas ta elab veel? Ju vist, sest vanapiigast õde polnud mingit teadet saatnud. Istub tütre ülalpeetavana ratastoolis ja vaatab välja, ise sinakasvalge. Kus ikka saatus. Suurtalu tütar läheb majapidamiskooli alati vaikivale kojamehele naiseks, jääb leseks ja saab halvatuse. Aga hea ema oli ta olnud, tema, Oskari vastu vähemalt, oli teda teele, edusammudele utsitanud. Salmet polnud ta kannatanud. Neil harvadel kordadel, kui Hänninen naise sinna oli viinud, oli ta ainult tigedalt Salme vöökohta silmitsenud. Hiljem oligi Hänninen seal üksipäini käinud, ehkki nüüd juba aastaid enam mitte. Alati, iga reisi järel oli ta ennast mingil seletamatul põhjusel haletsenud. Vaene Oskari, vaene Oskari, oli ema oianud ja padja alt taskurätti otsinud. Aga et tal ka surmatunnini selles maadligi vajunud kojamehekorteris tuli elada! Ja õde tegi seda, mida varem isa: talitas hobuseid, valvas poegivaid lehmi, viis katkisi äkkeid ja atru sepikotta, laotas sõnnikut. Kunagi peaks ta veel nende külastamiseks mahti leidma.

Hänninen muljus kõhtu ja röhatas. Tasapisi lakkas korin ja ta läks, pundunud nägu naerul, parasjagu rahulolevana ära poodi. Ta seisis pisut aega, vaadates mustaks värvitud silti, millelt oli kitsaste kuldtähtedega lugeda: PÕLLUNDUS JA MASINAD.

«No kas teed ka antakse või,» ütles Hänninen õhtul juba esikust, visanud kaabu väikesele vankuvate jalgadega valgeks värvitud lauale, kus pitslinal seisis roospunane tühi lillevaas. Naised söögitoas, naine, teenija ja Anja, olid silmapilk jalul. Ainult Inkeri jäi mingit ajaviiteromaani lugedes rahulikult laua äärde istuma.

«Kas ikka veel «Ameerika proovireisija»?» püüdis Hänninen juttu naljatlevalt üles võtta, kuid siis tõusis ka Inkeri, pani sõrme märgiks raamatu vahele ja näitas.

«See on «Mürgipuu»,» ütles ta ja läks, lastes väga lühikeseks lõigatud juustel lehvida. Juba uksel tegi ta raamatu uuesti lahti. Ta läks trepist aeglaselt üles, lugedes vist minneski.

Hänninen istus Runebergi kipsist bareljeefi alla tugitooli ja võttis ajalehe kätte. Noh, olgu, mõtles ta ja süvenes lehelugemisse. Salme hakkas tooma tasse ja taldrikuid, millel olid mitmesugused lossipildid põhjas. Olid Raseborg-Raasepori ja

Åbo slott Turu linnus. Köögis kolistati, ei siin olnud kohta, kus päev otsa usinalt ametis olnud mees oleks saanud rahus olla. Ja tekkis tunne, nagu oleks toas just äsja palju ja lõbusatest asjadest räägitud, õhk oli veel niimoodi liikvel, et tajusid seda. Ja nii hirmus palju oli kraami. Seinad portreesid täis: Salme vanemad, pudipõlledes beebid, Pacius ja Snellman, ja kulvatatud lilli klaasi all ja nurgas Rebekka kaevul ja lillelaudade vaheriiuleil sametkaanelisi päevapildialbumeid. Akende ees olid kroogitud kardinad ja siibrinööride küljes kuivanud vere värvi tupsudeks kähardunud narmad. Ja iga tooli seljatoel nelinurkne, reljeefse mustriga kate. Neid oli vist jälle tärgeldatud, sest kukla all kraapis. Noh, õtles Hänninen koguni valjusti. Ju see kõik kuulus asja juurde, oldi ometi paremat sorti inimesed ja proua tellis «Perenaiselehte» ja heegeldas.

Hänninen luges teadet suhkru jaotamisest. Kolmsada grammi inimese peale. See tegi poolteist kilo, kui teenijat ka lugeda. Ju sellele ka ikka anti? Poolteist kilo, no mis sest ka saa. Ja järgmisest jagamisest polnud midagi teada, enne «Nautie'u», Londoni auriku kohalejõudmist ei maksnud seda küll oodata. Nüsiis tuli mõni teine tee leida. Seejärel vaatas ta kuulutustest, mida oli müüa. Puutõrva, rootsi herneid, sugutäkk, kaerapõhku ja väike partii ševrookingi. Ja norra salpeetrit, aga see oli ka tema enda kuulutus. Ja töödki pakuti: mittesuitsetav, koduhoidlik, korralik, maatööd tundev nooruk, soovitav orb, võib leida koha, kus talle antakse poja õigused. Kakssada marka kuus. Talu väike, peremees üksik.

Hänninen mühatas, aga ei viitsinud naistele seletama hakata, miks. Ta ei kõnelnud kodus ülepea suurt midagi. Ei jõudnud, sest poes tuli aina rääkida ja mõtlemist oli ka. Ja iial ei võinud kedagi uskuda. Või siiski? Ta vaatas ajalehe tagant naist, kes rahuliku näoga ringi liikus, puhvetisahtlist lusikaid võttis ja alustassidele asetas. Jah, muidugi, varred täpselt ühes suunas. Tal oli himu öelda midagi õelat, mis selle rahu murraks. Kuid ta loobus, tuletades meelde Julinit ja oma uhkeid kavatsusi. Ta laskis lehel põlvedele vajuda. Kui ta hetkeks üksipäini tuppa jäi, valdas teda kummaline masendus. Ta oleks tahtnud sellest kõnelda, aga niisugustest asjadest ju ei saanud. Enda meelest oli ta hea mees. Aga mis sest kasu oli? Kas keegi mõistis seda? Mitte iial, nii kaugele kui ta mäletas, polnud tal puudunud auahned unistused, ja küpses eas oli ta alati täie innuga tööd teinud. Mis tühja puhkusest või meelelahutusest, töö oli olnud see, millest ta lohutust leidis. Aga

siis tulid pelg ja kahtlused, need sõidki hinge seest. Aga kas sellest sai hoolimatutele kõrvadele kõnelda? Kas nõnda pidigi elama?

«Oled vähemalt leinalindi ära võtnud,» ütles ta Salmele, kes lõpuks teekannud tõi. Naine vaatas teda korraks ja hakkas siis sõnatult teed kallama.

«Anja, kutsu Inkeri,» ütles naine kööki ja võttis istet. «Ma ei osanud sellest midagi paha mõelda,» ütles ta siis mehele, kes tõusis ja samuti oma kohale läks. «Ilmsüüta kadunukest läksin saatma. Kes oli mulle sugulanegi.» Ta ootas, kuni Hänninen valis liualt kuiviku. Ja silmitses kunagi laudlinale tikitud pojengiõit. Sellega oli olnud palju tööd, kroonlehed olid seest täidetud ja alles siis langettpistes üle õmmeldud. Tollal oli ta olnud noor.

«Nii-nii,» ütles Hänninen imekspandava ükskõiksusega. «Sa teed, mis aga pähe tuleb. Nii need naised teevad. Mõnikord tuleb ainult sihuke soov, et kui kuuleks sellest enne ka midagi. Aga ega ma midagi ütle. Vahel võiksid siiski mõelda, kui palju regesid mul viimasel talvel müümata jäi. Äri ei lähe. Aga mis sinul sellest. Jooksed aga surnute järel.»

Põsed lohkus, rüüpsis ta teed, küünarnukke laual ja tassi näo kõrgusel hoides. «Preilid,» ütles ta, kui tüdrukud pärale jõudsid, ja tegi Anjale järsku silma. Anja oli tal südames ja meeles.

«Kas ema su riiete eest on hoolt kandnud? Sellest tuleb alles rõõmupäev, kui oma tütar lõpetab gümnaasiumi. Olgu küll et milleks. Mis naisterahvas valge mütsiga peale hakkab? Peaasi, et keetmine ja perenaisemängimine selgeks õpitud, nii et oskad teenijaid juhatada. Kas emal on meeles olnud õpetada?»

Salme vaatas meest, siis tütreid. Juba lootusetult vanatüdrukuks jäänud Inkeri näkitses kuivikut ja luges ühtsoodu edasi. Tema oli siit kaugel. Anja vaatas isa, pea viltu.

«Lauri läheb seminari. Ta tahab lapsi õpetama hakata.»

«Häh,» ütles Hänninen. «Eks sinust saa siis vist ämmaemand. Sinna see teie mõlema õppimine on läinud.»

«Ei, papa. Lauri tahab nii. Ja mina ka. Sa ei tea. Rahvast tuleb valgustada, et enam ei juhtuks nõnda, nagu nüüd oli. Sa tead Laurit. Ja aja vaim on niisugune, haritlaste hulgas vähemalt. Peab üksmeelele jõudma.»

«Ah soo. Aga mida isa ütleb? Julin? Ja kes siis talu hakkab pidama?»

«Julin ei ütle midagi. Ja talu võib pidada kes tahes. Aga lapsi õpetada igaüks ei saa.»

Hänninen kaalus seda. Lugu võis küll nii olla, et Julin ei öelnud midagi. Teda ei ärritanud vist enam miski. Või tä teadis, arvas, et see on jälle asi, mida aeg ise arutab.

«Vaata, et sa nüüd oma asju untsu ei aja,» ütles Hänninen. «Et sul ei lähe nii nagu Inkeril. Jääd veel üksikuks. See on see kõige hullem, mis naisterahvaga võib juhtuda. Poissi ei osanud see meie mutt minu jaoks hinges hoida. Ehkki ta on muidu nii osav, nii õel, et kui teda keeta, saaks hea rebasemürgi.»

Kuid ta tegi naiselegi silma, kahel korral koguni, ja tema näkku ilmus pisut rõve ilme. Niigi väike suu prunnitus. Siis tõusis Anja järsku püsti, läks, suu toitu täis, ümber laua, pani lasle selja tagant käed ümber kaela ja neelas suu tühjaks.

«Papa, sa oled ju nii hea ja kullapai, kas sa ei võiks . . .»

«Hea? Kullapai?» Vähimagi põhjuseta meenus Hännisel jälle majachitamise plaan, ju see oli tema mälus nüüd kõige hiemisena võtta. Ta laskis tütrel pead silitada, see tundus nii mõnus.

«Oled jah. Muretse nüüd Gröönroosi Vienole mingit tööd. Et ta saaks otsa kätte. Saaks endale ja emale toitu. Ta peaks saama tööd, ükskõik missugust.»

Hänninen tegi juba suu lahti, aga tüdruku käed surusid vastupunniva lõua tagasi.

«Ära ütle veel midagi. Ta tudiseb ja väriseb, nagu oleks hallatõves. Ta on nii kaitsetu.»

Tüdrukust tuli head lõhna ja tema väikesed rinnad puudutasid Hännise õlgu, tundudes seal, ilma kuueta, nagu ta oli, lausa elavaina. Need murdsid kuidagi tema tahte.

«Papa, kallis. Aita nüüd teda. Sa ei tea, papa. Ära lase tal niisuguseks kinniseks ja kibestunuks muutuda. Neid on niigi palju. Sellest peab aru saama ja aitama. Muretse talle tööd, siis päästad vähemalt ühe inimesegi.»

«Nii et siis jälle on seal käidud?»

Salme vedas sõrmega ümber lillekujutise, Inkeri tõstis pilgu ja luges siis edasi.

«Jaa, jaa, jaa; jaa,» raius Hänninen, nagu oleks talle meeltmööda olnud, et teda nii koheldi. Ütles ta mida tahes, käskis või keelas, tema selja taga tehti ikka teisiti.

«Egas me sellest vaesemaks jäänd,» ütles Salme. «Egas või lasta inimestel nälga surra. Olgu nad sugulased või mitte.»

«Ja rektorgi ütleb, et tuleb katsuda üksmeelt saavutada,» ütles Anja, isale tasakesi kõrva puhudes.

«Ah niisugust õpetust oled sa saanud? Niisugune konkslõug, teab kust maailma otsast pärit. Pole tedagi kaitseliidus

näha olnud. Ju kavatseb ka rahaga tasuda. Kindla peale, et saab liiga head palka.»

«Jäta juba,» ütles Inkeri oma raamatu tagant Anjale. «Sa ju tead papat.»

«Sa ju tead papat,» kordas Hänninen. Kuidagi pöördusid Inkeri kibedad sõnad Anja kasuks. Ta võttis tüdruku kätest kinni ja tõmbas need alla oma rinnale. «Kes ma olen, või mis? Ei minu pea seda võta. Kurdavad nälga, kaebavad, et pole midagi selga panna. Ise tegid aidad tühjaks, kallasid piima maha, ei lasknud inimestel vilja külvata, tapsid karja ja meruldasid. Niikaua kui said. Ja kui taevariiki ei tulnudki, hakkasid pilli lööma. Eks seda oska igaüks. Kust neile seda toitu õige pidi võetama, kui nad ise kõik ära hävitasid? Ja siis tulevad veel kätte maksma. Rusikas õieli ja puss taskus. Mõtle või Julini peale. Jäi lõpuks veel naisest ka ilma. Kas see oli inimeste tegu? Metsaliste tegu oli see. Ja sihukeste vastu ole veel armuline.»

«Aga isa. Julingi on kõik tagasi tööle võtnud, kõik, kes on ellu jäänud. Ja mitu uutki.»

«Eks võtku siis see kingsepa Vieno kah.»

«Võibki võtta,» ütles Anja ja tõmbus eemale. «Kindlasti võtab, kui ma palun.»

Hänninen hakkas lusikaga tassis kilistama. Mõtiskles pahaselt. Teda aeti kitsikusse, ükskõik kuhu ta läks või kuidas ette vaatas. Isegi kodus ei lastud tal olla. Nojah, kodus, kodus nüüd igal juhul mitte.

«Kas sa ei saa lasta oma teenijal vähemalt tolmu ära pühkida,» ütles ta naisele. «Kapi peale võiks või kirjutada.»

«No nii, ongi tee joodud,» ütles Salme ja hakkas nõusid kokku korjama. Köögis oli vaikne, Mari kuulas kindlasti ukse taga. Aga siis kostis uksest käimist, samme ja mürtsatus, kui puudel lasti kasti kukkuda.

«No nii,» ütles ka Hänninen. «Ma siis püüan. Kuhugi ma selle punase ikka saan torgata. Julini kraesse eide sugulasi igatahes panema ei hakka. Aga kuulake nüüd kõik. Gröönroosi hurtsikus siis ei käida. See on tingimus. Kas kuulsid, Salme?»

Salme painutas pead, aga ainult selleks, et tasse kandikule laduda.

«Võib ju lubada.»

«See lubadus on selleks, et seda ka peetaks.»

«Miks ei, eks või pidada kah,» ütles Salme, võttis kandiku, läks läbi toa ja lükkas ukse puusaga lahti. Inkeri läks talle järele.

Hänninen läks pobisedes tagasi oma tooli, pühkis otsaesist ja ohkas. Anja tuli ja ulatas talle jälle lehe.

«Ma teadsin seda,» ütles ta armsalt, istudes korraks tooli käetoele. «Sa oled hea.»

«Ega ma seda meelsasti küll ei tee, sa tead.»

«Aga ikkagi teed.»

«Noh. Aga sina vaata, et sa oma asju untsu ei aja. Et lähed ikka Laurile mehele. Rahvakooliõpetajaks — noh, see läheb mööda. Kas pole siis nii, et rahvakooliõpetajateks hakkavad ainult need gümnaasiumilõpetajad, kellel muuks raha pole? Noh, see läheb mööda. Kui neid tattninasid juba küllalt näha saab. Siis tuleb oma kasu ka meelde. Ma ostan sulle kuldkella, kui mütsi kätte saad. Kuskilt ma selle ikka hangin. Eks nähku siis Julingi.»

Tüdruk libises minema, jättis Hännise viimaks üksi. Tema nägu kiprus, kui talle Gröönroosi poiss meenus, aga meelehärm lahtus peagi. Küll ta selle kolgatsi kuhugi sokutab, kus ta palju silma alla ei satu. Siis laskis ta kätel tooli käetugedele vajuda ja tõmbas suletud silmil hinge. Ta mõtles, missugune tema maja valmina võiks olla. Neljakorruseline vähemalt. Ja tellistest. Ja kahe jala paksused seinad. Ja krohvitud. Alumisele korrusele tuleks kauplused ehitada, nendest saab head üüri. Ta istus seal õige kaua, unistades asjadest, millest siin majas ei teadnud keegi.

Salme läks magamistuppa minnes tema lähedalt mööda. Enne talle järgnemist mõtles Hänninen veidi aega poodi võetud noorele naisterahvale. Ega see küll enam verinoor olnudki, nii kolmekümne ringis. Silmnägu oli tal alati puuderdatud ja järeleandmatu ta ei paistnud.

Tal oli korraga mõnus, mehelik tunne. Juba aastaid polnud enam nagu õiget tahtmist olnud. Salme, nojah. Seina tagant kostis, kuidas ta vett kaussi kallas ja lodistas. Ta oli säherduseks paksuks ja natuke kohmakaks muutunud. Ega seegi küll põhjuseks olnud. Aga kodus ei olnud kunagi seda rõõmu, mida mees igatses. Ikka pidi midagi korraldama. Nad kasutasid teda lihtsalt ära, niipalju kui jõudsid. Või siis pesid, triikisid, hoolitsesid oma lillepistikute eest, nagu oleks neil ka mingit tähtsust. Vaene Oskari, ütles ema alati. No-noh, köhatas Hänninen omaette. Mis nüüd sellest. Aga kui keegi oleks küsinud, miks ta omal ajal naise võttis, poleks ta osanud vastata. Ja miks ta oli nainud külamöldri tütre. Ta raputas pead, mitte ei meenunud. Midagi seal oli olnud, mingi alateadlik valik, või oli see olnud lihtsalt noore mehe kiim, mis leppis ükskõik kellega. Veskikrundi eest oli tookord, kui vanakesed

juhtusid nõnda õnnelikult kohe teineteise järel surema, küll korralik hind saadud. Siiski pidi ta uuesti pead raputama. Salme polnud ju isegi mitte kuulekas.

Aga kui ta ühe madalahäälselt naerva puudrininakese peale mõtles, kelle nimi isegi praegu meelde ei tulnud, oli tema ka veel mees. Ta tõusis kähku ja läks naisele järele. Seal magamistoa hämaruses kapi juures kummargil see midagi pesuväel õiendas. Pükse jalast ajades andis Hänninen talle laksu vastu tugevat tagumikku ja käskis tal tulla.

4

Rong vähendas kiirust, nõksatas, susises ja liikus siis, pikk ja sihiteadlik, veel viimased kümned meetrid. Inimesed virgusid tukastusest, pilgutasid silmi ja vaatasid välja. Matti Reima ei pruukinud isegi pilku heita, tema ihuliikmed tundsid peaaegu kõiki maa raudteejaamu sellest, kuidas rong neile lähenes ja peatuma valmistus. Ta tõusis, ringutas ja haigutas, tiris võrgust sumadani ja läks tamburisse seisma. Ta sülitas. Sülg lendas otsejoones ja kukkus siis valgesse liiva.

Inimesi käis, ootas, kõndis rongi kõrval, kuni see viimast korda nõksatas ja päriselt peatus. Tulijaid oli õige tublisti ja jaamahoone juures seisis ainult kaks-kolm voorimehevankrit. Reima hüppas esimesena perroonile ega jäänud ringi vahtima.

Ega maailm sellepärast, et ta siia tagasi tuli, veel teisipidi ringi hakanud käima. Ta oli harjunud minema ja tagasi tulema, oli teinud seda juba kuus aastat. Nüüd oli küll ligi aastane vahe sisse jäänud. Sellal oli ta õppinud ka paigal püsima, kuigi see oli alguses raske olnud. Pärast, kui ta oli endale tegevust leiutanud, oli aeg läinud õige mõnusalt. Ta oli mees, kes hästi kohanes ja tühja taga ei nutnud.

Ta tõstis sumadanid esimesse vankrisse ja ronis peale. Kutsariametit pidav talumees vallandas ohjad lasipuu küljest, hüppas pukki ja ootas.

«Lase aga sinna, kust öömaja saab,» ütles Reima ja lisas, kui mees ei mõistnud ka siis hobust liikuma panna: «Võõrastemajja, ju siin ikka veel sihuke on.»

Siis sikutas mees ohje ja vanker rigises jaamaõuest minema, pöördudes vasakut kätt mäepervest üles logistama. Peaaegu kohe oli tunda tselluloosi lehka. Sel käänakul lõi see alati vastu, kui tuul seda just teisale ei kandnud. Viimast juhtus harva ja öeldi, et see pidi ennustama pikka sadu.

Hobune vedas vankrit visalt aina kõrgemale. Siis jõutigi mäeharjal asuvale teele. Reima hakkas päriselt üles ärkama. Vabrikulehaga harjus ja siis eristas juba muudki, hobusekarvadest ja mehe rõivastest tõusva vana, mitu korda kuivada jõudnud higi haisu. Kõikjal oli ühtemoodi. Ülepea oli kõik ühtemoodi, vaheldusid ainult maastikud ja jaamateed. Ja inimesed pisut, mitte palju. Ja naised mitte niipaljukestki kui mehed.

Suurtaluniku neljarattaline kinnine tõld sõitis mööda, tolm kerkis, aga mitte eriti kõrgele, sest siin polnud liiva-, vaid kruusamaa. Tagaaknast paistsid naise suur kübar ja rappuvad lilled. Kui tolm oli laskunud, võttis Matti Reima oma kaabu ja puhus selle puhtaks.

«Kuule, kas see hobune on ka punakaardis olnud?» hõikas ta kutsarile.

«Häh?» Mees pöördus järsult, tema suu jäi lahti. Läks pisut aega, kuni ta selle kinni pani ja jälle sõidusuunas hakkas vaatama.

Matti Reima puhkes naerma. Ta oli oma ametis üldse hõlpsalt naerma õppinud. Ta ei korranud öeldut, aga kutsari kukal hakkas tumedaks tõmbuma.

«Härra küsigu hobuse käest,» ütles mees siis, hoides ohje pingul. «See küll suurt ei räägi. Põle vähemalt juhtunud kuulma.»

«Ma ainult sellepärast, et samm oleks nagu pisut kange.»

Siit nägi juba järve. Matti Reima silmitses seda. See oli suur ja paistis lähedasena, sest puud polnud veel korralikult lehes. Ta oli seda mitmel aastaajal näinud. Järv oli peaaegu nagu meri, kuid ainult praegu, kevadel, millal kõik muugi suvisest suuremana näis. Siis juhtis kutsar vankri vaikselt ja peaaegu märkamatult tee äärde ning peatus. Sõna lausumata, isegi viha lausa välja näitamata tuli ta vankrilt maha ja tõstis Reima kohvrid teepeenrale. Nüüd sõitsid juba teised voorimehedki neist mööda.

«Mees, mis nüüd?» Reima istus juhmistunult istmel.

«Härra läheb jala. Ja kannab kohvert. Ega siit änam palju maad põle. Kui meiesuguse hobune küüti ei kõlba.»

Kutsar seisis ettepoole kumaras, selg Reima poole. Paigatud kuue hõlm hoidus tagant püsti, selle küljes oli pepri ja pahna. Näis, nagu oleks mees tärkavast orasheinast midagi otsinud.

«Kuulge nüüd,» ütles Reima. «Tõstke kohvrid tagasi. Lähme. Mis me siin seisame.»

«Kui küütijaks ei kõlba.»

«Nonoh. Naljaviluks sai öeldud. Tõstke nüüd kohvrid tagasi.»

«Põle siin palju nalja midagist. Saadanas. Või punakaardis. Virma mõnes punakaardis. Hobuste pääle peetaks kah jahti. Mina olin, mitte hobune.»

«Ükskõik, kes või kus,» ütles Reima. «Sõidame edasi. Mis siin seista.»

Mees tõstis kohvrid viivitades tagasi, viivitas veelgi, üks jalg astmelaual, enne kui ronis üles.

«Kõiksugu neetud saksad . . .»

Nii just oligi hea, mõtles Matti Reima, kui vanker jälle liikuma hakkas. Hea, et tuletati meelde. Juba liiga kergesti võtsid asja sellest vaatevinklist, et inimesed olid ühesugused või siis õige vähe erinevad. See ei pidanud paika. Mida lõuna poole, seda ettevaatlikum pidid olema. Mida savisemad olid põllud, seda kindlamalt istus teatud põlisuhkus mingis armetus punakaardis vantsinud torpariski. Ja sellesse ei tohtinud puutuda, nad ei unustanud seda eales.

«Hobune on hea,» ütles ta, sest polnud kavatsenudki solvata.

«Mõne hää või kedagi. Aga parem ikke kui ilma.»

Tõsi mis tõsi, lipitsema hakata ei sobinud ka. Niisiis logistasid nad sõnatult edasi. Hoiatamata nagu alati lõppes mäeharjatee ja ees laius küla. See oli nagu nihkunud, polnud päriselt omal kohal. Suurest kirikust põhja, põllulagendike poole oli majahütte juurde kerkinud. Kõigist näguripäevadest hoolimata olid nood osmikud pääsenud ilmavalgust nägema ja iluks polnud nad tõepoolest. Naelad, kust olid nad isegi naelu saanud? Kindlasti olid nad vaesekesed vanade ehituste laudvoodrit lammutanud, naelu sirgeks tagunud, vandunud, kolkinud, ööd otsa ehitanud. Aga kirikust lõunasse jäi see kant, mis teda huvitas. See paistis olevat endine.

Vanker hakkas nüüd allamäge veerema. Ehkki ta läks külla, meenusid talle Jumala sõnad Moosesele Nebo mäel, sest eriti igavais võõrastemajatubades oli loetud piiblitki. «Ma olen sulle selle näha andnud su silmaga, aga sina sinna ei saa.» Kuid naerma ajas see teda siiski. Sest vaata: seal elas arst. Aga sellegi saun ja käimla olid niisuguses olukorras, et paberid lauapragude vahelt teele pääsesid ja hobuse kapjadesse takerdudes ringi lendlesid. Niisugune see nende suurus oli. Seejärel tuli kellassepääri, aknal too alaline seinakell, seejärel põhjakarjalase pood, endine harjuskite varustamispaik, praegu aken ainult kalosse täis. Oli ülemaaline kalossiaeg, kümme marka paar, võta ameerika või taani omi

või mõlemaid. Siis tuli tühje krunte, pahklikke pärnatüvesid, ja kusagil helistas koolikell lapsi välja, tänavaile koerust tegema. Apteegi kohal ta kummardus, et aknast sisse vaadata. Seal välgatas midagi valget. Siis pöördus vanker järsult vasakule ja oldigi kohal.

Seesama «Rahu» võõrastemaja, seesama peremees kes ennegi õue riisumas.

Matti Reima maksis korralikult, pistis kutsarile kaks rahatähte pihku ja surus kämbla kinni. Aga mees koukis kukrut, hoides saadud paberrahasid nii, nagu poleks tal nendega esialgu midagi tegemist, ja tõi vahetusraha lagedale. Reima võttis selle vastu, tahtmata rohkem solvata. Siis kolises vanker minema ja ta astus praetud räimedest lõhnavasse majja.

«Tere ja veel kord tere,» ütles ta rõõmsalt, kui tuttav perenaine tuli köögist. «Kas kõik on nagu ennegi?»

«On, on,» ütles peremees tema kannul sisse tulles, ja proua kadus kööki tagasi. «Tuba ja sooja vett, eks ole? Ja siis pisut kehakinnitust. Küll on hea, et äri jälle käima läheb.»

«Äri see ainus asi ongi, mida ajada tasub. Kas kõik on korras?»

«On, kui oskad õigel ajal kõrvale jääda.»

«Selge see. Kõrvale jääda ja vaadata. Ja proua on õitsev kui mandlipuu.»

«Seda'nd . . . Vennad kõik teises ilmas. Siin on nuttu küllalt olnud. Kui sakslased tulid. Rivist iga kolmas. Juhtusid kehvadesse kohtadesse. Neid ta nüüd on leinanud. Aga eile värvis juba juukseid. Ütlesin, et jääme kundedest ilma, kui ta sedasi halli peaga ringi käib. Niigi on see punakaardis olnud vendade asi sant küllalt. Kui ikka üldsuse teenistuses oled, siis pead vähe ette ka vaatama. Nüüd on tal siis vähemalt juuksed värvitud ja korralikult lõigatud.»

«Tõsi. Küll kõik hakkab jälle minema. Kas peremees seda börsimaakleri lugu on kuulnud? Noh, see oli rängalt haige ja naine nuttis sängiserval, nagu nad ikka teevad, ja küsis põetajalt, kui palju palavikku on. Too vastas, et kolmkümmend üheksa üheksa. Seepeale tegi haige, kes oli nii teadvuseta, nagu üldse olla saab, ometi suu lahti ja ütles: «Kui neljakümneni tõuseb, siis müü!»»

Ta ootas, kuni peremees lakkas naermast, küsis õiget aega ja otsustas, et võiks midagi süüa. Peremees käis köögis ja tuli tagasi.

«See endine tuba siis, ja eks õhtul näeb, mis ja kuidas.» Matti Reima puhus lustakalt õhku, enne kui jätkas: «Et segama ei tuldaks. Kui peaks õnne olema.»

Peremees puhus niisamuti. Ta oli suur mees, pisut kõhukas, aga muidu sale.

«Kas ikka see endine või?»

«Vaat seda veel ei tea,» vastas Reima muheldes. «Paras tükk aega on mööda läinud. Kes teab, vahest on juba mehel. Kes neid naisi teab.»

«Ei ta ole. Sealtpoolt on kõik korras nagu ennegi. Ja ega mina midagi välja lobise. Mutt niisama. Amet on juba sihuke.»

«Ja äriajamisega on jälle nii, et muudkui anna ja võta.»

Proua, emailkann käes ja käterätikud käsivarrel, tuli ja hakkas trepist üles minema. «Viieteistkümnes siis,» ütles ta selja taha ja Matti Reima noogutas. Kui naise sammud juba ülal koridoris tümisesid, läks peremehe nägu murelikuks.

«Kas sest keeluseadusest saab ikka asja?»

«Saagu pealegi. Eks siis pea selle vastu ka rohtu leidma.»

«Meiesugusele on see selge surm. Või siin siis keegi söömas käib. Sihukeses lobudikus. Ja et just nüüd, kus kõike juba liikuma hakkab. Saime endale siia isegi loomaarsti. Ja kohvi on praegu vabalt saada, selle kõrvale peaks ometi olema, mida pakkuda.»

«Noh, küllap loomaarst teile selle tarvis juba retseptid välja kirjutab. Ega ette ka nutta ei maksa. Mitte kunagi, olgu siis mis tahes tulemas. Ja tagantjärele veel vähem.»

Vilet lastes läks ta proua kannul ülemisele korrusele. Tema kõnnak oli elegantne, pisut tippiv. Seal, kus oli hea olla, oli kodu. Maailmas oli muudki peale laulude ja lippude. Ukselt naeratas ta prouale julgustavalt. See oli temast pool pead pikem. Hirmus pikadki olid need inimesed. Ju see tuli vist toidust, nad olid lapsest peast küllalt piima ja liha saanud. Ja missugune rüht, nutsid mis nad nutsid, aga kaela nad ei painutanud.

Ta pakkis ühe kohvri lahti, silmitses viivu paremat ülikonda, harjas seda ja riputas üles. Hetkeks oli tal räbal olla nagu uude hotellituppa tulles sageli. Kuigi see polnudki võõras, siin oli eelmistel puhkudelgi elatud. Ta riietus lahti ja pesi end korralikult, see kergendas, aitas nagu künnisest üle. Uuesti riidesse pannes ja aluspükste väel olles meenus talle midagi, ta läks ja otsis kohvri külgmisest sahtlist taskurätinutsu, arutas selle lahti ja libistas kuldse hobuserauakujulise sõle kenasti padjale. Ta silmitses voodit, istus prooviks. Siis ta tõusis, et juukseid ja peenikesi vurre kammida. Tal oli ilus ja ilmekas pea. Ta oli osav müüma ja temast peeti lugu. Üldi-

selt. Ta riietus lõplikult, seisis pisut aega kandadel, siis varvastel ja läks alla.

«Tulen poole tunni pärast või nii,» ütles ta üle ukse kööki, kus proua parajasti pannitäit silke kastrulikaanele kummutas ja need sealt siis teisipidi tagasi pannile heitis. Naine noogutas ja nõjatas pea jälle vastu pliidikummi. Väga räiget värvi olid ta juuksed praegu küll, aga ju nad oma ülesande täitsid. Uksed eeskojast söögisaali olid lahti, seal kattis uus ettekandja, rõõmsaloomulisena tunduv tütarlaps laudu.

Reima seisis pisut aega välistrepil, pöidlad vestikaenaldes, ja jõudnud otsusele, hakkas kiiresti apteegi poole minema. Ta jõudis varakult tagasi, sõi rahulolevalt ja mehemoodi Noormarki räimi ning jõi õlut peale. Ta käis kähku veel tiiru väljas, ka juuksuri juures, kus lobises tuttava prouaga. Naasnud, läks ta pererahvast enam kohtamata oma tuppa, avas ka teise kohvri ja hakkas ajaviiteks reklaamprospekte vaatama. Põllutööriistu pakuti vähe, neid oleks võinud müüa palju tahes, kui oleks ainult olnud. Aga küllap varsti on ka, praegu oli kasulik teha vähemalt niisugune tervitusreis kui mitte muud.

Viis minutit enne seitset võttis ta kuue seljast ja läks kontrollima, kas uks on ikka lahti. Viis minutit pärast seitset tuli Inkeri, ja Reima keeras ukse lukku, tõmbas kardinad ette ja tüdruku sülle.

«Ütlesin kodus, et mul on öövalve,» ütles Inkeri mehele otse suhu.

«Tubli tüdruk. Sa ei tea, kui igav ja kurb mul on olnud. Aga ärme nüüd, räägime pärast. Päris tõsi, ma olen igatsenud. Ära nuta, noh, no vaata nüüd. Ega siia keegi ei tule. No nii. Las ma teen lahti.»

«Matti!»

«No nii, vaat sedasi.»

«Matti! Sellest on nii kaua aega möödas.»

«On, on. Kaua. Aga nüüd . . .»

«Ja sul on teisi olnud.»

«Ei ole. On ainult Inkeri. Selle haisva lubjaküla uhke Inkeri.»

«On see tõsi?»

«On, on. Aga ole nüüd kuss.»

«Ma ei oska. Sellest on nii kaua. Ei, ega seda ei saa unustada.»

Ja kui see siis õige pea möödas oli, rääkis Inkeri kahe viimase vaikimisaasta eest. Mees vaatas tema laia nägu, nutuseid ja naeruseid silmi, mis olid suuremad kui kellelgi teisel,

ja suurt vallandunud juuksepahmakat padjal. Sõlg oli kuhugi kukkunud. Seni kui tüdruk aina rääkis, nüüd juba vaiksemalt ja rahulikumalt, paitas ta tasahilju tema tugevat reit.

«Mis me sellega küll tegema peame? Kuidas ta täna nii õitsema on löönud?»

Mees juhtis tüdruku käe teki alla. Tüdruk õhkas, ta oleks tahtnud veel kõnelda, kuid oli kõige üle õnnelik. Siis oli möödas seegi kord ja tal polnudki enam palju öelda. Ainult seda kõige tähtsamat veel, et oi kui ometi saaks abielluda.

«Aga seda me ju võime,» ütles mees. «Mina olen valmis.»

Inkeri pööras pea ära ja vaatas ehet, mille mees nüüd kunagi oli jõudnud alalise öökapipiibli kõrvale tõsta. Tema silmad pilkusid.

«Minust juba räägitakse,» ütles ta. «Nii et ma olen siis ka nagu mõni niisugune.»

«No abiellume. Ei mina vastu pane. Mujal kui voodis.»

Inkeri jäi vait. Siis ütles ta kuidagi täiesti innutult: «Nojah, eks siis abiellume.»

Matti Reima mõtles öeldu üle järele. Ta polnud küllalt hea, selles oli asi. Inkeri uskus teda armastavat, vahest armastaski, mis siis ikka. Aga oli mingi ebamäärane mõõt, mida ta välja ei andnud. Kuid teisedki tüdrukud abiellusid ometi proovireisijatega? Noh, Inkeri mitte. Mees mõtles, et õigupoolest raiskab ta asjata aega. Inkeri oli voodis hea, väga hea, ainult et need alalised jutud pärast seda. Muidugi, ta sai sellest aru, kuid see lõputu korrutamine väsitas.

«Kui sul ometi oma kauplus oleks, ükskõik kui väike,» alustas Inkeri jälle, nüüd tasahilju ja mehe kõrva näpistades. «Läheksid sinna hommikul ja tuleksid õhtul tagasi. Mina hoiaksin kodu ja teeksin süüa. Mõtle papa peale, temagi alustas mitte millestki.»

«Aga kui mulle meeldib see ringisõitmine, kui ma olen sellega juba harjunud,» ütles mees. «Kas sa selle teadmisega ei lepiks, et ma alati ikkagi tulen.»

«See oleks ju täpselt niisama nagu praegu. Selleks pole küll vaja abielluda.»

«Aga inimeste suud paneks see kinni. Ja sa võiksid lapsegi saada. Seda paremini me läbi saaksime, kui vähem ninapidi koos oleksime.»

Inkeri kõigutas pead nõksutades ühelt küljelt teisele. Juuksed kahisesid padjal. Suur uhke keha lamas täiesti jäigalt.

«Nii et mul tuleks su isaga siis veel kord rääkida. Et ta mind kas või oma poodi võtaks või vähemalt kuidagi otsa peale aitaks. Kas nii?»

«See passiks küll. Kui ta hakkaks sinusse uskuma. Kui sa õige päris vanamoeliselt kosja tuleksid.»

«Saadan, see on nagu asutaks ühingut. O. Ü. Hänninen & Reima.» Mees hakkas naerma. Või oli ainult närviline. Aga ta lõpetas kohe, kui Inkeri hakkas solvunult eemale tõmbuma.

«Tüdruk. Kuula nüüd. Ma sõidan maad mööda ringi, raban tööd teha nagu härg. Seilan ühest kohast teise. Aga ainult sina oled mul kõik need aastad meeles olnud. Tõin sulle prossigi, eks see loe ka midagi. No hüva, hüva. Kui sa seda vajalikuks pead, võin kosja ka tulla. Võin kummardada ja ühe põlve peal paluda, käed ka veel risti panna kui vaja. Aga see on küll . . .»

«Alandav?»

«Mis sest alandusest. Ütleme nii, et see jääb viimaseks, mida ma teen. Ega mina ka enam kellegi laps pole.»

«Aga sa kosid. Kas homme?»

«Hommikul vara. Aga ärme nüüd sellest enam räägime, eks-ole?»

Inkeri küünitas väikest kuldehet pihku võtma ja tõmbus siis mehe ligi kägarasse. Ta ei rääkinud enam abiellumisest, vaid kodust, mida ta endale tahtis saada. Ta rääkis ühe hingetõmbega, nagu oleks ta sellele aastate viisi mõelnud, ja nii see just oligi. Sellest oli nii kaua aega, kui ta üldse kõnelda oli saanud, vahepeal oli olnud kõik see ja ta oli tihti mõelnud, et Mattit pole ehk enam eluski. Kuna ta seda soovis, hakkas ta jälle oma naiseõnne sisse uskuma. Isegi siis, kui Matti magas, lamas tema lahtisi silmi ja mõtles lainelisest kasest mööblile ning polsterdatud ja vedrudega sohvadele, ja tingimata pidi ta saama tuhatoosi, mille keskel on koht tikutoosi jaoks. Ja voodite vahele heegeldaks ta ovaalse vaiba. Või söandaks ta voodid päris üksteise vastu lükata? Siis tuleks heegeldada kaks vaipa, teine teisele poole. Võõrastemaja luitunud seinu vaadeldes mõtles ta tapeetidele. Ja esikus telefoni all pidi olema ümmargune tugevasti topitud, võib-olla nahatükikestest õmmeldud põrandapadi. Seal ta istuks ja sirutaks sääri ja ajaks teiste prouadega juttu. Köögist tuleks vaarikamoosi lõhna ja teenija paneks kulbi niiviisi katlaservale, et piisad pliidile kukuksid, ja tema peaks kõne lõpetama ja seda ütlema minema.

Ent öö oli väga lühike. Kuue paiku ta tõusis, riietus kiiresti, hiilis mööda koridore majast välja, jooksis mööda tühje tänavaid apteeki ja läks oma võtmega tagauksest sisse.

Pooleldi riides apteeker magas kontoris nahkdiivanil. Piiritus lehkas. Inkeri pääses märkamatult apteegi poolele, heitis pingile pikali, jätkas unistamist ja meenutas olnut, puudutades kätega reisi sukatrippide kohalt ja kõrgemaltki. Paari tunni pärast ta tõusis ja kolistas, nagu oleks äsja tulnud. Läks ja tõmbas valge kitli selga. Apteeker ärkas köhides ja läks teisele korrusele oma tubadesse.

Oli meelisegavalt kirgas ja rohetav hommik. Kirsipuu teisel pool teed oli mõrsjana valevaks lõkatanud. Teelohkudes oli varisenud pärnaõisi.

Inkeri ei lahkunud leti tagant, pühkis seal suurtelt pruunidelt Hofmanni tilkade ja kampri pudelitelt tolmu ning märkas, et rauavein hakkas lõppema. Kalts käes, vaatas ta aknast välja, kuni Matti viimaks reisikotti kandes alla papa poe poole läks. Ta naeratas endamisi, mõeldes, et nüüd. Kuna ostjaid polnud, otsis ta müüsri ja hakkas pomerantsikoori peenestama. Siis seadis ta boorvaseliinide, joodide, ihtüoolsalvide, jodoformide ja tsinksalvide read sirgeks, valmistas natuke aega salitsüülpulbreid ja vaatas purki, kus kerges pulbrikirmes olid elavhõbedakapslid mõne süfiliitiku jaoks.

Aeg kulus, kuid Mattit ei paistnud tagasi tulevat. See võis head ennustada. Ehk oli papa ta jälle koju kohvile kutsunud nagu tookord päris alguses. Küllap nad istusid seal nüüd vastakuti ja ajasid täies rahus juttu.

Kusagil riiulite taga nuuskas praktikandist poiss pikalt ja üleliia kuuldavalt nina. Inkeri väntas ajaviiteks oblaadimasinat ja vaatas ühtepuhku seinakella. Üsna varsti peaks Matti tulema. Ja siis, kui oli kulunud kaks tundi, peatus apteegi ees vanker. Matti Reima istus tagaistmel, selg sirge ja mõlemad kohvrid jalge ees. Ta ei vaadanud akna poole, näis ainult mõtisklevat, kulm kortsus ja müts silmil. Siis ta kummardus ja ütles midagi kutsarile. Kui see kohe ei taibanud, kummardus ta uuesti, raevukalt. Nüüd mees noogutas ja tõmbas hobusele ohjapäradega. Vanker nõksatas paigalt, mees jõnksatas tahapoole. Kui Inkeri trepile vaatama jõudis, kihutasid nad juba jaama poole, nii et kapjade ja rataste alt lendas sädemeid.

Inkeri pani sealtsamast jooksuga mööda teed alla, apteegi uks jäi lahti, kelluke helises väsimata. Hing rinnus kinni, astus Inkeri isa poodi, sealgi helises uksekell. Äkete, seemneviljakottide, vikatite ja jalgrattakummide keskel kõndis higine ja punetav Oskari Hänninen. Ta tõstis jalgu kõrgele, nagu oleks kahlanud soos. Inkeri tuleku üle raasugi üllatumata suskis ta laest rippuvaid õlilampe korralikult ritta. Läbi klaasi paistis tagaruumist vaatava naise pisut kallutatud pea.

«Tuleb siia, tuleb siia,» oli Hännise suu sõnu nii täis, et need ei pääsenud sealt välja tulema. «Ütlesin sellele ilmahulgusele, kuidas lugu on. Tuleb siia, tuleb, kekutab, räägib teab mida. Ütlesin talle, et ta ei jõua koera kah üleval pidada. Nii just ütlesin: mitte koera kah.»

Inkeri seisis käratseva isa ees seni, kuni sai kõigest aru. Ta tõmbas hinge, siis pani juba sõnadeks seatud suu kinni. Tema sõõrmed laienesid. Kuid ta pöördus, läks minema, kõndis püstipäi, käed kitlitaskus, apteeki tagasi. Seal seisis ta leti taga, nii kaua kui ette nähtud, müüs punast mikstuuri ja peavalupulbreid, ega suutnud päeva lõpuni viha pärast midagi mõelda. Või oli see ainult nii, et viha pidas armastusest kauem vastu? Rohkem jõudu andis see igatahes.

Hilja õhtul ronis Salme Hänninen trepist üles tüdrukute tuppa. Anja lamas juba öösärgi väel teki all, silmad heitunud peas, aga teise seina ääres oli Inkeri kõigi riietega voodil. Salme püüdis Anjale julgustavalt naeratada ja heitis pilgu vanadele läikpiltidele, mis lapsepõlvepäevade mälestusena ikka veel voodipäitsi kohal seinal olid. Mõtlik, käharpäine, pilvele toetuv ingel, punase mantliga jõuluvana, tüdruk kassiga, puuris kanaarilind. Siis istus ta vanema tütre voodiservale ja nihutas tolle lõdva käe kehale lähemale.

«Seda ainult,» ütles ta. «Egas abielustki miskit õnne leia. Ei tasu mitte lootagi. Või kui seda päädpööritavat õnne olekski, ega seda suudaks vist kandagi.»

Inkeri ei teinud teist nägugi, võib-olla ainult hingas raskemalt.

«Elus on teised asjad hoopis tähtsamad,» jätkas Salme, mõelnud, et kord tuleb sellest rääkida. «Noh, oma jagu võib õnnegi olla, miks mitte. Aga kui juba vanemaks saad, siis on ainult südamerahu tarvis. Nii ma olen mõeld. Põle see abielu rohkem midagist kui elu ikke. Tee aga kannatliku meelega seda tööd, mis käsil on.»

Oks puutus vastu akent, muud polnud kuulda, kui Salme vait jäi.

«Mina olen niisuke lihtis inime,» jätkas ta puhk hiljem. «Aga eks see alistumine ole mulle ka raske olnd. Seitungis nad nüüd kirjutavad kõiksugu asju. Et naised peaks naasama iseseisvad olema kui mehed. Ainult ma ei tea, kudamoodi seda saaks. Vast siis saaks kah, kui oma amet oleks ja kõigest muust lahti ütleks. Kohe kõigest. Aga naise süda ju. See hakkab ikke igatsema.»

Nüüd Inkeri vähemalt turtsatas.

«Ja seda et, ikke pead vaatama, mis parasjagu käes on, ole siis mehenaine või ära ole. Egas tohi ennast surnuks ka muretseda.»

Inkeri pöördus vastu seina ega vastanud nüüdki. Niisiis pidi Salme tõusma ja aeglaselt ukse juurde minema. Anja pilk saatis teda.

«Püia nüid magama jääda. Homme on kah päev.»

5

«Kallid elluastujad!»

Rektor, alles noorepoolne mees, köhatas pihku ja pööras pilgu korraks paberitele. Ta seisis kõnepuldis kahe pisut juba närbunud kase vahel. Postamentidelt vaatasid kipsist suurmehed, kadakavanikud kaelas. Vanikuid oli riputatud ohtralt mujalegi, neid ristles nurgast nurka ja lavaservadelt alla. Aknad õue olid lahti ja linnud laulsid.

Lapsevanemate ja õpilaste hulgast ei kostnud iitsatustki. Jüngrid, kaksteist noort inimest, istusid esimeses pingis ja nende ees laual oli kaksteist valget mütsi.

«Tänane päev on meie noores koolis tähendusrikas päev. Täna astuvad meie teadusetemplist maailma esimesed lõpetajad tegema oma elutööd. Olgu see neil edukas.»

Rektor oli sündimisest saadik kuidagi kulunud, paljukannatanud näoga. Kuid ta jätkas monotoonselt kõnet, heites ainult aeg-ajalt pead kuklasse, et taotleda paatost, milleni ta ometi ei küündinud.

«Ma ei räägi teile teadmistest ja oskustest, mida te olete omandanud. Selle asemel tahaksin teile meelde tuletada, mida ootab teilt tulevik. See tuhande üheksasaja üheksateistkümnenda aasta viimane maipäev on tähtis päev kogu meie maale, sest homsest astub meie maal jõusse keeluseadus. Praegusel sugupõlvel on põhjust tänulikkust tunda, et ta on saanud elada selle suure päevani. Nii mõnigi, kes on suure osa oma elust karskustööle ohverdanud, on juba manala radadele astunud, võides ainult vaimusilmaga näha alkoholineedusest vabanenud Soomet. Kohustagu nende mälestus meid, praegust põlve, tegema kõike, et keeluseadus kõigi Soome kodude õnne nimel teoks saaks. Olgem siis karsked kõik oma elupäevad.

Ükski rahvas pole nõnda kannatanud nagu soomlased. Ja me teame, et ohvriteta kokkuleppele ei jõuta. Ainult pisut

üle aasta tagasi, kui meie kodukant vägivallaööst vabanes, kirjutasin ma oma kambri vaikuses luuletuse, mille tahaksin siinjuures ette lugeda.»

Ta vaatas oma publiku, eriti lõpetajate selja taga istuvate vanemate poole. Seal olid teiste seas Salme ja Oskari Hänninengi, ja kuskil uksele lähemal Albert Julin.

«Nüüd valged sangarid saabuvad
ja vabaduspäev ju koidab.
Nüüd otsas on ohud ja riskid ja vaev.
Oi rõõmu! Õigus nüüd võidab!

Ja asjata õelusest lõksuvad
veel punaste kiskjate hambad.
Nüüd õiglane kohus on algamas,
on teada kõik sikud ja lambad.»

Saal ei kõssanudki, ainult mõni pea noogatas.

«Kui lubate, kallid lapsevanemad ja noored, tulen ma hiljem selle luuletuse juurde tagasi. Praegu tahaksin teile vaid südamele panna, mida tähendab isamaaline haridustöö. See tähendab seda, et igaüks meist ja eeskätt teie, äsja küpseks saanud noored, peate tegutsema nii, et niisugune rahvuslik õnnetus, nagu me nüüd kogesime, ei saaks enam korduda. Teil tuleb haridust ja teadmisi laiadesse rahvahulkadesse viia. See on teie esmane ülesanne, mitte omakasu püüdlemine, varanduse kogumine ega miski muu.»

Oskari Hänninen silmitses kinganina. Aega parajaks tehes see seal põrandal niheles. Siis tõstis ta pead, et vaadata, kuidas oli löödud lagi. Ehitusasjad huvitasid teda kõvasti. Salme vaatas tütre ahtakesi õlgu. Inkeri oleks ikka ka võinud tulla, mõtles ta. Talle kippus nutt peale, aga teistele emadele kippus samuti. Nad ei kuulnudki õieti, mida rektor rääkis.

«Niisuguses kakskeelses ümbruses, kus me elame, on see töö tavalisest raskem ja tavalisest tähtsam. Põlissoome kultuur on unarusse jäämas. Juba sel määral, et paljudel nendest meie ükskõiksetest suguvendadest on perekonnanimed, mida nad isegi õieti välja öelda ei oska. Tõsi küll, tuhande üheksasaja kuuendal aastal võtsid paljud valgustatud pered endale soome nime, aga palju on ka neid, kes ei soovinud oma ehk küll armsaks saanud, aga siiski, jah, võõrkeelsest nimest loobuda. Ometi ma loodan ja usun, et aasta pärast ei kanna enam ükski siinolijaist niisugust väära pitserit.»

Anja painutas pead, Lauri Julini kael jäi sirgeks.

«Alles siis, kui olete soomluse ise täielikult omandanud, võite seda lihtrahvalt nõuda.»

Õues vankris maganud laps hakkas äkki karjuma. Rektor sattus segadusse ega osanud enne jätkata, kui naine oli peosaalist kummargil välja hiilinud ja lapse rektori korterisse viinud. Pidulised ootasid. Salme Hänninen kergitas lillekimpu, sellest oli jäänud tema uuele pärlhallile kleidile märg plekk. Aga kui rektor kavatseb oma kõnet edasi pidada, siis jõuab see küll kuivada.

«Niisiis, äsja lugesin ma teile luuletuse. Pean ütlema, et see nõudis minult suurt kodanikujulgust. Sest nüüd siin teie ees seistes tunnistan, et ma pole enam seda meelt nagu toona kirjutades. Olin tollal nii nagu mõni teie seastki kättemaksuhimu küüsis. Nüüd ma häbenen seda.»

Saalist hakkas kostma ebamäärast kahinat. See sugenes üksnes õlakehitustest, kaela küünitamistest, jalgadest, mis muutusid paigalpüsimatuks.

«Lugupeetud kohalviibijad, nii värsked lõpetajad kui ka vanemad. Te tunnete neid lugematuid sangarihaudu, mis jäävad järeltulevatele põlvedele meenutama pingutava vabadusvõitluse üllast mälestust. Aga teile pole kindlasti tundmata ka need teised hauad, mis on äsja mainitud kalmudega ühtaegu rohtunud ja kuhu vist küll kunagi mälestussambaid ei püstitata. Kas olete mõistnud õigesti nende vennashaudade tumma keelt? Ehk on kostnud sealt teie kõrvu «Jäägrite marsi» uhke rütm: «Üle lahinguväljade vere ja valu tõusvasse Soome randa.» Ehk olete valge armee võidumarsi takti vaimustusega ära tundnud. Ja hea, kui olete seda näinud ja kuulnud. Ehk teeb see ühtlasi kõigile selgeks, kui kallihinnaline iseseisva Soome vabadus tõepoolest on. Aga teile pole võinud märkamatuks jääda ka see lõhestatus, millest need hauad jutustavad. Sest hoolimata paljudest kaunitest mälestustest, sangarihaudadest ja vabadusunelmaist, on see aeg siiski aeg, millal mõõgatera soome rahva südant läbistas ja seda kõige hirmsamal kombel purustas. Üksainus niisugune katsumusaeg veel, ja soome rahva olemasolu muutuks küsitavaks. Tõsi, me oleme säärase võimaluse tõrjumiseks ettevaatusabinõud tarvitusele võtnud. Meil on kaitseliit ja armee. See kõik ongi vältimatu ja tarvilik. Aga ma julgen siiski väita, et see kõik on lõppude lõpuks asjatu keha ja vaimu vaevamine, kui me ei õpi andeks andma, mõistma, aitama, maast üles tõstma.»

Rektor tegi pausi ja vaatas tõsiselt kuulajaid. Mõned pead olid langetatud, mõned põrnitsesid, tõusev vimm palgeil.

«Mütsid,» ütles mehehääl kusagilt saali keskpaigast. Ta kõssitati vaikima.

«Ma tean,» jätkas rektor, «et valgustustööd on mitmel kombel tehtudki. Aga jõuad siiski tõsisele veendumusele, et see rahvas ei tõuse hingeliselt ja moraalselt iialgi sellele tasemele, kuhu ta tõusta võiks ja tõusma peaks, kui ei sünni võimsat äratust. Alahindamata usulist äratust, ei kõnele ma ometi sellest. Aga kui ma teaksin, et minu sõna nendegi kõrvu kostab, kel on töörahva usaldus ja kes püüavad ausalt tema heaks tegutseda, siis paluksin ma neil soome rahva üldise hüvangu nimel katsumusajast õpetust võtta ja seda tõsisemalt kaaluda, kuhu rahvuslik loidus eeskätt väikerahva kergelt võib viia.»

«Aga kuidas enamlaste agentidega saab?» kuuldus sealtsamast kust äsja. Teisal kolatas tool, kõikide pilgud pöördusid sinna ja rektor tegi taas pausi. Üks peremees läks rahulikult mööda vahekäiku. Uksel ta pöördus ja ütles:

«Tuli meelde, et ei saand hobusele heinu ette pandud.»

Hänninen kummardus naise poole ja sosistas:

«Ega seda pole kutsutud?»

«Keda?»

«Toda ikka,» näitas Hänninen selgade varjus pöidlaga vaikust ootava rektori poole.

Salme raputas pead. Hänninen noogutas, rahul ja pahane ühtaegu. Ta pöördus taha vaatama. Silmitsenud laste ja täiskasvanute ilmetuid nägusid, märkas ta Julinit, kes magas ilmselt sügavat und. Hänninen keeras end jälle ringi ja sulges samuti silmad. Nõnda just tuligi teha. Ainult et ise ei osanud selle peale tulla.

Niisiis jätkas rektor veelgi, heietas juba tunduvalt vaiksemalt Vene valitsuse aegsetest hädadest, tuletas meelde möödunud aastakümneid. Aga ta rääkis ainult keeleküsimusest, ärist ja äriasjadest mitte sõnagi, mis, kui aus olla, olid tookord väga hästi läinud. Ning siis vajus ta oma jutuga jälle rappa:

«Elavalt meenub üks küünlakuu päev rohkem kui aasta tagasi. Hämelaste teine kompanii seisis rindekäsku oodates Jyväskylä turuplatsil. Ka minul oli võimalus seal seista, seepärast julgen väita, et mõistsin mingil määral, mida too Vilppula ja Väärinmaa tuleliinile käsutatud, üsna vilumatu ja hoopiski viletsas varustuses meesterühm tundis. Nad seisid seal tõsise küsimuse ees. Elu ja surma tõsise palge ees. Ainult osa võis sellelt retkelt tagasi jõuda, paljudele tähendas see siis kõigeks valmisolemist. Aga ma ei teadnud mitte ainsatki, kes

sel hetkel oleks tundnud, et astub sellele vabatahtlikule teele, südames põletav vennavaen. Vastupidi, ma tean, et suurim mure, mis sel silmapilgul paljude südameis pesitses, johtus masendavast mõttest, et seal, kus isamaa iseseisvuse hukutamiseks püüniseid punuti, oli soomlasi. Läksime venelaste vastu võitlema, aga kus nad olid? Järele oli jäänud ainult eksiteele viidud, võib-olla palju kannatanud, kuid siiski ehtsatest soomlastest koosnev meestejõuk.»

«Küll see teab aga palju,» ütles uus, tundmatu meeshääl saalist ja jälle kolatas tool ja nüüd läksid juba paljud välja.

«Ja selle väikese vilumatu valgete rühma suur jõud seisnes just teadmises, et ta läheb võitlema Soome eest, emakeelt ja -meelt jalge alla tallava vaenlase vastu.»

«Ta räägib peris ilusti,» sosistas Salme mehele, kes jälle kõvasti higistas. «Istume meie aga pääle tasakesi.»

«Liiga pikalt igatahes. Mitte raasu ei hooli enam kuulata. Viidab aja ka ära. Oleks tahtnud Juliniga rääkida, oleks asja. Kui saaks juba niikaugele, et nood kaks oleksid kihlatud, oleks hoopis kindlam olemine.»

«Oota nüid. Kas või Inkeri perast. Nad on ju mõlemad alles lapsed.»

Aga nüüd pöörduski rektor lõpuks noormeeste ja neidude poole, naeratas ja keeras nagu hoopis uue leheküIje:

«Armsad noored! Ma soovin teile küllaga kõike suurepärast, mis nooruse juurde kuulub. Tundke rõõmu oma tugevusest, sammude kergusest, käsivarte nõtkusest, silmade särast, lauba puhtusest. Olgu teil julgust ja võitlustahet. Unistage suurest tulevikust, hoidke silmade ees suuri sihte. Kobrutage ja käärige, nagu kevadele omane. Aga andke voli ka sellele lakkamatule igatsusele, mis elusügavuses peitub ja meile kasvujõudu annab. Ja pidage meeles, et aus meel on allikas kõrbes, ilma milleta ei ole elu. Kui lasete sel kuivada, tuleb surm.

Ärge unustage, et noorusega käivad kaasas kangelasteod. Tõuske vale ja pettuse vastu. Kaitske ilu ja puhtust. Ärge lubage solvata seda, mis on teile püha. Tundke vastutust kõige eest, mis meie rahvuse piires võib juhtuda.

Ja kui te, mu noored, valjastate tulise ratsu ja tunnete rõõmu kihutamisest, siis mõelge hoolikalt, kuhu te sõidate.»

«Egas seda'nd nii täpipäält maksa võtta,» ütles Salme Hänisele. «Istu no ennegi. See on niisamati, niimoodu peab.» Hänninen urises midagi tuliste ratsude kohta, see oli nüüd küll ilmvõimatu jutt.

«Ja kui te näete taevalindu oma vabadust kaotamas, siis

tundke temas iseennast. Sest nii tihti kui me ka elus oma vabaduse kaotame, on terve elu õieti nagu vastu aknaraamistikku pekslemine. Nii harva suudame taevasina poole lennata. Ja alles surmas võime oma tiivad lõplikult laiali laotada. Aga sinnamaani võidelge, üritage, ärge murduge. Olge soomlased, karsked, sallivad, tarmukad soomlased!»

Ja viimaks ometi tuli ta alla ja istus õpetajate hulka ettekandeid kuulama. Viieteistkümneaastane tüdruk, käed rinnal koos ja kael õhetav, luges täie tambiga:

«Nii vilets on südamail elu, et leival on mähine maik,
käed karedad verises ohtes ja riietel paiga peal paik
ja põski ei värvi ühti roospuna ja rõõsatav piim,
vaid ahavast, suitsust söödud on rahva pale siin.

Südamail nähakse näguripäevi ja nägur on rahvas ka,
ta vaim ööpilkases vaarub, ja näljas nõrkeb ta.
On nurmedel käinud ju hallad ja võtnud viimsegi vilja
ja südamaa ägab: leiba! Varsti sellekski abiks on hilja!»

«No kus me nüüd otsaga oleme,» ütles Oskari Hänninen juba valjusti. «Mitte mõhku ei mõista enam. Eks vedanud põllule sõnnikut.»

Aga tüdruk jooksis juba minema ja asemele tuli noormees. Tema juures oligi, mida vaadata. Tal oli kaitseliidumunder seljas ja pikk arm põsel, ta oli rässakas ja häälgi oli kindel:

«Ärka, mu Soome, pea käes on koit —
lõvi, löö vägeval ründel
neid, kelle kütkes nii kaua sind hoit!
Rõhujaid tapku su hinguse loit!
Paljude ustavus kindel.

Soome, mu rahvas, mu sünnimaa,
ema, su vaese ja kalli
kannatus lõpeb — ei enam sa
vastaste vaenlemist kärsida saa —
*seda su jumal ei salli!»**

Noh, nüüd hakkas lahedam. Ja siis astus rektor veel kord üles, rahva ette, et mütsid ja tunnistused kätte anda. Nutta nad igatahes oskasid, need soomlased, naised vähemalt. Ja kui oli lauldud ka «Laps, Soomet ära jäta» ja viimane salm «Suvelaulustki», tundus, et oli siiski käes hetk, mis kroonis üht täitunud unistust.

---

* Arvi Jännese «Ärka, Soome!». A. Orase tõlge.

«Ega see nüüd see küll ei olnud, mis ta oleks pidanud olema,» ütles Hänninen, vaadates järele Julinile, kes tõenäoliselt veelgi poolenisti magavana kedagi teretamata vankrisse ronis ja aega viitmata koju sõitis.

«Oli ikke,» ütles Salme ja teretas ühte naist, pooltuttavat, kellega oli poes kunagi sämppaeltest ja kanvaariidest kõnelnud. Ta vaatas pisut igatsevalt ringi. Inimesed liikusid sakguti, aga nemad olid ainult kahekesi. Hännisel oli alati liiga kiire, et oleks saanud külalisi kutsuda. Ja Salme ise oli mujalt pärit. Selle asja oleks pidanud kohe alguses julgelt käsile võtma, kas või «Martasse» astuma. Aga elati ju köögktoas ja Hänninen ütles, et tema, Salme, ei oska ega mõista midagi. Seda ta oma rumaluses uskuski ja läks siis alailma, laps kaenlas, veskile. Seal ta oskas igatahes olla. Ja vanad ajasid juttu ja õu oli alati viljakotte ja mehi ja hobuseid täis ja jões oli pehme vesi. Ja kui siis Tilta Gröönroosiga kirikuküllа tuli, hakkasid nad omavahel läbi käima. Veskirahaga osteti see maja siin, kuid siis tuli varsti see pankrotilugu, mida Salme oli häbenenud. Häbenes vahel veelgi ja sestap oldi niisama. Nüüd, kus lapsed olid juba suured ja enam käekõrval hoidmist ei vajanud, oli see üksindus, eraldatus vaevama hakanud. — «Lähme nüid. Peab vaatama minema, kudas see Mari seal. Mõni külaline ikke tuleb. Egas Anjat jõua passida.»

«Kes siis õige tulemas on?» Hänninen pani käed seljale ja hakkas astuma.

«Kutsusin apteekri oma prouaga, ju nad tulevad, kui just Helsingis põle. Ja abiõpetaja kutsusin ja tolle saksa keele õpetaja, kes Anjale meeldib. Et kui saavad mahti.»

«Gröönrooskat ei kutsunudki. Nii palju ikka taipasid.»

«No ei kutsund. Ehkki taip ei võta.»

Nad kõndisid teiste seas, kuni rannateeni jõudes nendest eraldusid. Tühja krundi kohal jäi Hänninen seisma. Salme läks edasi, aga jäi siis teda järele ootama. Mis asja tal jälle ilmaaegu vahtida oli? Küsida ei tasunud, selle tarkuse oli Salme ammu selgeks saanud. Üks võõras mees sõitis temast punase mootorrattaga mööda. Salme, rahulik inimene, astus võpatades kõrvale. Kui mootorratas paukudes tagasi tuli, tundis Salme ära nimismehe pealinnas õppiva poja. Päris kindel, et see oli jälle purjus. Oskari oli tollest poisist ja Inkerist omal ajal midagi kujutlenud, sest ta kippus ju ilmtingimata kõigega arvestama. Vahel oleks ta võinud sellest ometi loobuda. Siis jõudis mees talle järele.

«Julinit sa ei kutsunud?»

«Kus sa seda! Tal on ju jälle lein. Põle veel aastatki, kui perenaine läks. Ja nüid Juhani.»

«Ei see pea veel kindel olema. Surnukeha pole koju toodud.»

Mis surnukeha siin veel tarvis läks, mõtles Salme. Oli tulnud teade. Kümmekond poissi oli paati surutud, kästud neil kusagil keset kaugeid laasi üle võõra laia jõe sõita. Ju nad olid näljaski, oletas Salme. Punased olid kõik peale ühe rannalt maha lasknud, nad olid hea märklaud. Nad olid olnud seal keset jõge täiesti kaitsetud, nagu oleksid emad nad just selleks sünnitanud ja kasvatanud. Kõik alles noorukesed koolipoisid, vähimagi teadmise ja aimuta, miks nad siia maailma olid sündinud. Ega siis ometi pelgalt olematu kangelaslikkuse tarvis? Too üks, kes oli lootsiku põhja pikali viskunud ja allavoolu ajunud, oli pärast kusagilt abajast Juhani Julini päeviku leidnud ja selle mingis õigluse- ja kohusetundetuhinas koju kätte toimetanud. Vees turdunud vihiku, mis oli vististi laineliseks kuivanud, säilitades sel viisil isegi võõra jõe mälestust. Pliiatsiga kirjutatud märkmed jaamadest, kust oli saadud toitu ja relvi, vahest mõni sinel või lilleõis, kuhu olid jäetud lips ja koolikingad ja raamatud. Pisut looduse, talude, tühjade külade kirjeldusi. Salme oli saanud oma teadmised Marilt nagu alati, sest selle turulkäigud kestsid mitu tundi. Aga mingit surnukeha polnud siin tõesti enam tarvis.

«Kui nii on,» ütles Hänninen, kõndides naise kõrval. Tema higigi on hakanud teisiti lõhnama, mõtles Salme kurvalt. Tänasel päeval oleks pidanud õnnelik olema, kuid õnnelootus oli olnud nii suur, et see kasvas ahastuseks, kui tema eest küllalt hoolt ei kandnud. «Siis on ju Lauri ainus pärija.»

Ja Salme ei tohtinud selle peale midagi öelda. Kuidas nad niikaugele olid jõudnud? Mis oli juhtunud ja millal? Või mis oli jäänud juhtumata või ütlemata?

«Ei tea, kas see abiõpetaja tuleb?» arutas Hänninen huuli torutades. «Pastorist polegi lugu. Ta on vana ja sureb varsti. Abiõpetaja pärib tema koha, nii hästi ta jutlustab küll ja oskab muidu ka inimestele meele järgi olla. Temaga on olnud pisut juttu, et võtaksin, kui kirikuaasta ümber saab, eestseisja ameti. See praegune ja see tema arvepidamine . . .»

Salme vaatas meest, selle nägu oli tähtis ja kinnine. Äkki jäi ta seisma ja pani käe mehe käsivarrele.

«Miks seegi veel? Mis sa endale nendest ammetitest korjad? Ei jää millaski vaba aega.»

«Mis sul hakkas?» Mees raputas tema käe maha nagu

rämpsu. Nad kõndisid pärnadealuses valguses ja varjus edasi. Õitsesid õunapuud ja kõik väikesed lilled aiaäärtes. Nüüd, kus tselluloosivabriku hais lääne poole kandus, võis nende meeldivat lõhna tunda. Looduse poolest oli tehtud kõik, mida temalt õigluse nimel võib nõuda.

«Sa teed liiga palju,» ütles Salme. «Kõikse aeg tahad rohkem teha, kui jõud kannab. Võiksid vahel vähe hõlpu ka võtta.»

Mees ei vastanud, kuigi oli hästi kuulnud. Seda võis tema vingu kiskuvast näost välja lugeda. Ja see oli kõige hullem. Otsekui poleks teist inimest olemaski. Mees oleks nagu inimest mõnda aega justkui kanamuna käte vahel veeretanud, ära pannud ja välja võtnud, millal parasjagu meelde juhtus tulema. Vaadanud ja nuusutanud. Ja Salmele tundus, et nüüd oli mees vist jälle tõdenud, et tema, see kanamuna ikka, oli teel kuidagi rikki läinud. Või algusest peale mäda olnud. Kui ta sedasi vaikima hakkas, näis Salmele, et mees poetas muna maha. Mitte ei visanud, vaid poetas. Ja tegi siis kandadel täispöörde ja astus väärikalt, tagasi vaatamata minema. Ja tegi kahtlemata täiesti õigesti. Muna oleks pragunedes võib-olla haisenud, nõnda nad ju tegid. Ja Oskari Hänninen pidas lugu ainult vigadeta, oma närve hoolikalt vaoshoidvatest inimestest.

Minus on midagi viltu, mõtles Salme. Kujutan ette ega suuda enam ära klaarida. Praegu, just täna, millal seegi õnnepäev käes oli, oleks ikka veel nagu midagi oodanud — aga mida siis? Endisi õrnusi just mitte, aga seda siiski, et sind poleks mädamunana maha pillatud. Ja etskae, Hänninen ei olnudki päris tummaks muutunud.

«Eks see valitsus riku ka tuju,» ütles ta ja astus puude varjust välja, keset teed. «Saadab sädetelegraafiga Venemaale noote. Et kannatlikkusel on justkui piirid ja et ta usub endal õiguse olevat ette teatamata vastavaid abinõusid tarvitusele võtta ja Nõukogude Venemaa valitsusele aru pähe panna. Päh. Mõne asi, kui nad seal kusagil Seivästös pisut paugutavad.»

«Miks see siis su tuju rikub?» küsis Salme ettevaatlikult, kuigi tema süda hüppas õnnest, et mees vähemalt rääkis, mis teda vaevab.

«Hakkavad veel sõdima. Ei saa ilmaski ärile hoogu sisse. Hangi siis veel ehitusmaterjali. Aeg muudkui jookseb.»

«On neid materjaalisi siis nii ilmtingimata tarvis. Eks seda sauna jõua hiljem ka remontida. Pääasi, et saaksid ikke neid massinasi.»

Hänninen vakatas jälle, kuid oli rahuloleva näoga. Eit kõneleb sauna remondist. Õige, just niipaljukest tema pea asjadest jagab. Aga tema-mees suudab saladust pidada.

Nüüd polnud enam palju minna. Jõuab õnnelikult lõpule seegi omavahel olemise viiv ja siis jääb üle ainult oodata ja vaadata, et kohv oleks kuum. Ja et Maril oleks puhas põll. Teenijatüdruk Mari on nüüd tema jaoks õigupoolest ainus, kellega juttu ajada, mõtles Salme, sest Tilta poole ei söanda ju minna.

«Võta või seegi maja,» ütles Hänninen, kui nad jõudsid õue, kus jalgteed olid rehitsetud ja pojengid suurtes rasketes õienuppudes. «Vana juba. Miks me ta õige ostsime? Ju sina vist tahtsid.»

«Ju me ikke mõlemad? Aga varssi on ta meie jaoks liiga suur. Ülearu palju tubasi.» Siiski polnud Salme iial mõelnud, et peaks siit kunagi ära kolima. See oli tema kodu. Lapsed, kõik peale Inkeri, olid siin sündinud. Millelelegi muule ei osanud ta mõelda.

«Suur? Ei selles ole asi. Ta on lihtsalt nagu, nagu armetu. Kui võrdlema hakkad.»

«Millega? Kelle majaga?»

«No kas või Julini omaga. Või . . .»

«Julini omaga?» Salme kõndis murul, et liivale peale Hännise jälgede rohkem jälgi ei jääks. «Mis see siis õige ära ei ole. Peris harilik talumaja.»

«Seda jah. Aga ta on just see. Seda ei oska seletada. Ta võib kuidas tahes värvimist vajada ja korrast ära olla, aga teistmoodi ta on. Ega sa ei taipa niikuinii. Seal on tube, kus kunagi ei käida ja . . . Meie oma pole üht ega teist.»

«Kas sa üldse teadki, mida sa taga ajad. Kui koduga ka änam . . . Mina ei koli siit igastahes kuhugile. Siin on kõik aastad elatud ja oldud.»

«No muidugi. Sina jääd surmatunnini saunikuks.»

Salme nägi köögiaknal Mari nägu. Ta oli juuksed ära kamminud ja ootas, nägu lugematuid kortse täis, aga õnnelik. Salme sai julgust juurde, ei tundnud end enam mehe armust sõltuvana, ja küsis sedagi, mille oleks küll pidanud jätma küsimata:

«Kuhu sa tolle Vieno tööle panid?»

«Mis põrgu Vieno?» teeskles Hänninen, läks trepist reipalt üles ja astus sisse. «Ah tolle.» Hääl muutus, sest ta rääkis esikus riidenagide vahel. «Turbasohu. Tõstku aga sammalt ja mõelgu järele.»

«Turbasohu,» kordas Salme trepilt. «Aga see on ju hir-

mus raske töö. Kudamoodi ta sääl jaksab. Niisuke nigu ta praegast on.»

«Kui Anja palus, siis polnud sellest sõnagi juttu.»

«Ja see on ajutine töö. Mõneks kuuks ainult.»

«Sedasi jah,» ütles Hänninen ja pani kaabu riiulile. «Kõige rohkem. Las rassib suvi otsa. Eks vaadaku endale sügisel ise midagi targemat.»

Sedapuhku oli Salme see, kes jäi vait, läks mehest mööda kööki ja sealt söögituppa, kus mees kaetud lauda uurides juba seisis. Ta ei leidnud midagi ette heita. Kuid natukese aja pärast vaatas ta kella, läks esikusse ja võttis kaabu, mille oli vaevalt kohale jõudnud asetada.

«Käin veel poes ära. Siin on ühtejärge üks kiusuajamine ja latramine, muud midagi. Tulen vähe aja pärast. Või mis asja ma siia üldse otsin, kui Julingi ei tule.»

«Aga abiõpetaja ju tuleb,» ütles Salme. «Eks tema ole ju ka vähe tähtsam inime.»

Hakkas kohe kergem, kui mees oli läinud. Nüüd võis täie rahuga kööki minna, maha istuda, käed lauale panna ja pöidlaküüsi uurida.

«Noh,» ütles Mari, sikutades lontivajunud sukki kõrgemale. «Kudas sääl oli? Kas Anja kleidikäis istus terve selle eilaõhtase passitamise ja õmblemise pääle paremaste?»

«Kel see veel aega oli seda vaadata.»

«Kas panen kohvi juba sisse?»

«Vara veel, oota vähe.»

Aga Salmel polnud asu siingi istuda. Ta läks käega üle mööblitükkide libistades magamistuppa ja jäi ovaalse peegli ette seisma ja vaatama, missugune ta siis õige on.

Ja siis oligi juba hilisõhtu ja Salme liikus samas toas särgiväel ringi. Rüpp oli äsjasest istumisest kortsus, sest ta oli juuksed vallandanud ja neid esmalt sõrmedega, siis harjaga sugenud. Hänninen lamas juba selili voodis, kuid isegi ei teeselnud veel magamist. Oli juba peaaegu kesköö, laupäeva õhtu vastu pühapäeva. Salme oli kuidagi pinevil, nagu võiks ta iga hetk millegi hulljulgega hakkama saada, kui äinult teaks, mis see võiks olla.

«Et siin majas isegi magada ei lasta,» ütles Hänninen, vaadates varjamatu tüdimusega naist, neid siniseid tikandeid tema varrukasuudel ja rinnal. Ta ei mõelnud neist midagi, nad hakkasid hämaras valguses ainult selgesti, peaaegu mustadena silma.

«Väga vähe oli külalisi,» ütles Salme ja läks akna alla. «Nojah, ega põlnd ju rohkem kutsutudki.»

«Oota ainult. Küll hakkab külalisi käima, nii et enam tasse ei jätku.»

«Kust neid nii tulema hakkab,» imestas Salme. «Kui me oleme jo nii vanad. Aga see abiõpetaja on ikke ilus mees küll.»

«Sul pole midagi teha. Siis mõtled lollusi.»

Äkilise mõttevälgatuse ajel tuli Salme mehe voodi juurde ja ootas, aval nägu peas, et see oleks naeratanud, andnud kuidagi märku. Aga mees sulges silmad ja surus käega läbi teki oma kõhtu.

«Millest sa mõtled?» küsis Salme tasakesi. «Võiksid ütelda.»

«Pangaasjadest. Täpsemalt diskontointressidest, kui sa teada tahad või taipad.»

Kuid Salme ei alistunud. Ta istus voodiservale, pani oma käe Hännise käele ja silitas seda.

«Kas sul on halb olla?» küsis ta.

«Ei. Kas peaks olema? Siis sa oleksid rahul. Saaksid hoida.»

«On sul siis hea olla?»

«Kuule, ei mul ole aega niisuguseid asju kaaluda.»

«Oskari, aga ma olen...» Salme kummardus, pani pea mehe pea kõrvale padjale ja ohkas.

«Mis sul hakkas, ise vana inimene. Pean ma vihastama või, et vähemalt rahu saaks.»

Niisiis tõusis Salme üles ja läks toast vaikselt saali, kus öine valgus oli tuhmim ja jahedam. Polsterdatud mööblist tõusis jõhvide lõhna. Ja lakilõhna, sest ta oli toolide puuosad, lauad ja kapiuksed peo puhuks üle hõõrunud. Pildiklaasid välgatasid. Palmilehed näisid seinavaipa tükkideks lõikavat. Valge pitslinik diivanilaual helendas, nagu oleks ta iseenesest õhus hõljunud. Ta läks nüüd aknale, sest ootas Anjat. Ülalt kostsid Inkeri aeglased sammud, ikka edasi ja tagasi, edasi ja tagasi. Siis krääksatas voodi. Mis mõtteid seegi õnnetu oma peas haudus? Ja köögialkoovis soigus läbi une Mari. Seegi oli sama asi, mis naisi vaevas. Kõik ööd ta vaidles, püüdis kõnelda, selgitada, ühele tsaariaegsele perenaisele rääkida, kes juba mõnda aega tagasi oma mehe kõrval mullaks oli saanud. Aga Mari poeg oli olemas, ja vist oli olemas ka peremehe-perenaise ühiseid lapsi, kui nad veel elasid.

Liiga palju naisi on majas, mõtles Salme. Ühed ja samad lootused, ühed ja samad pettumused heiastusid ühelt teisele, kasvasid ja tulid kaks korda hullematena uuesti kimbutama.

Või mis see õnnetusetooja, see Matti Reima ükskord ütleski. Mitte esimesel, isegi mitte teisel korral, vaid siis, kui teda oli juba solvatud ja ta kohvrit sulges ning silmilt juukseid tõrjus. Et kui ühte kohta liiga kauaks pidama jääd, kisuvad inimesed sisikonna lagedale. Ja asjadki hakkavad haisema. Ja et kõigest saab villand, kui see liiga kaua kestab. Kas ta mõtles just sedasama?

Külmast järsku õlgu väristades tundis Salme midagi, mida võis ehk nimetada omaenda minaks. Et tema oli tema. Aga missugune õieti? Ja mida ta peaks tegema, et hapuks minemata oma tegemistega toime tulla? Ja mis see tema tegemine oli? Nüüd veel.

Ta toetas lauba vastu klaasi, mis tõmbus kähku auruseks, nii et ta enam välja ei näinud. Sestap ajas ta end jälle sirgu ja vaatas, kuidas udu klaasil koomale tõmbus ja kadus.

Ta oli neljakümne seitsme aastane. Tähendas see juba seda?

Ja Mari sõnad eile ja üleeile:

«Proua võtab nüid kampert ja istub. Proua peaks sutike väljas patseerima. Ja külmi kompresse tegema. Proua on praegalt täpselt nigu too perenainegi, nii rahutu, nii rahutu.»

Kõik tema teadmised pärinesid teenijatüdruk Marilt, tema oma ema oli enne nii vanaks saamist juba surnud. Vahest oleks pidanud arsti juurde minema. Aga kuidas sa läksid, kui olid õigupoolest päris terve, ehkki nagu mürki saanud. Ja mõnedel päevadel laabus kõik nagu ennegi. Kuni müts jälle üle suu ja silmade pähe tõmmati ja ta oma noorusele hakkas mõtlema, sellele, kui valesti, läbini valesti see oli läinud. Ja tagasi seda ei saanud.

Hänninen norskas juba norinal. Salme näojooned vändusid. Ajuti ta jälestas meest, seda isekat, salatsevat, ülbet ja siiski orjameelset meest. Ja sealsamas oleks ta jälle suurima rõõmuga armastusteenistuseks valmis olnud. Kui teda eemale tõugati, kerkis niisugune viha, et ta oleks võinud karjuda.

Kummatigi oli ta eluaeg rahulik inimene olnud. Ja ega tal olnudki mingeid tõsiseid muresid. Ta võttis endal kätega ümbert kinni. Rasked rinnad jäid ette. Ta tunnetas neid, elas koos nendega. Tilta, oli ta sunnitud mõtlema. Kuidas Tilta suutis? Aga ehk oleks temagi rohkem suutnud, kui oleks olnud keegi, kelle nimel püüda. Kuid kõik, viimane kui üks, libisesid käest. Sellest poleks tohtinud hoolida, sest maailma elu oli niisugune. Aga kas pidi olema? Ta mõtles, mis oleks, kui muutuks päris usklikuks, hakkaks kirikus ja koosolekuil

käima, vahest oleks siis viimaseil eluaastail kergem. Aga mis ütleks selle kohta Oskari? Vaevalt ta märkakski.

See, et midagi tähelegi ei pandaks, kui ta vaid endiselt rahulik ja vagur oleks, ajas ta uuesti ärevile. Ta ei julgenud mõeldagi, kuidas saaks sängi minna und ootama ja siis hommikul nuttu neelates ja roidunult tõusta.

Rektor rääkis hästi, püüdis ta mõelda. Liiga pikalt, aga tema arust hästi. Oli olnud ilus pidu, et ta veel rohkemat oli oodanud, tuli tema enda armetusest.

Kuid siis viimaks seisis õues pikk hele hahm ja tema kõrval teine, tume. Salme vaatas ja unustas iseenda. Anja ja Lauri seisid seal vastakuti, valged mütsid peas, ja suudlesid. Lauri tume käsivars jaotas Anja valge kleidi kaheks, tõusis ja laskus.

Salme vaatas hoolega, tema suu paotus. Nii see siis oli? Tüdruku, tema oma lapse seelikuhõlm kadus rohtu, müts kukkus peast ja juuksed vallandusid. Poiss liigatas, surus põlve ja Anja andis järele, naaldus ettepoole, seisis kõveras, ja poisigi müts kukkus ja pea vajus madalamale, kuna Anja tõstis oma kauni, praegu ainult laiguna paistva näo pilvitu, kumava taeva poole, vastu jaanikuu esimesele päevale.

Nii see siis oli? Tema igatsus paisus rajuks, millel polnud Oskari Hännisega midagi pistmist. Ja ta ehmus sellest, mida tundis. Ta vabises üleni. Ta igatses nagu loom, kes on oma liigikaaslastest lahutatud.

See on ju minu tüdruk, kinnitas ta endale. Praegu on tema aeg. Siis kunagi tuleb sellel lõpp. Niisamuti nagu tuli temal. Suudelge nüüd, võtke üksteises hingata, olge nagu maa ja mets ja vesi. Tema kopsudes vilises, kui ta vaatas kaht noort ja õnnelikku inimest.

Ta jahmus oma teost, aga oli juba hilja. Aknaruut klirises, kui ta seda rusikatega tagus. Noored eemaldusid teineteisest ja vaatasid imestades. Südame pekseldes ja häbenedes tõmbus ta aknast eemale, läks otse magamistuppa ja teki alla. Tal polnud äsja kavatsustki seda teha, see lihtsalt juhtus. Ta lamas pulksirgelt ja näpitses tekiserva. Viivu pärast kuulis ta, kuidas Anja vaikselt sisse tuli, ukse lukustas, kingad jalast võttis ja astmete nagisemist vältides üles läks.

6

Keset põliseid metsi laius kümnete hektaritena vaskpruun turbasoo, ühtlane ja ilus lausik enne seda, kui inimesed olid hakanud teda kasu pärast kraavitama ja lõhki rebima. Juba metsa kibekähku raadatud teel oli tunda tema sooja hõngust. Ta pinnal, õige madalal, kõigest jõhvikavarte, murakate ja sookailude tasemel väreles peenike tolm. See võis ka udu olla, nõnda hommikuti igatahes. Siin-seal kerkis maast männijäss. Põhja poole vaadates lisandusid väikesed kased, mis kosusid, kuni lõpetasid soo valgetüvelise metsaseinaga.

Päikesepaiste soojendas juba sardades kuivavaid turbamättaid. Need hakkasid pikkamööda aurama, küüru tõmbunud loomadena hingama. Puusõrestikud küpsetasid õhu ja tuule käes kilomeetrite viisi turbapätse, et need oleksid varju alla viimiseks, purustamiseks ja pallitamiseks valmis. Soo lääneservas oli üksteise vastu risaräsakile naaldunud kärbiseid, igaühel ainult viis-kuus turbamätast. Need olid mullused, kärbiseid ei kasutatud enam, sest nad kuivatasid aeglaselt ja vajusid kiiresti sohu.

Kõigega, isegi turba kuivatamisega läks kiireks.

Varjualuseid ja lahtisi aunu oli siin-seal keset raba, kõik põhjast lõunasse suunatud nagu soosiilud ja kraavidki. Sardade vahelt läksid rööpad katusealustesse, aunade kõrval oli töövalmina kanderaame ja paar vagonetti. Neid ei olnud veel vaja, sest esimene lõikus oli alles kuivamata. Kuid ühest teiste vahel olevast ulualusest kostis purustaja raginat, seal töödeldi mullust turvast. Keset rabavaikust huuatas lokomotiiv, aeg-ajalt oigas tühjalt töötav puhur.

Vieno oli rabas kolmandat nädalat. Ta saagis turbakiiniga lahti niisuguse viiluka, nagu kraavi pikkus lubas. See läks hõlpsalt. Siis laskus ta kraavi ja hakkas turbaviilu püstipidi tükeldama, vaadates, et pätsid saaksid ligikaudugi ühesuurused. Jätnud kiini sarra najale, võttis ta lühikesevarrelise terava labida ja läks piki kraavi sinna tagasi, kust oli alustanud.

Igas kraavis tehti samu töid. Nokatsmütsiga mehed rügasid omaette. Täna, esmaspäeval olid neil ehk puhtad rõivad seljas, mis keskpäevaks ometi jälle higist ja tolmust ja samblapurust säherdusteks said nagu laupäeval, millal nad kusagil hurtsikulävel seljast võeti ja trepile visati. Enamikul olid jalas puukingad. Mõni särk lendas pervele toidukompsu otsa. Aga päeva edenedes hakkas päike kõrvetama ja see tuli jälle selga tõmmata.

See oli siis kolmas nädal. Esimesi turbapätse lahutades, neid pervele heites ja vaadates, kuidas sealt vett alla kraavi hakkas nõrguma, märkas Vieno kergendusega, et töö polnud enam nii kohutav nagu esimestel päevadel. Siis oli ta pidanud aeg-ajalt põlvede, käsivarte ja selja tudisedes kraavipõhja pikali heitma. Sammal oli selga kleepunud, kõigeks kõlbmatu, kõdunev, mädanev must sammal, ja kaenlaaluseis oli lirtsunud vesi. Nutt oli tahtnud talle kurku tõusta, kuid ta oli selle alla neelanud. Avali silmi oli ta taevasse vahtinud, aga näinud seda ainult kui lõputut sillerdavat helendust. Ta oli mõelnud, et ei suuda enam iial tõusta, ei näe enam õhtut, vannub lihtsalt alla sellele ainsale tööle, mida talle armu poolest oli antud. Ja ta oli häbenenud seda, et teistest kraavidest kostsid laitmatud labidahääled, sahin, lahtilõikamine, vise. Ta oli teistest maha jäänud, ja kuidas ta ka poleks pingutanud, järele ei oleks ta neile jõudnud.

Hiljem oli ta häbenemast lakanud, sellega järsult nagu turvast lahti raiudes lõpu teinud. Oli, nagu oleks keegi tema sisemuses öelnud: niisugune, nagu on su päev, niisugune on ka su jõud. Aga ehk ta küll enam ei häbenenud, tõusis talle ikka kergesti klomp kurku. Harvemini siiski kui algul.

Põlved nõksatasid ka praegu, aga ta torkis labidaga edasi, millelegi mõtlemata, enam selleks peatumata, et vaadata, kuidas teistes kraavides teised, vastupidavama kondiga mehed ikkagi veel temast kiiremini edasi jõudsid.

Selle töö juures sai üksi olla. Hääli kostis, aga kaugelt. Mehed vahetasid üle sargade hüüdeid, aga jutud ei puutunud temasse. Vahel tuli varjualuse poolt lääpides ropane, jutukas, raskest tööst rimutud naine, rätik sügavalt silmil, ja püüdis teda kõnetada, aga läks seeliku vastu sääri laksudes peagi minema, kui ei saanud Vienolt vastust. Kusagilt ta endale vestluskaaslase sai, madalat, teeseldud naeru kaikus üle raba. See tundus Vieno meelest kuidagi rõve ja vihastas

teda hullupööra. Siis ta otsustas, et ei kuula seda, ja ei kuulanud ka.

Ta oli õppinud ka mälestusi eemal hoidma. Või õppis parajasti. See oli kõige rängem, see viimane sundus, mille ta oli endale pannud, et suudaks vähemalt elada. Siin läks see veel kuidagi, aga kodus, kus teda linaseemneputru segades ootas kõhnunud, pettunud ema, mida päev edasi, seda kategoorilisem nägu peas, seal oli tal, iga viimane kui kont, viimane kui selgroolüli väsimusest vabisemas, raske vastata: «Ei mäleta. Kõik on meelest läind.» Ja ema kastis käteräti külma kaevuvette, käsutas ta riidest lahti ja pingile pikali ning hakkas läbi riide tema valutavat selga hõõruma. Jääkülm rätik soojenes ja ema kastis seda uuesti, too sitke eit, kellelt Vieno oli pärinud välimuse, kuigi järeleandmatust ehk mitte. Aga võib-olla tuleb, tärkab mingil kujul veel seegi.

«Põhjused,» ähkis Vieno, kui ema teda validate kätega masseeris. «Kes see nüid põhjustest küsib. Või neid millaski oo küsitud. Peetakse aga süidlastele jahti, sedasi oo see alati ja kõiges olnd. Ju põhjusi ikke oo. Aga süidlane tuleb üles otsi ja maha tappa. See alles patust puhtaks teeb, kui saad teise patuse vere sees päris püherdada.»

«Sina sihuke,» tänitas ema. «Räägid nigu prohvet. Kus sa veel sedagi oled õppind. Kas ma ütlen sulle, kudas prohvetite käsi käis.»

Siis pidi ka Vieno ema peale kurjaks saama ja tõusma, kaltsud selga ajama ja välja minema, meeletuna mööda nõmmeradu ekslema, väsinult, aga rahutuna, kuni taltus, ei jaksanud enam jalgu läbi käbide ja rohu lohistada. Ta oli hakanud käima pea kumaras, nagu metsas kõnnitakse.

«Pää püsti!» ütles ema oma pesupali või õmblusmasina tagant, kui Vieno tagasi tuli. «Ma ei lase sul mitte midagist ää unetada.»

«Jäta, ma ei jõua veel,» ütles Vieno selle peale ja ema pööras pilgu jälle tööle, olles ootamisegagi nõus.

Kui teistes kraavides labidamütsatused lõppesid, lõi ka Vieno labida samblasse püsti ja läks toidukompsu juurde. Ta tõmbas särgi selga, toppis selle pükstesse, pingutas rihma ja istus siis kuivema moega mättale, hakates sööma, mida juhtus olema. Teised mehed istusid seltsis ringiratast ja ajasid juttu. Tubakasuits kerkis läbipaistvate keerdudena. Sõnu polnud kuulda, sest istuti lähestikku. Viimaks tundus Vienole, et ta oleks pidanud teiste juurde minema. Et tuleb päev, millal ta on selleks sunnitud. Aga veel mitte. Käed ja jalad lõdvad, lamas ta veidi aega selili. Käsi sattus oksaraole. Ta

näpitses selle kallal, siis kiskus üles. Ta tõstis väikese roosa õie silmade kõrgusele. Viskas minema, tõusis püsti. Ta läks kraavi algusse asjale. Tema kõht oli alalõpmata korrast ära, nii et tal tuli ühtelugu lipata. Aga omal ajal läheb vahest seegi üle, nõnda oli talle räägitud. Ta ei lubanud endal nüüdki mõtlema jääda. Ta pühkis labidavarre kämblaga puhtaks, raputas ropa maha ja hakkas loopima. Teised mehed istusid alles, ajasid omavahel vaikselt ja rahulikult juttu. Nendel on aega, mõtles Vieno, kergitades üht mätast teise järel, kuna vesi valgus alla ja pani kingad lirtsuma.

Päike oli nüüd kuumem kui kunagi, aga rabavesi ikka talviselt külm. Tolm jäi sõõrmeisse pidama. Vieno pidi näpuga nina nuuskama. Kätt püksitagumiku külge pühkides märkas ta, et jutt oli äkki lakanud, kuigi labidahääli veel ei kostnud. Ta pühkis ka näolt pori ja vaatas kraavist sinnapoole, kus mehed ikka veel istusid, mütsinokad kõik ühte suunda, tee poole õieli. Ta vaatas teistki korda ja hakkas siis kärmesti loopima, väsimust tundmata, aga mingi asjatu, ülearuse tülina aimuses.

Uuesti vaadates tõdes ta ainult, et tuul oli pisut tõusnud. Väljaspool vaikivate meeste ringi seisis tüdruk, seeliku heledad hõlmad lipendamas. Nii et siis oli tuult, ja see oli hea.

Aga nagu ta oli arvanud või kartnud, hakkasid nood tuulest kistud hõlmad kõheldes tema poole liikuma. Teda valdas hirm, ta vaatas ühele ja teisele poole kraavi, aga suutis end paigal püsima sundida. Ta lõi kaks turbapätsi teineteise järel lahti ja heitis need korraga kraavipervele, nii et üks tagasi kukkus ja jalgadele plärtsatas. Ta oli põlvist saadik poris ja vandus. Ta loopis ja pildus, loopis ja pildus, vaatamata, kui lähedale või kaugele turbapätsid potsatasid.

«Kurradi litsid,» ütles ta siis, kui tüdruk nagu ootamatult rohust vastu hüppavat konna nähes kiljatas. «Ah seia, seia tullakse siis niisukestes riietes,» pahvatas ta pahaselt ja nüüd ka puhtast häbist. Aga kui ta siis päriselt vaatas, polnud temast enam vandujat. Tüdruk seisis seal, halastustöö tegija korv käsivarrel ja — seda teotust ei suutnud mingid sõnad varjata — valge üliõpilasmütski peas. Tal polnud häbi mitte enda, vaid tüdruku pärast, kõigest õppimisest hoolimata täiesti mõistmatu, pisut higise ja punetava näo pärast, kust vaatasid lembed, mitte midagi aduvad silmad.

«Kingad teed märjaks,» ütles Vieno siis, kui tüdruk mingist vaistust manitsetuna siiski mütsi peast võttis ja kaenlasse pistis. See oli tema otsaette kerge muljumisjälje jät-

nud. Tüdruk prunditas suud, aga midagi teesklevat selles polnud, ta näis ainult aru pidavat.

«Ema saatis,» ütles ta siis asjalikult ja pani korvi kraaviservale. «Võiksid vähemalt vaadata, mis siin on.»

«Saavad sääl ainult mustaks,» vastas Vieno, nüüd laisal moel tööd jätkates.

«Siin on kooki ja saia,» ütles tüdruk. «Jäi eilsest üle.»

«Palju õnne siis,» ütles Vieno. «Kuulda oli jah.»

«Nojah.»

Kuna tüdrukul polnud nüüd enam korvi, mida hoida, nihutas ta mütsi selja taha ja hoidis seda mõlema käega. Vieno heitis tahtmatult pilgu tema kehale tühjade sarralattide taustal. Seejärel teeskles ta jõhkrust, mõõtis pikalt tema pihta ja rindu ning jäi siis tüdrukule üksisilmi näkku vahtima.

«Ah niisuke see haritud preilna ongi,» ütles ta väsinult. «Nii ilus, et võtab kohe hinge kinni.» Ja ta hakkas jälle tööga pihta. Mehed läksid ka oma kraavidesse laiali. Teed mööda sõitis ühe varjualuse juurde vanker, oli kuulda, kuidas kamandati hobust ja tariti turbapalle ähkides vankrisse. Siis sõitis see oma teed ega kolisenud enam nõnda nagu tulles.

Vieno oli loopimisega mõned meetrid edasi jõudnud, kui ta uuesti üles vaatas. Tüdruk oli koos temaga edasi liikunud, nagu kavatseks ta seda päeva lõpuni teha.

«Mine koju,» ütles Vieno, nagu öeldakse koerale või kassile, kes millegipärast on tänavale kaasa tulnud, mingist uiust kannul jooksma hakanud.

«Mis sul vaja oleks?» küsis Anja. «Ma võiksin tuua. Võiksin sind õhtul kas või seal oodata,» vaatas ta sinna, kus lõppes raba ja algasid tee ning mets.

«Mis mul vaja oleks?» kordas Vieno, laskis labidal langeda ja hakkas mõlema käega räpaseid juukseid rehitsema. Tema suu avanes. Pikkade võimetusnädalate järel tundis ta järsku tervist toovat viha. «Jõudu, mõistlikku palka ja et änam midagist ei mäletaks. Ja et saaks rahus olla. Rahus,» kordas ta peaaegu karjudes, nagu oleks kõnelnud poolemeelsele. Või nagu oleks põgenenud, aga mitte mineviku, vaid tuleviku eest.

Tüdruk astus veel mõned sammud lähemale.

«Küll mä mõistan, et teil on kitsas käes,» ütles ta. «Aga meid, kes me aidata tahame, on palju. Täitsa tõsi.»

«Kitsas käes,» sülitas Vieno sõnad suust. «Ära, põrgu päralt, nüüd seda vaesust ka veel ära võtma hakka. Kui seda ka änam ei ole, siis . . .»

«Sellest ma küll aru ei saa,» ütles tüdruk.

«Millest sa oled aru saand? Mida sa üldse tead? Mida teiesugused võivad teada? Jah, mõne raamatu oled läbi lugend. Mina ka olen, ainult teistsuguseid. Ma ei mõista istu ega astu, ma ei mõista mitte ainumat saksa keele sõna. Jah, millaski mõistsin rootsi ja saksa keeles sajani lugeda, aga nüüd olen ää unustand. Ja mis siis?» Pea võttis ringi käima, Vieno märkas, et oli rääkinud rohkem kui viimase poolteise aasta jooksul kokku. Ta vaatas kraave, kus mehed, üle raba hajali, turvast pildusid. Kõigest hoolimata oli see oma reaalsuses kergem. Kusagilt paistis ülakeha ja pea, mis vaatas otse siia, kus nemad tüdrukuga seisid, tema ise samuti poolest saadik rabas. Tüdruk vaatas alla, tema säärad muutsid asendit.

«Vaesus,» ütles Vieno, ja teda ajas iiveldama, et pidi rääkima seisundist, mis oli igavesti kestnud. Nagu oleks ühejalgsena sündinult selgitust nõutud, kuidas tundus keppide varal edasi hülbata, kui sel polnud aimugi, mis kõndimine üldse oli. «Ära seda halvemaks tee, kui ta on. Vaene inime on vähemasti vaba.»

«Kuidas vaba?»

«Ma ju öelsin sulle, et sa ei saa aru. Kui oled küllalt vaene, pole sul miskeid kohustusi. Püsi ainult hinges, nii kaua kui määratud on. Põle vaja nii ilmotsata võidelda. Ega põle südametunnistustki. Võid nõnnasama jätkata, nigu põngerjast pääst alustasid.»

Tüdruk oli veidi aega vait. Siis nihkus napilt pool sammu Vienole lähemale.

«Mida jätkata?»

«Noh, ütleme kas või vihkamist. Aga mine tea, vast on see kah miskisugune võitlemine.»

«Kas nende vastu, kes elult rohkem on saanud?»

«Täpipäält. Said vähemalt sellest aru. Tood siia kooki ja saia, kui üle jääb. Ja ise mõtled, et aitad. Just nigu ühe naise mõistusele, haritud preilna mõistusele kohane. Nende läbi saab vaesust ja vabadust manu. Nii et aituma selle eest.»

«Ega see nüüd päris nii ka ikka pole.» Tüdruk oli juba peaaegu valmis minema. Ta silmitses nüüd ümbrust, mitte enam Vienot.

«Muidugi põle. Mis asi see üldse nii või naa on? Aga kui järsku ongi? Las ma teen, mis mul teha on. Sina mine sinna, kus su koht. Ja vaata, et sa õige mehe saad. Mul põle vaja sellegi pääle mõelda. Muudkui võta, kui asi säälmaal.» Tema keelepaelad olid nüüd lahti läinud, ta tundis sellest võõrastust, aga ka mõnu. «Teie, nojah. Ütle emale aituma, küll me

need saiad ära sööme. Küll me nad pintslisse pistame. Kui niisukese korviga ainult kõndida tihkab. Miks mitte, küllap tihkab. Vaene ikka tihkab, aga peenike koolitud preilna. Kui endal veel peenike abielu ka ees.»

«Jäta,» ütles Anja, ja juba minekule pöördunud, vaatas kõrvalt veel kord mehe otsa, kelle pikk kõhn nägu oli nüüd jumet võtnud, peaaegu lõkendas, ja mitte ainult sellest, mida päike tasuta jagas. «Sa ei tohi nii.»

Vieno ei vastanud enam, vaid hakkas keskendunult ja kaalutult loopima. Kohe, üsna pisku aja pärast pidi rabale endine rahu laskuma.

«Ma ei lase sul kibestunuks muutuda,» ütles Anja. «Ei lase, ja kõik.»

Seejärel keeras ta lõplikult selja ja läks aeglaselt, nüüd mütsi juba vastu kõhtu surudes ja pisut ettepoole kumaras tee poole. Metsapiiril ajas ta ennast sirgu ning hakkas sügavalt hingates külla tagasi minema.

Seal, kus tee laskus, algas piibelehepaik. Tulles oli Anja mõelnud, et korjab neid pärast. Aga ta ei läinudki teelt kõrvale, vaid kõndis edasi. Mütsi pani ta alles koduõue jõudes pähe. Kuid isegi siis ei olnud ta enam päris see, kes enne.

«Ega keegi ei näinud?» küsis ema, murdes kaussi rabarbrivarsi ja kiskudes neilt punast koort, täna jälle rahulik ja kindel.

«Ei vist. No ja siis?» vastas Anja ja läks oma tuppa. Ta viskus voodisse, vaatas luitunud tapeedipilte ja siis õe ülestehtud voodit. Ta kergitas end sedavõrd, et sai kingad jalast tõugata. Ta laskis neil põrandale kolksatada, ehkki teadis, et kui mitte enne, siis vähemalt nende alla kostvate ülemäära vihaste kopsatuste peale tuleb ema üles. Ja ema tuligi, paotas ettevaatlikult ust ja vaatas. Aga Anja keeras end kõhuli ja tegi, nagu magaks. Kui uks uuesti sulgus ja ta jälle üksi jäi, püüdis ta tasakesi ja ettevaatlikult mõelda, mis temaga oli juhtunud või hakkas juhtuma. Ta ei jõudnud selles selgusele.

7

Anja istus esiku ees klaastrepil, mis oli talve järel ikka veel elutut käärkambrihõngu täis. Ta tegi, nagu loeks, aga silmad kliikasid valgeks värvitud korvtoole, fuksia- ja pelargoonipotte aknal, teega värvitud heegeldatud kardinatükki. Aknalaudadele olid seal hoitud ja ettevaatamatult ning ülelüia kastetud taimekastidest jäänud hallitusjäljed.

Päikeselaigud nihkusid edasi. Anja ootas hetke, millal ta jääks üksi. Mari pesi alles hommikusi nõusid, aga ema läks juba põlle eest ära võttes magamistuppa. Ta teeb vähemalt tunnise uinaku ja tuleb siis tagasi, silmad magamisest turses. Nüüd käis Mari edasi-tagasi, pani nõusid kappi ja kastruleid pliidile kummuli. Anja tõstis pead, kuulatas. Viimaks läks Mari üle õue ja Anja nägi, kuidas ta varjus pesupali kummuli käänas, ning taipas vee loksumisest, et tühjendati müürikatelt. Siis tõusis ta kähku ja läks ülakorruse trepil seisva pesukorvi juurde.

Ta pööras tuule käes kuivanud riideid, viskas kõige peal olevad voodilinad ja padjapüürid kõrvale ning hakkas isa asjades tuhlama. Ta võttis kaks üpris kulunud särki, ja pisut kõhelnud, ühed triibulised aluspüksid. Siis pani ta ülejäänud pesu kähku korvi tagasi, läks, varastatud riided kaenlas, oma tuppa, peitis need padja alla, tõmbas päevateki sirgu ja läks ümisedes alla tagasi. Ta püüdis endale tegevust leida, et päeva kuidagi õhtusse saada.

Sest ta oli hakanud jooksma raba vahet. Nagu viimast kihutatult oli ta oma Vienost sugulasel kannul käinud ja ta pisut taltuma saanud, nii et nad nüüd mõnikord seltsis kusagil künkal istusid ja jalaga mättaid tonksisid, teineteisest meetri jagu eemal. Sellal kui Anja aeg-ajalt Vieno päikesest pargitud kuklale ja kaelale pilke heitis, vabises ja vaikis ja vandus too. Kuid siis oli ta järsku rääkima hakanud. Algul

lühikeste katkendlike lausetega nagu esimesel korral või siis pikkade kibedate valangutena. Anja oli õppinud minevikku rahule jätma, mitte küsitlema aegadest ja oludest, mis olid liiga lähedal ja liiga valusad ja millest ta, täiesti õige, nagunii poleks midagi taibanud. Tema koolitatud hing oli päris harimatu. Aga vaitolemist ja vastuvõtlikkust see õppis.

Ja nii said tema päevad uue rütmi. Ta ootas hetki, millal ta, nüüd juba ema eestki salaja, sai sohu lipata, metsaserval laiaoksalise vaiguse kuuse tüve vastu naalduda, nii et teised mehed teda ei märkaks, ja Vieno samme kuulata. Kas need peatusid, vähemalt aeglustusid? Mingi vägi vedas teda mehe poole, kes ajapikku, nädalate jooksul hakkas pisut liha luudele saama, oli juba võimeline higistamagi ning erines sootuks raamatute meestest ja nendest sangaritest, kellest rektor nii meelsasti oli rääkinud.

Anja ei mõelnud, et talitab vääralt või koguni arutult. Isegi siis mitte, kui ta valetas Laurile, leiutas ettekäändeid, ei tahtnud kohtuda. Või jooksis otse rabast samblalõhnalisena, aga rõõmsana Lauriga sassis päi teisi radu käima ja teistest asjadest kõnelema.

Päevad olid pikad ja palavad ja ootust täis. Aga õhtu saabus aina ja Anja läks ringiga raba poole, kaasas kost, mille taskunas kuhugi oli peitnud. Vieno ei tundnud sellest rõõmu, aga võttis vastu. Nüüd, sel tuulisel õhtul, kui Anja talle punastades rõivakompsu pakkus, käis Vieno sõõrmetest väratus läbi.

«Mõtlesin, et sa saad neid ehk kasutada,» ütles Anja nii aralt, nagu oleks abivajaja tema, mitte Vieno.

Vieno surus riided kotti ja sidus nöörid ülearu kõvasti kinni.

«Läheksin oma teed, aga ei või,» ütles ta kotti käes kõlgutades. «Võtab veel pisut aega, kuni passi templi saan, paganas.»

«Miks sa ära peaksid minema?» küsis Anja. «Sul on ju siin kodu ja ema.»

Vieno ropsas kuuseoksa pihku. Anja ootas, kuid Vieno ei öelnud midagi. Ta näis väsinud.

«Ära mine,» ütles Anja ja astus paar sammu metsa poole, oodates, kas Vieno järgneb või ei. Rabast sõitsid üksteise järel minema vankrid. Rattarigin sumbus liiva ja okastesse. Miks ta seda ütles, mis õigust tal selleks oli? Need olid pelgalt sõnad, kuid ta ei kahetsenud neid, sest nad tundusid ehtsad.

Pisut viivitanud, järgnes Vieno talle, kummardus kuus-

kede all. Maapind oli täis mustikavarsi, siis jõuti samblikukaljuni.

«Kas su pää üldse jagab, mis sa teed? Kui su isa saab teada? Või peigmees, too läbi ja lõhki valge, mis siis?»

«See pole nende asi.» Anja seisis pehmes, jalge all pihustuvas põdrasamblikus. Taamal vilgatas järveselg.

«Või polegi?»

«Ma ei taha mehele minna.»

Nüüd hämmeldus Anja juba isegi. Kas lugu oli siis tõesti nii? Mis saab, kui ta tõepoolest keeldub? Lauri meeldis talle omamoodi. Lauri oli tuttav ja ohutu ja entusiasmi täis nagu Anja isegi. Ent see oli ka kõik. Või kas ikka oli? Aga kui oligi, kas sellest ei olnud siis küll? Jah, ja oli tore suudelda, või ei, ei, lihtsalt musitada. Niisugust võimsat verehäält, mis vististi Inkeris lainetas, polnud tema iial tunda saanud. Mis pani pingsa näoga ootama, kuigi iga lootus oli vist kadunud. Ehk ei saanudki seda igaühele osaks. Ta ei teadnud, mitte midagi muud, kui et kusagil kopsis rähn kuivanud honga ja kõige esimene, mullune pääsusaba tegi teistest väiksematest liblikatest erinevaid, peaaegu linnulikke lennusööste. Ta istus puhtale kuivale keeljale kivile, kohendas seelikut ja ütles: «Tule.»

«Kui mõni oma suu seni kinni hoiaks, kui ma hää ja halva vahel vahet hakkan tegema. Sa tead küll, misuke see elu meiesugustel siin valgete riigis on. Sa paned ainult kiva koormasse manu.»

Vieno hääl oli kuri ja ärritusest kare, kuid ta taltus niisama kähku, nagu oli ägestunudki, ja pani käe Anja põsele, paitas nagu imetledes armast lapselikku nägu, libistas üle laugude ja nina.

«Ma lihtsalt ei lase sind,» ütles Anja kuuldavalt hingates.

«Sa oled pääst segi,» ütles mees, ja Anja laskis endale sedagi öelda, kergitas ainult pisut suve pleegitatud kulme. «Miks sa omasugustega ei mängi. Mis see su jaoks muud on kui mäng. Või teater. Kuni lusti jätkub, on hää, aga kui tõsi taga, siis paned plehku. Siis on etendusel lõpp, pole änam muud kui käsa plaksutada. Ja veel, veel praegastki võtab mul hirm silmanägemise ära, kui mõni õige suur lihunik vastu juhtub.»

«See kõik on juba seljataga,» ütles Anja vapralt naeratades.

«Põle sest ees kah puudu.»

«Tulevikku peab usku olema.»

Vieno naeratas ja Anja naaldus prooviks tema kuuma

kaenlasse. Mees oli räpane ja higine. Aga pead ta ära ei tõuganud.

«Ah et peab tulevikku uskuma. Jah, minagi ostsin juba poest tondinahka püksid. Peab uskuma, vissist peab jah. Aga kui muud põle, kui jätkuta aga nõgestega putru, ja ainumas himu, mida veel tunned, on leivahimu ja kardulahimu. Ja passi aga emale pääle, muidu ta ei söö üldse. Vaene mutt, hoiab aga kõik mulle.»

Anja tõstis pea, ootas.

«Ja sina tassid siia vanu riideid. Hää veel, et tänamist ei oota.»

Altpoolt vaadates oli Vieno lõug lai, habemetüükas kolmnurk ning päris päevitumata, sest tal tuli lakkamatult alla vaadata. Kõrisõlme liikumine oli näha.

«Ja endal isa kaitseliidus.»

«See on tema asi.»

Siis liigatas Vieno nii järsult, et Anja pidi end sirgu ajama. Ta pani käed rüppe ja kartis. Lauriga ei tarvitsenud kunagi karta. Aga siiski tahtis ta istuda siin.

«Kurradi kurrat! Mul on pää otsas veel nii segamini nigu inimese pää iganes olla võib. Ja sina muudku jooksed ja lõõtsutad ja teed hääd nägu. See käib kördileeme ette, aga nälga ta ei võta. Sest näljast ei saa vissist ilmaski lahti. Ma olen maha pandud ja sinna ma jään.»

«Ei ole nii, ei või olla.»

«Ei sinna saa midagist parata.»

«Küllap saab.»

«Eks sa kuula, kuula ainult, mismoodi me räägime. Põle meil midagi ühist.»

«Ei ole neil meie juttudel minu meelest midagi viga. Mina olen igatahes täiesti aus.»

«Arvad, et oled, seda jah.»

Ja jälle oli seal tüdruku ootel ja hell, talumatult sulnis nägu. Vieno vandus oma nõrkust, kuid lõpuks ärkas temaski mees, ärkasid instinktid ja iha, ta surus oma krobelise näo vastu seda siledat nägu, mis head tahtes ometi iga hetk solvas. Sundis peale toitu, siis juba riideidki ja pakkus sõnu, tühje sõnu. Kõik see oli alandav, kõik. Viha tõusis lämmatava lainena ja see, ka see, sundis teda tüdrukut põõsastikku vedama, teda jõhkralt paljaks koorima, magatama, vägisi võtma. Ja see tundus hea, sõnad läksid sassi, oie, külje alla rudjutud lõhnavad kadakamarjad, teravad kivid, kõik tekitasid tema peas kaose, nii et ta ei teadnud enam, kas ta vihkabki. Vähemalt oli tüdruk nüüd vait, lamas abitult tema all,

ja kuigi suu paotus, ei tulnud sealt häält. Ja siis võttis võimust hellus. Vieno pühkis tüdruku põskedelt pisarate jäljed, suudles teda hellade huultega, pani talle oma käsivarre alla, tõmbas teise käega seelikut madalamale.

«Vaene Anja,» ütles ta vaikselt. «Oh sind vaesekest.»

«Miks?» küsis tüdruk ja suudles aralt mehe kõrva. Ta ei osanud isegi kohkuda. «Miks vaeseke?» kordas ta, kuid Vieno ei vastanud, ainult kergitas end seda võrd, et sai vaadata okste vahelt kaljule, kus seisis tema seljakott nagu üksildane mõtlik kärnkonn.

«Ma ei oleks tohtinud nõnna teha,» ütles Vieno. «Sa lähed ju varssi mehele ja oleks vissist pidand puutumata jääma. On ju nii? Ja misuke ma olen, nigu räpakäi.»

«Ma ei lähe mehele,» vastas Anja. «Ega lase sind lahti. Olen seda mitu korda öelnud. Ja nüüd igatahes enam ei lase. Kui julgeksin, siis ütleksin, et armastan sind, aga ju see on jälle sentimentaalsus.»

Vienol hakkas hirm. Vahest oligi tüdrukul tõsi taga. Ta tõusis istukile, tõmbas hinge ja hakkas siis riideid korrastama. Tüdruk lamas ikka, silmad lahti, jalad pisut laiali. Üks king oli ära tulnud, selle heledal nahal olid varvaste jäljed. Vieno võttis selle kätte ja vaatas. Voodrinahal oli kullakarva kaubamärk. Ema oleks öelnud: vabriku tempel. Siis torkas Vieno kinga nagu nukule jalga, pani nööbi kinni ja pidi pisaraid neelatama. Tema tunded olid heitlikud, ta ei suutnud neid veelgi valitseda. Kaugena meenusid jälle vangilaagrihommikud. Tulevik oli tume, mehi lasti maha. Keegi ei teadnud iial, kelle käes oli järgmisel hommikul kord.

«Ära,» suutis ta öelda. «Kui saaks nii teha, et seda põlegi olnd. Aga ei saa ju.»

«Sul pole vaja nõnda mõelda,» ütles Anja. «Ma ise tahtsin seda. Ära sina mõtle midagi, las mina mõtlen.»

«Ei saa nii, et ei mõtle. Sina, haritud preilna ja kihlatud ja puha. Mina, punakaartlane, säädusealune, ei inimegi. Mis selle pääle öeldaks?»

Aga too kogu oma rumaluses südi Anja võttis tema näo käte vahele ja suudles teda märjalt ning leebelt otse suule.

«Mina igatahes ei kahetse. Tulgu, mis tuleb.»

«Oi püha jumal,» kogeles Vieno. «Vaene Anja.»

«Ei, mitte nii.»

Ja nagu oleks tema neist kahest ühtäkki arukam, tõusis Anja, keeras selja, nööpis riided kinni, tõmbas sõrmedega läbi juuste ja pöördus siis taha vaatama, kus Vieno jälle selili maas lamas, rusikad pea all.

«Mine sina enne, ma jään veel vähekeseks siia.»

Vieno tõusis aeglaselt. Ehk oligi nii kõige parem.

«Kas ma homme tulen?» küsis Anja ja vaatas muljutud rohtu ja oksi. Need lõhnasid vängelt nagu mingi ravim.

«Ei tea,» ütles Vieno. «Ega see meil kaua ikke kesta ei saa.»

Aga Anja ainult naeratas, nagu teaks ta rohkem kui ütleb. Kusagil oli juba luurimas hirm, kuid veel väga kaugel. Ta vaatas, kuidas Vieno võttis koti, viskas selle õlale, heitis pilgu ümberringi ja läks siis kärmelt minema. Anja kõndis mööda kaljut ja nägi sedasama liblikat, keda ennistki. See tundus paika oma koduks pidavat, keerutas ringi, aga tuli jälle tagasi.

Tema keha tuikas ja naeratus tükkis kogu aeg näole. Aitamise, mõistmise, kõrgemaletõstmise, kõik selle oli ta unustanud. Nüüd uskus ta vaid seda, et armastab, ja ühiskonna ega kiriku seadused ja määrused ei puutunud temasse. Ta tundis end väga tugevana. Lauri ja kihlatus olid ainult asjad, mis tulid kuidagi korda ajada, joonde seada. Muidugi mõista nii, et keegi seejuures haiget ei saaks.

Viimaks koju minnes mõtles ta, et ei hakka enam valetama. Ta oli valmis rääkima, et oli käinud Vienoga kohtamas ja kohtub temaga jälle, alati, ja et keegi ei saa teda selles takistada.

Aga keegi ei küsinudki midagi. Ema triikis köögis, oli halvas tujus ja kuri, sest nöörilt oli jälle pesu kaduma läinud. Kus seda siis kuivatada tuli, kui mitte suve ajal omas õues.

«Aga kui ma pesu korvi korjasin, siis olivad nad veel alles,» ütles Mari, kuid ema ei teinud teda kuulmagi.

«Sa ei mäleta. Mida sa üldse mäletad. Kuhu nad korvist võisid siis jääda?»

Ja papa hõikas söögitoast, et naised lõpetagu oma lärm, temal on vaja oma asjade peale mõelda. Keegi ei pööranud mingit tähelepanu Anjale, kuigi ta seisis uksel, huuled punsunud ja palged hõõgvel. Nii lipsas ta siis oma tuppa, võttis kortsunud kleidi ära ja vaatas seda tagant, enne kui pani kappi. Ma ei triigi seda iial, mõtles ta ja pani teised riided selga. Ta lamas selili sängis, kuni all telefon helises ja teda hõigati:

«See on Lauri,» kaikus trepil ema hääl. «Kas lähed jalutama?»

«Ei, praegu ei lähe,» hõikas Anja vastu. «Mu pea valutab.»

Kostsid ema sammud ja siis telefoni ärakell. Hetk hiljem seisis ema uksel.

«Pää valutab?» küsis ta veidi kahtlustavalt. «Või mis sul on?»

«Valutab jah,» ütles Anja kurtvalt, ja alles siis, kui ema oli käinud tema laupa katsumas ja ära läinud, hakkas tal häbi. Ei olnud ta ühti nii tugev, kui uskus end olevat. Aga kui ta tahtis iseenda ja oma saladusega lihtsalt pisut aega rahus olla. Pärast ta muidugi räägib Laurile.

Õhtul hiljem hakkas ta mingi ootamatu tuju ajel sulenoa otsaga voodi kohalt läikpilte lahti urgitsema. Kui ettevaatlik ta poleks ka olnud, tapeedile jäid paksust kuivanud liimist näotud jäljed.

8

Sellest suvest otsustas Oskari Hänninen oma isiklikku ajaarvamist otsast alustada. Ta oli neljakümne kaheksa aastane ja seljataga oli igat. Ta ei mäletanudki enam õieti, niisama nagu ta enam millegagi ei meenutanud seda poissi, kes kunagi eelmisel sajandil oli võetud onu ärri otsekui õppima, kuid tegelikult kauges südamaalinnas, kus ta pärast sealt pääsemist polnud enam käinud, aastate viisi tööd rügama. Ta oli põrandaid pühkinud ja küürinud, papinaelu kaalunud, petrooleumi vaatidest kannudesse kallanud, pisut näpanud. Midagi oli ta ju õppinudki. Aga karmi kari ja kaitsetustunnet ta mäletas. Veel nüüdki, kus ta oli kõhukas ja vähemalt jõukapoolne mees, krahmas see tal vahel õlgadest ja esitas küsimuse: «Aga kui jälle?» Ent aasta-aastalt harvemini, nii et ta õieti enam ei teadnudki, mis see ootamatu rahutus, peaaegu vaev oli.

Viimaseil aastail oli vananemine, ka surmamõtte kauge välgatus pannud teda aeg-ajalt kodu peale mõtlema. Et ta polnud kunagi välja selgitanud, miks ema, vaieldamatult suure talu tütar, oli otse öeldes laisa hulkuri oma eluseltsiliseks valinud. Mingi saladus pidi seal peituma, sest vähemalt neil aegadel, mida tema mäletas, polnud ema neid inimesi, kes oleks andnud voli tunnetele, ja niipalju kui see temast sõltus, laskunud madalamale oma seisusest. Või nii nagu tema ütles: auastmest.

Iseseisva kaupmehena, omaenda poes meenutas ta vahel naeru pugistades ammust õhtupoolikut kojamehe korteris. Tema oli vist ahjupingil aabitsatikku voolinud ja ema oli süüa teinud, kui kooli karjak oli sinise-valgeruudulisena ukseauku ilmunud ja seal ohkinud, tagudes käsivart vastu külge, nagu oleks see kangesti valutanud. Ta oli kõigest hingest palunud, et ema tuleks vähemalt mõnelgi hommikul appi lüpsma, sest

nüüd, kus mitu lehma olid korraga poeginud, ei saanud õpilased lihtsalt hakkama. Ja eelmise kojamehe naine oli pealegi meelsasti laudast pisut lisateenistust hankinud.

Ema silmad olid korraks välgatanud, siis oli ta pada segava kulbi üles tõstnud, selle pliidiservale alustassi peale pannud, kambrisse kadunud ja kirste avama hakanud. Karjak oli teab kui kaua lävel seisnud ja Oskari oli voolinud, nii et tikku polnud enam ollagi. Viimaks oli ema tagasi tulnud. Oskari mäletas, kuidas ta oli võpatanud ja siis ainult suu ammuli vaadanud. Ema oli riietunud mingisse luukarvalisse kleiti. Seal oli olnud krookeid ja paelu ja volange ja taga suur turnüür. Kui ta püstipäi läbi väikese köögi läks, kahises ja liikus ohk ning lõhnas mingi vana vürtsi järele. Tal olid lokitangid käes, ta pani need pliidiservale, võib-olla selleks, et oma seljataguse täit toredust näidata. Karjak oli juba minekule pöördunud. Ja seal polnud sõnagi vahetatud. Ema ei vaadanud isegi aknast, kuidas karjak keldrist mööda tagasi koolimajja taaderdas. Ikka sõna lausumata läks ema jälle kambrisse, riietus lahti, kolistas kirstudes ja tuli hetke pärast tavalistes riietes tagasi oma pada segama.

Aga kuidas lubas ema, et Oskarist ainult mõni aasta vanem õde Sofi võis laudas aitama hakata? Kuidas ta ajas tolle, alles lapse, tegema töid, mida ta ise põlgas ja vist ei osanudki? Miks kohtles ta Sofit niisama külmalt kui isa, kes õhtuti alati viivitas, enne kui tuppa astus, trepil oma riideid puhastas ja viimase piibutäie tõmbas? Maksis ta neile millegi eest kätte? Jah, kui see oligi hädaabielu? Ja Sofi oli ju olnud pisut aeglane ja kõva peaga. Nüüd tuli selsamal vaesel Sofil ema eest siiski rohkem hoolt kanda, kui ema tema eest iial oli hoolitsenud.

Igasugu küsimused ja mõistatused, elu vastuoksus ja ebaõiglus. Ja Oskari, keda ema hellitas ja imetles, ei olnud vanainimest kümme aastat isegi vaatamas käinud.

Aga kuidas ta oleks mahti saanud? Nii siin ilmas kord juba on. Ja ta oli päris kindel, et ema talus oma haigustki uhkelt nagu suure talu tütrele kohane. Aga kuidas olid lood Sofiga? Nojah. Tänavusel palaval suvel, kui värsked kartulidki tulid turul varakult müügile, kui taevas oli nädalate viisi mäesoola karva, kui elu ei olnud küll päris korras, aga paljutõotav ometi, unustas Oskari Hänninen möödunu nii täielikult, nagu oma võimeid uuesti tunnetav mees seda iganes võib. Surmgi tundus olevat taandunud mingiks tühiseks lobaks, hirmutamiseks, mida ei tasunud tõsiselt võtta. Tema ei rääkinud, tema tegutses.

Siiski, ühe mäerinnakul asuva majalobudiku väikeses katusekambris, kuhu teda vahel õhtuti nähti minevat nagu poleks asigi, mõistmata või hoolimata, et iga tema sammu üle arvestust peeti, ta ka rääkis. Kerge ja enesetunnet tõstev oli rääkida naisele, kes kõlni veest lõhnavana pilkuvail silmil kuulas, väikesele kaastundlikule olevusele, kes oli kunagi abielus olnud ja leseks jäänud, kui mees peatselt suri, kusagil joodikute kaardimängukambas tapeti, ja kes oma teekonnal oli lõpuks jõudnud Hännise poodi koristama, arveraamatuid lehitsema ja müümagi, kui Hännisel polnud mahti kohal olla. Ja kes eelkõige ei palunud midagi, ainult natuke seltsi omaski üksinduses. Ehkki ta ei palunud sedagi, ainult oli ja tõmbas ligi ja hoidis kinni, nii et seda ei märganud.

Nõrkade abitute imestavate liigutustega korjas ta toolidelt rõivatükke kokku, kui Hänninen kambrisse viivast trepist üles läks ja suurena ning tüsedana, aga koolipoisilikult käitudes sisse astus. Hänninen tassis talle kinke. Vahel oli tal käes ainult kotike suhkrut või kohvi, aga hiljem, kui nad olid juba paremini tuttavad, paar kingi või moodsat roosat aluspesu. Naine võttis need kähedate hüüatuste saatel nii rõõmsalt vastu, et Hänninen tundis end õilsa mehena. Ikka abituna, aga sellesse rolli sündinunagi andus naine kangele mehele, ega nõudnud isegi siis midagi, kui voodi nii ragises, et kogu maja, õues ammuli sui vahtivad lapsedki seda kuulsid. Ja kui ta oma kena puudripaagase lauba taga millegagi arvestaski, siis ei teinud ta sellest juttu. Ta ripsutas ainult silmi ja küsis, millal mees jälle tuleb. Ja Hänninen, ajudega ärimees nagu ta oli, kombineeris võimalusi. Ta pidi ju aeg-ajalt linnas käima. Eks ta ütle siis kodus naisele, et tuleb alles hommikuse rongiga tagasi. Aga tuleb ometi juba õhtul ja nii on nende kahe päralt terve öö. See vaimustas naist, nõnda vähemalt paistis.

Harilikel õhtutel läks Hänninen aegsasti koju teed jooma. Ta oli nüüd rahuloleva moega, silmitses vahel lausa kelmikalt perekonda, mis oli juhtumisi tema oma ja millelt ta ei võtnud enda meelest midagi ära. Naine oli niisugune, nagu ta oli alati olnud, majapidamises kinni, päev-päevalt võõram, peaaegu tarbetuna tunduv. Aga lapsed oli ta ometi sünnitanud, ja see oli tähtis seik. Ja tüdrukud paistsid nüüd püsivat seal, kuhu Hänninen oli nad pannud. Ta soovis lastele head. Ja uskus, mida nägi.

Niisiis rääkis ta tollele peaaegu võõrale naisele, ja mitte möödunud, vaid tulevastest asjadest, nagu tõeline mees räägib.

Sellest suvest arvestas Hänninen ka majaehitamise algust. Kunagi jaanipäeva paiku, kui sirelid olid juba õitsenud ja lillad tarjad prüunideks kiprunud, oli ta Julini niikaugele saanud, et nad istusid seltsis, võõras väledasõnaline linnaadvokaat kolmandaks, Julini talu tagakambris ja kirjutasid dokumentidele alla. Advokaat istus Julini tammise kirjutuslaua taga, Julin kiikus kiiktoolis, vaip selja taga kortsus, kohas, kust akent avades võinuks sammugi astumata vestelda iga väljasolijaga. Tee tegi siin akna all käänu, nagu oleks Julin mõnel vallakoosolekul nõnda määranud. Advokaadi kõneldes vedas ta aknalauale kriipse. Ka Hänninen talitses ennast, kuigi tal oli kange himu tooli vahetada. Ta vaatas tuba, seejärel ainult ust, mis oli kannatada saanud. See viis tuppa, kus oli tapetud Julini naine. Julin oli uued aknaklaasid muretsenud, kuid muidu kõik niisama jätnud ja ise teise tuppa kolinud.

On sel aga tube, mõtles Hänninen. Viisteist, või kakskümmend?

Hobune ootas vahtra külge seotuna õues ja hampsis varjus rohtu. Kohe sõidutab ta advokaadi tagasi rongile ja seegi asi on möödas. Nüüd maalisid nad siis nimesid, advokaat sirvis veel dokumendipakki. Nad kõik olid ükskõiksete nägudega, nagu oleksid nad ainult kirikunõukogu koosolekul istunud ja miski poleks õieti neisse puutunud, äärmisel juhul kadunukestesse. Siis oli advokaat valmis, tõusis, saamata tassi kohvigi, võttis kaabu ja portfelli ning läks. Kusagilt ilmus küüdimees, vallandas hobuse ja nad sõitsid minema mööda tanumat, mida ääristas mõni vana pahklik puu.

Julin ei liikunud ikka veel kohalt, vaatas ainult välja põldudele, kust päevilisi õue hakkas kogunema. Kusagilt kostis vaevutabatavat nõudeklirinat ja tuli toidulõhna. Kindlasti õue kaudu, läbi kõigi nende tubade ja seinte küll mitte.

«Tuleb siis ettevõtja ja plaanid hankida,» ütles Hänninen ja hakkas tõusma.

«Eks vist jah,» ütles Julin ja lükkas end korraks kiikuma.

«Ma ehk võtan selle enda peale,» ütles Hänninen, korjas ka oma paberid kokku ja pistis tasku.

Julin noogutas ja tõmbas käega üle näo, kust ei paistnud küll midagi.

Ja kuna rohkem juttu polnud, läks Hänninen sellest lihtsa plaaniga majast välja, kus toad olid üksteise järel korralikult reas, muudkui kõnni läbi. Võõrastele mõeldud eeskojas põrkas ta kokku Lauriga, kes kaitseliidukuube selga tõmbas. Nad teretasid, ja Hänninen oleks öelnud midagi naljatlevat, kui ta

oleks suutnud kiiruga midagi välja mõelda. Lauri oli isa moodi, ainult pool pead pikem, just nagu poleks vähemastki piisanud. Ja muidugi noor, muretu ja meelehärmita nagu noor mees ikka.

«Ju vist õppustele minek,» ütles Hänninen siis trepilt, ja poiss möönis seda, kuid viivitas. Ta nagu otsis midagi, kobas nõnda taskuid. Nii tuli Hännisel ikkagi üksi minema hakata. Õues oli vänge sigala- ja karjalõhn, igalt poolt vooris tööväge ja lõunakell hakkas just siis lööma, kui ta oli selle alla jõudnud.

Hännisel tuli oma pool tundi kõndida, enne kui ta higisena ja tolmusena poodi jõudis. Aga seal pühkis too naine rootsi vikatitelt ja savikäiadelt tolmu ning lendas kaupmehele vastu.

«Loorehad tulid,» pajatas ta, ja nii hääl kui asi ise olid meelepärased.

Tema nimi on Aino, meenus Hännisele, kui ta naise õõtsuvate puusade kannul tagaõue läks, kus rehad seisid. Ja mitte ainult rehad, vaid ka paar niidumasinat. Naine vaatas meest, nagu oleks ta sellele midagi andnud, need ise oma väikeste sõrmedega valmis näpitsenud. Nõnda Hännisele tunduski. Ta ümatas, läks tagasi poodi ja siis ümber kunstväetisekottide väikesse kuntrikku, mida kauplusest lahutas klaassein. Ja kui naine tuli tema kõrvale, armas, sale ja mitte päris puhtalt, vaid naiselikult lõhnav, mõtles Hänninen, et küll ta on ikka õnneseen. Selle inimese ees ei tarvitsenud tal midagi salata. Ja ta hakkas kohe kelkides jutustama, missuguselt käigult ta tuli ja mis nüüd viimaks on toimumas. Naine kallutas pead ja imetles, osates ja suutes seda teha, kuigi oli sellest majaloost juba paljudel õhtutel kuulnud.

Hänninen tõmbas kella taskust välja ja vaatas. Varsti oli aeg pood sulgeda. Tänavad hakkasid juba vaikseks jääma, ainult üks kaltsakas longerdas igale poole sülitades keset teed. Hänninen luges kassa üle ja kandis summa raamatusse, kuna naine kogu aeg tema ümber ringi liikus, lastes seelikuil riivata tooli, millel Hänninen istus.

«Võta see,» ütles Hänninen ja lükkas sajamargalise kõrvale.

«Ei, ei võta,» ütles naine ehmumist teeseldes, ajas silmad suureks ja sai silmanurka koguni ilusa väikese pisara.

«Nonoh, su palk on ju nii väike.»

«Sellest jätkub,» ütles naine kenasti ja peenelt, ning tunnetest tulvil Hänninen mõtles, kui hea üks peaaegu võõras

naine ikka võib olla. Ta tundis midagi, ja juba see tunne, et ta suutis veel tunda, tegi ta rahulikuks ja kindlaks.

«Ma saan küllalt,» lisas naine, märgates, et oli tõmmanud õigest nöörist, ja lahkus, et hakata jälle tüünelt, nii nooruslike ja ümarate käeliigutustega tolmu pühkima, nagu oleks ta neid terariistu, ämbreid ja kurnavatipakke hellitanud. Kui ta ülemiste riiuliteni küündimiseks kikivarvule tõusis, paistsid sääred ja põlveõndlad.

Hänninen hingas raskelt. Siis sulges ta arveraamatu, pani selle ja rahad, ka naise hüljatud sajamargalise väikesse kassakappi ja tuli võtmeid tilistades naise juurde. Korraks välja vaadanud, ega kedagi nägemas pole, võttis ta naisel selja tagant piha ümbert kinni, surus ta vastu oma kõhtu ja pobises:

«Käin ainult enne söömas.»

«Aga ma peaksin õmbleja juurde minema,» tõrkus naine.

«Homme lähed,» puhkis Hänninen talle kõrva, hingas juustesse, mille lõhn talle samuti meelepäraseks oli saanud.

«Vahest lähengi siis homme,» ütles naine.

«Kui kodus ei saa isegi rääkida. Muust rääkimata.»

Naine rebis end lahti ja teeskles ehmumist.

«Fui! Sa ei tohi üldse tulla, kui hakkad oma perekonnast halba rääkima. Ma ei ole mõni niisugune.»

«Ei, ei,» tõmbus Hänninen tagasi ja oli üpris alandlik. Talle meeldisid kõik tema uued tunded, seegi. «Ma siis tulen. Aga sa oleksid võinud ikka raha vastu võtta. Kuidagi teisiti ma ju ka ei saa.» Ta jäi mõtlema, mida ei saa. Ja arvas, et vist tänulik olla, kuid jättis selle siiski ütlemata.

«Mulle aitab sellestki, et sa tuled.»

Ja taas võis Hänninen imestusest ainult õhku ahmida. Kes peale selle naise oli talle iial niiviisi öelnud? Kellele teisele ta veel nõnda palju tähendas? Ja seejärel läksid nad asjalikult uksest välja, naine tippis teed mööda alla, Hänninen kõmpis üles. Ta seisis veidi aega krundil, mis peagi pidi pahupidi pööratama, ja läks siis pisut vastu tahtmist koju, et süüa ja kuulata, paremal juhul ka tukastada, enne kui ta puhta särgi ja aluspüksid vahetab ning hullusti hõrenema hakanud juukseid kammib.

Läkski nii hästi, et ta sai päris üksi süüa. Tüdrukud, need Preilid Põikpead, olid ära ja Salmele toit millegipärast ei maitsenud. Hänninen sõi kotlette ja kartuleid ja magustoiduks roosamannat, mis oli jõudnud juba kerge kooriku peale

tõmmata. Kuid ta ei öelnud selle kohta midagi, vaid tõusis kähku, et Salme ei jõuaks köögist tulla. Ta läks magamistuppa, võttis kuue seljast ja heitis voodisse pikali, seadis end mugavasse asendisse ja mõtles kas või pool tundigi magada. Kuid vaevalt oli ta selle mõttega lõpule jõudnud, kui ta pidi silmad avama ja laupa kortsutama. Naine seisis voodi kõrval, niisugune, nagu ta oli, kogukas, paks ja täna kuidagi ebakindel. See ebakindlus laial vananeval näol tundus Hännisele ebameeldiv.

«Noh. Mis siis jälle on?»

Salme pöördus külitsi ja hakkas põllepaelu lahti päästma. Käed kohmitsesid, said siis paelaotstest kinni ja tõmbasid.

«Miks sa põle mulle sellest majast rääkind?» ütles ta siis isegi mitte solvunult, vaid kaeblikult.

«Mis pagana majast,» uratas Hänninen voodist. Asjatu see pikutamine küll oli, mitte minutikski ei antud talle siin majas hingerahu.

«Kogu küla teab seda,» ütles Salme ja hakkas põlle kokku panema, kuid heitis selle siis voodijalutsisse kortsu. «Mari poodis kuulis. Ainult mulle ei räägi keegi miskit.»

«Või nii. Mitte minutit ka ei saa rahu,» hakkas Hänninen tõemeeli nurisema.

«Nii piinlik on olla, kui miskit ei tea.»

«No nüüd siis tead,» ütles Hänninen. «Ma ei jõua rääkida, kas kuuled. Kui pead päevad otsa poes inimestega rääkima, siis tahaksid vähemalt mõne hetkegi omaette olla. Noh, nüüd tead. Ehitan koos Juliniga maja. Suure maja, et inimestel oleks, mida vaadata. See on tõsi. On sul veel nurisemist?»

Salme kõndis tuba mööda ringi ega osanud midagi öelda. Tal hakkas järsku palav, veri tõusis pähe ja sinna polnud midagi parata.

«Sul pole vist midagi teha,» ütles Hänninen põlglikult. «Lase too teenija õige lahti. Praegu on küll ja küll niisuguseid naisi, kes käivad tööl ja peavad veel kodu ka korras. Aga sina muudkui laiskled siin, vedeled ja ootad mind koju, et ma sulle siis seltsiks oleksin. Ei mina jõua.»

«Mis naised need niisukesed on?» küsis Salme. «Ahah, need vabriku omad.»

«On teisi ka. Ja mõtle kas või Anjale, ega temastki sihukest laiska prouat saa.»

«Aga kui ta õpetajaks hakkab ja mehele läheb, siis peab tal ju ikke teenija olema. Ei mina saa aru. Kas ma pean kusagile tööle minema?»

«Sina!» naeris Hänninen. «Sa ei oska ju midagi. Ma lihtsalt ütlesin, sest paistab, et sul ei ole midagi teha. Lase teenija lahti. Siis on.»

«Põle mul tegemisest puudus,» ütles Salme ja hakkas üles lugema, mida tal kõik teha tuli. Ja Mari oli juba vana.

«Mis sa siis nurised? Selles vanuses peab töö olema peamine asi.»

«Ega ma sellepärast nurisegi. Vaid et sa kodus enam miskit ei räägi.»

«Ja ei räägi kuskil.» Hänninen tõusis istuli ja raputas lootusetult pead. Midagi ei tulnud välja, puhkusest vähemalt mitte. Tal hakkas tuline rutt pääseda rääkima, sinna, kus teda ihaledes ja imetledes kuulati. Ta tõusis püsti ja läks vett kaussi kallama, kuid kann oli tühi.

«Vaata nüüd,» kergitas ta seda naise poole. «Isegi selle eest ei suuda sa hoolitseda, et toas tilk vett oleks. Ja pang on muidugi täis.»

«Ei ole!» Salme võttis kannu ja oli silmapilk tagasi.

Mees tõmbas särgi üle pea ja hakkas pesema, vaadates enne seepi, nagu olnuks seegi kehv.

«Kuhu sa nüid lähed?» küsis Salme, kui mees sitket seebitükki ohkides kämmalde vahel hõõrus ja nägu ning kaenlaaluseid seebitas. Tal oli käterätt valmis, kui mehe käsi selle järele kobama hakkas.

«Sa ei öelnud, kuhu sa lähed,» kordas ta, kui mees silmakoopais ja kõrvades kaeverdas.

«Ma lähen poodi,» ütles Hänninen. «Täna tuli kaupa.»

«Kas sinna tuleb mõni ostja või, et sa nüid nõnda,» imestas Salme ja mõtles, et ju ta peaks vist mehe asjade vastu pisut rohkem huvi tundma.

«Tuleb jah,» ütles Hänninen ja siis tõusis temalgi veri pähe. Et ta ka siin kõrval pidi vahtima! Tal oli himu lüüa, et saaks vähemalt viis minutitki üksi olla.

«Aga teed jooma sa ikke tuled?» jahvatas naine aina edasi, ja nüüd tõmbus Hännise nägu kipra, silmavalged läksid kollaseks ja Salme võpatas. Nüüd ei räägi ta temaga enam mitu nädalat, see oli kindel märk. Siis viskas mees käteräti naisele näkku, nii et see taipas viimaks ometi ära minna.

Hänninen kuulatas veidi aega, kas mõnest toast ehk nutujoru ei hakka kostma. Aga ei, lõpuks ometi valitses täielik vaikus. Ta ajas ennast sirgu, tõmbas kõhu sisse ja läks kapi juurde. Tal oli puhas särk juba seljas, kui ta ülemise korruse trepilt aeglasi samme kuulis. Mingu aga üles ja istugu seal, mõtles ta nobedasti väljudes.

Tal hakkas kohe kergem, kui ta oli käänu taha jõudnud. Tema näkku ilmus juhm naeratus. Ta ei vaadanud inimesi, keda oleks ehk pidanud teretama. Kõige vähem naisi, kes õuedes seisid. Kuid kaevult kaevule kandus nagu trummipõrin: vana jäär läheb. Ja igas viimases kui ühes kehvas hütis valitses sama sündmuselevus nagu Oskari Hännises endas.

9

Ainult Lauri Julin, valge sangar, noor elluastunu, kaitseliitlane ja teatavasti isa varanduse ainus pärija, oli Anja Hännisega lasketiirul. Lõbusas tujus võttis ta vööl rippuvast kabuurist mausri ja hakkas seda laadima. Lukk lõksatas uljalt, ta viibutas relva lustakalt käes. Nüüd õhtul tundus väljak suuremana, puhtad nelinurksed märklauad olid nagu kaugemal. Kaitsetarataguste mändide ladvad pöördusid tuulehoogudes pahupidi.

«Seisa nüüd siin ja vaata.»

Lauri hakkas sihtima, märki kirbule võtma.

«Mida me siin teeme,» ütles Anja. «Lähme minema.» Ta külmetas ja oli väsinud, sest nad olid terve päeva Mannerheimile saadetavale auaadressile allkirju korjanud. Too oli kusagil välismaa kuurordis valimiste tulemusi oodanud ja siis kindlasti kohutavalt pettunud. Vaevalt ta oma jalga enam sellele tänamatule maale tõstab.

«Rusutult, pettunult ja maa edaspidise saatuse pärast rahutust tundes seisab iga aus soomlane selle olukorra ees, milleni vastutustunde puudumine on viinud. Kaitset pakub vaid lootus, et Teie, Härra Kindral, olete ka tulevikus valmis oma üllast isikut maa ja rahva õnnele pühendama. Võtke, Härra Kindral, vastu meie austuse, tänulikkuse ja ustavuse kinnitus.»

Anja oli käkitust eri tubades täna nii palju ette lugenud, et oskas seda peast. Ja allkirju oli tulnud, välja arvatud ühest köögist, kust talle sähisev kass näkku visati. Siis olid nad hakanud pisut hoolsamalt vaatama, kuhu läksid. Nüüd ei püsinud tema mõtted enam koos, ta tahtis koju või ei teadnud õieti isegi, kuhu. Ta pani jalad risti ja lõdises.

«Vaata,» ütles Lauri lennukalt ja naeris ka ise. «Teda oli õpetatud igasugust valet ja pettust vihkama, nõrku aitama,

sõna pidama. Lisaks oli ta osav laulus, pillimängus ja jahikunstis. Ja kui ta ratsutama läks, istus ta sadulas nagu valatult, nii et hobune, relvad ja ta ise olid nagu üks. Kõik, kes nägid tema väärikat rühti ja üllust, tema laiu õlgu ja peent pihta, tema tugevust, ustavust ja uljust, ei jõudnud Anjat säärase peigmehe pärast küllalt ülistada.»

«Mis asi see on?» küsis Anja samuti naerma puhkedes. «Kellest sa nüüd räägid?»

«Iseendast muidugi,» ütles Lauri ja pani püstolit hoidva käe Anja õlgade ümber. Anja silmad pöördusid musta toru poole, kuid see sihtis siiski taevasse, kus hea küüdiga ajusid pilved. «Kes koos oma noore abikaasaga kusagil kõrvenurgakoolis selle rahva põikpäistele suurte silmadega lastele varsti sedasama uljast, mehist teed õpetab.»

«Narr,» ütles Anja ja püüdis end vabastada. «Hea, kui õpivad lugema ja viinast hoiduma.»

«Jajah,» ütles Lauri, võttis käe ära ja hakkas uuesti sihtima. «Sa ju tead mind. Palju sõnu, vähe villu.»

«Päris nii nüüd ka mitte. Küllap sa ikka niisugune oled.»

Anja mõtles, mida ütles, kuid tundis end halvasti. Kes ta ise on? Ja kuidas ta suudab Laurile selgeks teha, et kõigel sel on ehk varsti lõpp. Pidi ju olema, sest Anja oli end teisele andnud. Aga kuidas sellest sai Laurit haavamata kõnelda?

Siis lajatas esimene lask ja Anja peaaegu hüppas. See kõlas valjemini kui üks hääl üldse võis kõlada. Ja läks armetult mööda.

«Tuul mõjutab,» ütles Lauri. «Tuleb kriipsuke paremale sihtida.»

Ja uuesti sihtides hakkas ta heatujuliselt Mannerheimi viimast päevakäsku dikteerima:

«Hüvasti, seltsimehed! Elagu rahvas, kes on kasvatanud niisuguseid mehi nagu need, kes mullu koos teiega võitlesid ja verd valasid! Elagu maa, mida te olete otsustanud surmani kaitsta, ja elagu üksmeel kaitseliitlaste peres!»

Lask ja lajatus ja tabamus märklaua vasakus servas. Anja liigatas.

«Las ma lähen koju!»

«Miks? Võiksid veidi oodata. Ma olen kõvasti harjutanud. Tahan sulle midagi näidata. Miks pisike Anja piriseb?»

«Nii külm on. Ja kõrvad lähevad lukku.»

«Mine kaugemale,» ütles Lauri. «Mine sinna putka varju, seal ei käi tuul peale. Aga ära mine ära.»

Anja läks üle lugematutest marsisammudest tallatud maa sinna, kus kännud olid juurimata. Ta istus, mitte kännule,

vaid maha, seljaga akendeta laohoone poole. See lõhnas toore, töötlemata puu järele. Puulatvades kohises ikka, kord raevukalt, kord vaibudes tuul. Kuhu sa iganes vaatasid, oli maa kesti täis. Mõnel pool oli neid terve hunnik, nagu oleksid poisikesed need kokku korjanud, siis kurjade emade tulekul sinnapaika jätnud ja teist nõlva mööda jalga lasknud.

Anja vaatas Lauri selga. Ta oli nüüd paljapäi ning sihtis ja tulistas, kuklalihased pingul, nagu oleneks sellest toimingust tema elu. Nad tundsid teineteist väga hästi, aastast aastasse olid nad teineteist ühes klassis kord tagant, kord kõrvalt vaadanud, näinud teineteises toimuvaid muutusi, kehade arenemist niisuguseks, nagu nad praegu olid. Iial polnud mingit tormilist hüpet toimunud, ainult eelviimases klassis olid nad päris enesestmõistetavalt teineteisele lähenenud, hakanud sel kombel rääkima, nagu nad uskusid armunuid rääkivat, suudlema ja koos käima, ja kõik oli tundunud hirmus hea.

Anja silm ei seletanud, kuidas Lauri nüüd tabas, ja see ei huvitanudki teda. Ta oli väsinud, tal oli külm, ta ootas ainult, et kõik oleks varsti möödas. Mis see ka ei oleks.

Istudes siin, käsivarred ümber põlvede, oli ta hoopis teisel lagendikul, turbarabas ja seejärel samblikukünkal. Ja mees, kelle seltsis ta vaimus oli, ei sarnanenud palju Lauriga.

Lajatustel ei paistnud lõppu tulevat. Samasuguseid oli Vieno pidanud kuulma vangilaagrihommikuil. Olgu küll, et tookordsed olid muidugi mõista paratamatud, mõtles Anja. Kuid soovis, et Lauri oleks asjatu paugutamise juba lõpetanud. Ja ta tuligi, jooksis üle platsi, kuid ainult selleks, et suudelda ja seelikust asida. Aga Anja pööras pea ära ja poiss läks selg kühmas tagasi, ikka muudkui tulistama.

Mis ma siin istun, mõtles Anja, kuid ei osanud ka tõusta. Talle meenus Inkeri, kes ühel õhtul peaaegu raevukate liigutustega juukseid harjates oli öelnud: «Mis ma sellest ühest ja samast kehast riidesse panen ja riidest lahti võtan? Mis mõttega? Ja kui kaua?» Anja oli püüdnud siis naeratada, julgustada, aga Inkeri oli kähvanud: «Muidugi, sina mõtled oma Lauri peale. Nagu loomulik ongi.»

Kuid Anja ei olnudki mõelnud Laurile, vaid Vienole. Ta oli ruttu voodisse läinud ja püüdnud selle tähelepanekuga harjuda. Nii lihtsalt oli. Ta mõtles palju rohkem Vienole kui peigmehele, kes ei olnud iial sünge ega õel. Aga Vieno oli mees ja palju kannatanud ja tegi temaga, mida tahtis. Kuigi ta pärast kahetses. Ent Anja ei osanud midagi kahetseda, ehkki oleks vahest pidanud. Kui Inkerigi oli vajunud oma

voodisse nagu mingisse õlehunnikusse, sakutades ja soputades patja, kuni sai selle meelepäraseks, oli Anja päris vait, kuid pisut hirmunud. Sest Lauriga tal abielluda tuli, see oli kuidagi iseenesest selge. Kui Inkeri juba magas, lamas tema ärkvel ja lootis, et hommik on õhtust targem. Kahjuks ei olnud.

Nüüd ta tõusis, kindla kavatsusega koju minna. Ta rapsis seeliku prahist puhtaks ja läks üle platsi tagasi. Lagendikul haaras tuul tal juustest, ta pidi neid kahe käega silmadelt eemal hoidma.

«Lõpeta juba,» ütles ta Laurile. «Mina igatahes lähen.»

Poiss laadis uuesti relva, ta oli rõõmsa ja avala näoga nagu ikka.

«Paar korda veel. Siis lähme vaatama.»

Anja astus kaugemale, ta oli tige. Kusagil keset männikut, üsna siin lähedal oli Gröönroosi majake. Kindlasti kostis see paugutamine sinna, nii nagu see kostis kõigil pühapäevahommikuilgi, ainult mitu korda valjemini. Kuidas see nendele kõrvadele võis tunduda?

Viimaks Lauri lõpetas, puhus mausritorusse, puudutas seda vasaku käe sõrmedega, katsudes, kui kuumaks see oli läinud, ja pani siis relva kabuuri. Tema liigutused olid täpsed ja kindlad. Ta viipas tüdruku kaasa ja läks märklaudu vaatama.

«Tuleb veel harjutada,» ütles ta, tulemuse üle siiski silmanähtavalt rõõmustades. «Kas saad aru?»

Anja astus esimese märgi juurde. Väikestest mustadest aukudest tikand kattis vineerile kinnitatud paberit. Midagi oli siin proovitud teha, Lauri võttis käe appi ja näitas tähti, mida tema kuulid olid püüdnud moodustada. Ta joonistas, mida polnud osanud tulistada: Armastan sind, Anja.

Ja nüüd ootas ta reipalt ja mehiselt, mida Anja ütleb.

«Sa oled lapsik,» ütles Anja, keeras kandadel nii järsku ringi, et nende ümarad jäljed jäid liiva, ja tormas selja taha vaatamata minema. Alles mäejalamil esimeste majade juures ta peatus, et hinge tõmmata, ja läks siis tagasi vaatamata, pea püsti, vastutulijate või vankrite eest kõrvale tõmbumata keset teed peaaegu koduni. Pemenoffi kaupluse juures ta peatus ja kaalutles hetke, silmitsedes väikest vaateakent, kuhu täna oli uusi tikkimislõngu ja siidpaelu ilmunud. Siis läks ta teist teed mööda ringiga lasketiirule tagasi. Ta vaatas kuuri tagant, ega kedagi näha ei ole, läks märklaudade juurde ja rebis paberid knopkasid ära võtmata maha. Nende alt tulid välja nii auklikud ja killustunud tahvlid, et sealt ei saanud mingeid armuavaldusi lugeda.

Tuul pidi tal paberid käest rebima. Ta pani need talla alla, kummardus ja keeras nad seal tihkeks rulliks. Kuna ta ei võinud neid siiagi jätta, hakkas ta piki mäeseljakut minema, eksles puude vahel, kuni leidis raja ja läks seda mööda tuttava majakeseni. Seal sikutas Gröönrooska enda järel lambatalle, kelle ta pani kuuri otsa juurde kapla. Tall määgis nukralt, värisevi hääli, oli alles nii väike. Vienot polnud näha. Enda ette kõneldes läks Gröönrooska tuppa.

Anja pöördus ja hakkas teist, laiemat rada mööda küla poole tagasi minema. Vesise soosilma juures meenus talle rull, ta uputas selle sinna ja pani veel kivigi raskuseks, et see põhjas püsiks. Must vesi lõi liikuma, keerles ja tüündus.

10

Inimene oli vist sama nagu ennegi. Oli rikkaid ja vaeseid ja vahepealseid. Oli laisku ja ükskõikseid, ausaid ja nurjatuid, edasirühkijaid ja muiduunistajaid. Kõigi oma kiusatuste, tunnete ja tahtmistega komberdas ta tühisena edasi, siiski edasi, nõnda paistis. Kuid leiba sai ikka kaardiga ja majanurkade tõrvamine oli vaata et ainus lust ja kiusutemp, mida südaöösi teha võis. Ja elukindlustust määriti vägisi kaela ja auväärne valitsus lisas reele veel ühe kivi: mitte ainumat viinapiiska enam kõrist alla.

Eks olnud ju nõrkus inimeste suurim pahe. Niisiis ei tohtinud olla nõrk, tuli pingutada. Kas saada paremaks inimeseks? Milleks? Kui võisid juba homme surra!

Terve sugupõlv püüdis nooruse või lapsepõlve, oma mustade aastate eest pageda. Kuhu? Seda kohta või olukorda polnud veel leitud. Suure vapustuse järel oodati, et olud muutuksid. Või et aeg kuluks, aitaks unustada. Ei, see oli nõrkus. Tuli oodata, et aeg aitaks tugevamaks saada. Ühed olid närvilised nagu uue äikeseilma eel, tundsid herilasetorkeid tagumikus. Aga ümber pöördunud, ei kuulnud nad pirinatki. Teised leidsid varju ainsamas, mis neile oli jäänud: kindlas usus. Uskegi oli mitu, vähemalt kaks. Kumbki andis ajutise, ehkki pineva rahu.

Ja oli ka mitut moodi nälga. Teedel vaarusid kerjustekarjad ja hurtsikuis põrnitsesid kuivi silmi vimma täis naised. Ka raasukesegi kindlustunde ja rõõmunälga. Töötahtest pakitsevaid lihaseid, üle hetke vajaduse looma kippuvat kihu. Soovi maja ehitada, maad harida, äri ajada, tulistada, vandesõnu hammaste taga hoides varju tõmbuda, uut ühingut asutada. Panna töösse või ka ainult peiduspüsimisse midagi endast, saada pea püsti ajamisest uut jõudu, vihast rohkem kibedust, mõtlemisest joont ja vormi, söösta oma ideedest ja tegudest ette.

Argipäevaaskeldustes kohtlane ja alatugi, püüdleb inimene ometi kuhugi ja kukub tihti. Ent kukkudeski ei libise ta tagasi tervet sammu, pääseb oma eesmärgile ikka terake lähemale. Ja igal rindel teatakse: tuleb karta vaid aega, millal ei olda enam valmis aadete eest surema, sest see omadus on kõige alus, see just inimene olemine ongi. Viimane kui punane tuleb maa pealt hävitada! Küll neil lihunikel kord kael käänatakse! Tulgu tuld või tõrva: kanakuudi ehitan vähemalt!

Innukust, hingeüllust, ohvrimeelsustki, seda oli. Ja lageda taeva all lauldi kirikulaulegi. Aga oli ka omakasupüüdlikkust, himude orjamist, ebaküpsust, väiklust, rumalust, mõistmatust, üksteise piinamist, pimedat ülbust. Sest kuhu need oleksid kadunud. Needki kuulusid inimene olemisse.

Niisiis soov maja ehitada. Põletav iha midagi suurt ja silmanähtavat korda saata. Mees sile ja roosatav, aga hämming, mure ja nõutus silmis. Vanad šabloonid ei kõlba. Ta tahaks kindlust, kuid aimab, et see on maailmast kadunud. Pangast ei saagi raha nii nagu enne, kaupa ei saa, või kui saabki, siis on see meeletult kallis. Ja ometi, ta teab ja kinnitab, äriasjandus on õilis ja teenib rahva hüvangut, kaupmehed on kõik heasüdamlikud ja helded, nende elu on ainus õige elu, olgu ainult see praegune närveerimapanev, jäikade seadustega aheldatud olukord olemata. Kuid ta usub, et tuleb aeg, kus taas ei tarvitse enam üldse karta. See tuleb, kui jaksad ainult oodata.

Aga Oskari Hänninen oleks tahtnud, et asjad läheksid hoogsamalt käima. Siin ta nüüd käis nappide liigutustega linnaarhitekti kannul mööda krunti, mis seisis ikka veel neitsilikult puutumatuna, kuigi suvi kaldus juba sügisesse. Arhitektil oli plaan, tal polnud muud vaja kui joonestada. Kas see oli nii raske, selged näpunäited oli ta ju saanud? Võttis see nii kaua aega? Või oli sel kiitsharakal, kes ei paotanud õieti suudki, aga kuulas küll, hädalisemaid töid?

«Peaks vähemalt vundamendiauguga enne talve valmis jõudma,» ütles Hänninen ja arhitekt pöördus, vaatas üle oma sangata prillide.

«Kuidas? Ega te seda maja ometi ise ehita. Te hangite muidugi mõista ettevõtja. Ja sellest ei tule enne midagi, kui plaanid ja tööjoonised on valmis.»

«Jutt oli ju ainult vundamendiaugust,» ütles Hänninen.

«Saaksin praegu odavalt hobuseid ja mehi, oleks algus tehtud.»

«Ah nõnda. Noh, eks augu või ikka kaevata. Peaasi, et õige koha peale.»

«Ju siin see õige koht on,» sai Hänninen pahaseks ja laotas käsi. «Maja ühest servast teise ja kõik. Krunt täis ja asi nudi.»

«Kas olete kindel, et ehitusmaterjali saate?» küsis arhitekt ja Hänninen imestas, mis koolides see küll oli käinud. Ja miks Julin just teda oli tahtnud. Aga nii see kord oli, Julini tagakambrist muretseti advokaadid ja arhitektid, ja kui aeg käes, siis kindlasti ettevõtjagi. Nii kuiv, kujutlusvõimetu ja ükskõikne mees kui ta muidu oligi.

«Ju see on siis ettevõtja mure. Nojah, olen küll ise ka vähe mõelnud, et laiendan äri, hakkan vähemalt portlandtsementi ja tapeeti müüma. Võib-olla ka telliseid. Jah, telliseid küll.»

«Nii et teie kui üks pool hakkaksite ehituse hankijaks?» Arhitekt pani pliiatsi ja plaani taskusse ning vaatas talle ootavalt otsa. Jahe ja asjalik mees, kellest ei jäänud muud meelde kui suured õhukesed ninasõõrmed.

«Kui ütleksime ainult, et osahankijaks. Aga mine sa veel sedagi tea. Eks näis.»

«Ma peaaegu hoiataksin. Säärastest suhetest sigineb hõlpsalt lahkarvamusi. Ja kuna te olete pealegi ainult üks pooltest. Teine võib hakata tüssamist oletama.»

Hänninen puhkes häälekalt naerma, ka arhitekt muigas ja läks võõrastemajja asja üle järele mõtlema. Hänninen oli ta õhtuks enda poole koju kutsunud, et saaks üksikasjad, ristvõlvid ja aknakaared ja kõik need veevärgitööd, milles ta seda võõrast meest pidi usaldama, üksipulgi läbi arutada. Ja nišid ja WC-d, millest see rääkis. Ja katlamaja ja tammised peitsitud uksed.

Kui saaks nurgapealsetesse ruumidesse apteegi. Ja eelkõige: kui saaks selle oma nimele.

Hännisel oli, millest poe poole astudes mõelda. Ja seal tuli kuub kohe seljast visata ja talumeestega, kelle hobused tagaõues seisid ja sinna sõnnikut tegid, võla peale äri ajada. Aino oli need kühmus, sülitavad mehed kottide peale istuma ja ootama pannud. Peaaegu hirmunult tõusid nad Hännise saabudes püsti.

«Hakake tassima,» ütles ta ja üks kott teise järel kadus vankreile. Ta käis neid üle lugemas. Superfosfaat ja kaalisool sügiskülviks. Hea oligi, et neid haisvaid kotte vähemaks sai. Või mis kaup see valitsuse määratud hindadega ja võlgu üldse oli. Paberid tehti kähku valmis ja torgati seinale naela otsa.

Kui mahti, kannab ta need summad raamatuisse, sedavõrd ettevaatlik olema oli ta õppinud.

Naine hakkas kenade liigutustega põrandalt teravalõhnalist tolmu kokku pühkima, käis väljas prügikühvlit tühjendamas ja naasis.

Hänninen seisis aknal ja vaatas, kuidas mehed hobuseid ettevaatlikult väravast teele ajasid. Siis kardetud auto tuligi, must läikiv tõld, mis koleda, vähemalt viiekümnekilomeetrilise kiirusega kihutas lubjatehase poole. Esimene mees rabas hobusel suitseist, tõustes peaaegu õhku, kui hobune end silmi välgutades tagajalule ajas. Kotid vajusid vankripärra, kabjad kaapisid õhku, maailm oli rakmerihmu, ohjapärasid, takust karva, saapasääri, valje monotoonseid hääli täis. Kuni kõik oli möödas ja mehed korrastasid koormad, andsid eessõitjale kuivi sui käsu ja hakkasid kergema südamega kodu poole liikuma, algul kindluse mõttes koorma kõrval käies, aga kurvil juba kottide peale hüpates.

Hänninen vaatas. Issanda loomaaed oli suur. Temagi kuulus sinna, kuigi seda poleks võinud uskuda. Sama karja hulgas tuli temalgi kord taevaväraval seista. Aga küllap seal inimese tarmu ja osavust ikkagi arvesse võeti. Pidi võetama, otsustas ta.

Ta läks tagaruumi, otsis sahtlist koti ja kotist kuivatatud ploomi. Neid sai jälle. Ameerika ploome ja aprikoose tuli, aga leiba ja naelu ei tulnud. Kuid ta ei vaevanud praegu nende mõtetega pead, ta sõi oma ploomi, sülitas kivi siledasse pihku ja viskas nurka. Ja naine tuli kohe harjaga ning koristas selle kühvlisse.

«Ma ei tea, kuidas alustada,» ütles naine, kui oli sellegi prahi minema viinud. Tal oli õhuke pluus, ja üpris pingul, märkas Hänninen. Ja uued kingad, mis tema kord oli andnud. «Jah, kohe tõesti ei tea.»

Hännise mõtted olid maja juures. Just nüüd ei olnud tal tahtmist mitte kellegagi tiiba ripsutada. Ja alles ta oli mõne päeva eest, tolle Helsingi-reisi ajal, olnud terve öö naise toas ja järgmisel päeval nii hirmus väsinud, et haigutus kippus armutult peale. Praegu tahtis ta mõtelda. Kehtis üüriseadus, ja see tähendas, et kogu ehitustegevuses valitses kriis. Muidugi, eks selleks olnud teisigi põhjusi. Ülemaailmses kriisis ei tarvitsenud mingeid seadusi süüdistada. Aga valitsus oli ka rumal. Ja korteritest oli nappus. Inimesed vajasid tube ja pidid althõlma sahkerdamise eest maksma. Ja mida kuu edasi, seda hullemaks asi läks, suurtes linnades muidugi mõista kiiremini kui säherduses külas. Aga kui oskasid ringi vaadata,

siis mõistsid, kuhu siingi jõuti. Rahvast tuli kogu aeg juurde. Ja kui seadus kord tühistatakse, kui teised ka ehitama hakkavad, siis oleks hea nagu pisut ees olla. Erilise õrnusega mõtles Hänninen väikeametnikele, näiteks õpetajatele, kes olid küll koolis käinud, kuid kellel ei olnud ehitamiseks taipu ega jõukustki muidu kui tükati, palgapäevadel. Kes ei söandanud laenu võtta ega oleks seda vist saanudki. Just neile väetikestele ta ehitab. Seejärel ta mõtles, mis siis saab, kui üüriseadus püsima jääb. Vanadel majaomanikel polnud oma ruumide üle kuigi suurt voli, aga uutel? Ju ettevõtlik inimene nii palju ikka üüri tohib võtta, et see kulutused katab?

«Mõtlesin, et vahest olen siiski kohustatud rääkima.»

Naine seisis ikka või jälle seal, mingil ajal oli ta kindlasti käinud näole puudrit lisamas. Selle lõhna oli tunda, oli, nagu oleks lillekimp järsku avanenud.

«Jahah, jahah,» ütles Hänninen, pöördudes jälle naist vaatama, kes oli talle vajalikuks muutunud, kuid kes talle praegu päris kindlasti pahandusi kaela toob. Kusagilt see kuri teadmine tuli. Aga liiga vara, liiga vara. Ja siis ilmnes, et see polnudki pahandus, mida tema oli kartnud, vaid sellest veel hullemgi.

Sest naine rääkis peenutsedes, õlad kergelt võbisemas nagu tantstõbisel, kuidas ta ise oli eile õhtul üksi nukralt jalutades päris tahtmatult Anjale, sellele ilusale tüdrukule peale sattunud. Ja Anja polnud seal neemetipus neid pardipoegi vaatamas, või tuttpütte või mis nad olid, sugugi üksi. Ja mees, kes tema kõrval seisis, polnud sugugi peigmees, vaid hoopis keegi teine. Aga igal juhul olid nad seisnud niiviisi, vaat nii, ja naine demonstreeris seda peibutava emase asendit, mida Hänninen väga hästi tundis.

«Vaid kes see mees oli?» Hänninen tundis, kuidas tema põsed lõid kuumama. Ehkki oli peaaegu ükstapuha, kes see lontrus oli, kõige halvem, et see ei olnud Lauri. Nagu erutudes alati, kippus ta liialdama. Kõik arvestused tundusid alt vedavat. Mis tema majastki saab? «Ütle nüüd, kes see oli?»

Naine võpatas ja seletas jälle pikalt, et ta pidas ainult oma kohuseks rääkida, aga kui Oskari asja nii võtab, siis on ehk parem kõik viimseni unustada.

«Kes?»

Naine hingas nõnda, et tema rind oli viivuks nagu riiul. Ta oli vaadanud sealt sarapuupõõsa tagant nii hoolega, kui oli suutnud. Mees oli olnud üsna pikka kasvu ja kõhn, ühel põsel arm. Ja ta oli külas pisut maad kuulanud, et kes see sihuke võiks olla. Ja mõni teinegi oli juba enne seda paarikest näi-

nud, ükskord koguni nii avalikus kohas nagu magasiaida seina ääres. Pealegi oli mehel olnud imekspandavalt tuttavat nägu särk. Ta oleks võinud kas või vanduda, et see oli Oskari enda oma.

«Ütle juba. Ära latra särkidest.»

Kuid Oskari Hänninen teadis juba ütlematagi. Kui naine viimaks nime suust sai, oli temal juba pea käte vahel. See oli see punane Gröönroosi-poiss. Kõik, mis ta oli kavandanud, ka maja, varises kokku, oli lössis, jõudmata meetritki kerkida. Ja poodi tuli inimesi. Ta saatis naise, et see müüks neile, mida nad tahtsid, või jätaks müümata. Iga võitlus olnuks nii selge, kui naised, vanad ja noored, oma tempudega maailma asjadesse vahele poleks seganud. Sõjad ja mässud ja tapatalgud olid selged ja arusaadavad. Tugevam võitis ja nõrgem kaotas. Aga eks võitle rahu ajal, paberi peal ja mõistusega! Silmapilk tõusevad naised oma kasimatuist voodeist, leiutavad oma kanaajudega unelmaid ja pettepilte, halastavaid tegusid ja armupalanguid ega mõtle mitte raasugi. Kui palju muret oli tal olnud Inkeriga? Ja kui piskuna tundus see nüüd, millal Anja, isa tütar, kõik nõnda segi paiskas. Mitte aru raasugi peas, kuigi endal peigmees uhke kui kotkas ja rikas pealegi.

Kui tegid kõike põhjalikult, said looga kähku ühele poole. Hänninengi kergitas end enesehaletsuskuristikust, tõmbas kella välja ja vaatas. Tal oli asja joondeajamiseks kaks tundi aega. Ainult kaks tundi, kuid sellest pidi piisama.

«Kutsu voorimees,» ütles ta naisele, kui ostja alles rahakotti tagataskusse toppis, ja naine lippas silmapilk turuplatsi poole. Oodates mõtles Hänninen, kust, kummast kohast ta alustab. Kui kaarik siis suure ajuga tuli, naine kutsari selja taga·istumas ja rappumas, otsustas ta kõigepealt turbarappa sõita, voorimehel oodata lasta ja sealt koju sõita.

Üle kahe tunni ei saanud selleks kuidagi minna. Ja enne päeva lõppu peab ta jõudma panka ja olema seal rahulik mees. Homme, hommepäev hakkab ta kondiseid hobuseid ja labidamehi kokku ajama ja paneb vundamendiaugu kaevamise käima.

11

Matti Reima reisis maad mööda ringi. Kogu varandus ja reklaamprospektid kahes tuubil kohvris, millest üks oli nagu kirst, koguni rautatud, tukkus ta küllaltki rahulikult neis rongijuppides, mis alalõpmata hilinedes teda mööda tuttavat rööbastikku tuttavatesse jaamadesse ja sealt minema sõidutasid. Ta oli valmistunud kuue kuu pikkuseks ringsõiduks, mille järel pidi jääma mõneks ajaks Helsingisse peakontori koridoridesse ringi uitama, kuni hakkaks plaanitsema uut reisi, kui oleks viimaks ometi midagi müüagi.

Nüüd siis olid vist kõik rahul, välja arvatud too üks.

Jaamades, mis vahel veelgi kähmluste ja tulistamiste jälgi kandsid, saavutas ta kähku oma endise toimekuse, hüppas perroonile või selle puudumisel otse maha, haaras tassima ja tirima harjunud kätega oma kohvrid, avas erksad pilkuvad silmad ja hakkas otsima küüdimeest. Ta reisis ainult mööda kolmnurka, mille tippudeks olid Viiburi, Vaasa ja Turu, mujal olid linnad ja külad veel praegugi nagu otsapidi maasse nõjatuvate aisadega vankrid. Ega nad siin palju paremad olnud, kuid Matti Reima puhus neile hinge sisse, nõidus ja loitsis.

Too tõeline või näideldud usk tulevikku oli tema viis äri või siis vähemalt tulevast äri ajada. Väsimatult, nagu poleks mingit ülestõusu ega kriisiaega olnudki, jutustas ta ikka veel elevaatoreist, külvimasinaist, traktoriga veetavaist isesiduvaist viljalõikusmasinaist, põhuvirnadest kui müür. Tarvitses tal vaid ilmuda neisse isevärki poodidesse, kus põllutööriistade kõrval müüdi, mida inimesel sünni ja surma vahel iganes tarvis läks, kui teda peaaegu nagu perekonnatuttavat, või mis veel parem, nagu ükskõik missugust jutlustajat vastu võeti. Ta pani välja suuri söötasid ja sai saagiks tihti ainult roti. Aga esialgu piisas sellestki.

«Issand Jeesus, sa ajad hullu juttu. Saaks niipalju lambiõligi, et kevadeni läbi tuleks.»

«Tuleval aastal on teil juba elekter,» ütles Matti Reima ja läks edasi järgmisse külla, kauplusse või linna, kuna eelmises paigas jäädi peaaegu uskuma imet, et ainult nupule vajutamisega saab valgust.

«Räägid viljalõikusmasinaist. Müü vikateid, müü sirp. Sepast jäime mässu ajal ilma. Mis neist masinaist, mehi on, oleks ainult vilja ja rauda.»

Reima müüs vikateid, näol rõõmus ilme, mis peegeldas vääramatut veendumust, et kõik inimesed, tema ise ka, olid hingepõhjas igavesti autud, kui selleks vaid võimalus avanes. Kuid lisaks sellele olid nad saamatud ja aeglased, ja neid omadusi, nii pahandavad kui nad olidki, tuli ettevaatlikult oma huvides ära kasutada. Ta müüs ka karbiidi, mõne koorelahutaja, hankmoäkke, mõrra. Ja kui mitte muud, siis Tuberkuloosi Vastu Võitlemise Liidu loteriipileteid, sest ülestõusud tulid ja läksid, hispaania haigus möllas ka mõne aja, aga oma köhimised köhinud ja palavikud põdenud noori inimesi kanti surnuaiale alati. Võib-olla oli ta jutlustaja, kuid arstiks peeti teda ka. Polnud vähe neid kambreid, kuhu teda lämbeis voodeis vähkrevaid alles kasvueas tütarlapsi ja noorukeid vaatama talutati. Nende silmad olid juba säravad ja õnnelikud, nii et issandal jumalalgi poleks muud üle jäänud, kui nad enda juurde viibata. Ta kõneles lohutavalt tervislikesse nõmmemännikuisse rajatavatest sanatooriumidest. Kuni need valmisid, ja kaua selleni enam minna ei saanud, seda usku andis ta igale isale-emale, tuli vaid koort juua ja tuju ülal hoida. Veel halvem, teda viidi ka lautadesse, sest taud oli ka kariloomi nakatanud. Ta käskis pussi otsida ja seda kasutada, haud kaevata, seinu ja lage lubjata.

Keset kriisi ja tõbesid liikus Matti Reima lootusrikkalt, alati kasitud ja puhas. Ja ehkki asjad ei edenenudki vahest niisuguse hooga, nagu ta oli ennustanud, taheti temasse uskuda. Tuli end sundida, söandamaks üleüldse pooltühjadesse poodidesse leti taha seisma minna, kui nõrga, kaebliku põhitoonina andis kogu aeg tunda hirm. Just nagu oleksid neelanud midagi väga mürgist, oksendanud selle siis õnnelikult välja, kuid tundnud, et kõht on selle järel haiglasel kombel liiga tühi ja kogu vereringegi häiritud. Aga ega taevariikigi päeva või paariga loodud, ükskõik kui lahtiste juuste ja valge kleidiga keegi Maria Åkerblom ka Kokkola metsades jutlustas ja ringi ratsutas. Saati siis uut, iseseisvat Soomet.

Juuli lõpus jõudis Matti Reima sinna Põhjalahe kaldal asuvasse sadamalinna, kus tema kauge sugulane, endine ringkonnakohtunik pensionil oli. Olemata kuigivõrd kiindunud vanamehesse, kes tõenäoliselt juba näärmeteta ja üdita istus toas vanade raamatute ja albumite keskel, oli Matti Reimal tavaks tema juures paar päeva veeta, hinge tõmmata, rõivaid ja kraami korrastada. Vaevalt ükski asi taati siin ilmas enam puudutab, arvas Matti Reima ja hakkas kohe pärast majja jõudmist eakat, laigulise näoga teenijat õpetama, mida tema musta ülikonnaga, kus olid tõesti silmanähtavad kulumisjäljed, tuli ette võtta:

«Muretsed luuderohulehti,» ütles ta üle kohvitassi. «Ju neid kusagilt ikka saab. Siis võtad vana kastruli ja keedad neid lehti, kuni nad on päris pehmed. Kas said aru?»

Inimene kuulas, vaatas välja õhtusse, mis ei läinud enam pimedamaks, kuid oli teistsugune kui sisemaal. Inimeste kätetöölgi oli siin teine värv kui külluslikumates paikkondades. Meretuul ja päike pleegitasid ranna-aidad ja kaubalaod mõne aastaga halliks, siis peaaegu valgeks.

«Said aru? Siis võtad harja ja harjad kulunud kohti, küünarnukke, varrukasuid, eriti kraed selle vedelikuga, mis kastrulis on. Siis pühid need kohad kuiva tumeda riidetükiga üle — vaata et sa valget ei võta — ja riputad ülikonna kuivama. Homme hommikul siis pressid.»

«Ei ole ilma pealgi kuulnud,» ütles naine. «Palju neid lehti peab olema?»

«Mine nüüd ja tee, mis kästi,» ütles vanamees ja naine läks. Niipea kui ta solvamata seda teha söandas, läks Reimagi tuttavasse tuppa, kus vist keegi polnud sestsaadik käinud, kui tema siit pool aastat tagasi lahkus. Ta võttis päevasärgid ja pesu sumadanist välja ning silmitses valgeid kedrisid. Neile peaks mõne hetke ohverdama, otsima toore kartuli, lõikama selle pooleks ja hõõruma pahkluude ning jalalabade järgi väljaveninud pehmeid kortsulisi kohti, laskma neil siis seista ja harjama nad puhtaks. Vahest oli ta vanapoisiks sündinud, talle meeldis niisugune toimetamine, omal käel korraldamine.

Kuid vanamehes oli ta eksinud. Vaevalt oli ta kohvri tühjaks saanud, kui see seisis tema toa uksel ja astus ettevaatlikult üle kõrge künnise, ühes sinises käes konjakipudel, teises kaks õhukest klaasi. Ta oli ikka veel ametimehe moodi, ruudulised tuhvlid, avar villane kuub ja valesti nööbitud särk ei suutnud seda muljet rikkuda. Ninajuurel olid prillijäljed, ripakil laud näisid väsinud, kuid pilk oli kindel.

«Leidsin veel,» ütles ta, võttis ettevaatlikult istet ja pani

pudeli ning klaasid laudlinale. «Ongi hea, et olen pensionil. Ei viitsiks enam nende keeluseadustega jahtida. Mis sellestki tuleb? Kui neile inimestele midagi keelad, seda hullemini nad seda ihkavad. Ju sa tead, oled nii palju ringi sõitnud. Ja eks sellest peaks muidu ka aru saama. Mõtle mõne kõrvekolka väiketaluniku peale. Mil moel ta oleks oma vilja sealt metsade tagant või väljagi saanud! Kauplusse või veskile. Mil moel? Ta pidi selle viinaks ajama ja märsi sees inimeste maailma kandma. Ei, niisugused seadused on rumalate töö. Ei tohi viina ajada, müüa ega osta. See käib terve mõistuse vastu. Anna aega, küll siis näed. Üks paras supp sellest tuleb. Ainult minul ei tarvitse sinna enam oma lusikat pista. Aga seesamune ollus on mullegi alles nüüd õieti maitsema hakanud. Kalla sina, sa oled noorem.»

Matti Reima kallas. Suur Bakchose-kummardaja ta ei olnud, sest oli juba aegsasti otsusele jõudnud, et ei suuda alal, kuhu on juhtumisi sattunud, kaua vastu pidada, kui hakkab ööde kaupa napsitama. Liiga paljusid kaaslasi oli ta näinud libastuvat, kõigepealt kliente ja siis töökohta kaotavat. Kuid tilk konjakit vana mehe seltsis oli omal kohal.

Vana tõstis klaasi nagu härrasmees kunagi ja kirus siis teenijat, oma viletsaid jalgu, veel kord valitsust, ühe ropsuga nii punaseid kui valgeid. Kähku oma jao saanud, pani ta korgi peale.

«Kui viitsiks,» ütles ta, toetus tooli käetugedele ja hakkas tõusma. «Kui oleks põhjust. Homme müüakse tollioksjonil sada tuhat meetrit head välismaist ülikonnariiet. Ei tea, ju see ikka kusagilt konfiskeeritud on. Raha oleks, aga pole viitsimist. Kui see kõik vähehaaval maha müüa, saaks vähemalt sada protsenti kasumit. Oleksin ma noor mees, siis ostaksin. Aga nüüd enam ei viitsi.»

Ta tõusis ja Matti Reima silmitses vanamehe peaaegu siledat, loetamatut juristinägu. Silmades ja suujoontes oli midagi, mis pani järele mõtlema. Seejärel ta läks niisama ettevaatlikult, nagu oli tulnudki, ega näidanud end enne kui järgmisel hommikul.

Matti Reima oma uuena paistvas mustas ülikonnas ootas teda juba. Teenija oli tige, tema katkised käed olid luuderohuleemest kipitama hakanud ja ta näitas neid nüüd, suu päris korralikult vingus. Vanamees oli oksjonimüügi niisama hästi kui unustanud või teeskles unustamist, kuid oli valmis vekslit tegema ja raha laenama, nagu oleks ta seda just oodanudki.

«Kolmeks kuuks,» ütles ta paberit kokku murdes ja saht-

lisse pannes. «Ja selle aja pealt maksad kümme protsenti intressi. Seda pole palju. Ära siis odavalt müü.»

Ainult kaks tundi hiljem tuli Matti Reima tagasi, korjas oma kraami kokku ja läks laadimist ning vedu korraldama, otsustanud ringsõidu pooleli jätta ja oma varandusega, tolle kangahulgaga kohe Helsingisse tagasi sõita. Ja juba sama päeva õhtu eel istus ta jälle rongis, silmad lahti. Kusagil kaubavagunis loksusid lohakalt laotud kangapakid, millele ta oli paberit käristades ainult põgusa pilgu heitnud. Ta polnud õieti võimeline tolle ootamatult kaela langenud varanduse väärtustki hindama.

Ta peatus paar päeva Tamperes, kaasas kangaproovid, mis ta oli samuti oksjonilt saanud. Ta käis nüüd hoopis teistsuguseid poode mööda ringi kui enne, ajas juttu eluaeg tubasel tööl olnud rätsepatega. Õmblusmasinad seisid kasutamatult nurgas või pidid vanade, ümberpööratavate riidetükkidega tegemist tegema. Enne kui ta õieti arugi sai, müüs ta juba tumesinist ševiotti, üheksakümmend marka meeter. Ja ta müüs seda palju. Puhaskasu oli suurem kui sada protsenti.

Kui ainult iial nii vanaks ei saaks, et enam ei viitsi, mõtles ta hotellitoas. Talle tundus, et ta ei malda isegi magada. Ta oli erutatud, ja kui see sõna ei kõlaks nii sentimentaalselt, siis õnnelik.

Ta läks edasi. Hämeenlinnas müüs ta halli, tagasihoidliku triibuga riiet sada kümme marka meeter. Tema rahakott ei võtnud enam vastu, ta pidi hankima portfelli, mida kandis kehast kaugel, nagu poleks seal raha, vaid dünamiit. Siis jättis ta väikelinnad ja tuli Helsingis rongi pealt maha, nagu ei oleks ta päevade viisi välja, vaid ainult sisse hinganud. Ta muretses kangaste jaoks laoruumi, hoolitses ja askeldas ja asus siis, silmad tumenenud nagu oraval, ühelt üksikult lesknaiselt üüritud tuppa järele mõtlema. Ehkki ta oli proovireisija, polnud ta kunagi aimanud, mõistma soostunud, kui kähku ja lihtsalt inimene võib rikastuda.

Ta vajas laoruumi ainult kuuks ajaks, siis oli see tühi ja ta viis võtmed tagasi. Ta saatis laenu koos protsentidega vanamehele ära ja sai kviitungi vastu. Alles siis julges ta tõeliselt välja hingata. Tema pangaarvel oli nüüd kaunikesti suur summa, pimestav just mitte, aga siiski. Proovireisijana poleks ta suutnud seda terve eluea jooksul teenida. Ta ei öelnud oma kohta küll veel üles, kuid liikus linnas palju tegevusetult ringi, luges lehti ja pidas aru. Tal polnud mingit lobisemistarvet. Ja koos raha ja rahast sugeneva kindlusega võis ta meenutada, et tal on veel üpris palju kinni maksta.

Oli juba septembri lõpp. Sel päeval oli vali tuul, lehed keerlesid mööda maad, jätsid järele puhtaid radu ja kogunesid majanurkades pehmeiks kahisevaiks kõdunemist ootavaiks hunnikuiks. Ääretuste taha jääva jaheda taeva taustal tõusis suits vabrikukorstnaist otsekui kriidiga veetud püstloodis joontena. Oli reede, aga see ei tähendanud iseendast muud kui mõnedele möödunud aasta vallamaksude tasumise viimast tärminit. Külas oli seetõttu ehk tavalisest pisut rohkem rahvast, peamiselt peremehi. Kuid põldudel võeti kartuleid sel päeval nagu eelmiselgi ja õuedes kuivas pesu, peksles tuules ja korjati kähku ära, enne kui jõudnuks rebeneda.

Võõrastemaja peremees tuli poest, korv käsivarrel, kui Helsingi poolt lähenes mööda peateed must nelja uksega auto, mitte päris uus, kuid hoolikalt läikima löödud, tundetu enesearmastajaga sarnanev riistapuu. See oli kindlasti enne sõda muretsetud nii nagu nad kõik. Kuid ülestõstetud puldankatuses ei olnud isegi rebendit. Auto keeras ja sõitis vaikselt tukutades kõrvaltänavasse, peatus, pööras siis võõrastemaja õue, urratas ja jäi vait.

Peremehel hakkas kiire, ta ei tundnud korvi ega selle raskust ja oli õues peaaegu samal ajal, kui autost astus välja Matti Reima, uus koredast riidest hall ülikond seljas, kollaste sangadega mootorratturiprillid ees ja pikavarrelised kindad käes, väle nagu ennegi.

«Dodge Brothers,» ütles ta tere asemel. Ta lükkas, ei löönud ust kinni, võttis kindad käest ja pani kapotikaanele. Need vabisesid seal, kuni mootor rahunes ja hingamast lakkas.

Peremees asetas korvi majatrepile ja tuli auto ümber käima ning selle ilu imetlema, kuna Matti Reima ainult vaikides ja pealtnäha täiesti ükskõikselt juures seisis.

«Nad on auto muretsenud,» ütles peremees. «Eks see ole sellele, kel tee alailma jalge all, parem ka.»

«Kes nemad?» küsis Matti Reima ja põtkis kumme.

«Ma mõtlen hulgimüügiäri,» ütles peremees ja Matti Reima vastas kohe:

«See on minu oma.»

Peremees ei osanud esimesel hetkel isegi noogutada. Matti Reima ei võtnud kohvreid ega midagi, ainult seisis ja küsis siis, palju kell on. Tal endal oli käes sihuke suur, uhke sibul. Peremees vastas ja heitis alles seejärel pilgu autosse, selle päraotsa. Ta tõmbus tagasi, mitte hirmust, vaid seepärast, et nägi midagi, mis käis üle tema mõistuse. Tänu sellele pilgule jäi temalegi alatiseks meelde, et oli september, septembri teine pool ja reede. Ja et Matti Reimaga, enne nii avala

mehega oli midagi juhtunud, sest tema suust ei tulnud nüüd ühtki ülearust sõna.

«On peaaegu lõunaaeg,» ütles Matti Reima. «Eks ole?»

«Meil või?»

«Ei, vaid . . .» Matti Reima ei jätkanud, ei rääkinud ühtki nalja, ainult seisis, kell ikka käes, kuni pistis selle hoolikalt vestitaskusse. Iga viimane kui nööp oli uus, ülikond kandis alles rätsepakäe jälgi.

«Vaid nii üleüldse,» ütles peremees. «On, on küll.»

Kui naised trepile trügisid ja sealt põlle külge käsi kuivatades kaesid, avas Matti Reima autoukse, uratas sisse mingi käsu, võttis väikese kohvri, ainult ühe, sulges uuesti ukse ja läks naiste vahelt sisse.

«Võib-olla jään pikemaks ajaks. Või lähen juba täna.»

Peremees läks tema kannul, kuid naised silmitsesid aina autot ja sealt seest paistvaid kummalisi reisijaid, nägusid, mis kõik samale aknale neid vaatama kogunesid. Naistelgi jäi see päev alatiseks meelde ja loomulikult ka kõneaineks.

Viieteistkümne minuti pärast tuli Reima välja, sai auto paari vändalöögiga korraks hüürgama, istus sisse, tagurdas ettevaatlikult köögiakna alla, ja hetke mõtisklenud, sõitis õuest välja, jättes pehmesse liiva kummijäljed.

Kell oli täpselt pool kuus, kui ta Hännise väravast hoolikalt ja ettevaatlikult sisse sõitis, mures mitte väravapostide, vaid oma auto laiade poritiibade pärast. Ta jättis mootori käima ja ootas, kuni majaelanikud, ka see, kes teda rohkem kui õigus oli solvanud, trepile ja õue jõudsid. Nooremat tüdrukut polnud näha, kuid õigupoolest talle piisaski üksnes Hännisest, kes seisis nüüd häirituna, keset söömaaega jälle kord mingi ebameeldivuse tõttu jalule aetuna trepil ja vehkis kätega naisele ning tütrele, tollele Inkerile, kelle kohalolekust polnud praegu tõesti sooja ega külma. Ta ei olnud selle naisega isegi mitte arvestanud. Kui üldse, siis oli ta mõelnud, et see seisab ehk sel pelgalt meestevahelisel suurel hetkel apteegis.

Kuid siin nad kõik kolmekesi olid ja akna taga küünitas lisaks kaela koosta lakkuv vana naine.

Matti Reima pani mootori seisma, astus autost välja ning siis, kindad käes, kaitseprillid silmadel, trepi ette ja ütles, pöördudes ainult Hännise poole:

«Nii et ei jõua koeragi toita? Mitte koeragi. Kas oli nii?»

Ta ei vaadanud veelgi Inkeri otsa, vaid Hännise tasa raevuvasse näkku, kätele, mis külgedel rippudes ikka lühikesi, mõttetuid liigutusi tegid. Reima võttis prillid ühe käega

eest ära. Ta oli päris rahulik. Kui Hänninen ei vastanud, läks ta auto juurde, avas majapoolse tagaukse, kobas ja hoidis nende sel hetkel täiesti tähtsusetute inimeste poole tagasi pöördudes käes kaheksat nahkrihma ja üht ketti. Ta sikutas, sundis tagant, ja vingudes, ilastades ja haukudes sööstis ühes hunnikus välja üheksa eri tõugu, eri suurust koera.

Ta kamandas loomad taltuma ja hakkas siis seda hirmust vabisevat, tõrksat karja Hännise poole vedama. Suu ammuli vajunud, vaatas Hänninen ainult üht suurt laigulist mullikasuurust elukat, kelle lõust polnud isegi mitte hirmuäratav, vaid armulikult totter, kuid kes lähenes nagu salgajuht, tegi katset trepilegi ronida, aga rihm osutus liiga lühikeseks. Väike spits vingus lakkamatult ja kiledalt, ja siis hakkasid nad kõik nagu komando peale haukuma.

Muidugi mõista hakkas teele rahvast kogunema. Jõudeinimesi tuli jõllitama, sest üle pika aja oli jälle näitemäng ja pealegi tasuta.

«Vii need minema,» ütles Hänninen. Ja uskumata, et tema häält läbi koerte haukumise kuulda oleks olnud, kordas karjudes: «Vii need elukad siit õuest minema.»

«Et ma ei jõua koeragi toita.» Ka Matti Reima karjus nüüd. «Need on nii rammusad, et karv läigib seljas. Tahan ainult teada, kas jõuan koera toita või ei?»

«Korista koerad,» ütles Hänninen, ja kui mees ainult kangekaelselt ja ilmetult seisis, koerte sikutades teda nii, et ta pidi hoolega kukkumist vältima, ja kui Inkeri lühidaid naiselikke hüüatusi kuuldavale hakkas tooma, lisas Hänninen vihaselt: «Korista nad ära ja tule sisse.»

Ta läks ise ees, nagu poleks suutnud seda sulaselget arutust, meeletust enam näha. Ukselt viipas ta naised endaga kaasa ja need järgnesid talle, selja taha pilke heites, veel esikuski vastu puigeldes.

Matti Reima laskis ühe koera teise järel lahti. Need tegid õues oma hädalised tiirud, tõstsid jalga, kus juhtus, jooksid karjas otse kõrvalhoone juurde ja tagasi, kuni siis ükshaaval, lõpuks ometi vabadust tajudes, suure hooga kes kuhu minema panid. Ainult vana hagijas, kelle üks silmalaug kunagise purelemise järel pilkus, istus auto kõrvale ega kavatsenud lahkuda. Reima viskas teda kindaga, siis tõusis temagi, läks värava juurde, nuuskis seal ja hakkas inimeste vahelt rahulikult vasakule minema. Veel nädalaid pärast seda reedet, talvelgi, liikus külas, siis üha suuremate ringidena mööda maakonda hulkuvaid, peremeheta koeri, kuni nad järgmiseks kevadeks kadusid.

12

Gröönrooska istus pliidi juures toolil ja väntas kohviveskit. Väikeses toas kõlas rigin valjult. Aknad olid jääs. Kuusehalud põlesid lõõmates, raksusid aeg-ajalt, nagu nad ikka teevad, ja miilasid siis rahulikult. Oli kuum, välja arvatud narkades, ja kogu aeg tõmbas pisut. Välisukse piit oli härmas ja ka kambriuksest tuli külma.

«Võta nüid platsi, istu väheke. Ma vaaritan kohvi ja siis me tüdrukud joome, kui sa juba niisukest peenikest asja tõid. Joome ja lobiseme nigu ennevanast. Oleme kahekesi ja peame pidu.»

Salme istus pingile ja pani karvamütsi enda kõrvale. Ta mõtles, et siit võib lutikaidki saada. Kuid siis läks see kõik meelest. Tema nägu oli pakasest puretud.

«Niimoodi jah.» Gröönrooska kallutas kohviveskit, võttis sahtli välja, lükkas puru sõrmega ühte nurka kokku ja kallas kolusse tagasi, pani sahtli oma kohale ja hakkas teist korda jahvatama, nuusutades värske kohvi lõhna. Nüüd läks jahvatamine kiiresti ja peaaegu hääletult. Seejärel tuli ainult oodata, et vesi hakkaks keema.

«Nigu ma tookord öelsin, tookord mineva kevade, kui ma rääkimas käisin, et Hänninen püüaks Vieno säält vangilaagrist välja saada. Nigu ma öelsin, see Gröönroosi surm ja puha oo vissist siis ka meeles, kui ma juba mullakämp olen. Niisukest asja ei saa ilmaski unetada. Ja kui siis Hiljal ka veel minek oli. Noh, kõverate jalgadega ta ju oli. Teab, kas oleks kuhugi teenijakski kõlband. Vissist oleks, aga peenema rahva manu küll mitte. Aga niipalju oleks ikke teind, nigu teha oleks suut. Ja kui vaja, siis rohkem kah. Aga siis tuli Vieno ja nüid mõtle aga iga jumala hommiku ja õhta tema pääle. Et sii oo nüid kõige tähtsam. Et Vieno pärast tahad veel vaeva näha. Mitte et oma elu sellepärast paremaks läheks.

Kudas ta saaks minna? Aga et tema kunagi järgi ei annaks. Vat sii alles oleks. Ja üleüldse. Siis võiks või ää unetada, kui vilets ja vaene sa oled. Aga mis ma nüid sellest sulle räägin. Nojah, ma lihtsalt räägin, me oleme alati kõigest rääkind. Nii sii oo, Salme, sa istud siin nigu ennegi. Ja katsud ikke aidata ka, aga ega sa miskit tea ikkagi. Oota, nüid läks vesi keema.»

«Küll ma olen kange kõneleja,» naeris Gröönrooska kohvi katlasse kallates ja vaadates, kuidas vesi hakkas kerkima. Ta hoidis katlasangast kinni ja pidas silmas, et üle ei keeks. Ta laskis kohvil keeda, kuni vaht kadus, lisas kübekese soola. Siis pani ta kaane peale ja tõstis katla kaugemale tõmbama.

«Räägi aga,» ütles Salme. «Sa oledki alati rohkem rääkind. Ja ega mul olegi õieti kedagi, kellega juttu ajada. Unustad peaaegu ära, kui hää see on.»

«Mis sa lobised. Sul oo mees ja tüdrukud ja Mari. Mis mul oo. Aga ma räägin või üksipäinis, löön siin niisukest lärmi, et seinad põruvad.»

«Jah,» ütles Salme ja mõtles, mis sellestki välja tuleks, kui tema omas majas üksinda lärmama hakkaks.

«Vieno oo mulle nüid kõik. Ime, et Vieno nii pikaks kasvas. Gröönroos oli ju niisuke tössak. Meil oli todagu vissist parem toit. Sii oo nii jah, et toit teeb inimese. Ja nüid elan ma või saja-aastaseks ja vaatan, et Vieno kunagi järgi ei annaks. Hänninen sokutas ta turbarappa. Jajah, eks sii olnd ka algus. Aga sii teie Anja, mis tema sinna oma nina toppis? Ma pinnisin Vienot, aga ei see ütelnd mitte poolt sõna ka. Või ütles, et puha sihuke härrasrahva jamps. Ju sääl oli ikke muud ka. Aga ilmaasjata sii narr plika sinna küll jooksis ja kimbutama tükkis. Või Vieno sest hoolis. Aga egas sina sinna midagi parata võind, niisukesed hilbakud tüdrukud, neil oo pääs kõike, ainult mitte aruraasu. Kikutavad ja kekutavad ja oo uih-aih. Kui põle neil kursustel käind kus mina ja Vieno. Ta mõtles vissisti, et tal oo nigu miski kohustuski. Sittagi üks tüdruklaps niisukest asja rihtida saab. Et oleks õigust, et peetaks kas või inimesekski. Kas kuuled, kui suured sõnad mul suus oo? Kudas tema saaks teha, et rikastelt kas või natukenegi ää võetaks ja vaestele antaks. Ei sul ole sest lugu, sa ei tea, kes sa oled või kelle poole pääl. Aga võib-olla teadki. Eks igaüks hoia sellest kinni, mis ta oo kätte saand, vahel töö ja vaevagagi. Just igaüks. Nii sina kui mina. Mina hoian nüid ainult Vienost kinni.»

Salmel oli piinlik, kui Tilta rääkis Anjast. Kuid see, et ta rääkis, oli vist koguni parem. Sai seegi nende vahelt ära. Aga

teda ennast ei suutnud mingi vägi nendest nutu ja ulumise öödest jutustama panna, mis tema majas sellegi lapsiku asja pärast oli üle elatud. Ja et Inkeri, ka Inkeri oli asunud isa poolele. Siis oli Anja alistunud ja nii vaikiti jälle. Salme polnud suutnud Anjalt iial küsida, mis tal Vienoga õieti oli olnud. Niisuguseid asju ei küsitud. Niisugustele küsimustele poleks vastatudki. Kui vanast peast raske oli, siis noorelt polnud kergem. Teist korda poleks küll tahtnud säherduses maailmas elada.

Aga Tilta lennutas lauale neidsamu vanu kohvitasse, mida Salme vähemalt kakskümmend aastat tundis. Ainult roosiõied külgedel olid hullusti luitunud ja kulunud. Tookord oli Gröönroos üürnikuna teises, lähemas majas elanud ja Salme oli peaaegu iga päev sinna juttu ajama lipanud, mõni lastest nagu väike komps kaenlas. Sest kui puntrasse asjad ka läksid, Tilta oli tema ainus sõber, oli alati olnud.

«Ja sii oli hää, et Hänninen ta säält rabast ää ajas. Oleks võind seda ainult tsipa netimalt teha. Aga mis ilu neilt inimestelt ikke oodata oo. Vast oligi õige, et ta Vienot veel kord nende sõnadega, päris lihuniku sõnadega sõimas. Et ta ei saaks unetada. Ei sii nüid uneta, olgu küll, et oo veelgi niisuke siia-sinna lükata. Aga hää, et ta siis ometi lubjavabrikusse sai. Kärutagu või maa all põrgukärusid, sii oo ikkagi töö. Kas Anja läks siis seminari?»

«Läks jah,» ütles Salme vaikselt ja hingas sügavalt sisse koirohulõhna. Koirohtu oli kapi küljes suur kimp. Kusagilt tuli vist aabrotihaisugi. Eks Tilta olnud vist kunagi koduküläst nende vanade taimede juurikaid toonud. Temagi oli, kuid tüdrukute meelest olid need nii matslikud ja halvasti lehkavad, et ta oli lasknud peenematel lilledel nad lämmatada.

«Ja Julini poiss ka?»

«Jah, tema ka.»

«No küll siis loodus teeb mis vaja. Aeg ka. Oo ikke teind.»

Peasuhkrut peeneks lõhkudes peatus Gröönrooska järsku ja jäi Salmele suuril silmil otsa vaatama.

«Et sa ka tulla julgesid. Et sa ka märkasid. Mis Hänninen selle kohta ütleb?»

«Hänninen on Helsingis,» vastas Salme ja vedas sõrmega edasi-tagasi mööda lauaserva.

«Mis ta sääl alailma teeb?»

«Ta ei räägi.»

Gröönrooska läks kohvi selitama ja tuli kann käes tagasi.

Ta oli nii kõhn, nagu inimene iganes võib olla, kuid temas oli jälle särtsu.

«Gröönroos rääkis küll alati. Iga päev ladus kõik lagedale, misukesed kotad keegi jälle parandada oli toond. Neid ta siis kirus ja vandus. Ja rääkis ka, kus ta kõik oli käind ja olnd. Ja et pää oli jälle nii haige ja et jälle oli nii ja nii läind. Aga joo nüid ometi kohvi, kui sa seda juba tõid. Sa oled kõvasti maha võtt.»

«Meil on pärast Anja äraminekut nii tühjaks jäänd,» ütles Salme. «Noh, Inkeri veel on, aga kauaks seegi. Sel mehel on oma autoga ainult üks tulek ja minek. Müristab aga edasitagasi. Nojah, tühjaks jäänd vast polegi. Söök lihtsalt ei maitse.»

«Kas sa kuule. Sii oo nüid peris imelugu. No võta nüid, ää lase pakku. Sii teeb olemise ikke paremaks. Ja siis arutame kõik asjad üksipulgi läbi. No misuke sii mees oo? Ju tema ikke suud lahti teeb.»

«Teeb küll. Räägib ja on lõbus ka. Ja Inkeri on justkui teine inimene. Aga sel mehel on nii isevärki plaanid, et neist ei saa aru.»

«Noo?» Gröönrooska hoidis kohvitassi suu juures, küünarnukid laual, ja ootas.

«Ta kavatseb hakata autosi müüma.»

«So-oh. Kes praegast autosi ostma peaks. Eks nad ole ju hirmus kallid. Ja mis neist ikke osta. Nagu hobusega ei saaks.»

«Vat sellest ma ei saagi aru. Aga Inkeri on pähe võtt, et tahab siia elama jääda. Siia kuhugi. Teab, mis tuju see tal on. Natukeseks ajaks lubas Helsingisse minna, sest mees peab vist miskit päris õppima, aga pesa tahab ta siia ehitada. Aga mehel polnd lugugi, mõtles ühe päeva ja ütles siis, et küllap ta hangib maja siiagi. Aga et tal tuleb sellepärast jälle natukeseks ära sõita. Ja sõitiski.»

«Nii et nüid teda põlegi?»

«Põle. Aga nüid nad on vähemalt kihlatud. Sõrmused ja puha.»

«Sii koertekuningas on vissist üks nupumees,» ütles Gröönrooska ja naeris peaaegu nagu kunagi kauges minevikus.

«Nojah, kui see Hänninen on niisuke kisakõri,» ütles Salme. Ta tundis häbi ja oli pahane. Koertest oli kindlasti igas majas juttu.

«Ää muretse, sul oo kõik hästi,» ütles Gröönrooska ja jõi kohvi, nii et pisarad silmas.

«Vist on.» Salme kilistas tassis lusikat. Siis ta märkas seda, tüdrukud õpetasid teda aina, kuidas käituda. Seegi oli hakanud närvidele käima. Tekkis tunne, nagu oleksid läbini äpardunud ja rumal. Ja tarbetu. Muidugi pani ta isegi imeks, et ta asju praegu nii raskelt võttis, enne ta ei olnud väljagi teinud.

Tass käes, pöördus ta õue vaatama. Puutumatud hanged, ainult kitsad tallatud rajad kõrvalhoone juurde ja majast eemale. Tundus, nagu oleksid olnud kusagil mujal, kui olid. Ja oma elaminegi oli teistsugune, kui mõtlesid sellele siin. Ta hakkas kähku rääkima igivanadest asjadest neist aegadest, millal polnud veel mingeid Hänniseid ega Gröönroose. Oli ainult kaks eelmise sajandi tüdrukut. Nad pidid alati kõigile suurtele kividele ronima ja seal istuma, kumerad põiad seeliku alt välkumas, just nagu oleks keegi neid vaadanud. Tilta oli olnud kerge ja nõtke ja alati väledam. Ja siis oli neil tulnud päevade viisi pohli korjata.

«Palukaid,» ütles ta ja naeratas.

«Õigus,» noogutas Gröönrooska.

Meenusid pikerikud korvid, ja kuidas mets oli lõhnanud ja udune põld, kust vili oli koristatud. Vahel hommikul kostis kaugele metsa, kuidas kusagil reht peksti. Ja meenus, kuidas kadunud isa oli pealaest jalatallani jahutolmune olnud ja kuidas see tolm oli mööda kuiva maad jooksva pesuvee peal püsinud, kui ta õhtuti kausi tareseina äärde viis ja ennast seal pesi. Oli olnud muidugi suvi, või varasügis. Ja veski oli mürisenud. Ja hämaramalt meenus emagi. Kord oli ühe peremehe kotti ununenud tass, millega ema sealt seasöögipange pisut jahu näppas. Peremees oli ainult tassi tagasitoomiseks poolepäevase sõidu ette võtnud. Ta polnud midagi öelnud, ema nägu oli lõkendama löönud ja ta oli kähku koldesse puid pannud. Peremees oli asetanud tassi keset lauda, otse õlilambi alla, nagu olnuks tal see žest ette kavatsetud. See oli olnud piinlik lugu. Aga nad kõik olid juba surnud, nii vargad kui peremehed, sigadest rääkimata. Enda koha pealt oli sellega ainult raske leppida, et elu kestis üürikest aega, siis see lõppes. Jõudmata kaugeltki haripunkti.

«Mis sa sedaviisi,» ütles Gröönrooska. «Muidu oo sul ikke kombeks olnd öelda, et vana rämpsu ei tasu meeles pidada, mitte raasugi. Nigu sii midagi muudaks. Pääst lähed segi, kui hakkad mõtlema, et niisuke ma olin enne ja naasuke ma olen nüid. Häh, ja mida kõike oo juhtund.»

«Aga toredam oli siiski.»

«Aga eks sul olnd kurameerimise aegu ka lusti küll. Kui

Hänninen veel rannapoodi kassas istus, nüid põle seda putkatki änam alles. Ja ta käis alailma sääl veskil ja oli juba õige suur härra. Ja siis hakkas ta oma poodiga pihta ja sina olid nii hepakas ja mukitud ja kraps. Su isale Hänninen ei meeldind. Nõnda ta meie taadile ütles.»

«Isadele ei meeldi kunagi, et tütred mehele lähevad. Eks ta kurtnud mulle ka mitu korda, et mispärast ta mu ükskord sinna rannapoodi kaasa võttis. Kuid nii see läks. Aga kui isadele mõni peigmees jälle meeldib, siis mõtled, et selle taga peab midagi olema.»

«Ja mis siis? Sul oo kõik korras. Või ennevanastigi kõik nii hää ja ilus oli. Me pidime vahel leivaõrredki lae alt ahju panema, sest taadiköbi oli nii saamatu, et ei mõist isegi talveks puid muretseda. Ju ta mõtles vissist, et talv jääb mõni aasta tulemata. Aga kui ma veel küsima hakkan, kus mu õedvennad oo ja mis nende elust oo saand? Sääl mätta all nad oo, ja põle nende haual ei pelargooni, lupiini ega balsamioksa. Vaata et veel teedki üle kontide ei aeta. Üks vend, see Valteri, ikka kusagil Mäntäs veel olla. Või vähemalt oli. Kui mässu ajal otsa ei saand. Nii et kui mina veel midagi meeles pean, siis ainult viimaseid aegu. Ja vaata et sa veel sellepärast hädaldama ei hakka, miks meil mõlemal mõned lapsepõnnid väiksest pääst ää suresivad. Ei sii sellest tulnd, et me põleks neid hoid, aga mis sa sinna teha said, kui nad korraga rõugeid täis läksid ja tõbised olid. Käte vahele kidusid ää. Nii nad tegid ja nii nad teevad ikke. Ole nüid hää inime ja joo kohvi, mis sul ometi oo? Ei sa kevade veel niisuke olnd. Ja lase aga ülejala kodu, järsku saab Hänninen veel teada.»

Salme jõi tassi tühjaks ja Gröönrooska kallas kohe juurde.

«Oijah,» naeris Gröönrooska, harva saadav kohv näis talle pähe hakkavat. «Öelsin korra sellele Gröönroosile, või eks ma öelnd mitugi korda, et mingu aga oma litside manu. Ta vihastas ja ütles, et Tilta, kas sa oled hull. Kuhu ma kodunt lähen. Tal oli libe keel, aga mul läks tuju kohe hääks. Et ta must ikke nigu lugu pidas. Ma olin ta vanamoor. Aga Gröönroos oli ka mees. Ütle mis tahad, aga asjad olid tal ornungis. Mis värk sii oo, et Hänninen ei räägi? Egas ta ometi elajaloom ole? Inime peab rääkima, ja valju häälega. Meie Gröönroosiga latrasime küll, kui aga vähe aega saime.»

«Äkki sulle nüid, kui ta surnud on, tundub nii,» ütles Salme ja mõtles tänulikult, et Oskari ei käinud vähemalt litside juures.

«Ee-ei. Aga mine tea, vast see surm puleeribki tsipa ilusamaks. Olgu no kudas tahes.»

Salme jõi ka selle tassitäie ära, võttis pingilt mütsi ja vaatas, missugune pool ette käib. Taga oli juuksekrunni jaoks lohk.

«Aga ikkagi,» ütles ta juukseid mütsi alla toppides. «Kui aastate viisi mõnda sõna ootad. Ja äkki mõistad, et see sõna on sul siis ka kuulmata, kui juba hauda kinni aetakse.»

Gröönrooska ei võtnud säärase jutu peale enam üldse vaevaks vastata.

«Vieno oo jälle ühingus. Korjab liikmemaksusi. Aga varssi hakkab ta miskisugustel kursustel käima. Üks naisterahvas juba käis rahvast kokku ajamas. Ja oli kõigepäält öelnd, et miskit roppust ei või rääki. Ja vandu ei tohi üldse, ega purjus olla. Et kõik peab olema akuraat. Mina teda sinna ajasin. Öelsin, et kuidagimoodi tuleb pihta hakata. Või kes teab, kas sii änam miski õige ühing oogi, kui sii põrgu Tanner sääl ametis oo. Ei mina tea. Aga sellest Hännise karjumisest turbarabas oli Vienole palju kasu küll. Põleks arvandki. Ükskord ma veel tulen ja tänan teda peris kättpidi. Aga eks pea selle mehe kõrval ka ää elama, kui oled ta kord ristiks kaela saand,» ütles Gröönrooska, kui talle meenus, palju Salme teda siiski alati oli püüdnud aidata ja aidanudki. Nagu tal õmblemistki tarvis oleks olnud. Küllap ta oleks oma linu ise ka jõudnud paigata. Aga ju tal hakkas hale ja ta oli nii truu ja siis veel nii üksi ka.

Salme seisis juba, must plüüspalitu seljas, sidus kaenla all voodripaelu ja tema silmad käisid paigast paika, nagu oleks ta kangesti igatsenud. Ka Gröönrooska tõusis.

«See Oskari ema oli ka nii isemoodi,» veeretas Salme ikka veel juttu. «Siis, kui me seltsis sääl käisime. Ükskord oli mul kõht ees, ootasin Inkerit. Ja too inimene käratas mulle kõigepäält, et tema seda last igatahes hoidma ei hakka. See lõi nigu jalad alt. Ja säände külm ja hoolimatu on ta alati olnd, ja justkui teesklev. Põlnd sääl ka muud kui köök ja kamber, aga kõndis teine ringi, nigu oleks tal pool valda käes. Noh, inimesi on nii mitut moodi.»

«Just. Mida kõike maailmas ette ei tule. Ja igaühel omad mured.»

«Tore oli juttu ajada,» ütles Salme.

«Eks olnd lõbus jah. Aga sa võid Mari neile linadele järgi saata küll. Või tee just, nigu hääks arvad,» lisas Gröönrooska, kui Salme tugevasti tema käsivart pigistas. «Saadanas, kui külm oo,» ütles ta, kui Salme ukse avas ja millessegi vöörusetaolisse astus. Seinalaudade vahelt oli sinnagi lund tui-

sanud. «Lõikab kohe luudest läbi. Katsu ikke hakkama saada, katsume me tüdrukud mõlemad.»

Ta sulges oma selja taga ukse ja vaatas väljas, kuni Salme kõvaks jäätunud suusarajale jõudis. Seal oli halb kõndida, ei teadnud, kas minna otse või kõrvalt. Siis sai Salme takti kätte, muutus suureks mustaks tombuks ja kadus. Gröönrooska pöördus ja läks palavasse tuppa väledalt tagasi.

Hämardus, kui Salme mööda suusarada ja jalgteed läbi männiku liugu laskis. Kuna püstiseismisega oli tükk tööd, ei pannud seda tähelegi. Ootasid ainult, et lookas puulatvade alt lagedale teele jõudes oleks valgem. Kuid oligi hoopis sinine ja siis üha sinisem ja veel külmemgi, sest mets oli ikkagi sooja andnud. Ta kõndis nüüd kiiresti, sest kiriku kauge nelinurkse katuse tagant vilkus juba mõni tähtki.

Salmel oli rahakott taskus, sest ta pidi poest läbi minema. Ta oli jäänud hilja peale, nüüd tuli seal igasuguste inimeste seltsis seista. Ta oleks võinud ka minemata jätta, ta käiski harva poes, aga Mari hädaldamine homse maksavormi rosinate pärast oleks tuju ära rikkunud. Kuna rosinaid oli saada ja Oskari neid tahtis.

Poes oli enne teda neli naist. Aga üks, väike noor naine, kelle silmad rõõmsalt ringi käisid, pöördus kohe minema, kui ta tuli. Sel olid kulmukarvad täiesti ära aetud ja nägu veider, sest nahk valge puudri all punetas. Aga silmad ja naeratus, kuidagi harv hammasterivi jäid meelde. Ja et tal oli tõeline kasukas seljas, mingi hele, pehme karusnahk. Praegu polnud kasukat kellelgi peale apteekriproua.

Salme jäi heeringatünni kõrvale seisma ja ootama. Kaks mutti võrdlesid leivakaarte, kuni kaupmees prillid ja käärid välja otsis. Kaupmees, alati mureliku näoga vurrudega mees, nokkmüts peas, noogutas Salmele. Kolmas naine vaatas, sõrm vastu lõuga, teises letiotsas karpi, kus oli tuulehaake ja muud peenrauakaupa.

«Kas nägid?» ütles üks naistest, kui oli kaardi tagasi saanud ja kaupmees jahu suurest kotist väikesesse hakkas panema.

«Muidugist,» vastas teine. Tal oli kähe, aga innukas hääl. «Väike-Hänninen oo talle peris kasuka ost. Oijah, mis see küll maksta võis!»

«Teab, mis ta järgmiseks saab? Vast juba hälli?»

«Ära aja hullu! Niisukesed ei saagi lapsi.»

Naised hakkasid võidu itsitama. See näis tobe, sest nad pol-

nud enam noored, vaid päris vanaeided, rätikud peas ja ühel põll viletsa talvemantli peale seotud.

Kaupmees köhatas ja hakkas kiirustama. Rauakolu vaatav ja keerav naine heitis Salmele pilgu, kuid ei tundnud vist teda. Aga vanaeided itsitasid. Väike-Hänninen, mõtles Salme, pole kuulnudki. Ta ei mõelnud veel midagi muud. Teisi Hänniseid polnud, niisiis oli see Oskari. Ta käsitas aeglaselt, see polnud enam rahulikkus, vaid keeldumine, tahtlik viivitus. Ta hingas igasuguste kaupade lõhna sügavalt sisse. Suur kastitäis oli silmavalgevärvi rasva, suur kannutäis siirupit. Sinised sigurituutud olid korralikult riiulil nagu ümarad halud pinus, tüükad ostjate poole.

Viimaks asutasid naised rõõmsalt minema, üks neist tundis Salme ära ja tegi niksu, läks juhmi nägu ja tegi uuesti niksu. Salme noogutas vastu. Ta ei teadnud, kes see inimene oli. Siis müüdi ära tuulehaak ja konks ja mingid kabad ja järjekord jõudis Salme kätte. Ta ostis rosinaid ja siis sigurituutu. Kaupmees ütles talle midagi ilma kohta ja Salme vastas. Seejärel läks ta koju.

«Miks proua sigurisi ostis?» hakkas Mari kohe peale. «Sigurisi jätkub siin majas kas või aastaks otsaks. Härrale ei meeldigi, kui neid palju pandakse.»

«Ma lihtsalt ostsin, ei tihand ainult rosinaid võtta,» ütles Salme ja läks magamistuppa. Ta istus seal, kuni Mari teda sööma kutsus. Ta sonkis toitu ja läks jälle käed rüpes istuma, kuni Mari uuesti tuli ja ta äratas, ehkki ta polnud maganud.

«Sääl oo üks mees, tahab hauaplatside kaarti näha.»

Salme tõusis ja tõi saalist kapi pealt plaani. Oskari oli nüüd kiriku eestseisja, nagu ta kord oli unistanud, ja inimesi käis igasuguste asjade pärast.

«Avaldan kaastunnet,» ütles ta mehele, kes istus köögis, müts põlve otsa torgatud. «Hännist pole praegalt kodus. Aga kaart on siin. Minagi tean vabu kohti.» Ja ta lõi lahti helerohelise paberi, kus olid kõnniteed, hauad, numbrid ja vastu põlde tühjad alad. Inimesed ei tahtnud kadunukesi sinna matta, vaid püüdsid seal kohta leida, kus oli juba niigi kitsas. Nad kartsid vist pärast surmagi üksindust.

Mehe rõivaist tuli kanget mahorka- ja hobusehaisu. Ta ei heitnud kaardile õieti pilkugi, ütles ainult, et ega neil keegi surnud olegi, ta tahtnud muidu kohta valmis vaadata. Ta on üksik mees, ei siis tea, kuhu auku sind võidakse ajada.

«Siis pole sellega ju kiiret,» ütles Salme. «Hänninen on Helsingis. Küllap ta homme tuleb.»

«Ah soo,» ütles mees, nühkis ja keeras mütsinokka, puistas

põrandale aganaid. «Nägin, kui ta voorimehega jaamast tuli. Mõtlesin, et oo juba kodu jõund. See oli vähemalt tunni aja eest.»

Marile tuli niisugune tuhin peale, nagu teda vahel haaras. Ta kollas ja kukutas kastrulikaasi, avas pliidiukse ja lõi uuesti kinni.

«Ju see oli keegi teine, ju see oli siis keegi teine,» hakkas ta pobisema, ja just sellest teadis Salme, et see oli olnud Hänninen ja et Marile oli jälle kõik selge.

«Praegalt teda igatahes kodus ei ole,» ütles Salme ja voltis kaardi kokku. «Tulge homme,» jätkas ta ja läks kaarti ära viima. Hetke pärast kolksatas välisuks ja krudisevad sammud eemaldusid. Salme tuli kööki tagasi. Ta hakkas mütsi pähe panema ja võttis kapist mantli. Kuna vöörust ei saanud kütta, olid üleriided talvel köögis.

«Noh,» ütles ta Marile, ja tema nägu oli muutunud, mitte vananenud, vaid nagu teise inimese oma, karm ja hirmuäratav. «Tule teed näitama. Kui sa juba kõike tead.»

«Ei, proua, ei.» Vanainimene lakkas ainult kõneldes tudisemast. «Vast ei lähekski kuskile. Istuksime niisama rahulikult siin. Inkeri tuleb varsti. Mis meil sest, las inimesed räägivad. Keedame kohvi ja hakkame või sukkasi nõeluma. Põle meil vaja külma käes traavi. Prouagi on täna nii palju väljas olnd.»

«Sa oled ise samasugune lits olnd,» ütles Salme. «Küll sa juba tuled. Niikuinii tead kõike.»

Ja Salme pildus kapist Mari ja enda rätikuid ja viimaks viltsaapad välja ja vaatas, kuidas vana naine üht salli teise järel ümber hakkas mässima. Marile kippus nutt peale, aegajalt pidi ta parema käega nina alt läbi tõmbama.

«Ikke need vanad asjad. Kas ma neist siis ilmaski lahti ei saa,» kaebas ta, kui Salme saapad tema ette pani ja ta oma tikk-kõhnad jalad sinna sisse pidi pistma.

«Ei saa jah,» ütles Salme karmilt. «Ka sellepärast tuled nüüd teed näitama. Lähen ja üllatan neid. Ja siis . . .»

«Aga kui oo nii,» üritas Mari rääkida. «Kui oo nii, et saate ise veel suurema üllatuse. Kui Hänninen seda isegi änam maha salata ei saa. Mis sii siis ää ei oleks, kui Hänninen maha salgaks ja siis lõpetaks. Elaks muudkui edasi. Aga kui ta salata ka ei saa.»

«Häbi on ju,» ütles Salme. «Tüdrukutegi pärast.»

«Pole sii ühti proua häbi, kui mees litsisi taga ajab. Häbi. Küll ma tean, mis häbi oo. Ma olin kaheksateist, kui mind kiriku tagasi pidi võetama ja ma kiriku ristikäigus seisin.

Jajah, ma sain sohilapse ja kirikhärra oli vanaaegne kuri mees. Et nigu käsusõna ütleb. Aga kus Suvela peremees oli? Käsusõna järgi oleks temagi sääl pidand seisma. Aga kus ta oli? Üksinda ma sääl seisin ja inimesed irvitasid. Jah, ja Suvela ujutas südamerahuga mullikaid suveks saarde. Mehed hoiavad ikka üksteise poole. Aga küll mina juba tean, mis häbi oo.»

«Ole nüid vait. Lähme.»

Majavõti käes, astus Salme Mari kannul, ajas teda enda ees. Aeg-ajalt püüdis vanake peatuda ja tagasi pöörduda, aga Salme sundis teda edasi.

Küla valmistus puhkama jääma. Tulukesed kustusid üksteise järel, sedasoodu kuidas proua ja tema teenija jäises kurjas pimeduses edasi jõudsid. Tubades liikus inimesi, muredest kulutatud, viletsate aegade inimesi. Kusagilt kostis lapse nuttu ja tuli võeti uuesti üles. Suure kooli õuepealses majas oli üleval kirjutuslaua kohale kummarduv rektor. Tööliskmajaski oli pisut valgust, kuid hotelli terve alumine korrus pidutses. Kuuldus pillimängu, müdinat ja valju lärmi. Seejärel oli tükk maad ainult hangesid ja nende vahel poolenisti mattunud suvilaid, jäätunud pori ja hobusepabulaid. Tuli vänget tallilehka, siin mäeveerul elasid voorimehed. Kusagilt üsna kaugelt kostis mootorimürinat, mis kohe kustus.

Mari peatus ja rääkis tema kõrvale jõudnud perenaisele ühest inimesest, kes alles eile oli lausa nälga või mässu ajal saadud soetõppe surnud. Ja kuidas üks talu oli haamri alla läinud, terve pere lihtsalt välja pakase kätte tõstetud. Või kuidas seal kodukülas, proua mäletas ju küll, möllas nüüd hispaania haigus. Ühest talust oli surm võtnud kõik peale perenaise.

«Jajah,» ütles Salme ja tema hingeõhk jäätus. «Surm põle mingi solvang. Inime sünnib ja sureb, nõnda on säetud.»

Mari pidas aru. Ainult natuke maad oli minna jäänud.

«Ma tean küll, et maailm on kuri,» ütles Salme jõudu kokku võttes. «Aga põle seda enam kurjemaks ka vaja teha.»

«Proua oo uhkust täis,» ütles Mari. «Ei tohiks olla, vanadus tuleb nigunii. Ja proua võiks meelde tuletada, et Jeesus oli ka mees. Nõnda öeldakse vana lauluraamatu jõululauluski. Ta oo Issand Jeesus Kristus ja mees. Sii tõotet, igatset ja loodet mees.»

«Ma olen täna juba küllalt kuuld, misuke mees on. Ära tule oma vanade lauluraamatutega.»

«Egas asjad ole muutund, olgu raamat kui uus tahes.»

Aga Salme müksas ta uuesti teele. Mari selg oli tema

kämbla all paljas luu ja nahk. Seda tundis läbi kõikide rätikutegi.

Siis seisid nad juba tolle suvila ees. Või õigupoolest oli see ainult majaköks. Aga kahekorruseline siiski ja ülakorruse aknast paistis kahvatut petrooleumilambivalgust. Õu oli lage, puudeta, aedagi polnud. Õuest käimlast kostis kolinat, sealt tuli kiiresti pükse kergitav mees ja läks sisse. Tal oli latern käes ja laternavalgus kadus tuppa.

«Ei, proua, sisse ma ei tule.»

«Põle vajagi,» ütles Salme ja hakkas langetatud päi mööda koerte reostatud rada minema. Tumedad latakad paistsid pimeduseski. Ja kohe vööruses oli tunda imalat puudrilõhna.

Salme seisis pimedas. Ta ei teadnud, kuhupoole minna, kuni uks praotus ja äsjane mees, latern käes, esikusse tuli. Toas tema selja taga jõi keegi pikkade sõõmudega, nii nagu kopsikust vett juuakse.

Mees pani ukse kinni ja joomisehääl lakkas. Laternavalguses nägi Salme treppi ja hakkas üles minema, kuid tuli alla tagasi, sest ei näinud käänust kaugemale.

«Andke latern siia,» ütles ta mehele, kelle nägu jäi varju, paistsid ainult liiga pikad sirged püksid ja mingid tallukad jalas.

«Keda te otsite?» ütles hääl ja Salme pöördus küljetsi. Järsku ta ei soovinudki, et teda ära tuntaks. Mees võttis laterna teise kätte ja selle sume valgus langes nagile. Salme nägi seal Hännise uut musta mantlit. See oli nii rutakalt ja hoolimatult üles riputatud, et põuetaskule õmmeldud kuldtähed paistsid. O. H. Salme oli need ühel detsembriõhtul ise õmmelnud. Riiulil oli ka tuttav tornitaoline karakullmüts. Ta muutus sisimas päris rahulikuks, saabus mingi vaheaeg, tõde oli selgunud, kuid mure täie jõuga tulemata.

«Eksisin majaga,» ütles ta. «Andestage.» Ja ta pöördus ja läks välja.

«Ära siin vahi,» ütles ta Marile, kes vaatas otse ülemise korruse aknasse, mis nüüd oli pime ja kust vist katsuti välja vaadata. «Valę koht. Tõid mu valesse kohta. Põlnd sääl midagi.»

«Ahah,» ütles Mari ja hakkas minema. «Nõnna on parem jah, et proua katsub mõistust appi võtta. Pidime me nüid siia jooksma.»

«Sa oled sihuke samane kui see sääl.» Salme ei tundnud ikka veel midagi.

«Ega põle küll. Ma olin süütu tütarlaps, ei teand millestki miskit. Suvela oli niisuke suur kolakas. Ja siis hakkas ta

õhtuti lakaluugi pääl noolimas käima. Ja siis ükskord tuli ta sisse, päeval oli vihtasi tehtud, need lõhnasivad laudalakas nõnna, et igal pool oli tunda. Ma imestasin ainult, et kudas ta püksid nõnna punnis oo. Ja siis sii juhtus.»

«Ah et ühestainsast korrast või?» Salme suutis veel iroonilinegi olla.

«Mina ei võrgutand kedagi. Ja põle mul ühtegi teist meest olnd. Kas pean prouale ütlema, misuke naisterahvas sii oo, kes Hännise ää võrgutas? Täiskasvand mehe võid just nõnnasama moodi ää võrgutada nigu süütu tütarlapse. Need ei saa kunagi küllalt vanaks. Kas ütlen, misuke ta oo?»

«Ära ütle.»

«Ahah. Kui ei, siis ei.»

Siis viimaks hakkas Salme ägedalt nutma ja ta nuttis terve kodutee.

13

Vananedes oli Julin hakanud halvasti magama. Või õigupoolest vähe ja veidral ajal. Õhtul kella kaheksa paiku ei tasunud talle enam midagi rääkida, ta haigutas, tõmbus vaikselt eemale, istugu toas milline külaline tahes, sikutas lahkudes kella üles, laskis traksid alla, riietus lahti, läks voodisse ja uinus kohe. Kõhn mees, kägaras nagu tütarlaps. Hiljemalt kolme ajal ärkas ta virgena ja hakkas mööda maja tassutama, luges natuke, tegi piipu ja läks voodisse tagasi, et seal unetult edasi lamada.

Säärasel kevadisel valgel ajal võis siiski välja minna, õues seistes vaikseid hooneid vaadata, kuuri all kontrollimas käia, missugused tööriistad parandamist vajasid, tallis hobuste juures kõpitseda. Lehmadele ei jõudnud ta suuremat tähelepanu pöörata, äärmisel juhul ainult mõnele paaripäevasele vasikale, kes magas aedikus, pikad jäsemed lõdvalt läbisegi.

Siis läks ta jalutama, vaade taevarannal, kus värvid vaheldusid, tugevnesid. Siin oli tal täielikum rahu kui magades. Ta vaatas küll põlde, kuid see, kas oras oli hea või lapiline, ei suutnud tema tuju muuta. Seevastu lohakus, mõni ummistunud kuivenduskraav või katkine sild tekitas põgusat meelepaha. Ta jättis asja meelde, see tuli parajal ajal ilmtingimata korda seada. Ta pidas meeles ka koha, kus aed oli tiidakile vajunud, ja läks küüni juurde, kui see ette juhtus, avas ukse, vaatas, palju oli heinu, ning kõndis edasi.

Ta läks popsikohtade ümbert ringi, sest ei tahtnud kedagi häirida. Metsaservalt vaatas ta küll, kuidas nende elu paistis minevat, pani tähele, kas õu oli puhas, vankrid uluall, kaevukaas kinni, sõnnikuhunnik korras. Kui vigu leidus, ei teinud ta sellest suuremat välja, see ei puutunud temasse. Talle oli vaid jäänud niisugune komme. Vaadata, märgata, meelde jätta ja siis edasi kõndida. Vahel, kui asjad paistsid lausa alla-

mäge minevat, võis ta sobival juhul pisut kahetseval häälel, sekka kõhatades öelda: «Oleks vast targem, kui . . .» Samal moel kõneles ta noil pangajuhatuse, vaestehoolekande ja vallavalitsuse koosolekuilgi, kus ta punktipealt käis, sest oli sinna valitud. Kui ta juhtus rohkem rääkima, häbenes ta seda pikka aega takkajärgi.

Ta peatus nõmmel, kus justkui kasvas püstiseid, paari tündri suurusi kive, täiesti sammaldumatuid ja puhtaid. Neid oli oma paarkümmend siin-seal, vähimagi mõtteta või seletuseta. Lapsena oli ta arvanud, et neil on hing. Ta oli nõmmel tihti ringi lipanud. Hiljem, suvel jaanipäeva paiku oli kivide vahel punaseid lilli ja seejärel tulid maasikad. Ka nüüd, vana mehena seisatas ta hommikuti siin, kuigi nõmmelt ei avanenud mingit vaadetki. Mets igal pool ja teed, mida mööda tuldi ja minema sõideti.

Niisugusel varakevadisel ajal haljendas rohtu ainult kivide lõunakülgedel, mujal oli ainult kulu ja sedagi napilt.

Eile oli talle siin tulnud mõte, mis nüüd, olnud terve ööpäev peidus, jälle tuli. Umbes seesugune, et inimene märkas tihti just siis, kui oli võitnud, et on hoopis kaotajaks jäänud.

Õigupoolest poleks Julinil tarvitsenud säärast mõttekäiku arendada. Ta ei olnud iial eriti kibedalt võidelnud, kuigi iga inimene vist vahel millegi vastu või millegi eest sõdis. Pisut tusaselt mõtles ta neile mässuaegseile nädalaile, millal ta Someros paos oli, sest temagi nimi seisis tapetavate kirjas. Ja miks see ei pidanud seal paberilipakal siis olema? Aga mees, kes selle teate talle südaööl oli toonud, jõuti kevadel enne maha lasta, kui ta oleks mahti saanud vahele segada. Südaööl, ja naine oli pidanud teda voodist välja kuulama tirima. Midagi oli ta selle mehe heaks vist kunagi teinud, et see sedasi eluga riskides ütlema tuli. Ta ei suutnud seda enam meenutada. Kas ta oli talle mõnel kevadel juhtumisi seemnevilja andnud? Someros oli olnud igatahes üksluine ja igav. Oli tulnud laua peal magadagi, niivõrd kui üldse magada sai. Ja vahipostil seista.

Ta oli seal kogu aeg piinlikkust tundnud. Mitte et ta poleks punaste vastu võitlemisega päri olnud. Mis sinna parata, kui nad ninna hüppasid. Aga niipea kui sai, tegi ta sealt minekut.

Kevadel pärast seda tabasid teda kummalised tummad raevupuhangud. Peeti paraade, olgu peale, selle kohta ei olnud midagi öelda. Temast lihtsalt polnud kaasaminejat, sest ta meeleolu oli nii segane, ja muidu vahest ka. Inimene oli palju halvem kui loom. Ja kui ta punikuid millegipärast vihkas, siis sellepärast, et nad tema hobustega nii halvasti

ümber olid käinud. Viisid vägisi minema, ja kui ta nad tagasi sai, oli neist ainult vabisevaks pekstud luu ja nahk järel. See oli teda hirmsasti vihastanud. Niisama nagu seegi, et kas vilja viies tuli siis nõnda huisku talitada, et õuemuru kindlasti veel tänavugi rukist kasvatas.

Ta polnud oma nördimusest kellelegi kõnelnud, kuid see elas femas ja kandus vist poegadele üle. Ja selgi ööl, kui naine pommi ette jäi ja õhku lendas, oli tema olnud tallis Liisast-märale lisa jahurokaportsjonit jootmas. Hobune oli plahvatusest nõnda ehmunud, et pidi ta äärepealt jalge alla tallama. Ta oli teda veel kinni hoidnud ja rahustanud, kui majast karjumise ja nutuga tuldi. Siis polnud ta suutnud isegi vihastada. Ta oli ainult kõndinud keset jooksvaid inimesi, pea äkilise väsimushoo tõttu ühele küljele kaldunud. Kas see ei lõpe iial, oli ta mõelnud ja enda järel uksi sulgenud. Ta tahtis üksi olla ja oli.

Kui ta vahel söögilauas poegi vaatas, kes väliselt kõiges temaga sarnanesid, mõlemad, ja emalt midagi polnud saanud, või siis ainult pisut enam ägedust ja õhinat, kui oli temas endas, hakkas tal kurb. Mis neist saab? Mitte ühiskondlikus mõttes, vaid muidu. Aga ta oli tollal nii jõuetu olnud, et oli jaksanud ainult vaadata, kas kauss kukkus laualt maha või ei. Milleks seda? Väsinuna tundus talle, et kõik nõud olid alati lauaserval ja kukkumisohus. Ta pidi neid loomusunnil nihutama. Ega ta nende katkiminekut kartnud, neid oli küllalt, vaid seda lärmi, segadust ja kära, mis sellest oleks sündinud.

Nüüd polnud tal siis enam kellelegi peale Lauri tarvis mõelda. Juhani oli oma jõe, oma viimased vood juba leidnud, ja kui selles midagi head oli, siis see, et naisel too päevik lugemata, nood pisarad valamata jäid. Oli valitsenud täielik vaikus ja ta oli raamatukaaned kinni pannud ega ava neid enam.

Siis oli saabunud aeg, praegune aeg, millal talle hakati õpetusi jagama. Ta ei jaksanud või ei võtnud vaevaks vastu panna, sest teise õhin pani häbenema. Ta vaatas inimeste indu, imestas ja andis sageli järele, et vähemalt natukeseks ajaks jälle rahu saada.

Kui üks lind kuusikus lausa laada lahti lõi, läks ta koju. Oli vist kulunud kaks tundi, kuna päike juba nõnda ergas. Pilvi polnud, ainult lagendikel tõusis udu. Nagu kuivetu mees kunagi, kõndis ta kebjalt ja lähenes maanteele ning niitudele, kuhu lasti jälle kari, kui aeg kätte jõudis. Niiduservas kasvas suuri kaski, kõigil tüved ühele poole kaldu, nagu

oleks neist väiksest peast reega üle sõidetud. Aga muidu olid nad sirged. Need olid maarjakased, üks Helsingi mööbelsepp oli püüdnud neid ostagi, kuid tema polnud müünud. «Nad on siin alati olnud,» oli ta öelnud. Küll ainsa elu jooksul oli ikka tulnud igasuguste küsimuste peale vastata.

Siis pidi ta jälle seisatama ja nüüd kortsutas ta kulmugi. Ühe kase külge oli seotud kaks võõrast hobust, väsinud ja tokerjat kronu, teisel külje peal pikk muljund, kuna ta oli end vist palgimetsas ree ümberminekul vigastanud. Nad näisid tukkuvat. Pisut kaugemal oli kaks vankrit, aisad maas ja mõlema põhjas ohjad ning labidas, räsa püsti.

Julin kõhkles veidi aega, siis astus üle kraavi. Tal oli jälle väga piinlik, kuid see oli siiski tema maa ja tema vastutas, mis siin toimus. Ja oleks see ka kelle maa tahes olnud, ikka oleks ta pidanud need sammud astuma, sest mingi päritud au ja väärikus sundis teda seda tegema. Ta vaatas hobuseid ja läks siis vankrite juurde. Ta oleks võinud seda arvata ja võibolla arvaski. Ühe vankri all tühjadel kottidel magas kaks hobustega üsna sarnast meest. Üks norskas pisut, teine lamas hääletult, pea leivakotil. Ja need polnudki mustlased.

Julin vaatas labidaid, nendega oli hiljuti kaevatud, nende läige oli nõnda värske. Kasejuurel oli vist olnud tuustakas heinu, sest sealt oli midagi söödud, püütud näljaste hobusehammastega maadki pureda. Teda pahandas korralagedus, millesse tal tuli sekkuda. Mitte seepärast, et tema maa peal magati ja hobuseid seisutati, vaid seepärast, et see polnud mingi inimese, saati hobuse elu.

Ta puudutas saapaninaga norskava mehe paljast jalatalda. See ärkas silmapilk, pidi pea vastu vankripõhja ära lööma, siis märkas ja hakkas kohkunult Julini poole välja ronima.

«Aja teine ka üles,» ütles Julin ja mees hakkas magajat ülearu karmilt tirima ja välja lohistama. «Ja tulge siis sinna.»

Julin astus paar sammu kaugemale ja vaatas mujale, võttis taskust piibu, toppis täis ja süütas, sellal kui mehed rätid ja saapad jalga panid ja omavahel sosistasid. Üksikud silbid kostsid nagu kähedad linnuhääled. Siis kuulis ta sammukahinast, kuidas nad liginesid.

«Ega ma paha pärast,» ütles ta ja pöördus. Kaks talumeest, vist endised torparid, seisid seal hirmunult, mütsid pihus. Üks püüdis naeratada, nagu sel kombel julgust kogudes. «Tahan ainult teada, milles asi.»

Mehed müksisid teineteist, Julin andis neile aega. Segastest sõnadest koorus vähehaaval lühike ja üsna tavaline lugu. Mehed olid tulnud raha teenima, sest sinnagi külla oli toodud teade, et vundamendiaugu kaevamisel vajatakse kaheksat meest ja hobust. Nad olid naabrid ja tulid. Mehi ja hobuseid sai kakskümmend paari, kuid kõigile leidus tööd. Olgu küll, et palk jäi viletsamaks. Nii et nad olid raha peal väljas. Ja kuna külast korterit ei saanud ja kojusõiduks polnud ei jaksu ega aegagi, siis olid nad jäänud siia. Ja see oli juba kolmas öö. Kui nad veel kolm ööd-päeva vastu peaksid, saaksid nad palga ja pääseksid koju toidu ja heinte järele.

Julin kaalus asja.

«Võtke hobused ja tulge,» ütles ta siis. «Pagana pihta, ei rakendada ole vaja. Talutate päitseist või lakast, see nüüd mõni kunst. Tulete minu kannul.»

Viimaks mehed taipasid. Julin vaatas teel korraks tagasi, et nad talle kindlasti järgnesid, siis hakkas kiiremini astuma, palju maad enam polnud. Ta pobises omaette. «Pagana tolvanid, tulla siia, tulla siia.» Tema jutt polnud üldse kahele saamatule mehele määratud. «Tehakse, mis pähe tuleb, ja üks on nii püstihull, et laseb teha. Selge see, sõidetakse ringi ja räägitakse lihtsameelsetele inimestele kaheksast hobusest. Kurat võtku, muidugi tuleb neid vähemalt kakskümmend. Ja üks hull siin. Laseb sel sündida.»

«Kas neil teistel on korterid?» ütles ta korraks selja taha meeste ja kabjakõlksude poole.

«On, on,» vastasid mõlemad mehed innukalt, nagu oleks see kuidagi nende olukorda parandanud. Neil polnud aimugi, kuhu nad läksid, kuid mahalaskmisele vist siiski mitte.

Julin läks tõllakuuri ja mehed jäid hobustega keset usse aeda. Üks hobuseist rapsis peaga, selle peale käratati, aga vaikselt. Siis tuli Julin, kaks ämbrit, hari ja kraap käes.

«Joodate hobused ära ja võtate siis sealt,» — ta näitas paarisuksi, milleni viis puitsild — «heinu. Kuni nad söövad, kraabite ja harjate nad puhtaks. Mis see siis olgu, mitte mingit hoolitsust! Harjate nii, et neid tihkab vaadata. Tulen pärast kontrollima. Kui hobuste eest on hoolitsetud, saate süüa.»

Ta pidi asja kaks korda üle seletama, mis oli hirmus väsitav, kuid lõpuks nad taipasid ja hakkasid ikka tühjal ja päris vaiksel õuel tõtakalt sebima.

«Seal on kaev,» näitas Julin ja läks siis inimesi äratama, virtinat tuld tegema ja toitu lauale tooma. Ise läks ta oma tuppa, istus kiiktooli ja vaatas tühja maanteed.

«Hänninen,» ütles ta valjusti, kuid ei viitsinud rohkem sellele mehele mõelda.

Tunni ajaga oli kogu talu ärkvel. Karjak ja lüpsjad läksid

lauta. Sead hakkasid vinguma, see see nende viga oli. Hakkas tulema päevilisi. Viimaks ometi oli hommik. Julin tõusis toolist ja läks õue vaatama. Võõrad mehed askeldasid ikka veel, usaldamata sellele minevale ja tulevale rahvahulgale õieti kõrvaltki pilku heita. Julin käsutas nad sisse ja nad tulidki kobinal, lõhnates välisõhu, kuivanud higi ja suisa räpa järele.

«Sööge ja tulge siis sinna.» Ta noogutas peaga oma toa poole, vaatas, et toitu ikka oli, et oli ka kohvi, ja lahkus. Viiv hiljem tõi teenija talle kohvikandiku ja ta jõi üksipäini kirjutuslaua ääres. Siin on advokaatki istunud, mõtles ta. On siin istunud. Oleks võinud olla istumata. Siis tõukas ta kandiku eemale ja avas sahtli. Tal oli raha laual valmis, kui teenija kandiku järele tuli ja mehed sisse laskis.

«Võtate nüüd selle,» ütles ta ja luges neile mõlemale päevapalgad pihku, mitte ülearu heldelt, aga nagu kord ja kohus. «Minge koju ja hakake külvama. Kui katsuksite pisut mõelda, mida kõike võiks. Söödapeetigi, ja kapsast. Ja see, vaat see oleks kõige parem, kui te alati ei usuks, mida räägitakse. Eriti kui seda liiga libedalt tehakse. Või siis siit tervele maakonnale tööd jätkub. Kui teil nüüd maa käes on, siis hoolitsege selle eest. Kui kõike uskuma hakkad, ei tule miskit välja. Minge nüüd ja püsige seal, kus on teie kodu.»

Siis hakkas teda see hommikune sekeldamine päris tõsiselt väsitama.

«Pole siin midagi tänada,» ütles ta, kui mehed viivitasid ja midagi nagu üritasid. «Noh!» ütles ta piredalt, ja siis nad viimaks läksid, komistades künnistel. Julin vaatas niikaua aknast teele, kuni nad vankrite juurde jõudsid, hobused ette rakendasid ja tõesti siit mööda kaugemate külade poole logistasid. Hobused astusid reipalt, vaistes, et pääsevad koju, oli see siis missugune tahes. Aga rakmed olid väga kulunud. Julin raputas pead, kuid tõusis siis ja näitas end veel korraks õues.

Õhtupoolikul pidi jälle mingi koosolek olema. Tuli ka sünnitusmaja ehitamise küsimus ära otsustada. Varsti hakkab telefon helisema ja sellele tuleb vastata. Poleks tohtinud seda muretsedagi, aga kes võis teada, et elu säherduseks läheb. Et inimesed püüavad asju ikka enne nende õiget aega korda ajada, kindlustada. Üks tüütu riuklemine see puha oli. Ja tal oli jälle nii häbi, et ta pidi minema ja natukeseks ajaks pikali heitma.

14

Politseinik seisis töölismaja peosaali ukse juures ahju kõrval, nagu tema amet nõudis. Ta oli ilmetu ja ükskõikne, see polnud ju muud kui töö. Pidu oli siiski läinud rahulikult, ilma vähimagi sekelduseta. Ainult kamp joodikuid oli korraks autoga õue sõitnud, end välja upitanud ja rõvedusi karjunud, kuid tal oli tarvitsenud vaid välisuksele ilmuda, kui nad tagasi autosse vajusid ja minema kihutasid, nii et kruus vastu seina rabises. Üks tagauks oli lahti jäänud, seda oli ta veidi aega vaadanud, mõeldes, et keegi sealt nüüd teele lendab. Aga siis tõmmati uks mürtsuga kinni. Pärast seda polnudki enam midagi juhtunud. Üks sihuke kena noor naine oli iga natukese aja tagant käsi plaksutanud ja uue esineja kutsunud. Loeti luuletusi, tema polnud sõnu kuulanud, oli ainult punetavaid tütarlapsi ja kummardamagi õpetatud poisinolke vaadanud. Ta ei tundnud neist kedagi, nad kuulusid teise põlvkonda, tema oli juba üle neljakümne ega võtnud noorte harrastustest enam osa. Nägupidi ta ühte torparitütart nagu tundis.

See oli lihtsalt mingite kursuste lõpetamine, mõnikümmend noort inimest ja käputäis vanemaidki, niisuguseid, kes olid mässu üle elanud. Aga näitemängu oli ta päris mõnuga vaadanud. Kujutati nagu kuupaistet, kuuskede vahelt loitsid karbiidilambid. Seda vaatasid juba sellepärastki, et see ennustas lõppu. Niisugust värki olid nad siis õppinud. Pärast seda, kui see juhataja-proua oli veel midagi kõnelnud, lükati pingid kokku ja alustati ringmängu. Siis läks politseinik välja trepile seisma, väljakule vaatama ja ootama.

Seal nad karglesid ja laulsid. «Armastusest puudust pole, kui ka vara mul ei ole.» Ja «Kägu see kukkus kuusikus». Seda see muide kindlasti juba tegi, oli mai lõpp.

Kell oli peaaegu üksteist, kohe oli aeg maja tühjaks teha. Kuid siis hakkas rahvast sestsinatsest Moskvast päris käski-

matagi välja valguma. Puusepp Söderling, kas see oli ikka veel kodanikuõigusteta? Ja hullusti halvatud jalga liipav sadulsepp Kylander. Puha sepad ja kingsepad ja rätsepad, mõtles politseinik. Puha nemad. Küsi ainult niisugust, ja kohe on punik käes. Aga temale oli see ükstakama.

«Ja tagasitulemist ei ole,» ütles ta Kylanderile. «Mitte mingit juhatuse koosolekut enam.»

«Pole teil juhatusega pistmist,» vastas Kylander, kuid läks.

«Mis siis viga, kui ainult juhatus oleks,» porises politseinik veel, aga Kylander läks longates edasi. Kui ta kuuliski, siis ei teinud kuulma.

Eeskojas rääkis see ilus naine kellelegi veel midagi üldist organisatsiooni tegevuskavadest ja põhikirjapunktidest ja et tuleb ajud tööle panna ja sentimentaalsused jätta. Ja et kui ka täbar moment kätte tuleb, ja see tuleb, siis peab asja rahulikult võtma. Ägestuda ei tohi ja vahel on kasulik naljagi visata. Nõnda ta sädistas ja siis jäeti vist koguni kättpidi hüvasti. Seepeale tulid nad kõik välja ja läksid väikeste salkadena kes kuhu laiali. Proua läks üksi ühiskaupluse juhataja poole vist oma koli kokku korjama.

Politseinik lonkis tagasi peosaali, et vaadata, kas õhk on puhas. Aga keset suurt ruumi seisis raevune vanamoor.

«Ja nüid ma olen vihane,» alustas ta politseinikku nähes kohe. «Kas ma selleks olen poega hoid ja kasvatand. Kuula nüid, va Aaltose poeg, ma tunnen sind küll. Lauldakse laulusi, loetakse luuletusi, peetakse kõnejupikesi, ikke nigu mokaotsast, suu säädupärast. Ja tantsitakse. Jah. Aga revolutsioonist mitte poolt sõna. Ja seda ma ootasin. Küll sii uus revolutsioon tuleks ja teeks puhta töö, kui ainult need kõik ja kui . . .»

«Kui tädil oleks till, oleks ta onu,» ütles politseinik ja läks naist väevõimuga saalist välja talutama. «Minge aga nüüd pealegi ja tehke kodus seda revolutsiooni.»

Eit tõmbas käe lahti.

«Ää puudu, küll ma lähen isegi. Aga et ma veel sedagi päeva pidin nägema! Ma teen ja korraldan ja ootan. Ja siis. Jumal hoia, Vieno kah. Õhtad otsa õppis toda raamatupidamist. Ma öelsin, et mis sa selle pääle aega raiskad. Ja siis ta sehkendas seda oma kõnet ja ma mõelsin, et no nüid. Jüst sellepärast ma siia tulingi. Aga nõnnasama oleks ma võind Päästearmeesse minna. Võeh, halleluuja! Jah, jah, ma lähen, ma lähen, aga pea sina oma käpad eemal. Sedaviisi pole mulle keegi käsi külge ajand. Aga küll ma seda Vienot veel tuubin. Peris mehemoodu. Küll ma loen talle veel seda õiget

õppust. Kui ta nii järsku kõik oo ää unustand. Sii oo sii saatana Tanner, muud ma ei mõista öelda.»

«Minge nüüd,» ütles politseinik ja vaatas kõik nurgad üle, piilus puhvetissegi. Igal pool valitses tühjus, ainult moor käras ja lärmas. Aga siis paugatas uks, kõmisesid astmed ja läinud oli seegi. Valvuriametit pidav mees tuli uksi sulgema, politseinik noogutas talle ja läks siis samuti koju. Tal oli tunne, nagu oleks ülalt taevast tulnud järsku raisakotkas, krabanud tast kinni, nii et tukk tolmas, ja kadunud jälle. Kuid mõeldes neile inimsaatustele, hakkas talle naer peale kippuma. Väljakult heitis ta veel pilgu tagasi. Töölismaja oli pime, vaikne ja tühi, ülesanne oli täidetud.

Hea seegi, et ühtki naabrit pole kuulmas, mõtles Vieno, kui Gröönrooska veel kella kahe ajal öösel lärmi lõi. Ahetas juba ja linnud ärkasid üksteise järel laulma. Vieno oli kõnelnud, kuidas oskas, seletanud, kuidas suutis, kui jälle kord oli läbi võetud kogu mässu- ja vangilaagriaeg ja võrratu isa. See muutus päev-päevalt paremaks. Olgu pealegi. Ta oli kõnelnud sellestki, et kursusi pidava proua mees istub Tammisaares ja istub seal veel vähemalt kümme aastat, sest kuulub äärmuslaste hulka. Kuid et proua oli jõudnud teisele järeldusele. Salajasest tegutsemisest polnud kasu, see oli lihtsalt jantimine. Et polnud mõtet seda ette võtta, mida lõpuni ei suudetud viia. Et kindlam oli töölisaadet rahuliku arengu teed mööda, uute veresaunadeta edendada.

«Ja sina usud muudkui igat ilusat seelikukandjat,» ütles Gröönrooska ja tõmbas hinge. Selle aja sees püüdis Vieno talle sedagi selgitada, et mässu algul punaste käes olnud relvade hulgaga oleks võinud teab mida ära teha, kuid puudus sõjaväeline väljaõpe. Oleks vajatud vähemalt pooleaastast mahvi. Oli viga, ütles ta, et niisuguste meestega ülestõusu alustati.

«Sa läksid ise ka,» meenutas Gröönrooska, hakates järsku pliidi alla tuld tegema. «Ja miks te siis nüid ei harjuta, marssige, poisid, marssige. Ärge tühja seletage.»

«Marssige,» ütles nüüd Vienogi kibedusega. «Sa peaksid mõistma, et see mäss viis selle maa töölisliikumise päris põhja. Enam pole mingeid relvigi. Kui poleks mässama hakatud, oleksid olud hoopis teised, ka meil. Isagi elaks.»

«Olgu, aga ikkagi oli sii uhke aeg,» ütles Gröönrooska ja puhus koldesse. Ainult tuhka tõusis lendu, ta pidi toosi võtma ja süütamiseks kalli tiku raiskama.

«Valged kaitsesid oma,» ütles Vieno väsinult. «See üksi annab juba jõudu. Ja küllap nad mõistsid paremini, mida tähendab kord ja et ilma selleta ei saa läbi.»

«Kas ma olen korra vastu miskit öeld,» ütles Gröönrooska ja pani koldeukse kinni, kuid jäi pliidi ette konutama. «Nigu ma poleks Gröönroosiltki harilikult korda nõud.»

«Ju see oli siis teistmoodi kord. Kui ta sinna punakaarti teiste seltsi pääses, läks alles lahti see õige tramburai. Ei näinud selget päeva enne kui vangilaagris.»

«Pea suu, poiss!» Gröönrooska kargas lämbudes üles. Köhahoog tuli peale, ja kui see oli möödunud, ütles ta: «Nii et sii oo kõik mu süü. Et mässuga läks nigu läks. Tulgu aga tulgu kõik süüd mu pääle, põle neist siin ennegi puudust olnd.»

«Ema liialdab jälle. Aga vähemalt mulle ei osanud küll keegi nõu anda, mida teha ja kuhu minna. Oma peaga püüdsid siis midagi ette võtta. Aga ega ma kahetse, et sai seal oldud ja seegi järgi proovitud.»

Gröönrooska oli vait ja Vieno küsis:

«Miks ema tuld tegi?»

Gröönrooska näis järsku väsinuna.

«Kas tegin tuld? Ei mina tea, miks. Niisuke komme vissist oo. Et aeg-ajalt tehakse tuld. Ei mina tea. Aga ma olen nii pettund.»

«Kui ema läheks magama. Lähme õige mõlemad.»

«Ja siis sa loed jälle neid raamatuisi ja raiskad õli. Mulle ei ole sii kah meeltmööda. Mis neist kasu oo? Loed maadetäädust ja avastamisi. Mis sest kasu oo? Mis need mulle korda lähvad? Kui su sees vihagi oo ää surnd.»

«Ema ei või mul lugemist keelata. Ma pean palju lugema. Ega ma mingeid tühiseid romaane loe.»

«Ma lugesin ennem lauluraamatut. Sellest oo jo kui kaua aega möödas. Aga sii tegi nigu rahulikumas küll, kui lapsed surid ja muud ka teha ei mõist. Aga siis ma sain selle uue õpetuse kätte. Aga et sul änam vihagi põle.»

«Ei, ega palju ei ole.»

«Aga mis siis saab, kui ikkagi revolutsioon tuleb ja veel õige varsti. Kui sa änam vihata ka ei mõista. Kuigi,» — ja Gröönrooska elavnes jälle — «küll pursuid su jälle vihkama panevad. Küll sa neid siis vihkad, kui päris nälg käes oo. Muudkui kõneldakse armastusest, kirikus ka jutlustatakse ühtevalu. Aga kudas armastav inime pursuile tääki kõhtu saab torgata? Ja kui õige vihane oled, siis oled julge, ja hulgakesi koos kah. Küll ma veel seda päeva ka näen. Aga kus või mis sina siis oled?»

Vieno avas kambriukse ja läks sinna riidest lahti võtma. Ema karjus talle ikka järele.

«Jäta nüüd,» ütles Vieno ja puges linadeta sängi teki alla. Kui ema pisut vahet pidas, kostis kõrvalhoonest läbi tulepragina ja linnulaulu lamba nõrka määgimist.

«Kas sii oo tõsi, et tehases oo üks kaitseliitlane ka tööl? Lihunik?» heietas ema.

«Vist on jah. Üks teab kust tulnud. Ei tunne teda.»

«Häh. Küll õiged töölised talle kusagil metsaservas veel uut ja vana teevad,» oli ema hääl jälle kirgas.

«Võib ju olla. Need on lihtsalt sihukesed, kes alailma kohta vahetavad. Neil on kogu aeg üks häda.»

«Muidugist, kui selle eest hoolt kantakse. Ma tean küll.»

«Aga see pole ometi muud kui tühipaljas jantimine,» ütles Vieno, lamades pulksirgelt. «Mis sest kasu on? Mitte kõige vähematki. Kui ema võiks . . .» ütles ta, kuid ei jätkanud, mõistes, et sest poleks tulu. Küllap Vieno teadis, et viha aitas, kuid ta teadis oma kogemustest ka seda, et sellest ei jätku kauaks, kui kannatuste mõõt sai täis, oli raevukaimgi mees allaandmiseks küps. Ainult vihast ei piisanud millekski, pidi teadma ja oskama ja kogu aeg juurde õppima. Ja öelgu ema mida tahes, ta oli neilt õppekursustelt palju saanud. See naine oli südi ja reibas, läbi ja lõhki mõistuseinimene. Tal oli kolm last ja mees vanglas, kuid ta pidas vajalikuks maad mööda ringi sõita ja kursusi pidada. Ta tegi midagi. Ja mõistis sedagi, et noortel pidi natuke meelelahutustki olema. Need deklamatsioonid ja näidend polnud mingid tühised asjad. Ja Kylander oli Vieno kõnet kiitnud ja öelnud, et on hea, kui ühing saab uusi jõude juurde. Vieno teadis, et ta on nüüd sotsiaaldemokraat ja peab palju tegema.

«Kas sa summagi ei mäleta, kui kõvasti sa kannatada said! Ja me kõik.»

Ema hääl oli nüüd vaikne, peaaegu arglik. Vienol hakkas hale.

«Seda ei unusta kunagi,» ütles ta tõsiselt ja samuti vaikselt, silmad pärani lahti.

«Ja ikkagi.»

«Jah.»

Gröönrooska ei öelnud enam midagi. Ta käis vaikselt edasitagasi, tuustis midagi otsida ja nohises.

«Mida ema nüüd teeb?» küsis Vieno, kui köögist paberi rebimist ja siis avatava pliidiukse kolksatust kuulis. Moor ei vastanud, ainult nuutsatas. Vieno mõtles, et ei lähe vaatama, jutuvadin võis uuesti alata ja temal tuli ju varsti tõusta ja

tööle minna. Natuke peaks enne magada ka jõudma. Aga siis hakkas ema suure häälega töinama.

«Mis nüüd lahti on?» oli Vieno pahane. Kas täna öösel ei saanud üldse rahu? Vana nainegi pidanuks juba väsinud olema.

«Põletasin lauluraamatu ää,» ütles Gröönrooska ja tönnis edasi.

«Ja mis see siis aitab? Vana ilmsüüta raamat.»

«Ja nüid läheb katekismus! Sooh, põle nüid ilusti kõigi oma käsutahvlitega tükkis. Nüid oo mu raamatud läind. Ega mul neist miskit olnd kah. Ja nüid,» — ema hääl oli veel ainult pisut nutune, aga nõrk — «nüid ma lähen ja topin sellele lambale miskit kurku, et ta kröömikegi rahu annaks.» Oli kuulda, kuidas ta pliidiukse kinni pani ja tõusis. «Mis oleks, kui annaks talle õige palukese leiba. Seda ma teengi. Pidagu pässki pidu, kui meie poiss oo õige usu maha jätt. Saagu no elajaloom ka suu magusaks.»

Ja nõnda läks ta üsna tasakesi uksest välja, ei käratsenud enam, aga oli vist õnnetu. Küll läheb üle, mõtles Vieno. Peaasi, et enam ei töina. Vaene mutt on alati jalgadele kukkunud. Avatud ustest hoovasid tuppa kõik värsked kevadelõhnad. Vieno jõudis enne magama jääda, kui lõpmata aja lamba juures seisnud ema sisse tagasi tuli.

15

Vastu kõiki ootusi hakkasid Oskari Hänninen ja Matti Reima, sedamööda kuidas talv kulus ja kevad lähenes, omavahel üsna hästi läbi saama. Koerad olid lakanud külas ringi jooksmast. Lihavõtete aegu oli üht karvutut ja kõhna loikamit veel kusagil nähtud. Aga siis olid vist viimasedki lõpnud või mõne halastaja inimese juures varjupaiga leidnud. Ja koos koertega oli kadunud möödunud aastate umbusaldus ja näriv vimm.

«Kust põrgust sa need koerad küll said?» võis Hänninen juba muheldes küsida.

«Eks ma pika tee peal ostnud,» ütles Matti kavalalt silmi vidutades. «Oleksin rohkemgi ostnud, aga polnud. Või ei müüdud. Mõtlesin, et näitan sellele Hännisele.»

«Noh, ja näitasidki,» möönis Hänninen, ja see kõlas nii hullupööraselt, nagu oleks ta Mattist selle koeraloo pärast lausa lugu hakanud pidama. Aga kui ta küsis, kust Matti auto ja nende meeletute looduseksemplaride jaoks raha oli saanud, hakkas mees vilistama, käed sügaval taskus. «Õige, ära räägigi,» ütles Hänninen ainult ja paistis peaaegu imetlevat. Salme vangutas pead. Oli vist nii, et ei tasunud isegi proovida meeste mõttekäiku mõista.

Aga paigal see mees ei püsinud, kuigi tagasihoidlikud pulmad olid juba peetud, Inkeri apteegist ära jäänud ja proua. Kuna Anja oli seminaris, elas noorpaar Hänniste maja ülakorrusel tüdrukute ühises toas. Majas oli elevust ja juttu ja kõige võimatumatel aegadel ühtsoodu üks habemeajamisvee kuumutamine ja jälle minek. Inkerigi oli paar nädalat Mattiga Helsingis ja tuli sealt uutes, kummastamapanevates rõivastes, ilusad tihedad juuksed lühikeseks pöetud.

«Sa oled nigu laiaks litsut,» imestas Salme. «Ja kus su korsett on?»

«Ole nüüd tubli ja heegelda aga,» ütles Matti hommikul Inkerile, kes veel voodis laiskles. «Nädala pärast tulen tagasi, küll siis näed.» Ja tümistas trepist alla, väntas auto jälle käima, tõstis kapotikaane kontrollimiseks üles, hüppas sisse ja läks, roolides ühe käega ja lehvitades teisega ülakorruse akende poole. Tuppa tungis bensiinivingu, kuid laskus ka omamoodi rahu.

Ja Salme ja Inkeri heegeldasid. Salme, kelle nägemine oli nõrgenenud, võrgulõngast päevatekki, Inkeri peenest niidist linapitse. Läks kiireks, sest kõik pidi valmis olema, et noorpaar enne Anja kojutulekut ära saaks kolida. Ja siis tuli Salmel Anja jaoks heegeldama hakata, tema elus oli parajasti säärane aeg.

Salme tahtnuks Inkeriga Anjast kõnelda, aga ei söandanud õieti. Tal oli niisuguseid mõtteid, mida ta isegi mõistis pentsikuteks pidada. Ta soovis, et Anjast tuleks midagi muud kui niisugune proua või mis ta nüüd oli. Ja midagi muud kui Inkerist paistis tulevat, olgugi et sellel kõik nüüd lausa roosilisena näis. Julgust tõsiselt kokku võttes mõtles ta sedagi, et parem oleks üldse mitte mehele minna. Mis sest, et ollakse õpetaja ja püsitakse ametis, abielu kammitseb ikkagi. Kummalistest asjadest mõtles ta ikka küll. Aga abielus naine ei saanud ju iial olla tema ise. Kuid see oli ju abielu, mis andis kodu ja lapsed! Ja lapsed olid tähtsad. Missugune tunduks elu ilma nendeta?

Ta lükkas heegelduse endast nii kaugele, kui käsi küündis, ja uuris seda. Jah, see täht oli õige. Ta võttis selle jälle sülle, langetas pea ja jätkas tööd. Ja mõtted libisesid taas ilmvõimatuile radadele. Nii kaua abielus olnud nagu tema, polnud ju enam õieti inimenegi. Hoolitsesid, toputasid ja tegid ju küll, aga neid talitusi võinuks iga teinegi teha. Ja kõik need mehe tõttu tulnud mured. Neid oleks pidanud vist võtma Jumalast saadetud katsumisena, aga ega see nii lihtsalt ei käinud. Ja jälle, et polnud enam õieti inimenegi, isegi teenija mitte. Kummut vahest? Või vana luud? Ja kui olidki inimene, siis ainult selleks, et mehel oleks keegi, keda põrnitseda või kellele valetada. See ei saanud olla elumõte, naiselegi mitte. Ta mõistis isegi, et tema mõtted on hirmsad. Aga sinna ei olnud midagi parata.

«Katsu vaadata,» ütles ta Inkerile ettevaatlikult, «et te Mattiga alati kõikidest asjadest rääkida saaksite. Siis läheb muu iseenesest korda.»

«Ära muretse, küll me kõneleme,» vastas Inkeri kähku ja

heitis emale pilgu. Hetke pärast võttis ta oma heegeldustöö ja läks üles.

«Nii see on,» ohkas Salme ja heegeldas üksinda edasi. Mitte kübet ka ei või vahele segada. Ja siis tundis ta suurt igatsust Tilta järele. Kui Inkeri pitsid valmis saab, toimetab ta need ja kangarulli küll Gröönrooside poole, öelgu Hänninen mida tahes. Aga see ei öelnud sellegi kohta enam midagi. Ta vist ei hoolinud enam sellest, nii palju oli kõike muud. Tööd ja muud. Salme heegeldas väledalt ja püüdis ühe silmipööritava lipaka peale mõtlemist vältida. See tegi meele ainult kibedaks ja haigeks.

Maist sai igati palav ja teguderikas kuu. Mingi uhm muutis metsikuks needki, kel mingit tõelist tegevust polnud. Koolipoisidki kaklesid. Rootsi ja soome rahvakoolilapsed läksid kivide ja kaigastega nii kokku, et kolm tükki tuli südaöösel arsti juurde sidumisele viia. Hoolimata sellest, et oli keeluseadus, aeles tänavail õhtu-õhtult aina purjuspäisemaid töölisi. Pussid tulid kergesti tupest ja arsti maja oli hommikuni valge. Peeti igasuguseid koosolekuid. Aeg-ajalt, ööpäeva kõige pimedamatel tundidel, sõitis võõraid musti autosid rataste riginal läbi küla. Keegi ei teadnud või ei teinud teadma, mille peal nad väljas olid. Aga küllap see kõik kuulus uue elu alguse juurde.

Hänninen, kellel tõepoolest oli tegemist, seisatas sageli krundil. Nüüd lõpuks tegid puusepad betooniraketisi. Ainult paar hobusemeest vedas veel mööda pikka platvormi ära viimaseid mullakoormaid. Krundiservas töötlesid teised mehed soklikive. Torni, meisli ja vasaraga lõid nad väliskülge jääva kivipinna ühte serva mõne sentimeetri laiuse uurde, rihtisid joonlauaga välja vastava koha teises servas, läksid ja raiusid sinna samasuguse süvendi. Vähehaaval, aeglaselt tasandasid nad kogu pinna täksiga, viimistlesid puuri ja risthaamriga, vaatasid meistri antud kivide loendit ja märkisid kivile numbri. Oli tolmu, kärsahaisu, kära, suu ammuli vahtivaid inimesi. Viimaks ometi juhtus midagi.

Hännise põsed õhetasid, ta tundis end noorenenuna. Ta pillas mõnele mehele paar heatahtlikku sõna ja läks siis tagasi poodi, kus too naine suutis ikka veel edvistada ja rõõmuks olla. Õigupoolest ei köitnud see Hännist enam nõnda nagu sügisel ja talvel, tal oli nüüd nii palju muud mõelda. Ent siis lõi mehe loomus astmahoona välja ja ta pidi jälle Helsingireisi ette võtma. Sellest oli siiski ainult pruuk saanud. Ei

olnud enam seda põnevust ja haaravust nagu algul. Kuid naine tundus siiski hädatarvilik. Kõik oli hästi.

Kui Hännise maja juures ikka alles sokli kallal nokitseti, siis Reima ehitus kerkis paari nädalaga. Samal päeval, kui hobused jaamast palke, prussijuppe, terveid trepidetaile, poolikuid verandasid ja neid pappi pakitud nikerdustega aknaliiste vedasid, saabusid ka võõrad mehed. Poleks asi müürseppade taga seisnud, olnuks maja nädalaga püsti. Maalritele jäi veel tööd, aga sellega polnud kiiretki. Kõigepealt tuli otsustada, kas vastavalt algsele värvile roosaks värvida või siis kollaseks või valgeks. Inkeri murdis selle kallal kaua pead ja Hänninengi ütles oma sõna: punaseks küll mitte, mis siis inimesed ütleksid. Ja selle aja sees, kui värvile mõeldi, kerkis uus võõrastemajagi ja nii edasi üks suvila teise järel, kuni mehed vist uuesti Terijoele läksid, et veelgi lammutada ja kuhugi mujale vedada.

«Mis te ütlete?» küsis Matti Reima Hänniste abielupaarilt, toonud nad autoga vaatama. Salme ja Oskari seisid kiirusest alles pisut juhmina teel ja hakkasid siis aeglaselt mööda kevadiselt ligast ja libedat nõlva üles minema.

«Mis sa nende vanade palkidega teed?» küsis Hänninen kõrvale vaadates ja aega viites, et ei tarvitseks kohe kiiduga alustada.

«Eks näis. Vahest midagi sepikojataolist ja töötoa. Kui asjad nii edenevad, nagu ma plaanitsenud olen. Ruumi siin on. Ja krunt on just tee ääres.»

«Ah nii oled mõelnud,» ütles Hänninen ja järgnes naisele, kes kübarasulgede hõljudes ülespoole rühkis.

Inkeri seisis trepil nagu valitsejanna ja kohendas juukseid. Küllap ta juba oskas, ega ta asjata margaseid romaane polnud lugenud. Siis lipsas ta sisse, jooksis tühjad toad läbi ja hakkas juba ülakorruselt alla tulema, kui vanemad viimaks hingeldades saali jõudsid, või mis ruum see võis olla. Ta kopsis peene riñmikkingaga vastu trepiäärist. Nikerdatud rinnatisel oli lehti ja õisi. Ta silitas neid, tulles aeglaselt, püstipäi alla.

«Vaadake ahju,» ütles ta ja osutas kahlitele, kus valgel põhjal olid sinised liiliakujutised. «Ja vaadake põrandat. Matti ostis uue linoleumi. See on uus. Need peeglid toodi sealt.»

Seina najal seisis hulk kuldraame, mõned katkiste klaasidega, mõned terved, kuid pikkade külmade talvede jooksul pisut tuhmunud.

«Teab, kas peab sooja,» ütles Hänninen ja köhatas.

«Kui ei pea, siis tihime,» ütles Matti reipalt ja Hännisel tuli nüüd otsekoheselt möönda, et majal ei paistnud sellest hoolimata midagi viga olevat, et ta venelaste maja oli.

Inkeri seletas, mis tuba üks või teine on ja missuguseid mööblitükke kuhugi tuleb muretseda. Ta ei varjanud uhkust.

«Kardinaid läheb palju,» ütles Salme aknaid vaadates, mille väikesed alumised ruudud olid täisnurkseks lõigatud, kuid ülemised rombjad, tipp allapoole. Aga kõigepealt tuleks need puhtaks pesta, mõtles ta, kuigi jättis selle ütlemata. Kitiga oli laialt ringi käidud.

«Matti muretseb, Matti muretseb,» lõõritas Inkeri ja Hänninen läks teda naljatades müksama.

«Kuidas sa mehe nii sõnakuulelikuks oled saanud?»

«Inkeril on omad kunstid,» ütles Matti ja naeris valjult. «Tema juba oskab. Ega ma teda ilmaasjata aastate viisi jahtinud. Ja mida rohkem harjutada saab, seda paremaks läheb.»

Ja Oskari Hänninengi, vana mees, viitsis niisuguse sulaselge rõveduse peale naerda.

«Kellelt ta need kunstid küll on pärinud?» ütles ta kõhu vappudes. «Emalt igatahes mitte.»

Salme ei teinud kuulmagi, kuid lahvatas punaseks. Ta pöördus ja kummardus põrandaliistu uurima, et keegi ei märkaks, kuidas talle jälle veri pähe tõusis.

«Jaa,» ajas ta end sirgu, kui tundis, et kuumus andis järele. «Siin on kindlasti hea elada. Olgu teil õnne.»

«Ja homme tulevad Helsingist lainelisest kasest voodid,» ütles Inkeri. Ta ei pööranud meeste jutule üldse tähelepanu. «Ja tualettlaud ja kummut ja riidekapp.»

«Oi heldene aeg! Kõik ühekorraga!» Salme oli tõesti hämmastunud. Siis vaatasid nad veel köökigi, kus oli samuti uut, Högforssi üleni malmist pliit. Kuidas niisuguses leib võis küpseda? Salme puudutas seda, muidugi oli see külm ega teinud veel sõrme nõgiseks. Aga siis meenus talle, et Mari ootas kindlasti juba söögiga. Vist tuli hakata tasapisi tagasi minema.

«Matti viib mind hotelli sööma,» ütles Inkeri ja seegi oli vaimustav.

«Jah, vaatame ühtlasi, kuidas too maja on välja kukkunud,» seletas Matti. «Aga küll ma viin teid enne koju.»

Salme vaatas veel alt teelt üles suvila poole. Inkeri kõndis nüüd õues edasi-tagasi, kandes peenikest prahti ja risu hunnikusse. Hänninen pidi naist tagant kiirustama, et see taipaks autosse tulla. Ja sedagi tegi ta kuidagi nuripidiselt, ei tahtnud mahtuda, sest katsus tulla, jalad ees.

«Olgu mis on, aga Inkeri sai siiski hea mehe,» ütles Hänninen koduõues, kui Matti Reima oli juba minema vuranud. «Ehtne kraps ärimees. Tema kõrval tundud ise päris saamatuna.»

«Eks vaatame,» ütles Salme ja läks sisse. Oma trepil oli tema samm kindlam. «Kui on paarkümmend aastat abielus oldud, siis alles näeb. Toad veel tühjad, kogu elu neil tühja täis.»

Hänninen puhatas. Säherdune etteaimamine ja lakkamatu halva ennustamine pahandas teda. Hakkasid mõtlema, et selle taga peab midagi olema. Nagu kindlasti oligi. Kuigi ta oli pealtnäha nii rahulik inimene, oli tema juttude taga alati midagi. Ja nüüdki oli Hänninen ainult öelnud, et Matti on hea ärimees. Aga sinna sekka kisti siis kogu abielu. Olgugi et mehe äri ja mehe abielu on sootuks eri asjad.

«Ja Anja tuleb nädala pärast juba kodu,» ütles Salme, kui märkas Oskari näost, et see võib jälle mornitsema hakata. Kuid mees võttis siiski oma toolis istet, pühkis laupa ja vastas.

«Jah, talv läks kähku. Peab tema ka nüüd korralikult mehele saama. Siis on tüdrukud paika pandud.»

Kas need on sul mõned aktsiapaberid või, oli Salmel himu nähvata, kuid ta suutis sõnad alla neelata.

«Tulgu enne kodugi,» lausus ta ja läks kööki Marile ütlema, et see kataks ainult kahele.

16

Suvel mõtles Hänninen sageli, mida ta õieti oleks pidanud tegema, et õnnetus jäänuks juhtumata. Või ega see nüüd mingi õnnetus olnudki, ainult naise piinlikkust tekitav riugas. Kogu rahva silma all sedasi ohjeldamatuks muutuda, ise vana inimene. See heitis varju, see häiris asjade loomulikku käiku. Ja nagu naiste tembud üldse, oli seegi tulutu.

Tal oleks tulnud vist juba talvel midagi ette võtta, kuid siis oli olnud kogu aeg üks tamp peal. Oli poepidamine ja ehitusmaterjalide hankimine ja Matti ja Inkeri ja eks see Ainogi. Lihtsalt ei jõudnud tähelepanu pöörata, kas naine on raskemeelne või mitte. Kõhnunud ta oli. Kogu välimus oli lühikese ajaga muutunud. Juustesse oli ilmunud halle viirge ja nägu oli nõnda ära vajunud, et kogu raskus oli lõuas ja lõua all. Ja millal sa ka juhtusid talle pilku heitma, ikka oli tal kannatav nägu peas. Just see oli teda närviliseks teinud.

Lihavõtete paiku oli Hänninen saali magama kolinud, sest naine oli öösiti üleval olnud, kappide juures kobistanud ja öösärke vahetanud. Millal sa ka silmad lahti tegid, ikka ajas ta riideid selga või võttis seljast ära. Tema otsajäänud, kuigi alles suure keha nägemine oli Hännisele talumatu olnud. Ja alati oli naine enne teda üles tõusnud, ohkinud ja väsimust kurtnud. Talv otsa oli lakkamatult sedasi sekeldatud, kui mees pidanuks rahu saama.

Siis polnud nad nädalate kaupa rääkinud. Selleski ei olnud muud iseäralikku, kui et sedapuhku oli põrnitsemist alustanud Salme, mitte tema, nagu olnuks õige. Aga ega sest midagi, majas oli olnud ju Matti, kellega võis tõelistest asjadest rääkida. Salme vaikimine oli olnud mõnuski. Polnud vaja seletada, võis tulla ja minna ja plaanitseda. Õigupoolest sobis see väga. Koju tulles teadsid, et seal ootasid toit, soe tuba ja kapis puhtad riided. Aga eks ta oleks pidanud vist naise rää-

kima ahvatlema. Iga hinna eest rääkima ja rääkima. Inimesel oli ometi õigus vait olla, kui ta tahtis. Temal endal vähemalt oli. Ja teistega oli ju Salme rääkinud. Millegi eest oli ta tahtnud selle vaikimisega kätte maksta. Eks sa kuule, naiste kättemaks! Mida tal õige kätte maksta oli olnud?

Tühjast-tähjast oli siis kõnelema hakatud, aga mai lõpus, kui Inkeri ja Matti olid juba ära kolinud, kuid Anja veel tulemata, oli naine nagu kraanid valla keeranud ja käsi väänates tema kannul kõndima ja süüdistama hakanud. Oskari Hänninen oli üllatunud. Süüdistada säherduse tühipalja asja pärast! Kuidas ta seda nii raskelt võis võtta? Ja miks ta sellest varem ei rääkinud, kui oli juba mitu kuud teadnud? Ja tema, vaene mees, oli asjata valesid leiutanud ja end vaevanud. Puha ilmaaegu, Salme oli teadnud, aga ainult silmi välgutanud ja pilku vältinud. See naine oli päris paras petis.

Kui naise kätteväänamisel lõppu ei tulnud, sai Oskari Hänninen vihaseks. Tema eravaldustesse ei tungitud! Ja kas polnud päris harilik asi, et menukal mehel oli armuke? Salmest ta igatahes enam ei hoolinud. Ega hakka eales hoolima.

Noh, see öeldi siis ühel säravkaunil kevadõhtul ka välja. Alati saabus uus kevad oma toomeõitega nii äkitselt. Ja jutt oli niisugune, et sõnu ei saanud enam tagasi võtta. Naine oli vaadanud teda nagu suurt, hirmuäratavat mõistatust, heledad silmad pärani. Häh, oli Hänninen veel lisanud, ja kui naine oli vingumise sedapuhku lõpetanud, kogu loo ka ise suutmist mööda peast heitnud.

Poleks tohtinud heita, ei. Aga kui nii palju muudki oli mõelda. Vahest poleks siiski pidanud veel ehitama hakkama. Ühtsoodu oli tal tulnud panka joosta ja siia ja sinna allkirju anda. Tõusuperiood oli tulekuga viivitanud. Oli olnud muret, ja ainus koht, kus sai pisut hinge tõmmata, oli tuttavaks muutunud väike ärklikamber. Kui väike armas naine oli kardinaid kohendanud ja kapi peal nipsasjakesi nihutanud ja põgusate ohete saatel oma väga raskest abielust jutustanud, sellest, kuidas tema kallis lapsuke päris väiksena suri ja tema täiesti üksi laia maailma jäi, tulid Hännisele pisarad silma. Seda poleks uskunud, aga pilgeni täis nad olid. Ja siis oli temagi rääkinud oma raskustest, ometi mitte Salmest, ja sellest, mis tal plaanis oli. Ja kuidas Aino saaks ilusa toa, kui uus maja ainult valmiks. Kui naine siis kudrutama, madalal häälel hüüatama ja puusi õõtsutama hakkas, kuivasid Hännise pisarad pühkimatagi. Kuidas oleks raatsinud või suutnudki seda olemist ühe vähimagi veetluseta naisterahva kätteväänamise pärast rikkuda?

Ja eks olnudki, hommikul oli Salme kirikulaule laulnud ja pööningukambrit korrastama hakanud. Hänninen oli mõelnud, et see on nüüd alistunud ja mõistuse pähe võtnud ning peab edaspidi mingeid sekeldusi tekitamata maja, nagu tema kohus oli. Ja ainult mõni päev hiljem oli Anjagi seminarist endisest küpsemana ja kaunimana koju jõudnud, olles Lauriga igatahes ikka veel kihlatud.

Nii et kõik paistis jälle päris hästi minevat. Pulmad olid tulemas ja noorpaar pidi ainult aastaks kuhugi Saarijärvele õpetajaks minema. Seejärel koliksid nad siia, sest õpetajal seisis nagunii pensionileminek ees. Ju niipalju ikka korraldada andis. Kui andis paljut muudki.

Aga kogu see üksmeel, vaikus, näiline laabumine olid petlikud kulissid. Nende varjul arenesid täiesti ootamatud etteasted.

Oli varasuvine pühapäev, kui terve Hänniste pere kirikusse kuulutusi kuulama läks. Seal ristikäigu alumises otsas eesmises pingis nad istusid. Salme, Hänninen ise, Anja ja Lauri, Inkeri ja Matti. Julinit polnud näha, kuid Hänninen arvas, et ta tuleb ehk järgmisel pühapäeval. Edasi istus rektor oma prouaga, kes jälle last ootas. Veel oli seal üks suurtalunik oma abikaasaga, tõelise härrasrahva hulka kuuluv pere, paar väikekaupmeest ja parkal. Ja kusagil taga teadagi muud rahvast. Hänninen ei saanud ennast ülejäänud kogudusega võrdlemata jätta. Ta oli kahtlemata edasijõudnud ja edasijõudev mees.

Kui oleks ainult taibanud panna Salme vähemalt pingi keskele istuma. Aga see mõte tuli alles hiljem.

Ilus abiõpetaja kõndis altarilt tulles otse nende eest mööda. Siledad ronkmustad juuksed, kirgas jumalik nägu, ilus kõnnak. Naised laulsid ja saatsid silmadega tema talaarihõlmu, kuni kirikuteener käärkambri ukse kogu selle hiilguse järel kinni tõmbas. Laulu viimase salmi ajal ilmus praost kantslisse. Hänninen seadis end paremini istuma ja mõtisklema, mismoodi need võlvid seal ülal küll omal ajal ehitatud olid ja kes nende eest maksis. Tal oli jahe ja rahulik olla. Anja teisel pool istus nii vaikselt, nagu poleks hinganudki. Ja Salme hoidis käsi ristis, oli hoidnud kogu aeg, avamata isegi lauluraamatut.

«Nüüd on rahu ja ei mingit muret,» jutlustas praost, käed kantsliserval, ja vaatas arvukat suvistepühadekogudust. «Aga siis langeb hukatus nende peale nii äkisti nagu tuhud rase-

dale naisele ja neil pole mingit põgenemisvõimalust. Aga Jeesuse rahu on seesmine ja jääv. Tõsi küll, Jeesus ei võta alati ära ilmalikku rahutust, ometi valab ta hinge säärast julgust, et see ei karda ilmalikke õnnetusi ja nurjaminekuid.»

Salme ohkas raskelt ja paistis kuulavat. Lauri võttis Anja käe pihku ja Inkeri puuder lõhnas. Hännise peast lendas kavatsusi läbi, ta oli lõhnade suhtes alati nii tundlik olnud. Ta kombineeris natuke aega võimalusi, kuidas õnnestuks veel enne õhtut korraks minema lipata, kuid tegi siis range näo ja kuulas.

«Te silmakirjateenrid! Te olete valgeks võõbatud haudade sarnased, mis pealt kaunid, aga seest surnuluid ja rämpsu täis. See seesmine roiskumine ei saa kaua kesta, ühel või teisel kombel ilmsiks tulemata. Iga puu kannab omal ajal vilja. Issand Jeesus ütleb: «Kas viinamarju nopitakse kibuvitsust või viigimarju ohakailt? Nõndasamuti kannab iga hea puu head vilja, aga halb puu paha vilja.» Armas sõber! Su elutaevas on olnud ja saab veelgi olema märke, mis hoiatavad ja patutunest äratavad. Hoiatav ja äratav märk on ka su vanadus, mis sul ehk juba käes on. Kühmus selg, aeglane ja raske samm, hallid juuksed ja kuhtunud välimus. Kõik sinus kinnitab, et kõnnid juba haua äärel. Su aastad, mis on sind nõnda suuresti muutnud, peaksid siis kõige paremini jutlustama, et meil siin maa peal püsivat linna ei ole.»

Ja nii raputas vana pastor oma kogudust edasi. Juba nihelesid siin-seal jalad, neilgi oli ebamugav. Kuigi Hänninen oma eestseisjaametist hoolimata just kirikuskäija polnud, jäid pastori jutud talle meelde. See oli vali ja vankumatu mees. Ta püüdis parem kirikukatuse tõrvamisest mõelda. Sel suvel tuli seda teha. Mis oleks, kui tõrva kogudusele annetaks? Midagi ikka oleks. Aga pastor müristas:

«Mõtle õnnetusele, mis langeb su peale, kui Issand siis tuleb, kui teda kõige vähem ootad. Kui ettearvamata öeldakse: täna öösel võetakse sinult su hing. Mõtle, et jutt põrgust pole tühipaljas muinaslugu, vaid kohutav tõde. Aga kogu su elu näitab ometi, et sa ei usu üldsegi põrgusse. Ei tahaks sa nii julgelt ja kartmatult pattu teha, kui sulle mõnikordki meenuks lõpmata igavik.»

Tagumistes pinkides nuteti, kindlasti mõni mujalt pärit patune naine, mis muud. Tõrva päris ilma küll ei anna, kui juba, siis kokkuostuhinnaga, mõtles Hänninen. Ja praost valmistus viimast hoopi andma:

«Ah, kui sa alles igaveseks ajaks hukkamõistetute hulgas olles tunnistama pead: «Need põrgupiinad kestvad igavest',

sest patt su südant närib, vaevab. Sa kõrbed, vintskled tuleleekides ja kurat torgib sind ja kiusab hirmsast'.»»

Raamat kinni, ja palvetama. Käsi kokku pannes kuulis Hänninen, kuidas tema naine nuuksatas. Sellal kui pastor käriseval häälel palvet luges, silmitses Hänninen naist altkulmu. Salme ei nutnud, oli otsustava näoga ja vaatas otse altaripildile, kuigi kõigil teistel oli pea langetatud. Aga ega teda keelata saanud. Tõrvaprobleem ununes Hännisel küll sootuks, sest kohe pidid tulema kuulutused, mille pärast kirikusse oli tuldudki.

Kui õpetaja teenri toodud raamatu võttis ja surnutest alustas, oleks olnud viimane aeg midagi ette võtta. Salme käsi oli Hännise kõrval pingil. Kuidas need liigesed nii jämedaks olid läinud? Kas see oli üldse sama käsi, mida ta kunagi kaua aega tagasi oli hoidnud? Aga Hänninen ajas end sirgu, et lahkunute nimed lõpuni ära kuulata. Ta oli pisut ärevil. Ta oli Anja ja Lauri abielu väga lootnud. Oma konks seal ju oli olnud, aga nüüd oldi ometi niikaugel. Tõepoolest, praosti hääl muutus, kui ta hakkas loetlema kristlikku abiellu pürgijaid. Hänninen pani käed põlvedele ja ootas ühe soovi täitumist. Nüüd oli nende kord, pastor hakkas Anja Kyllikki Hännist nimetama. Aga ta polnud nime veel lõpunigi jõudnud lugeda, kui Salme järsku tõusis ja tagasi vaatamata, sirge seljaga ja õlaräti pikkade narmaste lehvides mööda vahekäiku ukse poole läks. Praost pidas väikese pausi, kõik pead pöördusid vaatama, kuidas naine veel peagi püsti ajas ja viimased pingivahed lausa jooksis. Siis krääksus, nuttis uks ja väljas ta oligi. Uks hädaldas veel tagasi kinni vajudeski. Vaseliini! Rasva! kisendas Hännise eestseisjasüda, muud see ei osanud. Matti Reima kummardus ja vaatas äia, aga see istus nagu maakivi. Ja mis seal muud üle jäigi. Praost lõpetas kuulutuste lugemise, pidas palve ja oligi kõik.

«Istuge,» kamandas Hänninen vaikselt seltskonda ja nad vajusid sügavamale pinki. Anja sirvis närviliselt lauluraamatut, siis võttis Lauri selle ja otsis õige numbri välja. Laulda nad ei suutnud, hääl jäi kurku kinni. Aga Hänninen istus suurena ja vihasena pingiotsal, nad ootasid, kuni kõik lõppes, ja hakkasid siis koos teistega liikuma.

Olid tõelised lillesuvisted. Püha Vaim oli maa peale laskunud, selles polnud kahtlustki. Viimane kui urb haljendas, viimane kui lind tegi pesa, viimane kui üks oskas mesikeeli kõnelda. Isegi katused, olgu kividest või laastudest, õhkusid päikesesooja. Põrgupildid ja metsaliste kabjad ununesid sealsamas, kui jalgade all usaldatavat pehmet maad ja muru-

vaipa tundsid. Aga kusagil kaugel, varjulises kuusikus õitses ka mürgine näsiniin.

«Lähme,» ütles Hänninen. «Oli sel Salmel alles kohviga kiire.»

Nad kõndisid vaikides ja püüdsid uskuda, et see oli nii. Muidugi vaatasid inimesed seda seltskonda. Hänninen marssis esimesena, tema kannul Matti ja Inkeri, viimastena Lauri ja Anja küll käsikäes, kuid näost ära. Oleks ometi autoga tuldud, mõtles Hänninen. Aga ega nad kõik sinna ikka oleks mahtunud. Va vilets käru, mõtles ta vihaselt.

Kodus oli küll kohvilaud valmis, nagu ta enne kirikusseminekutki oli olnud, aga Salmest polnud jälgegi. Oli ainult Mari, kes pliidi all tuld püüdis hoida ja edasi-tagasi sekeldas.

«Noh, kus ta on?» nõudis Hänninen juba esikuukselt ja Mari kummardus kähku koldesse puhuma. «Kas ta tuli koju?»

«Tuli küll, aga läks jälle.» Mari puhus, nii et silmad punnis. «Võttis vineerist kartongi ja kõlistas voorimehele. Egas mina sinna miskit parata saand. Läksivad, nii et kabjaplagin ja vankrekolin taga. Egas mul ole voli käski või keelata.»

«Minu vineerkohvri?» Hänninen ei taibanud veel põrmugi.

«No kelle siis?»

«Tühja sest kohvrist,» tuli Matti kööki ja katsus ohje enda kätte haarata. «Kas ta ütles, kuhu ta läheb?»

«Ütles ainult, et rongi pääle. Muud midagist. Aga niipalju ma vaatasin, et rõivakapid ja suhvlid oo tühjad. Muud ei tea ma midagist. Ja tuli tal taga oli.»

Matti vaatas kella. Päevane rong pidi minema viie minuti pärast, seda nad enam kätte ei saa.

«Tal polnud ju rahagi,» ütles Hänninen, püüdes ikka veel põlastav olla. «Saadetakse piletiluugi juurest kohe teistpidi tagasi.»

«Aga ma ju andsin,» ütles Mari ja tõmbus veel rohkem kaitsva pliidi poole küüru. «Egas ma saand andmata jätta. Ta ju teadis, et ma olen aastad otsa kingakarbi sisse raha korjand. Et pojal oleks pärida, kui ma ää suren. Et ta võiks siis kas või niisukese viljapeksmise masina osta. Kus ma's sain andmata jätta, ta oli niisukest nägu, et oleks võind teab mis ää teha.»

«Küll Mari oma raha kätte saab,» ütles Matti, ja Hänninen mõtles, et no nüüd, ja läks ära saali diivaninurka istuma. Palmilehed kriipisid tema nägu. Ta sikutas enda alt padja välja, virutas selle tupsude välkudes vastu seina ja istus sügavamale.

Nüüd läks küll kõik untsu. Et Lauri veel sedagi pidi

kuulma, et tema eidel polnud raha, pidi teenijalt laenama! Kuradi kurat, vandus ta endamisi ja tegi end nii kurdiks ja pimedaks kui sai. Anja nuttis kusagil ja korrutas üha, et ema ei tahtnud põrmugi tema meheleminekut, et mehed on siiski alati... Ah see oli siis see, ah soo, ja Hänninen läks aina tigedamaks. Ja mitte midagi polnud teha. Ainult tõusta, kui Inkeri tuli ja käsutas kohvi jooma, käsutas nagu teab mis kurja teinud elajalooma. Kas siis tema oli kõiges süüdi? Ei, see oli nüüd küll viimane vingerpuss, mille Salme võis visata. Kuid Lauri pärast hoidis ta end vaos ja püüdis kuulata, kui Matti hakkas naljatama ja anekdoote rääkima. Ta vaatas vargsi Laurit. See istus isa moodi sirgelt ja tõsiselt, lõhnates nagu ikka välisõhu järele. Anja jättis nutu, ohkas ja läks siis nagu pidigi oma helesinises mahakuulutamispäevakleidis Lauri kõrvale istuma. Mari laulis köögis kirikulaule ja lisas aga koldesse puid. Hännise kuklalt valgus higi. Tema naisel ütlesid närvid üles või mis põrgu lugu see oli ja varsti on asi tervel külal hambus.

Nad jõid ühe tassi teise järel kohvi, nagu oleks see midagi aidanud. Ja Mari muutus jultunuks, tuli, põll ees, saali ja ütles:

«Jah, ja seda proua ütles: Ennest mul ei tulnd meele. Ta ütles, et nüid peab miskit hullu tegema, muidu lähed ise hulluks. Sedamoodi ta ütles ja siis paukusid uksed ja ta hakkas hirmsa kiiruga pakkima.»

«Mine oma pottide ja pannide juurde,» ütles Hänninen ja heitis jälle pilgu Laurile, kes polnud musta ega valget lausunud, nüüd ainult Anja õlgade ümbert kinni võttis. «Noh,» leebus ta, «küll ta ükskord tagasi tuleb. Kui on isu täis reisinud. Aga minul on nüüd aeg minna.» Ja ta pani tassi lauale.

«Kuhu?» küsis Inkeri teda karmilt vaadates. «Täna ei tohiks sul küll kuhugi kiiret olla.»

«Noh, poodi,» vastas Hänninen imestades, et ka säherdune tüdruk, olgu pealegi proua, ninna kargas.

«Kindlasti või?» pinnis Inkeri veel ja Hänninen läks higiseks. Mida lapsed võisid teada? Ju Salme oli nendelegi rääkinud. Ja mida rääkinud, igatahes liialdanud, see oli kindel.

«Vii isale tervisi,» katsus Hänninen Laurile silma teha, köhatas ja tegi minekut, läks otseteed välja ja kõndis pikkade sammudega tõesti poe poole. Talle tundus, et kõik inimesed vaatavad teda. Ta pusis kaua tabaluku kallal, võti ei tahtnud kuidagi sobida. Aga nähku nüüd kogu küla, kuhu ta läks. Ta põgenes inimeste pilkude eest keldrisse ja istus seal tsemendikotil, silmitsedes liimitahvleid ja pigikotte.

Pagana palju oli nendegagi vaeva olnud. Ja milleks? Võttis hulk aega, kuni tema süda rahunes ja ta suutis uskuma hakata, et vahest polnudki kogu mäng veel kaotatud. Mis mäng? Üldsegi mitte. Aga kirikust tütre mahakuulutamise ajal sedasi minema panna ja oma teed sõita, ütlemata, kuhu! See oli just midagi niisugust, mida naised leiutavad, kui neil millelegi peale iseenda mõelda pole. Aga see, et ta oli püüdnud Anjatki mõjutada, süütusse tüdrukusse meeletuid mõtteid istutada, seda ta igatahes andeks ei anna. Kas siin oli midagi viltu? Või teeskles ta ainult. Mida ta selle Marile öeldugagi mõtles? Et peab hullu tegema, et mitte hulluks minna. See oli nii jabur jutt, et sisaldas kübeke mõtetki. Hänninen oli eneseanalüüsi ja oma tegude varjatud põhjuste uurimisse vajumas, aga tegi sellele lühikese lõpu. Mis kasu olnuks ülearusest mõtlemisest? Ühel heal päeval leidnuks end vaid peadpidi põõsast nagu võõristava lapse. Ta tõusis, tõmbas tangidega ühel riiulil seisval kastil kaane pealt ja vaatas, kui kenasti korras ja rahulikud olid seal sees kahe ja poole tolli-sed naelad.

Kaks nädalat kulus, enne kui Hänninen sai teate, et talle on postis pakk. Ta laskis Ainol selle ära tuua ja hakkas seda tagaruumis vägagi uudishimulikult avama. Kuid see oli ainult Sofilt, temast mõni aasta vanemalt vanatüdrukust õelt. Ja seal polnud midagi peale hoolikalt pakitud rohelisest klaasist suhkrutoosi. Hänninen otsis paberitükkide hulgast, leidis sedeli ja luges selle kiiresti läbi. Käekiri oli väike ja korrektne nagu tema enda oma, ema poolt kunagi selgeks õpetatud. Aga paberil oli kindlasti kanasõnnikut.

«Armas vend Oscar.

Nagu sa kindlasti tead, käis Su naine Salme peale Püha Vaimu väljavalamise päeva siin. Ema lubas talle selle suhkrutoosi. Tal oli Savonlinna supelasutusse jõudmisega nii kiire, et see ununes maha. Saadan selle nüüd Sulle, soovides siinjuures, et Sinagi leiaksid Usu . . .» ja nii edasi ja nii edasi. Hänninen hüppas sellest lirinast üle. «Ema tervis on niisama halb kui ennegi.» Ja nii edasi ja nii edasi. «Issanda õnnistust soovides

Sinu õde Sofia.»

Hänninen oleks suhkrutoosi meeleldi Ainole pihku torganud, aga ei söandanud, sest selle järele võinuks millalgi pärimist tulla. Ta pakkis toosi kuidagimoodi karpi tagasi ja viis koju.

Nüüd oli lugu selgem. Võis ise mõelda ja teistele öelda, et Salme on läinud ainult tervist parandama. Seal polnud suurt midagi häbeneda. Õigupoolest üldse mitte, mudavannid olid ju härrasrahva asi. Ja siis juhtus nii, et Anja Hännise ja Lauri Julini laulatus toimus juulikuu algul Hango kirikus ainult paari võõra tunnistaja juuresolekul. See käis kärmelt, oli romantiline ja hakkas moodi minema. Mõne nädala elasid nad Julini majas ja sõid perelauas. Lauri käis isaga põllul ja luges «Kaitseliitlast» ja Anja korjas pihutäite viisi maarjaheina, oli sentimentaalne ja laulis Mälarist, kuningas Eerikust ja Kaarinast. Augustis läksid nad siis kaugele ära, sinna vastvalminud külakooli. See sündis samal päeval, kui Tartus sõlmiti vaherahu. Algas pikk suitsune aeg, taevas oli nädalate viisi tuhmis vines. Ajalehtedest võis lugeda, et Aunus ja Põhja-Karjala põlesid.

Alles septembri algul tuli Salme tagasi, uus kübar peas ja pisut juurde võtnud ning vähemalt pealtnäha rahulik. Sellest, mida Hänninen tegi või tegemata jättis, ei paistnud tal enam sooja ega külma olevat. Ta on kuidagi ülbem kui enne, mõtles Hänninen. Päris üksi tegi ta reisi Saarijärvelegi, küsimata mitte luba, vaid raha.

Ebameeldivalt alanud suvi oli Hännisele lõppude lõpuks siiski tulus. Masinaäri sai jalad alla. Auto vedas jaamast telliseid ja pärast muret ja vaeva oli ehitusel jõutud esimeste vahelagedeni. Kui Matti Reima äiapapale vahel pudeli piiritust tõi, käskis see Maril erakorraliselt kohvi keeta. Ta tegi kange groki, laotas oma plaanid saalis diivanilauale laiali, pani prillid ninale, rüüpas tasapisi ja arvestas.

Noor naine lõbustas teda endiselt poes ja ootas õhtuti ärklikambris. Hänninen käis seal veel mõnikord, aga mitte eriti tihti. Keha hakkas küllastuma. Ja kas need higised hetked olid siis nii ränka vaeva väärt? Piisas, kui vahel endale tõestasid, et olid sellegi koha pealt mees nagu teisedki. Ja võisid end aeg-ajalt muredest tühjaks laadida.

Palju sagedamini käis Hänninen külaservas väimehe juures. Suve jooksul oli krundi allotsa kerkinud töökoda sepapajaga ja väike varjualune. Tema ilme muutus peaaegu lapselikuks, kui ta vahel bensiinipumba juures punast «Indianat» nägi. See suurenes kogu aeg, kui lähemale läksid, niisamuti tähed pumbal, «Standard Oil». Matti Reima pumpas

särgiväel ise kärmelt bensiini. Osuti pöördus ja näitas hulka. Hänninen vaatas, kuidas Matti silmad seda jälgisid, kuni käsi peatus ja teine vooliku välja tõmbas. Sõtkutud, õlist plekilisel maapinnal oli mudane lomp. Hänninen piilus varjualusesse, seal oli kaks õlivaati ning seinast väljaulatuva lati otsa torgatuna lasum pruugitud ja vulkaniseeritud autokumme. Ta hingas raua- ja õli- ja bensiinilõhnu, need erutasid palju rohkem kui ükskõik kui õilmitsev naine. Ja mis veel parem, need osutasid edasi, üha julgemasse tulevikku.

17

Inkeri vaatas kella ja siis köögis ringi. Ta jättis nõudepesulaua pühkimise sinnapaika, viskas kaltsu kapipõhja hunnikusse ja lükkas ukse põlvega kinni. Ta jättis üldse kraamimise ja kõndis läbi uhkete tubade, kus oli kõik, mida ta iganes oli soovinud, ning läks magamistuppa.

Lainelisest kasest mööblilt paistis tema kiirelt möödalipsatav vari. Ta riietus lahti ja seisis alasti peegli ees, silmitses ennast. Siis sirutas käsi lõdvalt odekolonnipudelit võtma. Väikese kummipalli ümber oli sõrmede all tuntav õhuke siidnöörist võrk. Ta pigistas seda ja piserdas ümberringi oma keha, nuusutas maikellukeselõhna ja puges seejärel uude korsetti. See ulatus sirgena allapoole tagumikku. Õlapaelte kinnituskohtadel olid puhtalt uhkuse pärast väikesed sinised rosetid. Kui ta oli külgmised nööbid kinni saanud, oli tema rind lamedaks litsutud ja ta sarnanes häbeliku koolipoisiga. Ta oli endaga väga rahul. Korsetiväel kohendas ta pisut voodeid, ei sikutanud alumisi linu sirgeks ega soputanud patju. Sest kuidas ta oma kodu ka oli soovinud, ei tohtinud naine kõige uuemate tuulte järgi siiski selle ori olla.

Ta istus voodiservale ja tõmbas jalga mustad läikivad siidsukad, silitas sääri ja pani tripid kinni. Missugune õnn, et tema säärad polnud kõverad! Siis libistas ta lõheroosa alusseeliku selga ja istus peegli ette, valmis pikaks tööks.

Ainult mõni päev tagasi oli ta piinelnud Helsingi juuksuriäris, tulikuumad rullid ja igasugused juhtmed peas. Seal ei saanud isegi pilku kõrvale heita, kusagilt sikutas ja kiskus kogu aeg. Aga vaev oli end ära tasunud, ta oli esimene onduleeritud naine külas. Juuksed olid pinguli kistud kiharaina, elektrilokkidena õieli ja neid kammida püüdes oli veelgi tunda kirbet lokivedeliku lõhna. Ta avas osavail sõrmil purke,

puuderdas näo valgeks, tõmbas kulmukarvade asemele kriipsud, kandes hoolt, et käsi ei väriseks, ja kujundas suu lilla huulepulgaga väiksemaks ja kõrgemaks kui see oli. Ta silmitses ennast tõsiselt. Lõpuks tõmbas ta ülle poolest säärest ainult pisut madalamale ulatuva kotina sirge, kaela vabaks jätva, kuid pikkade käistega kreppkleidi, sidus vöö kinni ja võttis sahtlist lahtised kingad.

Tal oli pisut hirm, kuid ta peletas selle minema. Õmbleja oleks tahtnud veel lühemat seelikut, kuid nii moodne ei tahtnud Inkeri veel olla. Küllap ta kleidi isegi kähku lühemaks teeb, kui inimesed esmalt sellegagi on harjunud.

Enda meelest oli Inkeri liiga kaua liiga üksi ja õnnetu olnud. Ta pidi kõvasti hüvitust saama. Ta oli küll nüüdki üksi, kui ta kinno selle nädala filmi läks vaatama, kuid kas ta oleks pidanud siis kodus istuma ja ootama, kuni mees oma asjaajamistelt tuleb või töökojas musta töö lõpetab. Ta oli moodne naine ja tegi mida tahtis. Salme Hänninen oleks voodisse heitnud ja jääkoti laubale pannud, kui ta oleks teadnud, kuidas tema tütar, kummatigi abielunaine, istus pimedas saalis igasuguste inimeste hulgas ja vaatas klaveriklimberdamist kuulates valgel linal tõtlikult liikuvaid inimesi, samasuguseid naisi nagu Inkeri ise, sama vabasid ja veel rohkem värvituid, ning mehi, kel oli kaelas samasugune valmis sõlmitud lips nagu Mattil. Ja kui ta oleks veel teadnud, et tema tütar läks vaheajal eesruumi, nõjatus tüdinud ilmel vastu seina, üks jalg taha nihutatud, ja tõmbas kõikide inimeste silma all sigaretti!

Ent neid lahutas ju terve inimiga ja terve maailmasõda, kõik see ebameeldiv, millest ei tahtnud midagi teada. Praegu läks «Veritas vincit», «Tõde võidab», peaosas veetlev Mia May. Ta ahmis filmi, tema, päritud kommetele vastavalt proua, kellele uus aeg oli andnud võimaluse mängida ka seltsimeest, armukest, uljast naist.

Valguse süttides lahkus ta püstipäi kinost. Jalad uute kingade tõttu pisut nõtkuvad, seisis ta vabrikurahva hulgas ja äratas enda meelest kadedust. Ja tõepoolest, Matti Reima sõitis mööda teed riginal ja raginal alla, nagu oli lubanud. Inimesed vahtisid, kuidas Inkeri pisut viivitades autosse puges, meest vabameelsuse märgiks kõikide nähes põsele suudles ja end istuma seadis. Ta riivas kergelt käigukangi nuppu ja sikutas seeliku enda all sirgu.

«Mutid eest ära!» hüüdis Matti aknast, näitas käega vasakule ja tagurdas kriuksudes. Inkeri vaatas Mattiga samas suunas ja siis oli minek.

«Tuleb maal ära käia,» ütles Matti esimest käiku sisse lükates. «Pean ühe peremehe, ühe Einari üles leidma.»

«Niisugusel ajal!» imestas Inkeri.

«Kus sa neid päeval kätte saad. Küll sa näed, ma müün talle auto.»

Siis ei tasunudki enam kõnelda, mootorimürin hoolitses vestluse eest. Nad sõitsid suure kiirusega, vähemalt kolmkümmend kilomeetrit tunnis, läbi küla, ja kui algas kitsas konarlik maantee, lisas Matti muudkui gaasi. Tuul, leebe varasügisene tuul tuuseldas juukseid. Ja mootor, see hunnik vanarauda, suristas nüüd kenasti mööda üha harvemaks jäävatest majadest. Matti näis kuulatavat seda häält kõigi meeltega, kõrvadega ja rooli hoidvate kätega, vastu käigukangi nuppu toetuva pihuga ja põrandat puudutavate jalgadega. Kusagil pidi kass alla jääma, Matti tegi kerge järsu nõksaku, et teda selles ettevõttes aidata, kuid loom kalpsas kraavi ja jäigi sinna.

Ühel mäeharjal heitis Matti kõrvalt Inkerile pilgu ja pani käe tema libedale põlvele. Inkeri naeratas rahulolevalt.

Tuli uus väike küla, ja kohe seejärel mäkketõusul vastu hobune vankriga. Matti peatas auto, et hobust suitseist hoidvale mehele midagi hüüda. Tee oli liivane ja kivine ja vilets.

«Mine tagasi vankrile. See ei õpi eales, kui sa teda talutad. Roni vankrile ja anna takka. Ei tohi seisma jääda.»

«Kraav, kraav,» kogeles mees, ja tõsi, hobune ajas latikoormat tagurpidi otse sinna.

«Hoia teda nüüd kinni,» hõikas Matti ja vaatas Inkerist mööda teisele poole. Seal kraavi polnud, seepärast laskis ta autol pisut maad allamäge libiseda ja sõitis siis vasakusse teeserva. Hobune seisis nüüd autoninaga vastamisi, tema suust, mis oli raudadega pinguli kistud, hakkas valguma vahtu, ta pööritas autolaternaist pimestatud silmi ja püüdis end püsti ajada.

«Nüüd!» hüüdis Matti, ülakeha aknast väljas. Tema hääl muutus kimedaks. «Sõida teist serva mööda. Hüppa vankrisse ja sõida. Mą jätan mootori seisma. Kumb teist õieti kardab? Hee, hee, saadana pärast, sõida!»

Inkeri vaatas teraselt, kuidas mees suutis hobust viimaks sedavõrd taltsutada, et sai koorma peale istuda, kobas piitsa järele, kuid leppis selle puudumisel ohjapärade viibutamise ja vandumisega. Rattatelg peaaegu kriipis autokülge, aga minema nad said, hobune nelja ajades, mees pingul ohjade küljes vappudes. Varsti oli täiesti vaikne.

«Ja masin sõidab jälle,» ütles Matti Reima kõlavalt. «Kuhu tahes, kuhu tahes.»

Aga see ei läinud kuhugi, ehkki mootor töötas, nii et auto vaikselt võbises. Siis hakkas see aeglaselt tagurpidi libisema, peatus pehmes liivas ja suri välja.

Matti hüppas välja vaatama. Üks tagumine ratas oli peaaegu kraavis. Ta võttis autopärast tarvilikud halud ja labida, kaevas, seadis halud kohale ja proovis uuesti. Paigal püsiti, kuid edasi ei liigutud.

«Teljed ütlevad üles,» tähendas ta, «ja hammasrattad. Hüppa välja ja lükka. Proovi vähemalt.»

Kõigi oma uute riietega, kingad sügavasse liiva uppumas, läks Inkeri, pani käed tagavararattale, ja niipea kui Matti gaasi andis, lükkas nagu jaksas. Üks õlapael raksatas katki, kuid auto läks tõepoolest. Inkeri võttis segipööratud teelt halud ja kõndis auto kannul mäeharjale. Ta oli üpris uhke, ta oli niisuguse mehe kaaslane, kellest uutes ajakirjades kirjutati.

«Kes see Einari on?» küsis ta, pannud halud põrandale ja pühkinud käsi vastamisi. «Kas sinna on veel palju maad?»

«Lihtsalt üks peremees, nagu ma ütlesin. Sain selle nime su isa käest. Ta on mootorite järele alati hull olnud. Ega tal teab kui suurt talu ei ole, niisama mingisugune.»

«Kuidas ta siis autot saab osta?» imestas Inkeri.

«Ei vaata tema, kas tasku kannab või ei.»

«Kas sellest su autoärist ikka tuleb ka midagi välja?» Inkeri ei kuulnud, mida mees vastas või kas ta üldse vastas. Tee läks üha kitsamaks. Üks laps kõndis hämaruses, peaaegu pimeduses mööda teeserva. Kõhn, suurte korvidega heina tassiv laps. Ta laskus kraavi ja vaatas sealt, suu lahti. Siis oli mõlemal pool ainult mets, kuni jõuti vana harimalgalise katusega maja juurde. Matti sõitis tasa õue ja peatus. Ta andis signaali ja ootas, kuni esikust tuli aasta kolmekümnene naine. See kaapis noaga kätelt halli tainast. Matti avas ukse ja torkas teise jala välja.

«Kas peremees on kodus?» küsis ta valjult, nagu oleks naine kurt.

«Ei ole,» ütles naine ja ei vaadanud mitte neid, vaid oma käsi, mida ta ikka puhastas. Jalgu kõrgele tõstes jooksis ligi kana. Naine viskas talle noa otsast tüki tainast. Kana neelas selle alla, nii et seda oli näha, läks nagu kästult lauda juurde, ronis kanaredelit mööda üles ja puges väikesest luugist sisse. Teised kanad paistsid seal juba magavat. Siis tuli laps, kolmenelja-aastane poiss, ja naine läks seda kiiruga käimlasse viima.

Uks pandi kinni, selles oli ümar, pisut lõhenenud vaateauk.

Matti kummardus uuesti autosse ja võttis tagaistmelt paki reklaamlehti. Ta pidas aru, võttis siis ümbriku, pani paberid sinna sisse, tõmbas keelega üle liimise serva ja vajutas kinni.

«Ta läks juba enne õhtusööki mootorrattaga kuhugi,» ütles naine lapsega tagasi tulles. Nuga oli tal ikka käes. Ta oli laia kondiga, kuidagi sünge moega ja paljajalu. Päris kindlasti oli ta täna nutnud, kuigi mitte just äsja. Või siis olid tema silmalaud muidu paksud. Hambad olid juba kõik läinud. «Teab, kui läks veel pittu, va raisk,» lisas ta ja silmitses räästaalust.

«Vaevalt küll,» ütles Matti Reima julgustavalt. «Kas perenaine oleks nii hea ja annaks talle selle kirja, kui ta tuleb. Ei, ei,» lisas ta kohe, kui naine silmanähtavalt võpatas. «Siin pole midagi halba. Vastupidi. Ja tervitage peremeest, ta tuleb kindlasti õige pea.»

Kusagil hakkas lehm ammuma, valjult, nagu olnuks tal tõesti midagi öelda. Ja jäi siis vakka. Naine võttis ümbriku ja noogutas. Matti kergitas talle kaabut, naine vaatas minemalipsanud poisi järele veidi aega ringi ja läks siis sisse.

«Kas läheme peole?» küsis Inkeri, kui Matti autosse tagasi tuli.

«Muidugi läheme ja vaatame näidendit. Mis see võib olla? «Isontalo Antti»? «Preili Julie»? Ega vist. See on niikuinii see «Meie, jäägrid». Einaril on siis juba mootorrataski. Mootorratas juba on.» Matti mõtles selle üle järele. «Enne olnud tal uhke täkk ja uhke nimega ka. Patuoinas. Ja auhindu jalaga segada.»

«Kus see praegu on?»

«Müüdud. Ta ei viitsinud enam hobustega jahtida.»

«Matti, kuule,» ütles Inkeri. «Ega sa nende inimestega järsku sohki ei tee?»

«Mina? Mina või? Eks sa kuule. Ma teen nii kõvasti tööd, et mul ei jää mingite kelmustükkide jaoks aega ega jõudu. Sa tead küll, et ma ostan ja müün isegi härjavärsse, et äri jalad alla saaks. See edeneb alles aeglaselt, aga iga päev, mis ma seda töökoda ja meest seal jõuan pidada, viib asja edasi. Ainult sellega on tegemist, et Helsingi firmad vahele ei tükiks. Ise sa tahtsid, et ma siia tuleksin. Aga kindel see, et ma kedagi ei tüssa. Ja sul ei tohiks ka kaebamist olla. Või on?»

«Mis asi see konterbandivedamine on?» küsis Inkeri veel, kui nad juba mööda teed edasi sõitsid ja kohani jõudsid, kus oli auk augu järel ja ikka jälle mõni jäle sillatruup. Matti raputas tee ja Inkeri küsimuse peale pead. Ta lahutas siduri

ja laskis autol vabakäiguga edasi liikuda, juhtides üht rattapaari piki teeperve, et vedrusid säästa. Siis tee paranes ja nad said kiirust juurde. Inkeri hakkas taskurätiga kingi pühkima. Neilt tuli natuke värvigi maha. Ta vaatas murelikult sukki. Need olid õnneks mustad, poriplekid pahkluudel ei paistnud enne sukkade jalast võtmist välja.

Ja taas oli inimelus oivaline pidulik hetk. Sõita külaseltsimaja hämarale õuele, otse ukse ette, lülitada mootor ja laternad välja, süüdata sigaret ja vaadata pisut tülpinud näol ringi. Oli mõni jalgratas, paar tsiklit ja eeskoda ning klaastrepp täis maatüdrukuid ja -poisse, kes nägid oma ajast-arust riiete ja saunajärgsete soengutega õige eakad välja. Vaadata seda inimmassi, lasta pilgul peatumata, ükskõikselt üle libiseda ja naeratada siis teineteisele. Märgata, kuidas kusagil põõsa taga välgatas käest kätte käiv lapik pudel. Kuulda mingit häält kui lühidat ulgu. Ja autot kuhugi kõrvale ajamata lihtsalt välja astuda ja kogeda, kuidas tee iseenesest avaneb, kõndida läbi nende inimeste vahelt, kellest tuli lauda- ja suitsulõhna, ükskõik kuidas nad ennast ka kõikvõimalike pimsskividega küürisid, ja seista veidi aega saaliuksel, vaadates seinu ja seda, kuidas pinke kaugemale lükati. Näha lootusrikkaid tütarlapsesilmi. Mida imet need võisid küll loota? Vist ainult väikest astet ülespoole. Teenijast popsieideks, orjusest vaesusse. Või karjakust koguni mõnele vanapoisist peremehele emandaks.

Niisiis oli näitemäng juba läbi. Aga võis ju minna puhvetisse, osta pudel limonaadi, keelduda tagasiantavast rahast, kõndida, pudel käes, trepile, raputada seda, vallandada peened traadid ja vaadata siis, kui kõrgele vaht lendab. Mis sest, et põhja jäi vaid tolli jagu magusat punast värvileent. Polnud ju siia jooma tuldudki.

«Kas see peremees on siin?» küsis Inkeri, kui nad uuesti saali jõudsid. Ševiotülikonnas lõõtspillimängija seadis palktarekulisside ette tooli. Tema sõrmed olid pahklikud, kuigi ta oli päris noor mees. Matti vaatles teda, mõeldes mitte tema võimalikule mänguoskusele, vaid sellele, kas temast kunagi ka ostjat saaks.

«Kindlasti mitte. Ei peremehed siia tule.»

Tihedamalt teineteise ligi liibudes läksid nad esimestena tantsima. Külarahvas vaatas neid ja julges alles paari tuuri järel neile järgneda. Järsku oli nii vänget puskarihaisu tunda, nagu oleks keegi terve kanistritäie kaela kallanud. Ka

puhast piirituselõhna tuli. Valgust vähendati, Matti võttis Inkeril tugevamini piha ümbert kinni.

«Kas nii on hea?» sosistas ta lokkide varjus olevasse kõrva.

«Jah. Varsti hakkame minema ka, eks?»

Nad olid mõlemad erutatud ja teineteisega rahul.

«Varsti, varsti. Hea, et neil vähemalt viiulit pole.»

Nad alustasid veel teistki tantsu, vaadates arvustavalt mängijat. Nii tema lood kui ka lõõtspill olid väga vanad. Laias maailmas kähisesid juba erootilised saksofonid. Aga missugune see muusika ka oli, nemad tantsisid ja lõõtsutasid omaette, teistest jultunumad ja häbematumad või vähemalt seda teesklevad. Mõni paar üritas neid juba matkida, tüdrukud punastades, kuid soostudes.

Äkki kostis eeskojast vali pauk ja kohe seejärel teine. Lõõtspillimees jättis mängu poole takti pealt katki, paarid olid juba enne seda peatunud. Kusagilt hüüdis ehmunud poisihääl: «Naaberküla poisid tulevad!» ja üldises kabuhirmus tormasid kõik puhvetiuksele, rüsides seal, kuni osa vabanes ja sisse pääses. Laud läks klaaside klirinal ümber. Naised kiljusid nüüd lakkamatult. Need, kes puhvetisse ei mahtunud, jooksid lavale ja selle taha riietumiskabiini. Keegi ei julgenud välja minna, kui seal olid püssimehed.

Matti tõmbas Inkeri enda kõrvale lavanurka põrandale. Inkeri hakkas nutma, kuid tasakesi. Üks sukk oli katki ja silmad jooksid. Matti vaigistas teda. Hädа pole midagi, politsei tuleb ja loob korra majja. Praegu peab ainult vait olema ja ootama.

Kõik tuled olid kustutatud. Sadakond inimest istus nurgas ja lõdises. Siis andis hirm vähehaaval järele. Midagi polnud kuulda, ei uusi pauke, ei jooksumüdinat. Pillimeeski elas ja hingas kusagil. Kostis nõrk piibatus, kui ta vist proovis, kas vähemalt mänguriist on korras.

«Ja see ongi kõik?» ütles Inkeri. «Lähme minema.»

«Varsti, varsti.»

Siis süttisid üksteise järel tuled. Korrapidajad läksid välja, vaatasid igasse nurka ja tulid vihaste nägudega tagasi, jäid saaliuksele seisma. Inimesed hakkasid end tasapisi liigutama. Üks noormees seisis keset tühja saalipõrandat, puss pihus. Ta pani selle korrapidaja pilgu peale tuppe.

«Lõpetada,» ütles teine korrapidaja ja inimesed hakkasid ainult pisut nurisedes üleriideid otsima. Matti ja Inkeri läksid seltsis teiste vahelt läbi, nüüd ei andnud neile keegi teed. Inkeri pea oli norus ja ta nuutsus ikka veel vaikselt. Inimesed läksid kähku ja mitte paariti, vaid salguti minema.

Matti käis ümber auto ja vaatas. Ja nagu oleks ta seda kuidagi ette aimanud, märkas ta, et mõlemad laternad olid puruks löödud. Üks silm oli peaaegu küljest rebitud, teine vaatas katkise klaasiga vastu nagu kaetõbine. Ta vandus rängalt ja läks korrapidaja juurde, kes juba käesideme küljest haaknõela vallandas. Mees nägi kohmetu välja, just nagu oleks koos ametitunnusega värvgi näost pagenud. Matti näitas, et isegi see kaesilmne latern ei põlenud.

«Ei tea,» ütles mees. «Joodikud kindlasti, naljaviluks.»

«Kes siin käis? Kes siin tulistas?» korrutas Matti, kuigi see oli nüüd enam-vähem ükspuha.

«Noh, see oli üleüldse eksitus. Ei käinud siin keegi. See oli minu relv. Läks sedasi kogemata lahti. Keegi vist tonksas.»

Ta näitas auku püksisääres. Vähe puudus, et oleks jalga sattunud.

Matti uratas ja läks tagasi auto juurde. Inkeri istus juba sees. Tema nägu oli must, kuid seda ei märganud keegi, sest taevas oli pilve läinud ja ka muidu oli pime. Nad sõitsid õige tasakesi ilma tuledeta koju tagasi. Teekond tundus pikk ja kurb. Tuli umbes oletada, kust tee läks. Seda nägi metsasakkide ja piirdeaedade järgi.

«Ära nüüd,» ütles Matti, kui oma küla armsad vabrikukorstnad juba paistsid ja ööst hoolimata suitseda tossasid. «Ärireisidel ikka juhtub. Sellega tuleb alati arvestada.»

«Oi,» ütles Inkeri õnnetult, sest ilusad riided, igatahes sukad ja kingad olid rikutud.

«Ja käisime ikka korraks peol ka ära,» ütles Matti juba koduteele pöörates.

«Jah,» ütles Inkeri ja mõtles, et vähemalt juuksed olid veel lokkis. Ta puudutas neid kindluse mõttes. Kui õnnelikult koju ja bensiinipumba juurde jõuti, paistis kõik jälle päris hea.

18

Joodikute lärm oli kostnud töölismajja sissegi. Kohe algusest, kui koosolekuga oli saadud kuidagimoodi pihta hakata. Oli ringi sõelutud, püsti tõustud ja tagasi istutud. Paarkümmend meest neid ehk ainult oli olnud. Siis oli olnud väljas kõik vaikne või vähemalt vaiksem. Hõilamine oli peaaegu ununenud, kuni see teise ettekande ajal jälle pika kooris kiljumisena õhku rebestas. Naisigi kuuldus kaasas olevat. Siis oli automootorile täied tuurid peale pandud ja kõik oli päris vaikseks jäänud. Võõras kaamenäoline isand oli kõnelnud eduskunnavalimistes osalemisest ja sotsialistliku töölispartei liitumisest kolmanda internatsionaaliga. Niipea kui ta liitumisküsimuseni oli jõudnud, tulid eeskojast politseinikud ja viisid kaasa nii tema kui ka dokumentidemapid ja sekretäri paberidki. Kuid isand oli olnud vilunud, ta oli lihtsalt kaabu pähe pannud ja rahulikult meeste vahel kõndinud. Teda polnud tarvitsenud kinni hoida, saati veel togida.

See lihtne ja uhke minek oli olnud mõjuv. Kui mitte muu.

Kell oli kümme, kui Vieno tuled kustutas, uksed sulges ja võtmed majahoidjale viis. Üks politseinikest kõndis veel maja ees teel. Õhtu jooksul oli esimene lörtsine lumi maha tulnud. Seina ääres, kust Vieno oma vana rattaloksu võttis, ulatus see pahkluudeni. Uksest väravani oli maa must ja porile sõtkutud. Vieno hakkas ratast üle väljaku lükkama ja politseinik läks teisele poole. Väljakul oli katkisi pudeleid ja kusagilt eest kistud värav lapiti maas nagu suur röstimisrest.

Päästearmee juures istus Vieno rattale. Silm ei seletanud rööpaid ja ta libastas ühtesoodu. Aga ratast käekõrval lükata polnud ka isu.

Pimeda kino juures seisis ja vaarus kuus joobnud meest. Lumi tegi ümbruse novembri kohta tavatult valgeks. Katuselt langes meestele kaela taldrikusuurusi raskeid lumelah-

makaid. Keegi tundis Vieno ära, astus jõugust välja ja peatas ta.

«Kui viga on pääs, ei tarvitsegi see teab kui suur olla.»

Mees haises kõvasti piirituse järele, kuid rääkis selgelt, eputades ja ilkudes.

«Kelle pääd sa silmas pead?» küsis Vieno ja püüdis lenkstangi joobnu käest lahti tõmmata.

«Sinu oma,» nooksas mees sügavalt nagu hobune ja lähendas oma näo Vieno näole. Vieno tundis teda, mees töötas tselluloosivabriku keedukojas.

«Võiksid kodu minna,» ütles Vieno. «Naine-lapsed ootavad.»

«Ja mis see sinusse puutub, saadana noske! Vaata nüüd töötuid seltsimehi. Meelitati siia, müürsepa käealusteks. Hännise maja manu. Nii palju jõudsid teenida, et said puukotad jalga. Siis oli lõpp. Ei kohta, kuhu minna. Ei kohta ega raha. Ja noske tuleb veel silma alla.»

«Kes teab, mis ma olen,» ütles Vieno. «Ja ega joomine ka asja ei paranda. Ju tuleb ikka muud moodi katsuda.»

«See teeb haiget,» ütles mees, järsku joodiku kombel nuuksuma hakates. «Kui mõtled, kuidas ülestõusu ajal oli. Ja nüüd ollakse siis omadega puhta persses.»

Üks meestest istus jõuetult trepiastmele. Teine läks tema kõrvale, pani talle käe pealaele ja hakkas pead keerutama. Mees laskis sel sündida, tema müts vajus sügavamale. Vieno eristas mingi reklaami, suure naisepildi taustal ainult nende kontuure. Talle tundus, et nägemine kaob, ta oli nii väsinud. Laagris oli mõnikord silmade ees kõik üksainus udu olnud.

«Kuule, Kökki,» ütles ta mehele. «Mine nüüd kodu, ja kui saad, siis võta nad kaasa. Pane nad või põrmandale magama, kui neil korterit pole. See ei aita midagi, et sa nendega mestis jood. Tule parem mõnikord koosolekule.»

«Kurat, sinusugustega ei lähe ma kuhugi. Vaata kui istud ükskord veel valitsuses kah.»

Vieno hingas sügavalt ja püüdis nägemist tagasi saada.

«Sa tead ise ka, et räägid lollusi. Kui seltsimehed asja niiviisi võtavad, ei tule midagi välja. Midagi pääle joomise. Kapitalistid ajavad viina ja teie olete nii tolad, et ostate ja joote. Mine nüüd kodu, ei see siin jauramine aita miskit.»

«Igaühe pilli järgi ma juba ei tantsi,» ütles mees, aga laskis Vienol minna. See istus rattale, püüdis rahuneda ja hoolikalt sõita. «Sina oled kodanikuõigused kätte saand, aga meie?»

«Võitlema,» karjus keegi veel tüki aja pärast. Seda oli mäe-

harjalegi kuulda. «Jälle mässama, mingu kuis tahes! Seltsimehed, ei ole Lassist-poisil isamaad!»

Vieno mõtles veel tagasi ütlema minna, et olgu vähemalt vait. Kuid sõitis siis edasi, nii kiiresti kui libisemine lubas. Metsarajal tuli tal ratast siiski käekõrval lükata. Ta oli pisut lmestunud. Lumisel rajal olid porised rattajäljed, kuid laiemad kui tema omad. Tee tundus teisem kui päeval, sest puud olid lumekoorma all kuju muutnud. Ettevaatlikult lähenes ta kodumajale ja nägi, et õugi oli ära tallatud. Ta hoidis veidi aega uksepidemest, enne kui tõmbas.

Ema kraapsas kohe tikku, kui poeg sisse astus. Ta süütas lambi ja keeras leegi parajaks. Ta oli särgiväel, mingi vana kampsun õlgadel. Vieno seisis seljaga tema poole, kuni sai jopi seljast ja mütsi peast.

«Noh?» küsis ema, ja kui poeg kohe ei vastanud, ainult nagu külaline pingiotsal istet võttis, hakkas ta tasse ja lusikaid lauale tooma.

«Lase olla,» ütles Vieno. «Siin on käidud? Ma jälgedest nägin.»

Ema näost ei saanud midagi välja lugeda. Ta oli seesama harilik Gröönrooska, seesama enamlase lesk, kes võttis vastu, mis tulema pidi. Keda vist enam miski poleks hämmastanud. Kellest iga alandav hoop ainult endisest suurema märtri tegi, kuid kes ise sedagi ei mõistnud. Vienole meenus, et ta peab emaga isa ja muidugi ka Hilja pärandi üleskirjutamisest rääkima. Nüüd oli seda nõudma hakatud. Aga täna ta sellest ei kõnele.

«Mõne raamatu viisivad ää,» ütles ema keset tuba seistes. «Ega nad nii hirmsasti mürgeldandki. Põlnd siin suuremat miskit.»

«Kas Letonmäe oma?»

«Muidugi. Ja kollasid ringi ja otsisid viina.»

Vieno muigas.

«Lähme siis magama,» ütles ta haigutada püüdes. Ema pani tähele, et ta varjas midagi.

«Miks sa ei räägi? Ma ootan ja ootan. Kudas sääl oli? Kas ta kõneles hästi? Lõite juba parteist lahku?»

«Põlnd see veel sihuke koosolek ühti. Ta ei saand kõnet ära pidadagi, viidi kohe alguses minema.»

«Ah et nüid oo siis nõnnaviisi? Et ei tohi änam kõnesi ka pidada. Ja teie vaatasite päält.»

«Kuule, ma ei jõua sulle praegast seletada,» ütles Vieno.

«Et ei jõua või?» Ema ajas paljad jalad põrandal rohkem harki, nagu valmistuks midagi politseinikest ja kaitseliitlas-

test veel hullemat vastu võtma. Siis hakkas tema hing vaikselt täis saama.

«Mina vana inime, mina. Mina jõuan. Oled sa haige? Või oo sii ennegi sii, et sa ei hooli. Häh, ja revolutsioon oo enne käes, kui aasta ümber saab. Nõnna oo öeldud ja nõnna ka sünnib.»

«On öeldud.» Vieno oli laual läntsakil, siis ajas ennast sirgu. Ema ei soostunud vist uskuma, et ta oli loobunud. «Saksad on nii öelnud. See on ainult jutt, kas kuuled. Sina istud siin keset metsa ja teised istuvad Moskvas. Tavalisest töölisest olete te kõik ühtemoodi kaugel. Tööline ei jäksa praegast, kas kuuled. Ja distsipliinist põle õhkagi. Need räägivad kommunistlikust distsipliinist. Et seda peab ilmtingimata olema. Et iga otsus tuleb täide viia, olgu see kui pöörane tahes. Ma olin selleks valmis. Aga enam ei ole ja sa tead seda. Eks püüa seda distsipliini neisse peakoludesse tampida! Need ei nõua praegast muud midagi kui süüa ja päävarju ja mõned veel viina kah.»

«Aga tuleb teha, mis kästakse. Kõik maa ää võtta. Ja vabrikud. Jüstament kõik. Mis paganas sii teid noori mehi ää oo rikkund?»

Lambivalgus lõi värelema, kui Gröönrooska läks kapi juurde. Ta nõjatus sinna ja vaatas poega. Vieno pööras näo akna ja pleekinud poolkardinate poole. Oli juba peaaegu südaöö.

«Sellest ei tule lihtsalt midagi välja. Tullakse ja räägitakse jah. Aga see on nagu näitemäng. Peaaegu oodatakse, et kunas need politseinikud tulevad. Ja tulevad kah.»

«Sii ei pea paika. Sa võltsid. Küll sii õige tõde ka olemas oo. Ja õiglus. Peab olema.»

«Kui läheks magama?»

«Kui ma võtan ja löön sind!»

«Seda sa võid teha jah.»

«Kui Gröönroos ainult elaks,» hakkas ema hädaldama. Tal oli endast järsku hale. Aga tema pea oli varsti jälle püsti.

«Miks sa endale valetad,» ütles Vieno ja vaatas pimedusse. Ta tundis, et vähemalt jalad ja selg puhkasid siin istudes.

«Mõnita aga. Isa kusagil mullaaugus nigu loom. Saadanas, loomagi ei aeta millaski sedaviisi auku.»

«Tuleb sellega leppida, et kõik võtab aega. Areneb tasapisi edasi. Vaat nii. Uue veresauna jaoks ei jätku jõudu. Ja pole tahtmistki. Selle jaoks mitte. Vaat nii see on, ema. Ei saa sa ilmaski adra taga käijate nõukogude vabariiki näha.»

«Ole mureta. Mul oo aega oodata. Ma võin või sada aastat oodata.»

«Eks oota. Aga vast võime magades kah oodata.»

Vieno tõusis ja tõmbas särgi seljast. Ema silmitses teda üha kapi juurest. Vieno sikutas saapad jalast ja viis need pliidi äärde kuivama. Saapasäärad vajusid üks ühele, teine teisele poole lonti. Seejärel võttis ta ära püksid ja riputas need naela otsa. Oli nii vaikne, et riidedki kahisesid segavalt. Jäänud pesuväele, heitis Vieno pilgu emale. Näojooned teravdunud, tuiutas see enda ette vahtida. Vieno mäletas, missugune ta kord ammu oli olnud. Alati pehmeid kaisukäsi, kuigi ta tollalgi oli pidanud aina rühmama, pesu pesema, hoolitsema ja õmblema, nii palju kui vähegi jõudis. Ja abielu, isaga elamine polnud põrmugi säherdune, nagu see nüüd lesele näis. Lapski oli seda mõistnud. Siis hakkas ema järsku rääkima ühest kusagil kõrvalisel teel abitult koperdanud töölisest, keda ta oli mõne päeva eest näinud, kui ta ühte tallu läks, kus loomaveristamine käsil. Talle oli rõugulatt üle turja ühest käisest sisse, teisest välja torgatud. Ta oli olnud täiesti abitu, tiirutanud ringi, suutmata midagi ette võtta, sest kuubki oli kinni nööbitud. Gröönrooska oli kohe taibanud, et ühe lihunikunolgiga oli arveid õiendatud.

«Mis sa siis tegid?» küsis Vieno aluspükse ülal hoides.

«Ajasin nina püsti ja läksin mööda. Minupoolest koperdagu sääl viimse tunnini.»

«Ah nii,» ütles Vieno ja läks kambriuksele. Mis see küll oli, et talle üle künnise astudes alati Hilja meenus! Kambris mälestus kadus. «Mine nüüd tea, mis või kuidas,» lisas ta pimedusest. «Aga võib tulla aeg, kus enam üldse tööd ei saa, kui pole kaitseliidus. Ülemuseks ammugi mitte. Juba on niisukesi juttusid kuulda. Aga ega see vist ikka tõsi ei ole.»

«Ää mitte loodagi, et sa mu niisukeste juttudega ümber pöörad.» Ema kustutas lambi ja petrooliving ulatus kambrissegi.

Vieno läks käsikaudu voodisse.

«Põle tahtmistki,» ütles ta, lamades sirgelt, käed kukla all. «Vaatame, mis saab.»

«Sa oled paras pask,» ütles ema pimedusest. Ta hakkas nohisema, kuid jättis siis järele ja vajus pihta hõõrudes voodisse, kus ta üle kahekümne aasta oli räpase kingsepa kõrval maganud. Voodirõivais oli veel kuu kuult aina armsamaks muutuva mehe lõhna. «Vaatame,» matkis ta pilkavalt. Ta tõmbas teki üle pea ja jäi unetult lamama.

Järgmise päeva lõunatunnil käis lubjamurrus suust suhu kole kumu. Siis leidis see kohalikus lehes ja mujalgi kinnitust. See vaevas Vienot pikka aega. Tema oli vist üks viimastest, kes oli õhtul Kökki Fromi näinud ja temaga rääkinud. Igatahes oli see kino juures seltskonnast kunagi lahku löönud ja kella üheteistkümne ajal öösel purujoobnuna tselluloosivabrikusse tuigerdanud. Mingist kinnismõttest aetuna oli ta öövahetuses olevale Sutise-poisile vägisi viina hakanud pakkuma. Poiss oli puigelnud, keeldunud ja Kökki oli vihastanud. «Võta aga võta, täna öösel sa enam tööd ei tee. Ei sina ega keegi teine.» Aga kui poiss ikka ainult keeldus, hüppas Kökki ootamatult keedukatla juurde. Seal kuumas seebikivilahuses ja tärpentiniaurudes kees purustatud puit. Sutinen polnud esmalt midagi taibanud, oli ainult jõudnud korraks hüüda: «Ära!» kui Kökki keeras gaasiventiili lahti. Tulipalav leelis ja aur olid ta peaaegu silmapilgu jooksul lämmatanud ja põletanud. Ta oli karjunud, nii räägiti, möiranud ja siis täiesti söele põlenud. Sutise-poiss oli tormanud ventiili sulgema, kuid põrandal oli juba üle jala kuuma leelist. See oli asjatu ettevõtmine, poiss oli gaasist juba pooleldi meelemõistuseta. Ja muidu ka. Hea, et veel koos teiste meestega välja sai. Seal polnud enam midagi teha. Siis oli gaasi ülemiselegi korrusele tunginud ja mehed, ärevil, plahvatusehirmul summ, olid õuele kogunenud. Kuskilt oli siis üks meister leitud, kes kogu selle tehasepoole seiskas, nii et gaasiventiil saadi viimaks pärast südaööd sulgeda. Kökkist polnud rohkem järel kui peotäis musti luid.

Vieno mõtles, et ei räägi emale juhtunust üldse. Kuid see lasus nii tema hingel, et ema aimas midagi. Ja kuna ema mõtles alati, et kõik maailma asjad puudutavad vaid teda, Vienot, tuli tal ema rahustamiseks rääkida.

«Näed nüüd. Mitte mingit distsipliini. Või,» — ja Vieno vajus jälle mustadesse mõtetesse — «ma oleksin pidand tol õhtul kuidagi teisiti talitama. Poleks tohtind ainult noomida. Teab mis kõik seda meest vaevas. Ja mina jätsin need müürsepasellid ka veel tema hooleks. Või mitte just päris nii. Aga kuidagi ma tema koormasse nagu kive panin küll.»

«Aga kui kõik vabrikud töörahva käes oleks, siis niisukesi asje ei juhtukski,» ütles ema, ikka oma usus kindel.

«Õnnetusi või?» küsis Vieno. «Ei tea. Aeti seda keeluseadust taga. Ja kui see saadi, hakkas töörahvas kaks korda hullemini jooma. Seamoodi joovad, paremat ei oska öelda. Ja mispärast? Mis see aitab?»

«Seda jah,» oli ema valmis möönma vägijookide äraneetud

osa maailma käekäigus. «Kui neil oo nii vilets elu. Kui ei oo lootuseraasugi. Inimesel oo lootust vaja.»

«Tõsi,» nõustus Vieno. «Aga neil pole visadust ega kannatustki.»

«Ah et põle. Sa ei saa nüid töölisest änam mitte mõhku ka aru,» ütles ema ja vaatas poega, kellest ta oli nii palju oodanud ja keda ta veelgi püüdis õma lõa otsas pidada. «Ma olin hull, et su sinna ühingusse sokutasin. Sii oo päris vale ühing.»

«Jäta nüüd,» vastas Vieno. «Vast lepime kokku, et ei räägi enam nendest asjadest. Kui sellest ainult vastastikune hurjutamine tuleb. Ega meist kumbki kõike tea.»

«Ei. Minu suud sa juba kinni ei topi. Gröönroosi pärast ma . . .»

Vieno läks välja. Lumi oli viimseni sulanud, kuhu ka vaatasid, oli pori. Ta läks õuepealsesse hoonesse, endisse seapahta. Ema korjatud ja kuivatatud samblal läbitungimatus pimeduses lebas ja muigutas kuivi mokki vagur lammas. Vaikne muigutus, ei ühtki teist häält. Temal on vähemalt kerge, mõtles Vieno ja tundis, kui rumal ta oli, et kõike südamesse võttis. Ei tarvitsenud mõelda, mis õige, mis väär. See siin lihtsalt sõi ja laskis siis suul käia. Seesmiselt kergem oleks olnud temalgi, inimesel, kui ta oleks peavaevamise lõpetanud või äärmuslane olnud. Kergem oli kõigil, kelle usk oli tuline ja vankumatu. Aga kui see kord läinud oli, ei tulnud see enam tagasi.

Samblal oli turba lõhn. Vieno läks minema, kui seda hoomas ja rabas veedetud suvi ühes kõige juurdekuuluvaga meelde tuli. Üksainus lühike suvi oli seda olnud. Aga kui oli räbal olemine, meenus kõike.

19

«Kas sii oo nõnna või kujutan ma paljalt ette, et Salmest-tüdruk tuleb jüst kõige kõvema pakasega kodust välja?»

Gröönrooska kraamis ühelt lauaotsalt nõud ära, pühkis purud käsivarrega põrandale ja tegi ruumi. Salme pani sinna riidepaki ja paberkoti suure magushapu leivaga. Ta hakkas jämedaid ümaraid palitunööpe avama.

«Sina ikke oma toomistega. Ja kohe ahjust võet.» Gröönrooska nuusutas leiba. «Vissist oo ristiköömentega?»

«Tuleb niisuke tuju, et peab minema. Ja pakane meeldib mulle küll. Teeb inimese seest ja väljast puhtaks.»

«Kus sa oledki nii kaua olnd? Aga oota nüid, ma teen kohe tule pliita alla. Hakkame aga jälle kohvi jooma. Ma ikke vähe tean ka. Jumala eest, sa oled juba rongigagi sõitmas käind.»

«Nojah,» ütles Salme, riputas palitu naela ja kohendas kleiti. «Kõigepealt päris suve alguses, ja siis sügisel ma olin sääl Saarijärvel. Anja on nüid sedasi,» ütles ta kähku, et Tilta nende sõitude kohta rohkem ei päriks.

«Kas oo? Sii käis tal kähku küll. Kas sul selle teise paki sees oo riie või mis?»

Salme tegi nööri lahti. Tal oli õnnestunud ühelt Mari tuttavalt õige õhukest puuvillast riiet osta, niisugust poest ei saanudki. Ja tema enda nägemine oli nii nõrgaks jäänud, et kuigi ta tahtnuks, poleks ta julgenud ise neid väikesi särke õmblema hakata.

«Sa issand, kui peenike!» vaimustus Gröönrooska. «Neid peab küll peris käsitsi õmblema. Kas sa ikke mäletad, Salme, et neid esimesi särkisi tuleb käsitsi õmmelda? Küll oo hää, et sa tulid, mu nina oogi vähe norgus olnd.»

«Ah sul ka,» ütles Salme ja silmitses tuba. See oli üsna segamini, nagu poleks palju kodus oldudki, ainult mindud ja tuldud. «Kas leinad ikka veel?»

«Ei,» ütles Gröönrooska karmilt. «Mul oo mure. Nüid Vieno pärast. Niikaua kui kas või üks mees majas oo, põle murest puudu. Aga sulle ei tasu sellest rääkida, niisukesest asjast sa ei saa aru. Ja põle sul vajagi.» Ta sähmas kaltsuga üle pingi, et Salme võiks istet võtta. «Ega siin miskit pääle tolmu olndki. Seda siin ringi lendab, aga eks sii ole kah midagi. Jah, Vienost põle mul lusti mitte poolt sõna kah rääki. Ma olen ta üles kasvatand ja sääl sii nüid oo. Aga istu nüid ja lao aga lagedale, kudas su käsi oo käind. Ma mõelsin juba, et sa oled järve või teab kuhu läind, et sind näha ega kuulda põlnd.»

«Ega seal palju ei puudund ka. Ja sa kindlasti tead seda.»

«Tean, mis ma tean. Aga et sa nüid ühe mehe pärast järve oleks läind. Sul ju oma maja ja elu ja puha. Siis oleks ju kõik järved nii täis, et mõni peaks tokk käes mööda randasi käima ja laipasi tõukima, et need kaldale ei ujuks. Sa mõtle, mis saaks, kui kõik naisterahvad järve läheks, nigu ainult pähe torkab. Kus sa seda, aga mõne rongisõidu võib endale ikke lubada.»

«Mul oli Oskari pärast nii häbi,» ütles Salme ja mõtles, et saagu siis seegi räägitud. «Siinkandis põle ju niisukest kommet. Kui nüid mõni ka lööb korra üleaisa, aga seda põle küll olnd, et keegi aastate viisi lipakat kõrval peab. Ei mina tea, kudas mujal on, aga siin küll sedasi põle. Noh, mõni peremees teeb vahel tüdrukule lapse. Need maksetakse kinni ja lool lõpp. Mul oli nii hirmus häbi. Et aastate viisi. Ja ma ei teand midagist. Ja niisuke naine.»

«Sii sii oo jah, et aastate viisi. Gröönroos küll nii ei teind. Sel oli ju alailma mõni, aga naasama korraks. Ja sii Hänninen tahtis ju nii suureline olla. Põle nende suureliste käsi millaski hästi käind. Sii nina püstiajamine läks kõige täiega vett vedama. Aga ega sii ole su asi. Aga ma saan aru küll. Juba laste eeski oo häbi. Aga ega sii ole nende asi kah.»

«Nõnna ma siis mõelsingi. Aga pää hakkas kudagi segi minema, kui Anjat ka samal ajal vägisi mehele pandi. Olgu küll, et võisin sellest valesti aru saada. Praegast ta paistab väga rahul olevat. Või mine tea. Ta pole vist kunagi peris rahul. Kord nii, kord naa, nigu tuulelipp.»

«Aga mispärast sa sinna Hännise kodu läksid? Kui sa üldse läksid. Vast sii oo niisama jutt?»

«Ma olin nii kuri. Ma mõelsin, et nüid ma lähen ja ütlen ta emale, misuke mees see Oskari päris on. Kui ema on poja pääle kõik see aeg nii uhke olnd. Oskari nii ja Oskari naa. Ja kui me juba abielus olime, siis muud ei kuulndki, kui et

vaene Oskari. Noh, ega me sääl tihti käindki. Aga tuju rikkus ära küll, et Oskari oleks nagu sisse kukkund, et ta mu ära võttis. Vahel hakkasid seda või isegi uskuma. Ja kes teab, mis kärbseid ema pojale veel nelja silma all pähe võis ajada.»

«Muidugist! Nii et sa mõelsid, et nüid sa jüst akuraat ütled, kui peenike poiss sii Oskari õige oo.» Gröönrooska näis õige elev. Ta otsis kapist puhta põllegi ette ja kammis pead, keeras oma rotisaba uuesti sõlme ja viskas mahatulnud juuksed pliidi alla. «Ja kudas siis läks?»

«Mis sääl ikke minna oli.» See tegi Salmele veel praegugi meelehärmi, kuid ta rääkis siiski, kuidas ägedus oli pikal teel pisut järele andnud. Tukastus oli hirmsasti peale kippunud ja kohvineelud olid käinud ja puha. Aga jaamast küüdimehe leidnud ja vineerkohvri vankrisse saanud, oli talle jälle elu sisse tulnud. Teine maastik mõjub alati sedavõrd. Ja selle üpris armetu kojamehekorteri trepi ees vankrilt maha roninud, oli ta oma riideid kohendanud, ja kohver näpu otsas, kekutades sisse läinud ja mõelnud, et nüüd. Köök oli olnud tühi, aga kambris oli Sofi, see Oskari õde, vanainimest parajasti söötnud. See oli istunud milleski, mis sarnanes ratastooliga, ja ümber selle olid igasugused värgid veeklaasi ja lillevaasi ja raamatu jaoks. Sofi oli söötnud ja pobisenud. Tal olid õige räpased meestepüksid jalas olnud, sest ta oli kindlasti põllult sõnnikut laotamast või midagi niisugust tegemast tulnud. Kuid emal oli olnud suur lumivalge servjett rinnal ja juuksed üles kammitud, olgugi et ta oli nii halvatud, ainult vasak käsi liikus pisut. Sofi oli tema poole vaadanud, aga kui ema suu avas, oli ta edasi söötnud — mis seal nüüd parajasti oli olnud —, siis klaasist jootnud, lõuga pühkinud, kiitnud ja toputanud ja siis pissile tõstnud ja jälle paitanud ja toputanud, ja alles siis oli Salme võinud lagedale tulla.

«Noh? Noh? Ja siis?» Gröönrooska istus Salme vastas, vähesed kulmukarvad nii kõrgele kergitatud, et laud olid püstipidi kurdus. «Lase aga kuulda.»

«Noh, ma seisin sääl ja vanainime pööras aeglaselt silmi. Ptüi, need olid täpipäält Oskari silmad. Ja valged läksid kollaseks täpipäält nigu Oskaril, kui ta vihaseks saab. Ja suu kiskus sedasama moodi krimpsu. Ma ei saand sõna suust. Mul oli peaaegu hirm. Vaasis olid miskid oksad. Mõelsin ainult, et ju ma oleks vist ka pidand lillesi tooma. Ta nigu veelgi valitses mu üle. Ma olin jälle päris rumal ja saamatu plika. Jah, ma seisin sääl täpipäält nii rumalana, nigu ta mulle alati mõista oli and. Ja Sofi käis muudkui ringi ja pobises. Ta oli

nigu mees, ta on niisukeseks läind, sest ta peab kojamehekorteli eest ja ema elatamiseks tööd tegema. Ma arvan, et Oskari põle teda ilmaski millegagi aitand.»

«Noh, noh? Ja siis?» See oli ometi midagi muud kui lakkamatu Vienoga jagelemine.

«Siis ta pööras pää Sofi poole ja küsis, et kelle naine see on. Kelle naine see on? Sedamoodi teeseldes, nagu ta alati on rääkind. Mõtle nüid, aastaid halvatud, aga ikke ühtemoodi kurjust täis. Ta on mu käest ometi lapselapsigi saand. Aga põle ta neist kunagi hoolind. Need ju minu lapsed. Ja mina olin... Kindlasti ta tundis mind. Aga küsib ainult: kelle naine see on.»

«Kelle naine see on?» matkis Gröönrooska ja hakkas siis naerma, nii et kõht vappus. «Sa sinder, misukesi inimesi ikke maailmas oo.»

«Jah. Ja Sofi kohe seletama, et see on ju Salme. Tuli pika maa tagant emale käima. Ja vana muudkui teeskleb, et ei tunne, põle kuulndki, ja Sofi seletab ja seletab. Siis torkas vist vanal pähe, et sel ei tulegi lõppu, sirutas vasaku käe välja ja näitas kapi pääle. Sääl oli niisuke suhkrutoos ja ta ütles: «Ole hää ja anna talle.» Siis võttis ta puldi päält sellesama käega raamatu, käskis Sofil see lahti teha ja hakkas lugema. Või tegi, nagu loeks.»

«Issand hoidku! Mis sina tegid?»

«Mis mul teha oli? Istusin õhtapoolik otsa üksi köögis, sest Sofi pidi jälle kuhugi tööle minema. Istusin vineerkartongi kõrval ja sääl sees olid kõik mu riided. Ei saand mitte tassi kohvigi. Ja sääl ma siis välja mõelsin, et lähen sinna Savonlinna, sest see oli lähedal. Niipalju must oli, et läksin koolimajja ja nemad muretsesid mulle siis küüdimehe ja vankri. Ja ma läksin jaama ja ootasin sääl, kuni rong tuli. Niisuke see reis oli. Savonlinnas, kui ma nigu pulk mudavannis pikutasin, ma mõelsin, et võtan Oskari emast nitti. Ei hooli enam millestki. Mingu ilmaelu kudas tahes. Elan, nigu põleks teisi olemaski.»

«Ei sa oska,» arvas Gröönrooska.

«Ega vist oska jah, aga siis hakkas sellest mõttest ikke kergem. Ma mõelsin, et lööge aga litsi ja hoorake palju tahate, mina pikutan siin ja hoolitsen enda eest.»

«Aga see Sofi, kas sa temaga rääkisid Hännisest?»

«Mis sest kasu oleks olnd. Sel on suu piiblilauseid täis. See on hää inime küll, ta on nii käpa alla pandud, et ei mõistagi enam teisiti olla. Ma arvan, ta on nii hää ja sõnakuulelik, et sel päeval, kui tema ema sureb, tuleb tal endal ka minek. Kui

see sõnakuulelikkus ikke ehtne on. Ja kui see vana küürats üldse ää surebki.»

«Ei need sure,» arvas Gröönrooska. Ja nad puhkesid korraga naerma nagu kaks nurjatut marakratti. Nad naersid sedagi, et Sofi tolle suhkrutoosi Hännisele läkitas. Ja et mäherdust nägu see mees küll võis olla, kui seisis, suhkrutoos käes, ja imestas.

«Kas sii oo niisuke karika moodi või?» küsis Gröönrooska ja pühkis põllenurgaga naerupisaraid.

«Tule vaatama,» ütles Salme. «Tule millaski.»

«Mis Hänninen siis ütleb?»

«Vast ütleb ainult, et kelle naine see on?» Ja nad naersid jälle, kuni pliidi all vaikseks jäi, sest puud olid lõpuni põlenud. Ja Gröönrooska pidi minema neid kuurist juurde tooma. Nii võis see kohvikeetmine teab kui kaua kesta.

«Ei, nüid peame selle lolluste rääkimise küll järgi jätma,» ütles Tilta sisse tulles ja endaga tervet uksetäit pakaseauru kaasa tuues. «Aga lõbus jutt oli sii küll. Me peame niisukese kontrahi tegema, et sureme ühelisti ää. Ei mina tea, et ma kellegagi pääle sinu veel niimoodu nutta või naeru lõkerdada saaks. Ja sii oo nõnna, et las kulub küllalt aega, ja iga asi ajab juba naeru pääle. Suremised ja niisukesed asjad, mis kättemaksmist tahavad, muidugist ei aja. Aga need annavad jälle jõudu. Aga peame nüid väheke plaani, kudas nende särkidega saab. Kas teen pudipõllesi ka? Ja päris pitsidega?»

«Jah, jah,» ütles Salme. «Küll sa ise tead.»

Kui tuli jälle kohvikannu all leegitses, läks Gröönrooska kapi juurde, tõmbas sahtli välja, otsis sealt väikese karbi ja tuli seda käes hoides Salme kõrvale. Ta puistas lauale kollakaid luust heegelnõelu ja nööbipulga.

«Ja lõnganööbid, need ei tee haiget. Ma pean vissist riideservast heegeldamislõnga arutama. Oijah, kui millaski veel tee-em-seed saaks!»

«Aga mul on ju,» ütles Salme. «Kudas ma ää unustasin!» Ja ta läks mantlitasku põhjast kera koukima. «Võta!».

«No mis nüid viga. Nüid võib särkide pärast mureta olla. Mulle meeldibki pisikesi riideid teha. Siis oled isegi peaaegu nigu pruutis tüdruk. Kas su tervis oo nüid parem? Pärast seda reisu?»

Salme ütles, et on, ja siis oli veel seegi hea külg, et tal polnud nüüd niisugust tuld taga nagu enne. Ta ei kandnud enam hoolt, et Hännise tulekul alati kodus olla. Kui oli, siis oli, muidu jäi Mari mureks teda passida. Õigupoolest oli kõik vägagi hästi, mõni okas ainult juhtus vahel veel torkama.

Aga see oli nii väike ja kerge kriimustus, et sellest ei teinud väljagi. Tilta viis riided ja DMC-kera ja heegeldusvahendid kapi peale, seejärel jõid nad kohvi ja rahunesid. Tiltagi suu ei käinud ühtsoodu, sest polnud kiiret.

«Mul pitsitab vahel siit käsivarrest, siit ülevalt, päris küünarnukini välja,» ütles ta. «Vaat siit.»

«Võib-olla see on süda,» ütles Salme.

«Egas süda sääl põle. Ja tohtre manu ma ei lähe. Vahel tuleb sii hoog ööse ka pääle. Põle sii muust millestki kui murest.»

Salme vaatas teda tõsiselt. Talle ei meeldinud, et Tilta oli haiglane. Ja kõhn, ikka ühtemoodi kõhn.

«Ju teil nüüd söögiga ikke lahedam on,» ütles ta.

«Saame hädapärast hakkama. Ja päss oo ka kasvamas. Aga kasvagu no veel. Niisuke villapäss ta oo. Mitte ei taha rammu minna, põle niisukest hääd sorti. Aga villa annab hästi. Ma olen juba kedrandki ja sukkasi kudund. Vaata!»

Ta pöördus pingil ja tõmbas seeliku üles. Tal olid jalas paksud lambavillavalged sukad, nendega ei hakanud külm, olgu põrand pealegi hõre.

«Ei paista komusi ega soonesi välja. Oogi hää, et juba nendes aastates oled, kus änam põle vaja siidisukkasi jalga panna. Ei tule pähegi.»

Ja kuna Salmest nüüd niisugune reisija oli saanud, küsis Tilta, kuidas seal Saarijärvel oli olnud. Salme rääkis koolist ja tubadest ülakorrusel ja et päike oli kööki õhtupoolikuti kenasti sisse paistnud. Neil oli seal sihuke kangesti saamatu teenijatüdruk ja Anjast polnud selle õiget juhatajat. Lapsi oli olnud kuulmata palju, sest nüüd oli ju koolikohustus. Toiduga olid neil lood paremad, sest lapsed tulid taludest või popsiperedest, vabrikuid ja juurteta rahvast seal polnud. Riietega oli asi küll räbal. Parajasti kui Salme seal oli, tehti mingi jalatsite ülevaatus. Lapsed pandi pinkidesse külitsi istuma, jalad põrandal, nii et kingad jäid nähtavale. Olnud kõikvõimalikke viisutallukaid. Lauri märkinud nimesid üles ja Anja otsustanud, missuguses suuruses jalavarjusid tuleb muretseda. Vald lubanud need kinni maksta. Salme rääkis siis sellestki, kuidas Anja oli õhtu otsa nutnud, sest see viletsus oli talle nii südamesse läinud. Või mine tea, vahest oli põhjus hoopis alanud raseduses.

«Niisukeses seisukorras ei tohi palju tönnida,» meenutas Tilta.

«Ma ütlesin seda Anjale. Aga tema muudkui töinas, et vaene laps niisukesse hirmsasse maailma. Lauri on küll väga

kannatlik. Vaata et veel ülearugi. Aga siis tal tuleb nagu nukrus pääle ja ta läheb välja. Jah,» — Salme mõtles, et räägib lapsepõlvesõbrale sellestki — «mu arust õiendab ta nende kaitseliiduasjadega liiga palju. See ei saa kuidagimoodi nii hädatarviline olla. Või kui ta nigu põgeneb millegi eest?»

«Ega Anja ometi lottaks põle hakkand?» küsis Tilta. Salme kaalus, mida vastata. Anja oli, kuid ei paistnud seda kuigi tõsiselt võtvat. Ju see oli juba sinnapaika jäetud.

«See ei tee muud kui laulab,» ütles ta siis. «Mis niisukesel plikanääpsul ikke teha on.»

«Eks tal olnd juba pisikesest päästki ilus lauluhääl.»

«Seminaris ta alles õieti laulma hakkas. Ainult et need laulud... Laulab teine niisukesi haledaid tirulirusi.»

«Eks sa ise niisamate, kui säält rahvakoolist tulid. Ma mõelsin, et sii jüst peenikese elu juurde käibki.»

«Ei ma nüid niisukesi. Ja need läksid kähku meelest ka.»

«Nigu Hännisele mehele jõudsid minna. Küll sii maailm tümitab veel Anjat ka. Ega talle keski seda soovi, aga tümitab soovimatagi. Misukesi laulusi ta siis laulab?»

«No niisukesi.» Salme püüdis laulda:

«Eerik unelmate printsiks on,
peas kuuvalgusest tal habras kroon.

Ja teisi sellemoelisi. Valgetest sõrmedest ja seedrikanneldest. See Eerik, see oli kuningas. Või prints. Ma ei tea, mida see Anja õige ette kujutab. Et kes see ta prints on.»

«Sii oo ju lihtsalt laul. Ja mis uhke laul veel. Kunas sii laps peaks sündima?»

«Aprillis juba. Või mai alguses. Anja kirjutab säält pea iga nädal. Küllap tal pole miskit teha, nad pidid tema asemele ju nooremate klasside pääle asetäitja võtma. Sinna ta kooliskäimine läks. Ja siis ta pärib kõiksugu väikeste asjade järele, nigu oleks ta hing ikke veel siin kinni. Ta peaks juba mõistma hakkama, et tal on nüid oma kodu ja vastutus.»

«Küll ta õpib, kui laps käes. Ega sa Anjaga nüid ometi kärsimatu põle?»

«Ei, aga kudas tast niisuke on kasvand? Teda sai vist alati rohkem hellitatud kui Inkerit. Anja on Oskarile ikke kõik olnd. Jah, olgu kudas on, aga lastest on see mees alati hoolind. Eks see loe ka midagist. Ja Inkeri jälle.» Salme leidis järsku, et hõlpsam on Inkerist kui Anjast rääkida. «See on suitsetama hakand!»

«Ää räägi! Aga vast valutavad tal hambad. Meie emal oli

piip alailma suunurgas ja lärtsas aga va viha mahorkasülge ümberringi nigu mõni mees. Aga tal olid igemed haiged. Ta sureski, piip suus. Kukkus ükskord lävekivi päält maha ja valmis.»

Siis hakkasidki nad vanadest aegadest ja asjadest rääkima ja rääkisid nii kaua, et Vieno jõudis koju ja Salmel tuli paratamatult minema hakata. Palitunööpe kinni pannes silmitses ta seda meest tähelepanelikult. Sel ei paistnud mingit viga küljes olevat. Oli säärane nagu iga teinegi, kes raskelt töölt tuleb. Ta oli juba väiksest peast sama nägu olnud. Ta oli emasse läinud, kuid näis kuidagi väga rahulik. Salme oli nii mõnegi Anja kirja peale pahaseks saanud, kui ta Vieno käekäigu järele päris. Kord oli ta saatnud tervisigi ja palunud öelda, et ta polnud kunagi midagi paha mõelnud, sootuks vastupidi. Niisuguseid tervitusi ei hakanud ta küll edasi kandma. Naisterahvas teise naise tervitusi võõrale mehele, olgu peale, et see oli teisest põlvest nõbu ja et nad olid lastena seltsis mänginud. Natuke vahest veel hiljemgi.

20

Inkeri lamas ärkvel ja ootas. Elu oli talve jooksul sääraseks muutunud. Peaaegu igal ööl tuututas all bensiinipumba juures lühidalt ja käskivalt autopasun. Matti ärkas selle peale kohe, hakkas käsikaudu riideid selga ajama ja oli enne läinud, kui Inkeri end magamast sirgu ajada ning ohata jõudis. Kuid kord ärganud, ei saanud ta Matti tagasitulekuni enam und.

Kummaline, mõtles Inkeri. Autod olid nagu ööloomad, päevāl nägi neid harva. Suurel teel muidugi, aga mitte siin töökoja juures.

Vahel oli autosid palju ja võttis kaua aega, kuni need kõik oma bensiini või õli kätte said. Kui mõni pisirike parandamist vajas, võis minna hommikuni. Inkeri tõusis siis ja läks aknale vaatama. Igal pool mujal magati, ainult siin askeldati, nagu olnuks midagi lahti. Ta nägi suuri musti autosid ja võõraste meeste kogusid, kes vaatasid, kuidas silmapiirilt hakkas lähenema päev. Vahel välgatas lamp, kui Matti või tihti ka tema abiline, kusagilt kohale tiritud, voodist välja kistud Heikkinen mootori kallal jändasid, mehed ringis ümber. Aegajalt lõõmatas sigaretti süütav tikk. Keegi jooksis kähku töökotta ja sealt tagasi.

Inkeri tõusis nüüdki, pani tule põlema ja läks tagasi voodisse istuma. Vedrud vajusid all, nendestki oli esimestel öödel palju rõõmu olnud. Ta oli väsinud, kuid eks ta võinud ju soovi korral päevalgi magada. Mattit niikuinii suurt ei näinud. See õpetas sõitu, käis nimismehe juures, muretses autojuhilubasid, kihutas ümbruskonnas ringi ja sõitis siis ootamatult Helsingi, nagu poleks see reis ega midagi. Ja muidugi polnudki.

Et aeg kiiremini kuluks, võttis ta öökapilt ümbriku ja puistas fotod tekile. Õhtul olid nad neid seltsis vaadanud ja Matti oli naernud. Inkeri võttis kollaseks tõmbunud pildi kätte ja muigas pooluniselt. Matti oli põlvili põrandal, vasakus käes kepp, parem kolmnurka koonuse peale seadmas. Ta oli seal

viieaastane. Suu paokil, kulmud juba tihedad ja tugevad nagu praegugi. Nina näis joonistatuna, oli lapse ninaks pisut terav. Terav oli see nüüdki, eriti magamise ajal, kui see vagusi püsis. Poisil oli tolleaegne valge madruseülikond, tumedal krael ja kätistel sätendavad paelad, ja käisel ankrukujutis. Püksid ulatusid põlvini, tumedate sukkadeni. Tal olid mingid nahksed põlvekaitsed, missuguseid Inkeri polnud iial näinud. See oli peen, ateljees võetud pilt. Ja siis tuli teine, niisama hoolikalt kavandatud ja samuti koltunud. Pikas, slepiga tänavakostüümis sajandivahetuse-aegne naine, ülakeha veidralt jäigaks nööritud, nööpis põlvitades poisi vesti. Poiss seisis seljaga tema poole. Võis oletada, et vest oli värviline ja luunööpidega. Naisel oli kõrge kuhiksoeng. Toolil lebas lai jaanalinnusulgedega ehitud kübar. Seeliku alt oli ettekavatsetult paistma jäetud spiraalkontsaga king ja õige pisut lillelist, tikitud sukka.

Inkeri vaatas kaua pilti ja laskis sel siis langeda. Õues liikusid autod, kuid meeste hääli polnud kuulda. Õistel asjaajamistel oli neil juttu napilt. Inkeri mõtiskles veidi aega, kuidas neid autosid ikka ühteaegu hulganisti kokku kogunes. Ent siis vaatas ta vaid pilte ja ootas.

Matti isast polnud ühtki pilti. Ta oli olnud laeval tüürimeheks, jäänud Vahemerel kurgutõppe ja surnud kusagil Hollandi linnas. Matti ei mäletanud teda isegi eales näinud olevat.

Kuid Mattist oli veel pilte. Sõdursirgelt supelrannas seismas, trikoo seljas ja käed vastu reisi. Kuid irve näol oli juba oma ja tema tagant riietuskabiini seina äärest vaatas ema, samuti põlvini ulatuva supelkostüümi väel, aga ka kenasti poolde·säärde seotud nööridega rannakingad jalas ja ujumismüts sügavalt peas. Tema käsivarred olid üsna ümarad, kuid nägu pisut otsajäänud, mitte enam niisugune, nagu tal oli rahulolevalt poja vesti nööpides.

Seejärel kadus ka ema piltidelt ja elust. Suri tiisikusse, nagu Matti oli juba ammu rääkinud. Möödaminnes, nagu tal oli kombeks oma lapsepõlvest kõnelda. Kuid teisi pilte oli. Juba vähemalt viieteistkümneaastane koolivormis Matti lõdvalt, poollamaskil külitamas suurel kivirüngal. Selle jalamil seisis vanahärra, silinder peas ja monoklipael revääril rippumas. Tagant võis Matti oma käega tollal veel ilukirjatähtedega kirjutatult lugeda: Onu, 1906. Ja oli palju pilte, kus Mattit polnudki, olid ainult vanahärrad lauas karahvini ümber või laulukooris või lihtsalt mõne maja seina ääres, esimesed kükakil, tagumised seismas ja kolmas rida vist pin-

gil püsti. Kõikidel fotodel oli onu pea kohal kaldrist. Seejärel tuli juba tuttav Matti, kõrge, lõuani ulatuv krae kaelas, kedrid jalas ja suu pildi tarbeks tõsine.

«See oli tol aastal, kui ma mõtlesin, et isa veri peab kuidagi vedama. Kavatsesin samuti merele minna,» oli Matti öelnud. «Aga ei läinud?» oli Inkeri küsinud, et mees rohkem kõneleks. «Ei tulnud sest miskit. Ju ma vist ikka õieti ei tahtnud. See oli lihtsalt niisama. Aga ringi rändama hakkasin ometi, nagu sa hästi tead.» Inkeri oli noogutanud. «Mis onu selle kohta ütles? Kas ta poleks sind rohkem koolitada tahtnud?» — «Vist oleks. Aga mis tal ikka öelda sai olla? Tal olid need omad kohtuasjad ja puha. Sõitis isegi mööda maakonda ringi.» Nad olid alati hästi läbi saanud. Miks ta oleks pidanud ainumat õepoega kantseldama. Ja millekski, jätkas Matti juba mõttes, ta oli oma kohuse täitnud, mitmekordselt.

Inkeri korjas pildid tagasi ümbrikku, käis tuld kustutamas ja läks aknale. Kui silmad harjusid, nägi ta, et kapott oli ikka üleval, kuid askeldamine lõpetatud. Paistis, et mehed ajasid lihtsalt juttu. Siis lõi keegi kapoti paugatades kinni. Tassiti kanistreid, töökoja uksest langevas valguses välgatas metall ja mehed liikusid riburada nagu köis. Neil on pikk teekond ees, sest nad võtsid nii palju bensiini, mõtles Inkeri. See tähendas raha. Keegi kaapas lund pihku ja pistis suhu. Siis hakkas esimene auto ebakindlalt õõtsatades liikuma. Lõdvad ketid tagarattail laksusid ja vilisesid. Talle järgnes teine ja kohe ka kolmas. Matti käis töökoja juures ust lukustamas. Naastes tõstis ta neljanda ja viimase auto juhile tervituseks kätt. Siis tuli ta rinnakust üles.

«Sa võiksid magada,» ütles Matti Inkerile ja hakkas peaaegu pimedas toas lahti riietuma. «Või ei tohiks siin vähemalt tuld üles võtta. Inimesed panevad imeks.» Tuppa levis vänget bensiini- ja määrdehaisu. «See maja on ju nii kõrgel, et siit näeb üle terve küla. Töökoja juurest ei paista kuhugi.»

«Aeg läks pikaks,» ütles Inkeri.

Matti istus veidikeseks voodiservale, selg Inkeri poole, ja kratsis mõlema käega pead. Ta liigutas varbaid, viskus siis selili ja tõmbas teki peale.

«Minagi olen täiesti virge,» ütles ta hetke pärast. «Värske õhk vist tegi. Ära nüüd,» lisas ta, kui Inkeri soe käsi tema põsele libises.

«Mida te seal nii kaua rääkisite?» küsis Inkeri ja tõmbas käe ära.

«Niisama üht ja teist. Oli vaja ventiilivarrast viilida. Sellest ei tulnud midagi välja, külm tahtis ainult näppe ära

võtta. Pidime päris uue ventiili panema. Sa ei taipa sellest niikuinii mõhkugi.»

«Aga millest te rääkisite?»

Matti oli vait ja lamas lahtisi silmi. Siis pidas ta paremaks vastata.

«Kutsusid kaasa. Püüdsid pehmeks rääkida. Oleksin pidanud nende ees sõitma, vaatama, kas tee on puhas. Aga ma ei läinud. Ükskõik mis nad ka maksta lubasid. Müün bensiini, parandan, millest jõud üle käib, ja teatan, kui midagi on. Aga see on ka kõik. Vaat sedamoodi. Vaat sedamoodi. Küllap sa pead teadma. Aga kui keegi küsib, siis sa pole kuulnudki. Noh, töökojas riiulite taga on neegripoisse. Neegripoisse jah. Musti kanistreid. Järgmisel ööl viiakse nad minema. Ja tuuakse võib-olla uued.»

«Ja seal on piiritus?» hüppas Inkeri istuli.

«Noh, on.» Matti oli tülpinud. «Aga sina ei tea midagi. Mõtlesin ainult, et kui juhuslikult sinna lähed ja näed.»

«Kas Heikkinen teab?»

«Ei tea. Mitte keegi ei tea. Ainult sina ja mina ja need mehed.»

«Kas need on nende meeste omad?»

«Nende jah. Kuule, ära tühja pelga, ega ma nendega mesti ei löö. See ei tähenda midagi, et teinekord pisut raha laenan või bensiini võlgu annan. Nad maksavad korralikult, protsentidega tagasi.» Ta hakkas naerma. «Uus karskuspolitseinik läks siit tõukekelguga mööda. Tõukekelguga! Ja siin seisis igat marki autosid. Üks kaugelt Sipoost pärit võimas «Prothoski». Ja autodes oli sadu liitreid. Ja tema laseb tõukekelguga rahumeeli mäest alla, ajab mingisugust taadiköbi taga, kel kõige rohkem poolik taskus. Nii see on, kehtestatakse seadusi ega püütagi tõsiselt nende täitmist jälgida. Ja see keeld, see just ärritabki inimesed nii üles, et seaduserikkumisest saab peaaegu kohustus. Eks arva ära, mida ma teeksin, kui mul ei lubataks naisega magada?»

Inkeri naeris. «Aga kuidagi koledad mehed on nad küll. Ajavad hirmu peale. Mis mehed nad on?»

«Ei mina teä. Sest asjast ei tea ülepea veel midagi. Kõige vähem seda, mis sest välja tuleb. Ju nad ühed uljaspead on. Kasutavad parajat juhust. Niikaua kui võimalik. Sellel võib korrapealt lõpp olla.»

«Ja autosid katsud sa ka neile sahkerdajatele müüa?» küsis Inkeri.

«Pole veel sinnamaale jõudnud. Mu autokaubad pole esialgu kõneväärt.»

«Kas oleks siiski parem olnud, kui oleksid lihtsalt proovireisijaks jäänud?»

«Mida sa ka välja ei mõtle,» ütles Matti tüdinult. «Sahkerdajatele. Et sa ka kõiki sõnu tead. Ja loomulikult müün ma autosid kellele tahes. Ja just sina soovisid mind siia. Pidime siia elama jääma. Pidime lapse saama. Oli ju nii? Nüüd aga passid ainult peale, et seda ei juhtuks. Sel lapsel ei puuduks kõige vähematki, kas kuuled?»

Inkeri vaatas heledamaks muutuvat seina. Seal peegeldas venelaste peegel aknaruudustikku. Lapsest oli ta ju kõnelnud küll. Aga nüüd ta lihtsalt ei tahtnud. Ta tahtis olla vaba ja moodne. Vahel mõtles ta sedagi, et võiks jälle apteeki tööle minna. Või kuhu tahes. Ta oleks siis Mattiga võrdväärsem. Kuid temasse oli sugenenud egoistlikku väsimust. Ta magas poole päevani ja hellitas siis iseennast, poleeris seemisnahaga küüsi ja käis õmbleja juures. Tema seelikud läksid kogu aeg lühemaks.

«Ma pean kohe, kui Heikkinen tuleb, Helsingisse sõitma,» ütles Matti viimaks ometi unise häälega.

«Jälle?»

Mehe hingetõmbed olid juba harvad.

«Kui julgeks nüüd niisuguse omnibuss-automobiili ära tellida, võtaksin ja õpetaksin sohvri välja. Hakkaks siit jaama ja tagasi sõitma. Või ka Tammisaare vahet. Eks näe. Kuidas teed on. Lumelagunemise aegu jäävad sõidud igatahes katki.» Siis luges ta üles, mis kõik tal juba olemas oli. Veoautogi oli tema nimel, sest Hännisel polnudki raha, ehkki sellest oli nii palju räägitud. «See võtab kaheksateist inimest peale.»

«Kas ma võin sinuga Helsingisse kaasa tulla?»

«Sedapuhku mitte,» ütles Matti juba peaaegu läbi une. «Võiksid minna ema vaatama. Ta on päris üksi.»

Inkerigi võttis magamisasendi sisse. Mees rikkus veidi tema tuju, kuigi tal oli õigus. Ta oleks pidanud sagedamini kodus käima, aga seal oli igav ja seiskunud. Ema ei osanud millestki muust rääkida kui majapidamisest, alalõpmata üks ja sama õpetamine. Emale ei meeldinud seegi, et tal oli tolmuimeja. Ema kindlate veendumuste kohaselt lõhkus see ainult vaipu, kiskus lõngu välja. Ja alatasa andis ema nõu, mida söögiks teha ja kust osta, mis oli kunagi kõige kasulikum. Ja siis see särkide triikimine! Selle üle võis ta terve ettekande pidada. Ja et meest tuli au sees hoida, olgu ta siis missugune tahes. Au sees hoida! Inkeri oleks äärepealt püsti karanud, kui ema sellest rääkis. Paljukest ema oma mehe au sees pidamisest kasu oli saanud! Ja vana Mari leierdas, kuidas ta oli käinud

tohtri juures ja pidanud koguni särgi ära võtma, ja tohter oli naernud ja öelnud, et küll on ilus tüdruk. Ja tohtriproua oli istunud, torud kõrvades, ja kuulanud muusikat. Mari oli seda uksest näinud. Inkeri ei lausunud sellegi kohta musta ega valget, ta ootas vaid päeva, millal neilgi oleks raadio toas ja antenn katusel.

Õhtupoolikuti hüppas ta vahel isa kauplusest läbi, sest see suurushull mees oli teda huvitama hakanud, olgugi et nad olid aastaid omavahel halvasti läbi saanud. Lipakas askeldas ikka seal, püüdes lõõma loitvel hoida. Isa paistis olevat hirmsasti tüdinud, aga kuna ta oli ise endale lõa kaela pannud, pidi see vist sinna ka jääma. Inkeri võrdles ennast selle naisega, värvis pisut nägu, tupsutas puudrit, puudutas lauge ja läks. Anja kusagil külakoolis tundus talle päris võõra inimesena.

Raudhall hommik oli juba kätte jõudnud, kui nad mõlemad viimaks magama jäid. Tuiskas pisut, kuid nii vähe, et lahtiroogitud tee maja juurest alla ei läinud umbe, vaid sai ainult pisut pehmemad servad. Algav päev oli niisama tarretavkülm kui eelmine.

Neis Terijoe-suvila tubades andis külm ennast tunda põranda ligidal ja tõusis sealt tasakesi kõrgemale. Kui telefon helises, oli Matti juba ärkvel ja tõre, et tuli tõusta. Inkeri magas veel, kuid temagi ärkas, enne kui mees esikusse vastama jõudis. Ta halises vaikselt. Uks oli jälle lahti jäänud, külm tungis sisse ja riivas nägugi.

Inkeri ajas end istukile, tõmbas kimono selga ja sukad jalga ning läks kõigepealt esikukaminasse tuld tegema. Ta küürutas Matti jalgade juures. Telefon oli pandud arutusse kohta, kuid siis polnud neile pähe tulnud mõelda talvele ja varahommikustele kõnedele. Pealegi pidi telefon Inkeri meelest just esikus olema. Tuli lõi kohe lõõmama, lõõrides mühises ja vingus. Inkeri nihutas Matti kingad kaugemale, et need kuumuses ei kipruks. Seejärel läks ta kööki, tegi ka pliidi alla tule, kuulatas leeke, kuni nende hääl ühtlaseks muutus, ja siis Matti häält. Mees naeris ja vandus vaheldumisi. «Valamust alla? Valamust? Jõudsite vähemalt sedagi. Kaheteistkümne paiku ja viimane kui tilk! Siis sa pole täna asjata nii varajane.» Ta kirus jälle lõbusalt, ei naernud siiski, vaid lubas, nõustus, noogutas. «Tühiasi. Sõidan siis teie kaudu.»

Inkeri pani kohvikannu tulele, sidus kimono vöökohalt uuesti kinni ja jäi ootama. Talle tundus, et ta pole üldse maganud, vaid ühest hämmastamapanevast hetkest teise ärkvel olnud. Matti ümises magamistoas laulda, nagu ta hommikuti tuju tõstmiseks tihtipeale tegi.

«Panin sulle ka tule ahju,» ütles mees kööki tulles. Inkeri lõikas leiba, pilk maas. Kuna tal praegu kulmutriibud puudusid, sarnanes tema nägu ümara elutu kontuurideta kuuga. Ainult suured silmad õhukeste laugude all liigatasid.

«Tee veel väike uinak. Tuli lõõmab, kuni proua magab,» jätkas mees ja pani lipsuhaagi kukla taga kinni. «Noh!»

Aga Inkeri ei saanud sõna suust. Teda kohutas see, mis öösiti ja nüüd nähtavasti kohe hommikust peale sündis. Ta oleks võinud küsida, kes helistas, kuid ta arvas selle niigi ära. Võõrastemajas oli vist haarang olnud. Sealset kanget teed teadis igaüks, kes kaela kandis. Ja siin töökojas olid neegripoisid, nii et asi oli selgemast selgem.

Mees heitis talle pilgu ja läks ise tassi kohvi kallama. Ta tuli kõhklevalt laua juurde. Inkeri istus tema vastas, pea nüüd siiski püsti, juuksed sassis ja harali kui mängiva metsise saba.

«Kas sa pead?» küsis Inkeri, kui mees tassi lauale pani ja leiba tahtis võtta. Ja kuigi Inkeri vaatas teda üsna sõbralikult, jättis mees kohvijoomise sinnapaika, läks vihasel sammul esikusse, võttis mantli ja karvamütsi ning kadus.

Inkeri nägi, kuidas ta mööda rada kärmelt alla sammus, töökoja luku nappide mõõdetud liigutustega lahti keeras, sisse astus, õige kähku tagasi tuli, kanister kummagi kaenla all, ja auto juurde läks. Auto paistis aknast täies pikkuses. Katusel oli pisut jäidet ja pihulund. Mees viskas kanistrid tagaistmele ja alustas tavaliste hommikuste töödega. Ta võttis mootorilt saaniteki ja heitis selle vaadile hunnikusse, avas kapoti ja hakkas, kindad käes, korki keerama. Siis tõi ta töökojast glütseriinikannu ja kallas selle sisu radiaatorisse. Tema hingeõhk oli pakase käes nähtav.

Kuni ta seal kannust segu kallates seisis, vaatas ta otse aknasse. Karvamütsi all näis tema nägu väike ja juba külmast punetav. Siis vaatas ta oma tööle, tõstis kannu ja viskas hange, laskis kapoti alla. Ta vaatas jälle aknasse ja lehvitas kätt. Inkeri lehvitas vastu ja püüdis naeratadagi. Matti noogutas ja hakkas autot käivitama. Heikkinen jõudis kohale, kuid ei jäänud pealt vaatama, vaid läks töökotta.

Inkeri tuli akna alt ära, kui mootor esimesel ega teiselgi katsel käima ei läinud. Ta mäletas, kui lapsik ta oli algul olnud. Ta oli kartnud, et Matti võib autoga rassides käeluu murda. Vist kardeti alati midagi, eriti seda, mida ei mõistnud ega osanud. Kui kostis mürin, läks ta akna alla tagasi. Tal oli räbal olla, kui kanistritega auto vaikselt libisedes õuest välja veeres ja küla poole pöördus. Ta läks segas ahje ja ronis siis voodisse tagasi.

21

Salme Hänninen istus söögitoas kahhelahju ees ja uuris posus käinud ja juba rullitud padjapüüre. Mõni pitsiserv oli lahti tulnud, see oli vaja kinni õmmelda, mõni pael uue vastu vahetada. Ta ajas oma viletsate silmadega niiti nõela taha, kui Mari tõi talle kirja. Ta torkas nõela niidirulli, jättis töö pooleli ja võttis uudishimuliku näoga teenijalt kirja.

«Tee siibrisi vähe valla,» ütles ta. «Siin on karmu.»

Mari sikutas siibrinööritupse.

«Kas sii oo Anja-proualt?» nõudis ta. Ta ei osanud kirjatähti lugeda, kuid tundis käekirja. Ja kellelt teiselt proua oleks kirju saanudki. «Sii oo jälle nõnna paks. Õige käpas oo tal sii kirjade kirjutamine küll.»

«Mine nüüd ja pane kaalid keema. Lõika nad enne pooleks ja vaata, et sa puiseid ei keeda. See on jah Anja käest.»

Salme võttis käärid ja avas nende otstega ümbriku. Ta ootas, kuni Mari oli ohkides ja selga hoides minema läinud. Anja kirjutas aina paksemaid kirju. Hea ju oli, et ta ikka meeles pidas, kuid Salme tõusis ja käis veel siibreid liigutamas, enne kui ümbrikust mitu lehte ja lauaservalt Oskari prillid võttis ning lugema hakkas.

Ta mühatas ja muregi riivas korraks südant. Nõnda mälestustes kinni, kui elu pidanuks ometi olema täielik! Mis ta siis praegu tegi? Jah, käis veel tüdrukutele käsitöötunde andmas, aga pidi sellegi varsti lõpetama. Ja oli viimaks korseti muretsenud, alles nüüd.

«Mine minema,» ütles Salme selja taha. Ta rohkem aimas kui kuulis, et Mari seisis jälle uksel. Seepeale mürtsatas uks kurjalt kinni. Mari oli tüdrukutesse kiindunud, sest oli neid maast madalast hoidnud. Ta tahtis alati kõike teada, mis nendega juhtus. Salme võttis teise lehe ja laskis silmadel üle korralike ilukirjas kirjutatud ridade käia.

Nojah, siin tuletati juba meelde, kuidas lapsepõlves kodus oli. Kui teised alati ütlesid, mida teha ja kuidas olla. Kui lihtne oli siis olnud. Aga nüüd oli teenija uue vakstu peal leiba lõiganud ja sinna oli jäänud näotu kramm. Ja sellega ei saanud midagi ette võtta.

Salme ohkas, tundes ühtaegu nii pahameelt kui haledust. Kolm lehte oli veel ja nende lugemine oli kohustus, mitte sulaselge rõõm, sest kiri sarnanes ülearu eelmistega.

Lauri oli hea, seda küll. Aga õpetas nüüd kaitseliidus igasugu püssilaskmisasju ja oli tihti ära. Eel- ja täppislaskmine, turmtuli. Heldene aeg, Anjal polnud ometi vaja püüda säherdusi asju mõista!

«Olen tihti seda õhtut meenutanud, millal Sa tulid Inkerile rääkima, kui valesti inimene abielust õnne oodates teeb. Et tuleb ainult kannatlikult seda tööd teha, mis parajasti käsil. Mulle jäi iga sõna meelde. Nüüd on lihtsalt nii, et ma küll usun, et olen õnnelik. Aga inimene ootab vist alati midagi muud kui seda, mis ta kätte saab. Kui oled nii tihti üksi ja lumehanged on puutumatud, ja siis see lai laas . . .»

Tal on veel pikk tee käia, mõtles Salme, ja meele tegi mõruks, mida temagi, oma teada tark inimene, kõik kokku oli rääkinud.

«Tore on Lauri häält kuulata, kui ta all klassis tundi annab. Ta ei saa laste peale kunagi vihaseks. Aga kas see õpetamine ja kaitseliit võtavad talt kogu jõu?»

Mis jõu, imestas Salme. Kas mees ei suutnud Anja halisemist enam kuulata? See poleks üldse mingi ime. Anjale peaks kähku kirjutama, et jätku see virisemine, mõtles ta.

Aga siis hakkas Anja papa ja Julini majaehitamise kohta küsima, et kaugel selle järg nüüd oli. Salme hakkas tasapisi kurjaks saama. Plika ütleb, kirjutab, et papa tahtis tema ja Lauri abiellumist ainult selle maja pärast. See läks juba liiale. Kas Oskari ajas Lauriga mööda lepistikke ringi ja lobises armastusest? Salme polnud Anja abielu üle heameelt tundnud, kuid see ei tulnud sellest, et Lauri oli Julini poeg. Ta oli toona oma raskel elujärgul ainult seda mõelnud ja öelnudki, et Anja ei peaks üldse mehele minema, nii noorelt igatahes mitte. Nojah, needki jutud kandsid halba vilja. Et isa oli Anjat nagu selleks sundinud. Ja ainult ema mõistis. Plika otsis süüdlasi, mis näitas selgesti, et ta polnud oma abieluga rahul. Aga nii ruttu, ja säärases seisundis. Kui oled mehel, siis oled. Muudkui liialdas ja mõtles välja. Või tegi rasedus ta nii tasakaalutuks?

«Nagu sa tead, kandideerib Lauri nüüd koduküla kool-

meistri kohale, kuna vana õpetaja läheb ära. Kerge südamega ta seda ei teinud, sest tema isa istub koolivalitsuses. Aga kui Lauri isa kirjutas, et ta sinna koosolekule üldse ei lähe ja kuidagimoodi mõjutama ei hakka, on ka Lauri asja paremast küljest võtnud. Ja mina tuleksin küll meeleldi kodukanti.

Ema! Lähen nüüd otse asja juurde, et kiri nii hirmus pikk ei saaks. Mis sa arvad, kui ma juba nüüd koju tuleksin? Varsti on suvi käes ja ka Lauri pääseb koju. Ma pole talle sellest veel midagi rääkinud, aga tema on ükskõik millega nõus. Kuna laps sünnib juba aprilli lõpus, oleks tore need viimased nädalad seal veeta. Oleksin väga rõõmus, kui sa sellele küsimusele võimalikult pea vastaksid. Vahest võiksin juba lihavõteteks koju tulla?»

See on vähemalt selge küsimus, mõtles Salme. Ta peab Oskariga kõnelema. Kuid üks leht oli veel ja Salme luges selle nii kiiresti läbi kui suutis. Seal räägiti Vienost ja kuidas papa ta rabast minema kihutas ja muud seesugust. Et laps sünnib kurja maailma ja et maailma peaks muutma ja et seda tahaks vist Laurigi, aga kumbki neist ei tea, kuidas. Ja veel kord sellest, et papa pani ta vägisi mehele. Ja et ta on kogu aeg nii hirmus väsinud. Aga midagi pole parata, sest papa tahtis nii.

Salme tundis tugevat kaalikalõhna. Ta vaatas ust, aga see oli kinni küll. Kuid kaalikad haisesid läbi seintegi. Siis vaatas ta kella.

Anja kirjutas veel, et ta ei tea, kuidas sügisel lapsehoidmisega saab ja et tema jääks küll õpetajaks edasi, aga naisel pole hõlpus teha, mida ta tahab. Ja et Lauri kindlasti ei ütle seda ega teist. Ja kuidas neil on kõike küllalt ja kui vähe on teistel ja kui ülekohtune see kõik on. Ja et isa mõtleb ainult oma majanduslikule edasijõudmisele.

Oi-oi, mõtles Salme, kirjale kohati veel pilku peale heites. Siis ta tõusis, tegi siibrid uuesti päris lahti, võttis ahjusuu eest roobi, avas ukse ja viskas lehed sütele. Need lõid äkki leegitsema. Ta ootas veidi, sulges siis ahjuukse ja siibrid lõplikult, pani prillid toosi, hõõrus pisut ninajuurt ja läks kööki.

«Anja tuleb võib-olla varsti kodu last ootama,» ütles ta Marile, kes männaharudega kaalikaid katsus. «Tõuka katel kaugemale ja hakka õhtalist tegema. Kaalidega põle kiiret.»

Mari muutus rõõmsaks. Ta oli just Anjat alati eriliselt hoidnud. Nobedalt askeldama hakates komistas ta ja pidi ninali lendama.

«Ega ta veel praegast tule,» ütles Salme. «Ja Hänninen ei tule ka enne tundi. Oleme aga rahulikult.» Ta läks tagasi

söögituppa ja hakkas lauda katma. Siis meenus talle, et Oskari oli kõnelnud, et läheb õhtupoolikul võib-olla Matti juurde. Nii et kiiret polnud tõepoolest. Oskari on hakanud suud lahti tegema, mõtles ta ja vaatas lauanõusid nagu olevusi, kellega oli kaua koos elatud.

Hännisel oli poes vaikne aeg nagu talvel ikka. Ja lumepeidus maja näis üle pea teki alla pugenud hiiglasena. Poes oleks ju väikest viisi nokitsemist olnud, kuid naise alaline juuresolek ja kõik need kerged hüüatamised ja asjatud pärimised olid kui mitte lausa pahandama, siis vähemalt väsitama hakanud. Mehe seltskond oli siiski sootuks midagi muud ja nii viibis ta tihti Matti Reima töökojas. Seal juhtus alati midagi. Nüüdki mässas käealune Heikkinen suure vana «Fiatiga». Soonilised käed keerasid tellitava võtmega silindriploki mutreid lahti. Katkistest istmetest paistsid hobusejõhvid, esimene poritiib oli mõlkis.

«No kas tuleb lahti?» küsis Reima, ja kui mehe mütsinokk oli noogutanud, ütles ta juba Hännisele:

«Tal on kange himu mootoreid lahti võtta. Sain selle vana kosu odavalt kätte. Paari nädala pärast on see nagu uus. Uhiuus. Ei lase ma kuhugi saepuru panna ega kasuta teisi nippe. Aga uus tast saab. Siis müün kasudega maha.»

«Kellele?» imestas Hänninen. «Nii suure? Kellel kuradil seda vaja peaks olema? Palju see bensiini neelab?»

«Päh!» turtsatas Matti Reima ja laskis silmadel rahulolevalt üle seinte käia. Tal oli hea kord. Puhastatud küünlad olid korralikult karpides, erinevad juhtmejupid ilusasti kokku keritud ja naelte otsa riputatud, riitsinuse- ja kabjaõli oli pudelites, nahkkotid, mille otstarvet Hänninen ei teadnud ega tihanud küsida, olid vaatide peal lasus, väntvõllid seisid nurgas ja kõik mutrivõtmed suuruse järgi seinal naelte otsas. Ka traati, kette ja õlikanne oli. Koldest õhkus pisut sooja.

Järsku ajas mees end sirgu, läks riiuli juurde, võttis tupsu puuvilla ja mässis ümber sõrme. Ta vandus nii vaikselt, et äinult huuled ja põsed liikusid.

«Libises. Päevagi ei saa ilma haavadeta tööd teha.» Ta näitas käsi, need olid arme ja korpasid täis, nii palju kui musta õli ja tahma alt välja paistis. Ta oli ilmselt uhke. Siis hakkas ta jälle kangekaelse mootoriga rassima, silmade ümber rahulolematud kurrud, aga suu otsustav nagu vastutõrkuvale naisele lähenedes.

Hänninen ja Reima läksid välja leebemaks muutuvasse talveõhtusse ja jäid Reima autot vaatama. Reima tonksas ühte tagaratast.

«See saadanas läheb liiga ruttu kuumaks. Ventilaatoririhm on jälle läbi. Selle müün ka maha, kui korda saan. Heikkinen on väärt mees. Õnnestus ta linnast siia meelitada. Ta on niikaua eluga rahul, kuni iganes midagi vana remontida saab. Uutest ta suurt ei hooli. Ei, ostan uue auto. Ostan «Studebakeri».

«Kellele sa loodad müüa?» imestas Hänninen jälle. Maal polnud ju raha, mänguasjade tarvis igatahes mitte.

«Küll sa näed,» ütles Reima. «Vaata, ma arvestan niiviisi. Miski ei saa takistada meil siin samamoodi minemast kui mujal. Tulevad mootorid ja tulevad autod, ongi juba tulnud. Kui ma seda ei usuks, ei raiskaks aega. Esialgu on vahetamine niisama hea sehvt nagu iga teine. Mul on hea nina. Kas arvad, et ma oleksin viimase kui penni siia matnud ja nii pagana moodi õppinud, kui ma ei teaks. Kuigi praegu, jah, suurt kiita pole.»

Ta hakkas töökoja taha minema ja Hänninen järgnes talle. Seina ääres oli ühes hunnikus vanu puuduvate piidega loorehasid ja katkisi niidumasinaid, aisad kulunud ja metallosad roostes.

«Nagu mahti saan, teen nad korda. Ja müün edasi. Värvin üle ja müün või samale inimesele tagasi.»

«Mis sa räägid, tavaline külaseppki oleks võinud need ära remontida,» vangutas Hänninen pead.

«Muidugi oleks. Aga nad ei mõista vahetada. Maamehed, need kõige kangemad tümikad, annavad mootorratta eest vana allapissiva vanaemagi ära. Siin hunnikus on väike osamaks «Harley Davidsoni» eest. Ja siis põrutab see tümikas sellega vastu puud. Aga kui hing pärast seda raginat veel sees on, ei kao isu kuhugi. Ja järgmisena tahab ta autot.»

«Sa oled kähku sisse elanud küll,» ütles Hänninen. «Nagu oleksid alati selles ametis olnud. Ja siin. Mis sa kaitseliitu aatumisest arvad? Inimesed hakkaksid sinusse rohkem uskuma. Mind see igatahes aitas.»

«Võib-olla seisab see ka ees,» arvas Matti. Nii tavatult hästi, nagu ta mõista andis, ei läinud äri veel põrmugi.

Hänninen tonksis äärmist looreha. Ju ta ise oli selle millalgi müünud.

«Pagana pihta, sa hakkad minu alale kippuma. Sinuga peab ette vaatama.»

«Arva, kelle oma see on?»

«Ah see või?» Ei Hänninen suutnud seda meelde tuletada.

«See kuulus tollele peremehele, tollele Einarile, keda sa mulle soovitasid,» ütles Matti naerdes.

Hänninen noogutas. Säärased Einarid olid head kunded. Ta uuris reha, see oli pealtnäha täiesti korras.

«Kas ta siis ostis auto?» küsis ta. «Kas ta oli tõesti nii hull?»

Matti ainult noogutas ja manas näole mõistatusliku ilme.

«Kas temast ka maksjat on?»

«See on ta oma mure. Nagu näed, kraami ta juba müüb. Mis heinaajal saab? Noh, pank annab ja pank võtab, kiidetud olgu panga nimi.»

«Jaa,» ütles Hänninen. Mis sa siin muud öelda oskasidki. Ülal mäerinnakul asuvast kõrgest suvilast kostis tasast mütsumist, nagu oleks vaipa kootud. Mehed kuulatasid seda, siis jalutasid kõrvu tee äärde krundi piirile ja jäid sinna juttu ajama, mõlemal jalg külili lamavale, poolest saadik lumest väljaulatuvale vaadile tõstetud. Suur paks mees ja teine väike, väle ja nii määrdunud rõivais, et keegi poleks teda kunagiseks saksikuks kaubareisijaks osanud pidada. Eks ta olnudki nüüd teine ja palju kangem mees. Vahel laskus Reima kükakile, joonistas kepiga lumele ja pühkis oma joonistuse, numbrid jälle ära. Nad ajasid peaaegu tund aega juttu ja sirutasid siis selga.

«Inkeri võiks meile kohvi keeta,» ütles Reima erilise innuta, ja kui Hänninen raputas pead, sest pidi koju sööma minema, läksid nad lahku. Reima läks tagasi töökotta, Hänninen jalutas mööda maanteeserva koju. Ta jäi vaid napilt pool tundi hiljaks.

Söömise ajal rääkis Salme, et Anjalt oli kiri tulnud ja et tüdruk tahtis juba lihavõteteks koju tulla. Ta rääkis sellest nii, nagu mehele ikka räägitakse, teiste sõnadega kui kirjas.

Hänninen mühatas.

«Miks ta juba nüüd tahab tulla,» ütles ta. «See ei jäta head muljet, kui ta enne tuleb, kui see koosolek peetud on. Arvatakse, et tuleb siia manguma.»

«Kes see nüid seda,» ütles Salme.

«Naise koht peaks ju oma mehe juures olema. Ei tea, aga ta võiks veel natuke aega seal püsida. Kuni see koosolek on peetud. Ja kui nad siis siia kooli koha saavad, ei tarvitsegi neil enam sinna ilmaäärde tagasi minna. See oli nüüd üks paras paik küll.»

«Kunas see koosolek võiks olla?» küsis Salme.

«Varsti,» vastas Hänninen ja küsis siis, kus kiri on ja mida tüdruk muidu ka kirjutas.

«Ei suuremat miskit,» vastas Salme ja vaatas talle otsa. «Mari, va tola, pistis selle tulehakatuseks.»

«No see on juba päris, päris...» ei teadnud Hänninen, kuidas ennast väljendada.

«Eks ma siis kirjuta Anjale, et oodaku väheke.»

«Tee seda,» ütles Hänninen lauast tõustes. Ta võttis prillid, pani ukse enda järel kinni ja Salme sai vabalt hingata. Kuid ta otsustas Anjale samal õhtul veel mitte vastata. Harjugu ootama, kui juba niikuinii ootavas seisukorras on.

22

Ühe noorepoolse taluperemehe lugu hakkas pöördepunkti jõudma. Ta oli üks neid ajast ettejõudnuid, esimesi entusiaste, omamoodi teerajaja, kelle saatuseks on tihtipeale tee veerde variseda. Kümmekond aastat tagasi oli ta olnud üks Hännise paremaid kundesid. Kui teised peremehed veel torpareisse, käterammu, kirvega voolitud tööriistadesse ja Fiskarsisse* uskusid, ostis tema juba masinaid. Just nagu need viletsad põllutükid, õige kivised kared mingeid masinaid oleksid vajanud. Ent see oli nagu iil, rõõmu ja indu ülalhoidev taud. Täkud müüdi, lambad ununesid talveks tagametsa, rõugud põllule, hea lüpsilehm tapeti otse lõa otsast osamaksuks, kanad linnasakstele vähisöödaks, naistest-lastest polnud lugu. Masinad olid tihtipeale vigased, järele proovimata, nii et pikka ilu tal neist polnud. Niisiis laskis ta neil kraavikaldal, või kuhu nad just ununesid, roostetada ja ostis uusi.

«Ühel heal päeval ta veel orki läheb,» ütlesid naabrid ja ennustasid õigesti.

Sõjaaeg sundis ta mingisse rahuseisundisse. Tummana ja saamatuna libises ta sellest läbi, võttis ülestõusugi ainult kui võõrastamapanevat nähtust. Tema silm sihtis ikka silmapiiri. Ja kui ta oli oma aja ära oodanud, tulidki sealt südantkosutava mürinaga mootorrattad, «Triumphid» ja «Rudged». Ja uus hullus oli halvem kui esimene. Tal polnud mootorrattaga muud tegu kui gaasile vajutamise, edasi-tagasi kihutamise õnn, ja hilisõhtune suhtlemine kuuris laterna valgel. Oli säherdunegi piinlik juhus, et ta ei suutnud ratast peatada, kuidas ta ka püüdis pidurit kasutada, ta pidi sõitma nii kaugele, kui bensiini jätkus, ja oma lemmiku siis käekõrval koju lükkama. Ja eit lärmas kodumäel, suu peas kui leivaahjul.

* Fiskars — metallitehas Uusimaa lääneosas. Tuntud on eriti Fiskarsi terariistad. — *Tõlk.*

Aga kuna kõik selle jutud olid juba pähe kulunud, libisesid need kõrvust mööda.

Seejärel jõudis järg paratamatult auto kätte ja laut tühjenes. Nõnda saadi heinaveostki lahti, oligi olnud tüütu töö. Mis see üksik peaaegu aher lehm, puusakondid püsti, seal veel oma kurba lõusta näitas ja niisama murelikult ammus nagu tema võimetu perenainegi, kes mitte millestki midagi ei taibanud! Aga see uus armastus läks väga kalliks maksma. Mornilt silmitses peremees oma pärustalu. Miks see ei võinud üht meest elatada ja rõõmsas tujus hoida? Pangast hakkas tulema pabereid ja teed mööda köhatavaid jalamehi. Sundoksjon seisis ukse ees, mis parata.

Kuid veel üks, kõige raskem katse, kui naine oli kaks ööd ja päeva vahetpidamata naakunud, vahepeal tassitäit kohvigi joomata. Katse ära müüa, tagasi müüa too elutu olevus, too rahas ja armastuses kalleim, too tumm, armas, ilus plekikosu. Sisikond keeldus asja uskumast. Aga pidi uskuma, olgu pealegi, et tõmbles surmakrampides. Just seda nägu seisis naine keset tuba. Ja kunagi enne ilusa mootoriteajastu algust asjatult sigitatud lapsed istusid külg külje kõrval nagu pääsukesed traadil ja esitasid oma nõudmise lihtsalt täieliku vaikimisega.

Nii rasket südant on harva liikunud kevadiselt põhjatul teel, käed ehk viimast korda rooli hoidmas, saapatallad siduri- ja gaasipedaalil nagu orelit mängimas. Ja poleks nüüdki liikunud, kui kakskümmend neli hobust poleks teda otse suure küla poole vedanud, kust tuli kõik, nii hea kui halb. Taevas punetas loojuv päike.

Matti Reima viis tuttava, aga nüüd kangesti endast väljas mehe võõrastemajja rahunema. Tal oli kombeks saanud kundesid sinna viia, sest töökojas oli sagimist, tulekut ja minekut, ja kodus tihti segadust. Pealegi kuulas Inkeri seina taga pealt ja oli pärast morn ja päris kõike. Võõrastemaja oli Mattile teiseks koduks nii nagu paljudel ringisõitmise aastatelgi. Seal oli ta endine tema ise, muretu tuisupea. Ja nüüd, kus puskariajastust oli üle saadud ja Inkoo sadamas eesti piiritust küll «põhjaõngede» otsast, küll veealustest paakidest, «torpeedodest» välja tõsteti ja salajase, aga hästiorganiseeritud süsteemi kohaselt mööda maakonda laiali veeti, oli kõik nagu ennegi, kui mitte palju paremini. Keeluseadus lisas põnevust ja napsitamine oli auasi.

«Ära tühja muretse,» ütles Matti mehele, kes rahutult, siis

üksnes kohmetult väikeste sõõmudega terviseteed jõi. Ka Matti tõstis tagasihoidlikult klaasi. Ta seletas uuesti, mika pruugitud auto eest kuidagi seda hinda ei saa maksta mis uue eest. Mitte sinnapoolegi, sest nüüd nõutakse uuemaid mudeleid. Varsti ei viitsi keegi autot isegi enam käima vändata. Olid tulnud juba uued nõksud. Nõnda see siin ilmas käis, progress, progress. Ja talv otsa külma käes seistes ei saanud auto kuidagi paremaks muutuda.

«Hoidsin teda nagu iseennast,» ütles mees. Ta oli õige kõhn, teravate sarnadega, hõredate juustega. Ta keeldus ringi vaatamast, ta oli vooruslik mees ja hotell patupaik. «Ei, hoidsin seda palju paremini!»

«Ära ainult närvi mine,» ütles Matti, tervitades tuttavaid lõbusate viibetega. Saal oli peaaegu täis, suitsud tossasid ja igaühel oli teeklaas ees, lusikas sees püsti. Ruum polnud kuigi suur, mis sa ühelt Terijoe-villa võõrastetoalt ikka tahad. Aga kaks kõrvaltuba olid samuti restoraniruumidena kasutusele võetud. Mäepoolsemast kostis summutatud juttu. Matti püüdis kuulata, tõusis siis ja läks asja uurima. Tõsi mis tõsi, tigudiivanil istus äiapapa oma ehitusettevõtjaga. Härrasliku väljanägemisega mees oli õhtusöögijäänuste ja klaaside taga juba üsna väsinud, aga Hänninen tegi väimeespojale reipalt ja lustakalt silma. Matti läks oma lauda tagasi. Kusagilt ülakorruse toast kostis raskeid samme. Tundus, nagu võiks lagi kaela kukkuda. Tütarlapsed sagisid tähelepanelikult laudade vahel ja uksel seisis proua ise, taas uhke ja roosiliste põskedega, nagu poleks mingeid punaste mässu ajal hukkunud vendi iial olemas olnudki. Ta hoidis kaelas rippuvast pikast ketist kinni ja vaatas iga uue külalise kaks korda üle.

«Küll me juba midagi välja nuputame,» ütles Matti mehele. «Jätad auto mahamüümiseks siia. Ma teen, mis suudan. Mis siis õige lahti on? Mingu see talu, kurat temaga, sa oled ju masinatemees. Koli terve perega siia. Hakka kas või taksojuhiks. Neil pidavat vähemalt praegu hea teenistus olema. Kes see enam voorimeestest hoolib. Ja paremad ajad on alles ees.»

«Viinaga küll hangeldama ei hakka,» ütles mees. Tema käed vabisesid ja Matti tellis talle sõrme tõstes veel. Trepil käidi, ja ühe piiritusekuninga tõmmu nägu vaatas saali. Matti tõstis heale tuttavale tervituseks kätt, aga raputas pead. Mees läks raskete sammudega ülemisele korrusele tagasi.

«Kes siis sellest on rääkinud,» ütles Matti rahustavalt ja kummardus üle laua. «See ju seadusevastane asi, lõpuks on nad kõik omadega plindris. Ei, kus sa seda, aga hakka kas või

politseinike küüdimeheks. Need ju püüavad taksodega piiritusevedajaid jahtida. Mõtle järele!»

«Ei ole poisil varsti kohta, kuhu pead panna,» hakkas mees halisema. Ta oli mängu kaotanud ja hakkas uskuma, et nii see oli. Hänninen tuli kõrvaltoast, talutades ettevõtjat läbi saali üles tuppa välja magama. Ta tuli varsti tagasi ja peatus hetkeks nende laua juures. Siin tubakasuitsus näis ta suur ja võimas.

«Mis siis Einarile kuulukse?» ütles ta ja oli nii rahuloleva näoga, et see polnud enam loomulik.

«Viin Einari kohe koju,» ütles Matti. «Tegime siin pisut kaupa ja pidasime plaani. Tule ühes.»

«Ei hooli,» ütles Hänninen. «Või ikka veel ärid mõttes.»

Einari ei suutnud Hännise otsa vaadata, kuid see läkski juba, võttis esikunagist mantli ja kadus kevadöösse. Piiritusevedaja ilmus uuesti uksele ja Matti tõusis ja läks koos temaga eeskotta. Mees rääkis temaga pikalt, seletas midagi ja viimaks Matti noogutas. Mees painutas pead, et kuulda, mida Matti ütles. Siis näis ta nagu peopesale teed joonistavat. Matti noogutas uuesti ja nad läksid lahku.

«Meie läheme ka kohe,» ütles Matti, aga võttis veel korraks taluperemehe vastas istet. Mees tõstis oma aukuvajunud silmad ja ohkas. Matti hakkas tüdinema ja väsima. «Kui me midagi paremat välja ei mõtle, siis hakkad omnibussiga sõitma. Ma juba tellisingi selle. Mõtle järele. Suur auto, nelikümmend viis hobujõudu, vineerist seinad ja uhked istmed puha sees. Võid sellega päevad otsa sõita. Ei mingit muret, kust bensiini ostmiseks raha saada. Palkagi saad puhta lõbu eest. Pere hakkab valges häärberis elama ja on ükskord ometi rahul. Lapsed võid kas või ühiskooli panna, neist tulevad veel sihukesed härrad, et hoia aga tee pealt eest. Mis sa tühja muretsed!»

«Sina ja Hänninen, teie mind kiusatusse saatsite,» ütles mees, nagu oleks midagi erakordset leiutanud. Matti muigas.

«Sa pead oma vabisemisest lahti saama,» ütles ta hoolitsevalt. «Noh, küllap see kaob ka, kui kõik juba klaar on. See ebakindel aeg hakkab närvidele. Ega sina ainuke ole, kelle talu haamri alla läheb. Aga nagu ma ütlesin, sa oled mootoritemees ja nende päralt on tulevik. Kindel see. Tee klaasile põhi peale ja lähme.»

Kui piiritusekuningas ja tema järel veel kuus meest ülakorruselt alla eeskotta kogunesid, tegi Matti Einarile jalad alla. Nad kõndisid sedasama teed, mida mööda olid tulnudki. All töökoja juures seisis taluniku auto, nüüd juba kaugemale

kuuri taha aetud. Peremees läks seda veel seniks vaatama, kuni Matti üles suvila juurde lippas ja sealt tagasi tuli. Mehel oli vesi silmas ja ta pühkis mõlema käega nägu. Muud neil kätel suurt enam teha polnudki. Kesköö oli kätte jõudmas, kevad tulekul ja nendel, kes veel külimituga põllul võisid kõndida, peagi külviaeg käes. Olgu ainult igasugu krigisevad ja rikkiminevad masinad olemata. Matti jäi oma auto juurde seisma ja ootas midagi. Kui küla poolt hakkas teiste autode mürinat kostma, käskis Matti mehel jumalagajätmine lõpetada. Nad hakkasid liikuma ja jõudsid enne teisi teele. Üksteise kannul sõitsid nad üle silla. Teises autos istus üksipäini too tõmmu mees, pehme kaabu silmil. Ta oli võõrastemajas üsna purjus olnud, aga sõidu järgi polnud seda küll märgata. Ta sõitis hoolimatult, kuid kindlalt. Matti vaatas teda tahavaatepeeglist hulk aega. Siis lisas ta gaasi ja eemaldus teistest.

Mets vastu taevast oli nagu saeleht, millel ainult mõni üksik hammas puudu. Nüüd, kui peremeeski oli pealtnäha rahunenud või vähemalt mingisse tuimusse vajunud, kus enam ei paberite ega suurt muugi pärast muret polnud, oli sinnapoole mõnus sõita. Matti mõtles oma asjadele, sellele, kui kaua ta siin kandis oli olnud. Ainult mõne aasta, kuid see aeg tundus pikk. Igav küll mitte, ta oli hõlpsalt kohanenud. Põnevust ihkama ju vahel võttis, aga seda ta oskas hankida ja sai.

Taluni jäi veel vaevalt kilomeeter, kui sirgel teelõigul seisid päraga kõrvalteele tõmmatud võõras auto ja keset teed kaks politseinikku. Matti pidas täie sõidu pealt kinni, nii et pidurid vingusid ja auto veel seisteski vappus. Politseinikud kiikasid teine teiselt poolt autosse. Relv välgatas pahaendeliselt ja Matti hakkas närvitsema. Üks politseinikest oli paks ja rängas unevaevas. Matti ei võtnud korrakski käsi roolilt. Auto üle vaadanud, viipasid politseinikud talle, et ta edasi sõidaks. Ta teadis, et oleks pidanud ümber pöörama ja hoiatama minema, nagu ta mingit varitsust märgates oli teha lubanud. Aga kuna oli nii vähe sõita jäänud, mõtles ta, et jõuab väga hästi Einari kohale viia ja siis tagasi pöörata. See jätakski parema mulje, sest ega ta kohe siinsamas võinud ringi keerata. Niisiis sõitis ta pool kilomeetrit edasi, kuni leidis ühe rehe juures sobiva koha, tagurdas, jättis peremehe sinna ja kihutas tagasi. Juba mäkketõusul taipas ta, et oli rumalalt ja vääralt talitanud. Laskmine hakkas kurjalt kõrvu, sest öö oli vaikne ja ainult automootor mürises tasakesi. Ta peatus hetkeks mäel. Üksteise järel lajatas kaks, kolm lasku.

Siis jälle kaks, kolmas ja selle järel veel üks, viimane. Ta laskis autol käänakuni libiseda, kust paistis sirge lõik, ja tema teine käsi kerkis närviliselt kuuehõlma näppima. Piiritusevedaja auto oli kuidagi pahasti põiki teel. Liikusid kahe mehe varjud, siis lisandus neile kõrvalteel seisvast autost kolmas. Üks meestest hoidis käsivart teise käega ülal ja komberdas kraavikaldale istuma.

Pisut hinge tõmmanud, hakkas Matti kummaliselt elutuna, tühjade kummidega seisvast autost ettevaatlikult mööda sõitma. Ta sai peatumata mööda ja jõudis hädavaevalt järgmisele mäele ja selle varju. Peaaegu teineteises kinni, lähenesid sealt kaks ülejäänud piirituseautot. Ta peatus, viipas aknast, nagu oli kokku lepitud, ja jälgis, kuidas autod ringi pöörasid ning tagasi kihutasid. Nende ratastest jäid kraaviservale sügavad jäljed. Ta mõtles, et peaks minema ja need ära segama, kuid ei viitsinud autost välja ronida. Tal oli kogu aeg räbal olla. Maastik ümberringi oli kuidagi pahupidi pööratud. Kuna ei mõistnud nagu kojugi minna, keeras ta auto uuesti ringi ja läks süütut nägu ette manades lahingupaika vaatama. Käisin ainult üht talunikku koju viimas, kordas ta endamisi, nagu oleks keegi seda temalt küsinud.

Ta sõitis tühjast varitsusautost aeglaselt mööda. Kõik mehed, ka see, kes ikka veel oma käsivart toetas, olid kogunenud piiritusevedaja auto juurde. Matti peatus auto taga ja astus välja. Keegi ei paistnud millegagi tegelevat. Mõni kanister oli teele tõstetud, see oli kõik. Aga kui Matti abi pakkumiseks meeste juurde läks, nagu ta seda endale seletas, nägi ta suurt musta kogu näoli teel lamavat.

«Kas on tuttav?» küsis politseinik.

«Ei ole,» vastas Matti natuke liiga kähku.

«See peaks see Koskinen olema,» ütles teine politseinik ja silmitses Mattit kahtlustavalt.

«Nagu ütlesin, ei tunne.» Mattil hakkas häbi, ta polnud teadnud, et on alatu inimene. Ja mees, kes seal nüüd maas lamas, käsi lapiti vastu maanteekruusa surutud, näis kogu aeg pikkust juurde saavat. Tema jalgade juures oli keltsaminekust tekkinud auk ja saapad vajusid aeglaselt sinna.

«Aga võib küll olla,» lisas Matti ja hakkas minema. Tal tuli siiski veel meelde küsida, kas surnu äraviimiseks või auto kõrvaletoimetamiseks abi vajatakse.

Ei vajatud, aga kui ta juba auto juures seisis, tuli haavatu talle järele ja palus siiski küüti. Ta pidi arsti juurde sidumisele minema. Matti noogutas ja võttis tagaistmelt küünarnuki alla panemiseks vana kuue. Veri ei lehanud üldse, imestas

ta süngelt kodu poole sõites. Teda valdas piiritu süütunne ja ta tundis arutut vimma politseiniku vastu, kes külale lähenedes hakkas innukalt oma viletsast ametist kõnelema, nagu poleks haav talle üldse valu valmistanud. «Kes õigluse eest pistab rinda, selt koerad nõudvad verehinda,» torkas ta paar värssigi sekka. See oli vist mõnest surmakuulutusest. Matti ei lausunud sõnagi. Ta sõitis läbi küla teise serva helesinise villa juurde, kus elas jaoskonnaarst. Ta kaalus, kas tema peaks minema meest üles ajama või mida ta ülepea peaks tegema. Ta oli millegipärast ka arsti, tolle retseptikirjutaja peale tige. Kui haigetel juhtus vahet olema, kirjutas ta lauasahtlisse retsepte valmis. Mõnikord istus ja ootas seal oma kolmkümmend meest. Kes kümme retsepti ostis, sai hinnaalandust. Aga võib-olla polnud see üldse tõsi. Ei teadnud ju enam, mida uskuda. Õnneks oli õuepoolne aken valge. Matti tõmbas kella välja, kraapsas tikku ja vaatas. Jeesus Kristus, see näitas juba üle ühe. Aga särgiväel arst, pikk ja kiilaspäine mees, prillid ninal, seisis ikka veel seal ja õmbles sujuvate pistetega. Kui Matti mootori seisma jättis, vaatas ta üle prillide välja. Ta ei katkestanud õmblemist.

Uks oli lahti ja Matti läks politseinikku sisse saatma. Vestibüülitaolises ruumis vedeles toolidel ja põrandal ajalehti. Need jäid käimise ajal jalgu.

«Mitu teid seal on?» hüüdis arst vastuvõtutoast.

«Üks,» vastas politseinik korrektselt. «Kuulihaav käsivarres.»

«Jumalale tänu, on ometi vaheldust,» ütles arst vastu. «Pussitamised hakkavadki juba väsitama. Varsti peab «Singeri» muretsema. Kas verd ka jookseb? Vaadake, et te kõike ära ei määri.»

Ja jälle ei teadnud Matti, mida teha. Ta oli armetult väsinud ja kogu see politseiniku ja tohtri omavaheline suupruukimine pahandas teda. Küllap siin majas oli mõni niisugunegi, kes tahtis magada. Aga siis ta lihtsalt istus, käed põlvede vahel, ja tegi mitu kindlat otsust. Enam ta hangeldajatega sõitma ei hakka. Bensiini ta võib müüa ja teateid anda, kui midagi teatada on. Aga muud mitte. Kanistridki toimetab ta töökojast minema. Ta oli nii hellaks tehtud, et kavatses oma otsusest Inkerilegi kõnelda. Arst talutas välja päti, kelle kinniõmmeldud ja seotud näost paistis ainult üks põsk ja silm ning terve suu. Juustest nägi ainult tutti pealael. Mees hakkas ukse poole vaaruma ja võimatu oli otsustada, missuguse piirituse järele ta rohkem haises.

«Ah et see võib Koskise töö olla,» ütles arst ja irvitas. Ta

polnud üldse väsinud näoga. Ju see töö oli niisugune, mis virge hoidis. «Pidage meeles, mis ma ütlen. Kui see oli see Loima Koskinen, siis korjab külarahvas veel raha kokku ja ostab kuldkella sellele politseinikule, kes ta maha laskis. Kindel see, et minagi annan selle heaks sajalise. Niipalju on ta mulle küll tööd muretsenud. Ma olin ju enne Loimal. Ja kui inetuid, rebitud servadega haavu! Kord juhtus üks nainegi, see käis mind veel takkajärgi haugutamas. Ma oleksin pidanud tema tissi ilusamini kinni õmblema. Ise juba paras vanamoor.» Siis märkas ta Mattit: «Ja mis teie siin teete? Pea haige või?»

Matti kargas sedamaid püsti ja läks sõna lausumata minema. Õuest nägi ta, et arst ja politseinik olid nüüd vastuvõtutoas heledate lampide all. Arst aitas mehel kuube seljast ja tema suu käis kogu aeg.

Mäerinnakul väikeses majas lamas suur Hänninen oma Aino puudrilõhnalises voodis ja nohistas magada. Naine istus voodi kõrval toolil ja silmitses meest teraselt. Tema peas tuikas. Sõõrmed tõmblesid, kui ta jälgis, kuidas mees ennast ringi pööras, paljad punased käsivarred ümber padja põimis ja uues asendis, tagumik urvi, lamama jäi. Naine tõusis hiirvaikselt ja läks jooma. Järsku oli tal himu selle lihava higise mehe näkku tassitäis vett läigatada. Aga ta võpatas juba paljast mõttestki ja proovis järele, kas läheb korda mehe ärkamise aegu naeratada. See paistis õnnestuvat küll ja ta võttis kergema südamega uuesti istet.

Ta kammis ajaviiteks juukseid ja sõrmitses siis kammipiisid. Ta vilistas õige vaikselt endamisi. Meenus Lyydia, keda ta kunagi ammu oli tundnud. Lyydia oli nüüd vist juba viiekümnene, kuid tema elul polnud midagi viga. Tal oli Helsingis viis puumaja, kõigil kindlad üürnikud sees. Tal ei tarvitsenud lillegi liigutada, ta võis magada ja teenijal end passida lasta. Lehvivate hõlmadega, kunstroosid rinnas, oli ta need majad ühelt ehitusmeistrilt välja pressinud. Lyydia oli toonud mehe ellu hoogu ja sära, ühesõnaga noorust, ja osanud selle eest tasu võtta. Omal ajal, näiteks siis, kui ta matuštele nägugi ei näidanud ja surevale heategijale lubatud alpikannikimbugi viimata jättis, oli Lyydia Aino meelest päris kole naine olnud. Aga elu oli Ainot õpetanud. Tema lähematest sugulastest oli elus ainult õde, kes kojamehe naisena end tööga ära tappis, ja vend, kes ühes Helsingi südalinnakaupluses riiet mõõtis ning ennast koorekihi hulka kuuluvaks pidas

ja kellelt hädahetkel mingit abi poleks olnud loota. Mehe ja ka lapse surmaga oli ta juba leppinud. Mis sinna ikka parata.

Nojah, niipalju oli vend teda küll aidanud, et talle selle esimese poeabilise koha muretses. Ega see nüüd teab mis koht olnud, ei saanud suurt palkagi. Nagu ei saanud mujalgi. Aga oli olnud teisi eeliseid. Ainult et päris tühistel põhjustel oli tal igalt poolt minek olnud. Muidugi mõista oli ta püüdnud oma tulevikule mõelda. Siis oli ta siia juhtunud. Uues kohas läks alguses alati hästi, siin ka. Aga mis saab edaspidi?

Ta oli tollele Hännisele suure panuse pannud. See käis ju veelgi siin, aga harvemini. Hakkas see temast eemale hoidma? Mis siis? Ja mida Aino temalt oli saanud? Mõned väikesed kingitused, nojah, ka kasuka, aga kas sellest oli vanaduspäevadeks abi? Sajamargalistest polnud ta hoolinud. Kui harjutasid mehe väikesi kingitusi tegema, siis pidid nendega leppimagi. Pealegi hakkas ta isegi tüdima. Kui võiks oma teed minna! Ta ei olnud ennast siin viletsas külakolkas suureliste ja kangekaelsete inimeste hulgas iial hästi tundnud. Aga nõnda paljakäsi, nagu ta siia oli tulnud, ei saanud ta siit minna.

Ja mees ainult norskas ja ärkas, millal heaks arvas.

Ta peaks midagi säherdust ette võtma, et Hänninen talle sularaha annaks, ja palju. Või sellest uuest majast mõned korterid. Või midagi muud, mida saaks kõrvale panna ja suurendada ja millest saaks vanast peast ära elada. Ja siis mõtles ta pingsalt, kuidas meest andmiseni viia. Kurjaga ja nõudmisega küll mitte. Aga kuidas siis? Ta oli juba aastaid nii südamlik olnud, et hakkas sellest väsima. Ja kaugemale polnud see teda aidanud.

Äsja oli Hänninen talle oma asjadest kõnelnud. Aino oli kõik meelde jätnud. Need polnud kuigi ilusad lood. Hänninen oli saanud kõik maja jaoks vajalikud tellised osta kaupluse arvel. Tsemendi samuti. Tõenäoliselt andis see küllalt palju kokkuhoidu, sest ta oli suutnud ettevõtja mõistma panna. Ja mis seal kokkuhoiust kõnelda, sellega teenis ta endale iseenda pealt vahetalitustasu. Ja Julin ei märka midagi. Kindlasti mitte, nii oli Hänninen öelnud.

Aino juurdles, kuidas saaks neid teadmisi oma kasuks tarvitada. Kuid praegu ei torganud talle veel midagi pähe. Kindluse mõttes tuli tal see siiski meelde jätta. Ja Hännist esialgu kinni hoida. Rohkem ei osanud ta välja mõelda.

Seejärel hakkas ta jälle armsalt, ehkki pisut närtsinult naeratama. Ta korrastas hämaruses nägu. Siis ajas ta mehe ettevaatlikult üles, andis talle lõplikuks ärkamiseks aega ja

läks ise laua äärde istuma, laskis peal lauale vajuda ja halises vaikselt. Hänninen tõusis oma kombe kohaselt võpatades istuli. Aino halises veel veidi ja surus siis käega südamekohta, ümarat, alles prinki rinda.

«Pistab,» ütles ta abitult ja Hänninen asus silmapilk alluspükse jalga tõmbama. «Südames pistab,» lisas ta pidulikult ja naeratas kangelaslikult, silmad poolkinni, kui Hänninen ta püsti tõstis, voodisse talutas, roosa siidsärgi sirgeks silus ja ise toolile istuma jäi. Vana mees, pea longus, süda segi kaastundest ja millestki, mida ta vist jälle koguni armastuseks pidas. «Ära nüüd nii,» ütles mees, teadmata, mida teha.

«Mine sina pealegi koju naise juurde,» ütles Aino valuliselt. «Mul olid juba lapsena tihti südames pisted. Siis kui isa ema vastu halb oli.»

See riisus Hänniselt viimase jõu. Ta võttis Aino käe pihku ja hoidis seda kui linnupojukest. Naine heitis talle ripsmete varjust pilgu ja ohkas.

«Mis minust küll viimaks saab,» ütles ta. «Kui ma enam tööd ei jõua teha. Aga mine sina pealegi.»

«Kas ma tohin?» imestas Hänninen. Ja kui ta viimaks tõusis ja riided selga tõmbas, oli tal nii halb tunne, nagu oleks ta naisele palju kurja teinud. Ja mida see oli mõelnud, kui oli rääkinud ajast, millal ei jõua enam tööd teha? «Jää vähemalt homme voodisse,» ütles ta parema puudusel.

«Ega ei jää küll,» ütles naine kenasti. «Küll ma sul nii kaua abiks olen, kui jaksan. Eks siis näe.»

Ja viimaks oli Hänninen väljas, sammus lõpuks ometi läbi ülnuva küla. Mäerinnakul oli tselluloosivabriku tööliste eluasemeid, paar suurt kasarmut ja kahele perele mõeldud majakesi. Kusagil karjus täiest kõrist laps, nagu oleks ta just äsja siia maailma sündinud. Neid sündis järjest, et vaadata, mis paik see on, ja siis ära surra. Mõni üksik jäi küll hinge ka ja nendega see tõeline mure oligi. Hänninen kõndis jõudsalt, kuid tema tuju oli räbal. Jälle oli olnud säärane öö. Vahel harva valdas teda ikka veel kummaline süütunne Salme ees. See oli ebameeldiv ja ta suutis selle vihaks pöörata. Siis hakkas kohe kergem.

Ta jõudis ehituse kohale ja jäi selle juurde seisma, nagu mõõdudes alati, olgu siis öö või päev. Aga ta ei osanud õieti sellegi üle rõõmustada, et maja sügiseks igatahes katuse alla saab ja et ta nüüd, kus ta ettevõtja enda poole oli võitnud, kasudega kaupleb. Ta seisatas ühel mahakukkunud tellingulaual ja imestas, kuidas naised nii tihti põdesid. Ja et ühe naise haigus rikkus ainult rahu, kuna teise oma pööras

südame päris pahupidi. Tal polnud enam meeleski olnud, et Aino talle nii palju tähendas. Ta oli mõelnud, et naisest on talle ainult harjumus saanud. Aga see polnudki siis nii. Ent isegi see mure naise pärast tundus kuidagi hea. See tähendas, et ta oli alles elav ja tundev inimene, mees.

Öö oli hääletu, tuul vaibunud. Järv lõhnas ja lubjatehasest laskus kõigile katustele peaaegu nähtamatut tolmu. Raagus puud olid hallid, mitte mustad, nagu nad oleksid pidanud olema. Siis seisis ta koduväravas, kõhis ja astus muretult kätega vehkides üle õue. Valguse järele otsustades majas ei magatud. Temas tärkas metsik pahameel. Aga sisse ta läks, kuhu siis mujale. Ja vaevalt oli ta esikusse jõudnud, kui Salme tuli köögist, veeklaas käes, pikk vormitu öösärk seljas ja hall pats nagu surnud rästik kuklas, kahvatu, kuid tänu taevale vähemalt rahulik.

«Anja tuli kodu,» ütles ta ja hakkas otse üles minema.

Hänninen viskas kübara varna ja võttis mantli seljast. Ta ohkas raskelt. Asi ei meeldinud talle suuremat. Ta oli suutnud seda tulekut seniks edasi lükata, kuni koosolek ära peetakse. Nüüd oli see siis peetud, Lauri uueks õpetajaks valitud ja Anjale nooremad klassid antud. See, et Julin koosolekust eemale jäi, oli vist otsustavaks osutunud. Küllap nad olid mõelnud, et nii omakasupüüdmatu mehe poeg oli ainus võimalik kandidaat. Ta küll ei teadnud sellest midagi ega tahtnudki teada. Ta oli ainult soovinud, et Anja jääks lõpuni Saarijärvele. Mida see pidi tähendama? Viimaseid päevi õnnistatud olukorras, jäetakse mees maha ja pannakse tulema. Külarahva silmis ei saanud see hea märk olla.

«Miks ta ei maga?» küsis ta ja mõtles, et vahest tuleks temalgi üles minna. Aga kui oli kuulda, et uks sulgus, läks ta saali ja hakkas jälle riidest lahti võtma. Tal oli olnud pikk päev. Ja Salme polnud isegi küsinud, kus ta oli olnud või milles ettevõtjaga kokku leppinud. Ega ta oleks vist rääkinudki, kuid ootas siiski, et küsitaks. Ta tundis end väga üksildase ja kõrvaletõrjutud mehena. Kas keegi temast üldse tõsiselt hoolib? Tekki üle pea tõmmates ei jaksanud ta isegi oma pisikese puudrininakese peale mõelda. Sest tolleski armupesas hakkasid tekkima omad probleemid, seda ütles talle tema vaist.

23

Päev oli juba lõunas, kui Salme katsus Anjat voodist välja saada. Tüdruk lamas avasilmi, ninaümbrus ja suu tursunud. Kõht kõrgus teki all nagu küngas. Tema käsi libises sealt oma raskuse mõjul aeglaselt alla, jäädes sinna, pihk ülespidi ja sõrmed poolkonksus.

Toas oli raske õhk, kuid Salme ei julgenud akent avada.

«Katsu nüüd riidesse panna,» ütles ta. «Ma aitan. Siis lähme vähe jalutama. Kas või Inkerit vaatama. Sa pead jalge pääl olema, kõndima. Siis läheb kõik kergemini. Sünnitad paari tunniga ää nigu mina.» Aga kui Anja ainult pead siia-sinna pööras ja tema silmad jälle pisaraid täis valgusid, muutus Salme rangemaks: «Ma mäletan küll. Kui oled sedasi, siis võtad kõike südamesse. Kujutad ette, nigu oleks mõni maailma naba kohe. Solvud kõigest, mida räägitakse, olgu see mis taht, ja kõik on vastukarva. Ega sa sinna midagist parata saa, aga liialdada ka ei tohi. Nüid tõused üles.»

Salme seisis voodi juures, korsett käes. Ta lõdvendas oodates selle paelu. Lõpuks laskis Anja tursunud jalad põrandale ning tõusis vaevaliselt ja kaeveldes.

«Vaipki on seesama,» ütles ta. «Siin on kõik sama.»

«Muidugist. Kes see vana kodu ümber hakkab säädima. Mis sa nüid sellepärast muretsed. Nii peabki olema.»

Anja seisis särgiväel ja laskis ennast aidata. Korsetti kinni sidudes olid lapse liigutused tunda. Anja paistis lühemana kui oli, sest laps andis talle laiust juurde.

«Miks Lauri vähemalt üheks päevakski ei võinud jääda?» hakkas ta jälle kaebama. «Ja miks ta kogu sõidu ajal nii vähe rääkis?»

«Ta ei saanud ju jääda,» seletas Salme kümnendat korda. «Hää, kui sai saatmagi tulla. Ja mis see mees niisukesel puhul

ikke öelda mõistab, tahtku, palju tahes. Parem ongi, kui on vakka ja jalust ää. Aga väga mures oli ta küll, seda ta mulle ütles.»

«Kas ütles?»

«Ütles, ütles. Ja ta on seda sullegi alailma öelnd. Sa ei ole ainult kuulata taht. Nüid istu ja tõmma sukad jalga.»

Laps jäi ette, kui Anja kummardus ja trippe kinnitas. Tema laubale tõusis kerge higi.

«Aga papa müüs mu ikkagi maha,» ütles ta avarat kleiti selga libistades. Selle kaelusel ja kätistel olid siidpaelad. Seistes niimoodi sukkade väel, käsivarred pisut kehast eemal, meenutas ta kohmakat nukku. Kuid tema pilk oli endassesüüvinud, tõsine ja isemeelne.

«Nüid olgu lõpp,» ütles Salme. «Kas papa käskis sul aastate viisi Lauriga sossutada? Ma ei mõista. Koolis käind inime, aga muudkui tillutab ennast nigu jõuab. Kas ma ütlen sulle ühte asja, kas ütlen? Lauri on su vasta liiga hää. Muud miskit. Sa oled oma mõtted ulama last. Ajad kõiksugu jampsi kokku ja jäädki veel periselt haigeks. Nüid istud siia ja kammid oma juuksed ilusti ää. Kui mitte muidu, siis vähemalt niisukeses olukorras peab naine enda eest hoolt kandma. Kui kena välja näed, läheb tuju ka paremaks. Kõik viib edasi, mis inime iganes teeb. Või peaks viima. See ka, kui oled näljas või haige või õnnetu. Või et keegi sust ei hooli. Kui sellest aru saad, viib see ka edasi. Katsu nüid see päev õhtale saada, mis parajasti käes on. Ära kõnni pilvede pääl. Põle see elu nii isevärki ühti. Müüs maha ja müüs maha, ei taha niisukest juttu änam kuulda ka mitte. Endale ja lapsele teed kurja.»

Anja hammustas alahuult, läks tüdrukupõlveaegse tualettlaua ette ja kammis ennast, nagu kästud. Salme tegi voodit üles ja vaatas kõrvalt, kuidas tüdruk avas vanu kaantega portselanpurke, milles oli vanu luust juuksenõelu ja muud pudi-padi.

«Nojah,» ütles Salme siis kimbatust tundes. «Muidugist see, et ma kuulutamise pühaba sedasi tegin. Sellega oli niimoodu. Ma olin õige mitmel põhjusel arust ää. Need oma vanuse hädad olid ja muud ka, küll sa tead. Ma olen seda kahjatsend, aga mis see änam annab. Siis sain sellest üle. Kas see on mu süü, et sa oma abielu nõnnamoodu võtad? Ma olen proovind sulle sellest kirjutadagi, aga vissist põle oskand.»

Anja näppis purke, tõmbas siis ühe sahtli lahti ja jäi vanu vihikuid lehitsema. Salme tõmbas hinge ja hakkas kõnelema.

Ta rääkis, et vabrikust, sellest teisest vabrikust olid kõik töölised lahti lastud. Kuuldavasti ei õnnestunud tselluloosi välismaale ära müüa. Peaaegu kõik nelisada inimest, enamikus peredega. Ja sellest polnud veel küll, et nad ilma leivata jäid, paljud kaotasid korterigi. Nii et olid päris lageda taeva all. Ja alles oli mässust ja hispaania haigusest jagu saadud. Aga nendeski peredes tuli kuidagimoodi edasi elada. Ja ka sünnitada, kindlasti.

«Kas Gröönrooska rääkis?» küsis Anja, vähemalt miski teda siis ikkagi liigutas.

«Seda võis lehest lugeda. Ega ma põleks sulle sellest muidu rääkind, aga nendel inimestel on tõelised mured. Sul põle häda midagist. Sa ei teagi, mis õige mure on. Nüid veel pealegi, kus Lauri ka siia kooli tuleb.»

«Ma arvasin ainult, et oma ema ikka mõistab,» ütles Anja pisut solvunult.

«Muidugi mõistab,» lepitas Salme ja läks Anja kleidinööpe kinni panema. «Ma tahtsin ainult öelda, et tuleb ettepoole vaadata. Aina. Vanast pääst ka. Tõuse nüid. See on tore, et sa lapse saad. Kui kõik on möödas, oled nii õnnelik, et ei mõista änam magadagi. Minuga oli ka nii. Muudkui lamasin ja mõelsin, et mis teist ükskord saab. Naine põle mitte kunagi nii õnnelik nigu siis, kui ta on sünnitand. Öeldagu mida taht. Maailm paistab nigu teises valguses. Siis hakkad sina ka Laurit jälle niimoodu hoidma nigu ennemalt. Või palju rohkemgi. Ja need su viimase aja jutud põle änam muud kui jamps. No nii, lase ma vaatan jälle. See on juba tervenisti alla vajund. Peris viimase otsa pääl sa selle sõidu ette võtsid. Egas nüid änam kaua lähe, mõni päev ainult.»

«Ongi vist juba hiljaks jäänud,» kurtis Anja. «Või ega ma nii täpselt tea.»

«Esimene laps jääb tihtipeale. Aga kui sa kardad, siis on parem, et viime su Helsingi haiglasse.»

«Ei, ma tahan siin sünnitada.»

«Tohtri ikke kutsume. Lähme nüid alla. Ja siis välja ka, kõndima. Päevgi on nii ilus juhtund.»

Salme vaatas aknast välja. Maa auras, mullune kulu taandus kübeke ja tegi uutele võrsetele ruumi. Rabarbrimaalt paistis juba punaseid kerasid ja muld ümberringi oli lõhenenud, sest need tungisid täie jõuga ülespoole. Salme meelest oli alati olnud tore just rabarbrite kasvamist jälgida, sest see oli lausa silmaga nähtav. Nüüd läks ta ees ukse juurde. See oli tahveluks. Ta libistas sõrmega üle nikerduse. Nii-

moodi oli ta tüdrukute toas lugematuid kordi seisnud ja oodanud.

«Kas Vienot on näha olnud?» küsis Anja.

«Ei,» vastas Salme, avas ukse ja läks ees alla.

Ega lapse sünd ju teab kui tähelepanuväärne asi olnud. Naised tõid neid nii kaua ilmale, kuni üsk suutis seemet vastu võtta ja organism selle küpseks kasvatada. Siis tuli see valudega välja, nagu seatud oli, ja hakkas karjuma. Nii toimus igas saunas või tagakambris või ärklitoas ja rohkemat seal polnudki. Mõni alaealine ehk suutis sellest huvituda. Mees istus ja jõi sedaaegu pea täis ning igakord mitte sedagi, kui vaid kuidagi häälte eest pakku pääses, esmalt naise pikkade läbilõikavate karjatuste ja siis selle uue käheda nutu eest. Vahel harva juhtus nii, et laps elas ainult hädaristseteni. Ja mis õnnetus seegi oli? Hauaplats tuli muidugi muretseda ja kõik, mis matuste juurde kuulus. Kuid alati oli läheduses mõni võõras või oma eelmine laps, kes valutavad rinnad tühjaks imes. Kogu selle segaduse järel võis mees siis tagasi tulla ja ootama hakata, et naine jälle endine oleks ja peale lubaks. Elamine oli ränk töö. Ja armastamine üks vähestest lõbudest, üürike seegi. Enamik naisi vist isegi ei mõelnud oma saatusele, vähemalt ei kõnelnud sellest, sest mida see oleks muutnud. Kui mees enam ei tahtnud ja mujale pöördus, oli see alguses peaaegu kergendus. Pärast sundis see küll hambaid kokku pigistama ja tegi naise lõplikult vanamooriks, kes hoorajaile pesupali kõrvalt armsa jumala kurje karistusi kaela sajatas. Ent oli ometi kergem olla, kui rüpp vahetpidamata täis polnud. Komudes sääri näidates sai siis nooremaile jutustada, kui kohutavaid sünnitusi oli üle elatud.

Aga kui elu paranes, tundusid asjad keerulisemaks minevat. Kui polnudki muret igapäevase leiva pärast, puudust vaimuvalgusest ega paljudest vaese seisukohalt lausa vürstlikest lõbudest. Kui võis linade vahel magada ja hammaste, keha ja küünte eest hoolt kanda, tulid ka uued mured. Ja kuidas nendel inimestel nõnda vähe lapsi sündis? Kas olid mehed väetimad või naised jahedamad, lihtsalt küllastunud? No aga kõik need pagana kunstid, nii et lõbu jäi paljalt lõbuks! Või ei pakkunud see enam lõbugi? Ja kui siis seeme mõnikord ilusas terves kehas idanema hakkaski, paistis see mõistuse peast võtvat, kuni alles päris viimasel nädalal saabus rahu. Ent see polnud ilus ja tüüne ootus, vaid ainult nüri alistumine.

«Ei sealt tule midagi,» ütles Inkeri emale teise sünnituspäeva õhtul, kui tuhud aina kestsid. Nad mõlemad istusid poolenisti tukkudes köögis. Mari püüdis vett kuumana hoida, aga temagi oli rampväsinud. Vähemalt kahekümnendat korda pobises ta kõnelda oma ainsast, viiskümmend aastat tagasi olnud sünnitusest. Vahel oli kevad, vahel sügis, kui ta Suvelast välja kihutati ja koduhütti pidi minema. Ja mida oli öelnud isa, mida ema. Sõnad läksid sassi, asjad ja ajad ka. Aga omaette rääkima ta pidi, see oli ometi midagi muud kui tulevuhin ja need koledad karjatused. Ruum oli aurune, aknalaudadele kogunes vett. Ülakorrusel poetas ämmaemand aeg-ajalt mõne napi silbi.

«Miks ta nii vappub, nagu oleks tal külm?» oli Inkeri hirmul.

«Ei tea,» ütles Salme. Ta oli nagu kangestunud. «Ei mõista miskit. Oleks pidand ta ikke kas või vägisi Helsingisse viima. Ole sa, Mari, nüid vait.»

«Kas enam ei saa viia?»

Salme raputas pead. Arst oli käinud ja öelnud, et laps võib nüüd iga hetk sündida. Aga sellest oli juba mitu tundi möödas. Nüüd jäi üle ainult südametoone kuulata, ja kui paistis õige raskeks minevat, siis ta uude, ambulantsi juurde rajatud sünnitusmajja viia. Aga see mõte polnud neist kellelegi meeltmööda. Asutus oli päris uus ja juba praegu halvas kuulsuses.

«Ärge no seda, ärge mitte,» erutus ka Mari. «Linforska laps sai kärnad külge ja ühe vabrikunaise tite lappide sehes oli täi. Ärge no mitte sinna viige, sii oo ainult vabrikunaistele paras.»

«Ei tea, kas seda arstigi võib uskuda?» arutas Inkeri ja Mari oli silmapilk jalul:

«Keda siis veel, kui mitte teda. Sii oo hää tohter ja alati lõbusas tujus.»

«Oli tal üldse vaja seda last nii kähku saada,» kirtsutas Inkeri nina.

«Niisukest juttu ää tule mulle rääkima,» ütles Salme. Temagi hakkas juba väsima. «Lapsed tulevad, kui nad tulema peavad. Ja mis see nüid änam aitab. Oijah, Lauri vist kõlistab varsti jälle. Ja midagi pole veel juhtund.»

Jälle algas pikk karje. Hänninen käis saalis edasi-tagasi, temagi ei saanud silma kinni. Kui karje ühtejärge kestis ega paistnud üldse lõppevat, tuli ta täiesti rõivastunult kööki ja ütles, et läheb arstile helistama. Ta tammus murelikult jalalt jalale.

«Ämmaemand soovitas veel oodata. Küllap arst tuleb kas või hommikupoole ööd, kui vaja.» Salme vaatas meest, kelle nägu oli magamatusest kottis ja kuidagi äärmiselt rusutud.

Karjumine oli nii vali, et sõnu õieti enam ei kuulnudki. Siis see kummatigi tasanes, vaibus ja lakkas täiesti. Nad kõik kuulatasid, nägu lae poole pööratud, ja hakkasid siis ühel ajal liigutama. Kõrvadelgi oli kohe kergem, nagu oleksid needki juba ammust ajast väsinud. Aga ehkki uut häälelainet polnud veel tulnud, seisis hirmu täis silmadega lai ämmaemand uksel ja ütles ainult ühe sõna: «Helistage!» ning tormas ülakorrusele tagasi. Hänninen läks ise telefoni juurde ja Salme sööstis ämmaemanda kannul üles. Ta arvas juba teadvat. Nüüd tuli siis osata olla ja suuta kahe eest. Inkeri jäi alla ootama, millal pääseb Mattile helistama.

Anja lamas nüüd higisena ja vaikselt. Tema silmad olid aukus, suu nõnda kinni, nagu oleks ta just viimast korda tülgastunult lausunud: «Ei, tänan.» Tuba haises kuse ja väljaheidete järele. Ta jälgis loiult, mis tema ümber toimus. Ämmaemand tõmbas teki ära, kobas särgi alt ja kuulas. Siis läks ta pead raputades Salme juurde.

«Kas pole änam?» küsis Salme tasa ja läks aknale lähemale. Ämmaemand, üsna Salme moodi ja tema nägu naine, tuli talle järele ja vastas sosinal:

«Pole enam kuulda.»

Salme vaatas teist naist pisut aega nagu läbi klaasi või nagu unes, siis pöördus ringi ja läks Anja juurde.

«Sa oled väsinud. Varssi on kõik möödas. Tohter tuleb ja avitab.» Aga siis kaotas Anja teadvuse ja mingi rutt ega kära ei jõudnud enam temani. Kui teda autosse kanti ja sinna istuma seati, olid tema silmad küll lahti, kuid ei näinud. Arst istus Matti kõrval, tagaistmel toetas Salme viltu vajuvat tütart. Enne kui nad pärale jõudsid, lamas Anja külili Salme süles. Kõht tundus elutu.

«See on surnud,» ütles arst Salmele. «Peab katsuma ema päästa.»

«Kuidas siis nii läks?» Salme ei oodanud ega saanudki vastust. Arst kehitas väsinult õlgu.

«Küll ta jõuab neid veel saada. Noor ja terve naine. Ja õige head puusad.»

Salme ei teinud enam teist nägugi, ei jaksanud pingutada, isegi siis mitte, kui Hänninengi pärale jõudis ja nad kevadhommiku koites kahekesi väikeses ooteruumis istusid. Aeg möödus, minutid ja tunnid läksid, kes neid lugeda märkas. Päike oli tõusnud, kui arst naasis sünnitustoast, tema järel

ämmaemand, teine, mitte see, kes kodus oli olnud, ämber käes. Ämbrit varjas risti üle heidetud pikk käterätt. Salme tõusis püsti.

«Kas see oleks olnd poiss või tüdruk?»

«Poiss.» Arst haigutas ja isegi ohkas tõsiselt. Siis võttis ta kitli seljast, viskas lauale, pani paberossi põlema ja hakkas rääkima, et üldiselt oli sünnitajaid tore aidata. Need olid tänulikud patsiendid, kui juhtusid vastu tulema, näitasid lapsigi. Aga vahel läks nii.

«Kas teda näha saaks?»

«Laseme tal nüüd magada.»

«Ma mõelsin seda poissi.» Salme silmad olid kogu elamisest väsinud, kuid pidi veel kaua minema, kuni nad päriselt väsivad.

Inimene arstis võpatas:

«Ei-ei. See oli risti, pidime tükkhaaval välja võtma. Ja laseme nüüd proual magada. Küll ta toibub. Aasta pärast on parem õnn.»

Salme langetas pea: «Kui änam julgeb.»

«Küllap julgeb,» ütles arst ja soovis kuuldavalt, et kodus ühtki pussitatut ees ei ootaks. «Tulen teda homme veel vaatama. See tähendab täna,» lisas ta ja läks.

Hänninengi tõusis, ja nii veetluseta kui naine sel hetkel oligi, pani ta mingil seletamatul põhjusel käe tema õlale ja jättiski sinna.

«Just nüüd, kus kõik oleks nii hästi olnud.»

«Jah.» Salme vaatas talle tõsiselt otsa. «Siis need õnnetused just tulevad.»

Nad olid vana, hullusti lonkav paar, kuid siiski paar, kellel vähemalt mõnikord hädahetkel oli midagi rääkida. Võib-olla ainult mure neid veel ühendaski.

«Ei olnud hädaristseidki vaja.»

«Ei.»

Siis jätsid nad selle maja ja hakkasid tasakesi mööda tühje tänavaid koju minema. Sellest oli küll aastaid möödas, millal nad kevade tulekul ähmases koiduvalguses nõnda olid kõndinud. Vahepeale oli jäänud terve inimiga kõigi oma rõõmude ja ettevõtmiste ja eksimistega.

24

Vahel juhtus nii, et kuigi plaan oli ülima täpsusega sepitsetud, väikeses inimpeas aste-astmelt üles ehitatud, vaetud, kõrvale heidetud ja uuesti kavandatud, oli päev, millal seda teostama asuti, sootuks vale. Kuid proua Aino ei võinud seda ette teada ja ei saanud vist takkajärgigi teada.

Hänniste pool oli sõba silmale saamata voodis väherdud, oli oodatud telefonikõnet, mis oli tulnudki. Hänninen oli ise loo vaikseks jäävale Laurile ära rääkinud, Salme oli tulnud ja paar lohutavat sõna öelnud ning seejärel olid nad jälle riideid loiult selga hakanud ajama. Vastamisi söögitoas laua taga istudes olid nad joonud aeglaselt kohvi, kõnelnud argipäevaseist asjust, katsunud süüa, püüdnud elurütmi jälle kätte saada. Mari oli köögis pisaraid valanud, kuni Salme oli läinud ja talle öelnud, et hakaku ärklituba koristama. Küll ta ise ka hiljem appi tuleb. Siis olid nad koos sünnitusmajja tagasi läinud ja suures saalis tütre voodi juures istunud, ümberringi voodites õnnelikult sünnitanud, vaevadest vabanenud lihtsad naised. Teiselt poolt seina oli kostnud vastsündinute vigisevat nuttu. Anja rinnad olid punduma hakanud, ta halises tasakesi ega tahtnud kõnelda. Nad olid varsti lahkunud, sest jäid vaid jalgu, kui ämmaemandad oma rätikute ja ämbritega tulid.

Kell oli juba pool üksteist, kui Hänninen poodi jõudis. Ta nägi, et lasipuu juures seisid talumeeste hobused ja trepil istus kaks ootavat meest. Seda poleks ta eales osanud arvata. Tabalukk oli ees, naine oli jäänud tulemata. Hänninen ei mõistnud siiski vihastadagi, vaid laskis mehed sisse ja müüs neile kunstväetist ja seemneid ja viklu ja mida neil vaja läks. Siis istus ta tagaruumis, korraldas pliiatseid ja kviitungiblankette, täitis tindipotti ja sirvis mingit kataloogi. Ostjaid käis vähe. Ta otsis ajalehe välja ja hakkas seda

lugema, kuna juhtus ometi kord rahulik hetk olema, aga võib-olla ka sellepärast, et ta ei jaksanud mõelda. Teisel leheküljel oli tihti mingi majandusülevaade. Ta hakkas seda lugema, oli tunne, nagu poleks siis päris jõude istunud.

«Just praegu on liiga palju pessimismi... liiga palju optimismi. Liiga paljud piinavad ennast sellega, missugune olukord näib, ja liiga paljud kipuvad üleliia ennustama, missuguses suunas meie majanduselu areneb. Me teame, et Euroopa on puruks lastud, et kogu maailma kaubandus on rööpaist väljas, et kõikjal on rahutusi, tööpuudust, sundoksjoneid, ebakindlust, kuid...»

Mis majandusülevaade see oli? Hänninen jättis selle pooleli ja luges Vene intelligentsi õnnetust saatusest. See huvitas teda veel vähem. Maahärra Jalander oli Nurmijärvel käinud. Bolševikud olid kuusteist Soome laeva kaaperdanud. Ja Helsingi kaitseliidu uus pealik oli erru saadetud, sest ta oli kirjutanud artikli, mis puudutas parasjagu kõne all olevat Soome, Baltimaade ja Poola kaitselepingut, mille eest ta tõsiselt hoiatas. Veel oli juttu kaitseliidu laskemeistrivõistlustest ja keeluseadusekoosolekust. Ta elavnes pisut: kaotati raudteevalitsuse jutlustaja- ja köstrikohad. Ta polnud teadnud, et säärased üldse olemas olid. Kohusetundlikult pöördus ta jälle majandusülevaate juurde tagasi.

«Vankumatu, sihiteadlik ärimees ei kipu prohvetina esinema. Ta teab, millele kõigepealt käed külge panna. Praegu pole unistamiseks mahti. Suured kavatsused nõuavad palju aega, ettevalmistamist ja üksikasjalikku hoolt, aga just praegu ei ole ülearu suurte kavatsuste aeg.»

Leht langes iseenesest käest. Ei ole ülearu suurte kavatsuste aeg. Mida see tähendas? Alati oli, pidi olema. Tõrksalt luges ta selle sõnademulina lõpuni:

«Käesolev silmapilk pole mitte teooria, vaid praktika ja tegude aeg. Just praegu peab voolama higi, andmata asu rahulolematusele ja masendusele. On visa ja raugematu töö aeg!»

Jaa, jaa. Aga kuidas tööd teha, kui suured plaanid silmade ees ei seisa. Tuhnitseda võis muidugi alati, selleks polnud suurt tarkust tarvis. Aga kui plaanitseda ei juletud, siis polnud ka mingit edu loota. Kas tema oleks hakanud maja ehitama, kui teda poleks tagant tõuganud kange tahtmine, optimism, nagu öeldakse? Nii rumal kui kirjutus oligi, masendas see ometi pisut meelt. Kas rektor oli selle valmis vorpinud? See kippus ka igal teemal lehte kirjutama, ehkki ise suurt midagi ei mõistnud. Ta küsib seda toimetajalt, kui

kokku juhtub. Ega siis inimesi tarvitsenud masendada. Aastad kulusid niigi kähku käest ja teist elu ei antud.

Siis meenus talle Anja ja ta pani lehe lõplikult ära. Just nüüd, kus kõik oleks nii hästi olnud, mäletas ta end öösel öelnud olevat. Need sõnad olid igatahes südamest tulnud. Poiss oleks võinud, oleks pidanud elusalt sündima. Kuid siis ei suutnud ta enam niiviisigi mõelda. Kui tüdruk sellest ainult toibuks ja Julin oskaks asja õigesti võtta! Muidugi oskab, kinnitas ta endale. Mis võiks seda meest reast välja lüüa!

Aga kus see naine ometi aega viitis?

Hänninen tõusis ja läks seina ääres seisvaid kotte nihutama. Igal pool oli tolmu ja prahti. Ta polnud vist eile ka koristanud. Just praegu ei suutnud ta naist voodis ette kujutada, mitte mingi hinna eest.

Ja siis ta tuligi, nüüd samuti üks neistsinatseist, kes kavandasid ja ette võtsid. Uksest külg ees sisse, uus kevadmantel seljas, kübar keksilt peas, siidsukad, kõpskingad, tema ise täies hiilguses. Aga Hänninen vaatas teda ükskõikselt. Üks lõng hakkas katkema, enamik kiude oligi juba püstipidi turris.

«Olin hirmus haige,» ütles naine mantlit ja kübarat ära võttes. Tal oli uus, nagu kahekorruseline kleit. Nii alumist kui ülemist hõlma ääristasid pikad narmad. Kui ta liikus, paistsid sääred narmaste vahelt peaaegu põlvini. Ta lõhnas hästi ja tugevalt, kuid Hänninen ainult mühatas. Nüüd, kus üks laps oli parajasti surnud, kippus haigustest juba kõrini saama.

«Olin öö otsa üleval ja ootasin sind,» rääkis naine osavalt ja valmismõeldult. «Ei olnud kedagi, kes oleks klaasi vettki ulatanud.»

«Mis nüüd mina,» ühmas Hänninen. «Kas siis mina alati tulla saan. Ja muidu oli ka üht-teist.»

Naine hakkas loiult koristama, nagu kuulatades, kas süda peab vastu. Ta kaalus pingsalt, mida öelda. See, et ta siin oma peenes kleidis tolmulapiga ringi käis, tundus Hännise meelest järsku väga tobe. Oleks võinud vähemalt põlle ette panna.

«Muidugi sa ei saa. Ja mis sul minust.»

Temast ilmaaegu lähedalt möödudes naeratas naine, pööritas siniseid silmi ja kallutas pead. Hänninen ei lausunud selle peale musta ega valget, ta ei suutnud nüüd jännata, Anja karjumine ja see kõik oli ikka veel kõrvus.

«Varsti on see aeg käes, millest ma sulle rääkisin. Ma ei

suuda enam töötada. Ja kuna mul midagi pole, mitte kõige vähematki, omakseidki mitte, siis ma ikka valla toita jään.»

Ei paista küll sedamoodi, mõtles Hänninen järsku väga väsinult. Ta oleks võinud naist kas või lüüa, et see ainult vait jääks. Nii palju pruugiti ilmaaegu suud. Õnneks tuli ostja ja Hänninen läks ise õue küsitud savi- ja liivakäiasid näitama. Päris võõra mehega oli karges välisõhus mõnus juttu ajada. Nad käänasid neid käiasid, kuni leidsid meelepärase. Siis küsis mees, kas Hänninen ehk teab, kus ostetakse sõnajalajuuri. Ta oli mõelnud lapsed neid korjama panna, sest neil seal oli säherdune sõnajalamägi. Hänninen pidas kõige õigemaks apteegist küsida. Mees maksis käia kinni ja Hänninen otsis taskust vahetusraha, et poleks üldse tarvis poodi sisse minna. Kui mees lahkus, läks ta otseteed koju sööma. Ju ta nüüd selle aja ikka paigal püsib, mõtles ta naisest.

Aga õhtupoolikul ootas sama taaderant ees. Hänninen läks alla keldrisse vaatama, kui palju toomasjahukotte laos on. Kuid kohe kõpsisid tema kannul kerged sammud. Hänninen võttis rotimürgikarbi kätte ja käänas seda nii- ja naapidi. Sellel oli naise käega kirjutatud hind, kolmteist marka. Ta pani karbi kohale tagasi, enne kui naine tuli ja tema puusade ümbert kinni võttis ja ennast tema vastu nühkis. Hänninen läks üleni higiseks. Mida see siis nüüd tähendas?

«Ei tea, kas sa mind enam armastadki,» ohkas naine, kuid naeratas siiski. Tema kõht liikus. Hänninen kuulatas, ega kedagi poodi ei tulnud.

«Jajah, sa kardad ainult seda, et mõni näeb.»

«Mis sa nüüd, ma olen ju vana mees,» ütles Hänninen ja püüdis end vabastada.

«Ei ole,» vaidles naine vastu. «Ma teen sind nooreks. Teen ju?»

«Teed küll,» möönis Hänninen. Ja miks ka mitte, see oli või vähemalt oli olnud tõsi.

«Aga sa peaksid mõistma, et mina vajan ka pisut tuge. Eriti nüüd, kus ma olen nii haige.»

«Mismoodi mina sind toetada saan,» imestas Hänninen, endal pilk kogu aeg trepi kohal luugiaugul. Puudus ainult, et keegi oleks ilmunud sinna üles vaatama, mis keldris toimub.

«Vaata,» ütles naine kudrutavalt. «On nii palju võimalusi. Kui annaksid midagi, ütleme näiteks hoiuraamatu või...

Või mõne aktsia. Nii et kui ma enam tööl käia ei suuda, siis saaksin sind ikkagi oodata ja lohutada ja nii.»

Ja kuigi ta päris põrgulikku juttu ajas, liikus tema kõht nõnda, et see kippus meelt peast võtma. Hänninen tõmbas sügavalt hinge, et mitte koolipoisilikult hingeldama hakata. Aga vaevalt seegi enam midagi luges, päev oli niigi otsast lõpuni hukas. Õnneks helises telefon ja Hännisel oli põhjust naist kõrvale lükata ja üles minna. Ta läks pikkade sammudega vastama. Salme hääl tundus kõrvus nagu palsam, kui ta rääkis, et Lauri pidi õhtul tulema ja paariks päevaks siia jääma. Matti läheb talle jaama vastu. Ja Julin oli käinud Anjat vaatamas ja tagasiteel Hänniste pool kohvi joonud.

«Siis on hästi,» ütles Hänninen, mida ta ka mõtles. Naine tuli kinnisel ilmel keldrist. Hänninen silmitses tema nägu ja kuulas, mismoodi Salme oli plaanitsenud. Nad peaksid Anja niipea kui võimalik koju tooma, sest sünnitusmaja oli ka, mis ta oli, ebameeldiv koht igatahes. Anjal polnud neid elusaid imikuid ju hea vaadata.

«Teeme nii,» soostus Hänninen ja lõpetas kõne. Siis käis ta klaasubriku ust kinni panemas ja püüdis ehitusarvetesse süveneda. Aga kogu aeg, kui ostjaid polnud, liikus naine teisel pool klaasi ringi, nüüd unistava näoga. Pidi see sein ka just klaasist olema, mõtles Hänninen ja hakkas jälle arvutama. Siis läks ja istus naine järile, käed rüpes, nõnda et teda pidi vähegi pead tõstes paratamatult nägema. Lõpuks ei kannatanud Hänninen seda välja, avas ukse ja käsutas ta sisse.

«Kas siis nüüd oleme niikaugel, et sa hakkad minult välja pressima?» küsis ta ja üllatus isegi, et tal sihuke asi üldse pähe oli tulnud.

Naine jahmus.

«Ma uskusin ainult, et sa mind armastad. Ja kes armastab, tahab ka vastutust kanda.»

Jumal hoidku! Kes suutis siin nüüd armastusest rääkida. Viiekümne aasta juubelgi seisis ukse ees. Ei, nüüd tuli küll pea selge hoida. Ja kõige parem oli täiesti vait olla. Vana hea kunst.

«Kõik need ööd, need ilusad, ilusad ööd,» sosistas naine ja paitas õrnalt Hännise põske, kõditas pisut kukalt, näpitses kõrvalehte. Hännisel oli tunne, nagu oleks ta härjavärss, keda püütakse heaga tagasi aedikusse meelitada. Ka muidu tundis ta piinlikkust, mitte üksnes tuska. Miks ostjaid ei tulnud? Miks uksekell ei helisenud? «Aastad otsa olen sind kõik õhtud oodanud. Ma isegi ei tunne siin kedagi teist.

Sina ei tea, mis on üksindus. Muudkui istu ja tegele selle tühja-tähjaga, mis teha on. Ja aina oota. Mis perekonnainimesel viga. Aga mina vaene üksik naisterahvas, kellest kogu elu on mööda läinud. Olen ainult istunud ja oodanud. Ja kas ma pole su vastu alati hea olnud?»

Hännise käed õiendasid paberitega. Tema suu oli otsustavalt kinni. Kuid jälle helises telefon. Ta sirutas käe, võttis konksu otsast toru, keerutas juhtme sirgeks ja vastas. Sedapuhku oli see Inkeri. Temagi oli haiglas käinud, Anjal oli tõusnud palavik. Nii et kojutoomisest ei saanud veel juttugi olla. See oli vist küll ainult piimapalavik. Tuli vähemalt loota.

«Millest sa rääkisid?» küsis naine, kui Hänninen toru süngelt ja murelikult tagasi konksu otsa riputas. «Kes see oli?»

Hänninen raputas pead. Koduga seotud asjad olid säärased, et nendest ei võinud sellele naisele kõike ja nii palju kõnelda, kui ta tavaliselt oli teinud. «Ahaa, sa ei räägigi mulle enam. Mõistan, minu aeg hakkab läbi saama. Muidugi, nõnda see harilikult käib. Vastutustundetu armastus närtsib. Ja õnnetu naine istugu vaesuses ja viletsuses.»

«Pea nüüd suu kinni!» Hänninen peaaegu karjatas. «Ma ei jõua enam! Muudkui üks jutt teise otsa. Käi minema! Tee midagi! Aetakse aga jaburaid ähvardusi suust välja, selle asemel et teha, mis tarvis.»

Eks ta siis läkski, nirmad-narmad ripakil, ja hakkas nuuksudes riiuleil kollama, aga müüjat temast ei olnud. Hänninen müüs ise, nõndapalju kui seda vaja läks. Päev venis teosammul. Ta oleks meelsasti ehitusel käinud, kuid säärase hüsteerilise naise hoolde ei võinud ju poodi jätta. Ta oleks läinud sünnitusmajjagi, aga kes võis teada, mida naine sel ajal välja mõtles. Miks ta sellega just täna pidi hakkama saama, kui oli niigi raske?

Matti sõitis teed mööda edasi-tagasi, selles polnud midagi imelikku. Ta õpetas ühele noormehele sõitu, istus ise kõrval ja juhatas. Poe kohal kergitas ta alati kätt ja Hänninen vastas, kui juhtus aknal olema. Seejärel pöördus Matti kohe õpilase poole, kes hakkas rutakalt õiendama. Küll see Matti oli kadestusväärne mees, elav, hakkaja ning ennekõike noor! Tal polnud vist muresidki, veel mitte.

Vastu õhtut otsustas Hänninen naisega arukalt kõnelda. Muidu võis homne päev tänase suust kukkunud olla. Ta pani välisukse lukku ja käsutas naise klaasubrikusse. See jäi nüüd kaugemale seisma, ei tikkunud ligi.

Parema puudusel hakkas Hänninen mingit isiklikku majandusülevaadet esitama. See ometi pidi inimese peale

mõjuma. Sest Hännise lood olid, nagu nad olid. Ta oli õigupoolest üpris vaene mees. Kõrvust saadik, kui mitte rohkemgi võlgades. Ja laenu oli veelgi vaja. Ja kindlustusseltsilt polnud midagi loota, see oli omadega isegi plindris, sest mullu olid nii paljud surnud. Maja tal oli, seesama, kus ta elas. Ja teist ta ehitas, tõsi küll. Aga see just peavalu tegigi. Kriisiaeg ei tahtnud lõppeda, kuigi ta oli mõelnud, et ega see nii kaua kesta või. Kas nii kallisse majja üürilisigi saab? Ja siis veel suhted Juliniga. Neid ei tohtinud hetkekski meelest lasta. Korteridki olid veel paberi peal ära jagamata. Tuli muidugi püüda nii korraldada, et tema saaks alumise, ärikorruse, ja siis muidugi mõista kõige ülemise. Aga sellest ei teadnud veel midagi. Ei teadnud sedagi, kas jõuti maja üldse valmis ehitada. Alailma juhtus seisakuid ja need läksid kalliks, sest võlaintressid oli kogu aeg kukil. Juba sügisel oleks pidanud esimesele korrusele radiaatorid sisse panema, et ruumid saanuksid kuivama hakata ja krohvijad kevadel kohe tööd alustada. Aga radiaatoreid polnud lihtsalt saada olnud. Ja kõige muugagi oli häda. Eeskätt rahaga.

«Aga see kokkulepe ettevõtjaga?» Naise näol oli salalik muie ja Hänninen võpatas seesmiselt. Süda pidi rinnust välja kargama. Kas ta oli sellest naisele kõnelnud? Jeesus hoia, oli. Ühel ööl, kui ta kergelt vintis päi võõrastemajast tuli. Ja naine luuris kissis silmi: «See tähendab sulle ometi sulaselget raha.»

«Sellestki ei tea veel tuhkagi,» katsus Hänninen põigelda, tühjaks ajada, taganeda. Ent nüüd paistis naine küll arukat juttu mõistvat, ei lobisenud enam armastusestki. «Käed on mul igatahes puhtad.»

«Ohoo,» ütles naine, ja tema toon reetis uskumatust. «Kitsi ei raatsi koormast kõrtki anda, vaat nii on lugu. Kas sa vähemalt õhtul tuled? Ma ikka veel ootan sind, truult ootan.»

«Aga ma ei saa kohe kuidagimoodi.» Ikka veel ei rääkinud Hänninen naisele Anjast, sellest, kuidas oli läinud ja et see oli teda rängalt puudutanud. Talle tundus, et sellele eputavale olendile säärasest asjast kõnelema hakates oleks ta tütart lõplikult häbistanud.

«Ahaa,» ütles naine teadvalt. «Nii et oma naine on jälle hea küll? Olgu peale, mina ette ei jää. Lähen ükskõik kuhu, mis seal ikka. Elu on juba niisugune. Oletasin ainult, mõtlesin, et vahest on maailmas siiski mingit õiglust.»

«Ma tulen mõni teine õhtu,» ütles Hänninen. Võõrastav tundus, et väikese ärklikambri uks võiks koguni suletuks jääda. Ja kuidas siis siin poes päevade kaupa koos olla, kui naine okkad püsti ajab. Ja seda ta teeb, kui ta enam kohtama ei lähe. Niisuguse asjade pöördega polnud ta osanud põrmugi arvestada.

«Ja isegi väikest lahkumiskinki mitte?»

«Mis sa nüüd lahkumisest räägid.» Säärane jutt hakkas Hännist kurvastama. Ta ei suutnud enam midagi, isegi mitte vihane olla. Ja nende väikeste visiitideta tundusid järgnevad aastad nii kõledad. Või, nojah. Vanadus kippus kallale. Ja heast-paremast võttis ta rahakoti välja, sobras seal, vaatas ja pani lauaservale kaks uut sajamargalist. «Võta nüüd need. Rohkem mul pole.»

Sellega läks päris viltu. Naise nägu muutis värvi, ta hingas tormiliselt ja Hänninen ei taibanud ülepea, mis talle sisse läks. Kakssada marka oli siiski raha. Ega sellepärast nõnda vihastama pidanud. Mõtelda vaid, kuidas see turtsuma ja sülge pritsima hakkas. Naistega oli ikka raske küll. Ja kuidas ta nende ševrookingade kontsadel ringi keeras, ime, et veel püsti jäi! Kuidas ta süda üles ei öelnud? Mantel lihtsalt kaenlasse, uks valla ja minema!

Huh, huh, vähemalt vaikus oli majas.

Hänninen pani sajamargalised kotti tagasi ja istus, et rahuneda. Siis lukustas ta sahtli ja läks ehituse kaudu koju. Ta läks mööda planke majja ja hingas müürsepamördi lõhna sisse. Salk mehi oli veel tööl, aga ta ei suutnud juttu ajama jääda. Ta ronis ettevaatlikult teisele korrusele ja nägi, et vähemalt vaheseinad juba kerkisid. Naine hakkas meelest minema ja ununes kodule lähemale jõudes päriselt.

Õhtul kella kaheksa paiku, kui Matti Laurile jaama vastu sõitis, möödus ta maanteel iseteadlikult kõpsutavast naisest. Ta aeglustas sõitu, vaatas ja vedas suu naerule. See oli see klapapa purgihiireke, kõvasti üles löödud, aga nägu julm peas nagu Vana Testamendi kuningannal. Ta jättis auto päris seisma ja vaatas, kuidas naine ilma pikemata Julini pulesteele pööras. Puutüvede vahelt oli näha, kuidas ta väikest ridiküli viibutas.

Mida põrgut temal Julini juurde asja on? mõtles Matti edasi sõites. Aga siis unustas ta kogu loo.

25

Anja voodi oli palumata seina äärde ümber paigutatud. Vahest oli sellega ainult head mõeldud, et ta saaks pisut rahu. Aga tema võttis ümberpaigutamist solvamisena. Muidugi polnud tema väärt korralike sünnitajate hulgas lamama. Ta keeras teistele veel seljagi ja silmitses püstlaudadega vooderdatud seina alt üles laeliistuni. Sein oli üks kord valge värviga üle tõmmatud. Oksakohad olid selgesti märgatavad, sest lauad olid olnud kindlasti toored.

Oli uus hommik ja kõik pesemised ja läbikatsumised seljataga. Sidemed olid vahetatud ja rinnad uuesti üles seotud. Võõraste käte puudutus jäi ihule nõnda külge, et keha polnud pikka aega enam nagu oma. Kuna oli pühitud põrandat, haises vängelt lüsoolist. Tema palavik hakkas langema, kuid rindades rebis ja pitsitas endiselt.

Ta oleks küll tahtnud teistega juttu ajada, aga nutt tükkis ju kogu aeg peale. Ja teised olid rõõmsad või kamandavad või vähemalt hirmus kogenud. Igaühel oli raseduse lõpul midagi viltu olnud, muidu poleks nad üldse sünnitusmajja tulnudki. Kodus oleks vähemalt sedamaid jalule pääsenud ja oma kohvilurri kätte saanud. Siin pidi ainult lamama ja piimaga segatud kuuma vett jooma. Seda nimetati hõbeteeks. Aga kogu aeg kõnelesid naised omavahel sünnitusest ja mehest ja eelmistest meestest, isegi siis, kui imetasid neid kompse, keda Anja põrmugi näha ei tahtnud.

Talle kõige lähemal lamas suur, kogukas, meeldiva näoga naine. Tal olid lühikesed käed, mida ta sõrmi vaadeldes ja kõverdades välja sirutas. Ta oli punaste mässu ajal leseks jäänud, kuid nüüd oli tal uus mees, maaler, ja nad elasid kahetoalises korteris. Tema naeru Anja peaaegu kartis. Rõkatus puhkes ootamatult ükskõik mille peale ja katkes niisama kähku.

Kui toodi mannakörti, asusid nad aplalt selle kallale.

«Proua peab ka sööma,» ütles naaber ja Anja pistis ehmunult paar lusikatäit suhu. «Sunnik küll,» pöördus naine teiste poole. «Pääseks siit juba minema!» Ja ta pahvatas jälle naerma. «Töölismajas peetakse enamlaste orbudele pidu. Sinna me lähme, kolm vaeslast sabas. Näitame järeltulijaid. Aga inimese tervis olgu korras. Muidu ei jõua koorilaulu kuulata.»

Ja siis hakkasid nad jutustama, kuidas kellegi käsi mässu ajal ja pärast seda oli käinud. Praegu olid nad igatahes otsata kanged naised. Jõudu kandus ühelt teisele, miski ei paistnud võimatu. Kui vastu õhtut mõni mees nähtavale ilmus, poleks osanud teda sama loomaliigi esindajaks pidada. Nende lühikeste võõruskäikude ajal laskusid naised armulikult natuke madalamale, jäid vait, isegi virisesid pisut. Aga vada hakkas kohe pihta, kui mehed olid läinud.

«Oi-oi-oi, nagu need mu õelapsedki,» pajatas kaugemal üks vana näoga naine. «Oi-oi. Alles viie-kuueaastased. Mida nad nädalate viisi söönud olid? Mädanenud kaalikaid ja leotatud kuivikuid, mingisuguseid laevakuivikuid vist, ei mina tea, olin sel ajal maal kodus. Ja sekka vikki. Sinna nad siis tulid, kõndisid kaheksa kilomeetrit maha, paljas luu ja nahk. Tulid piima otsima. Ja valla lubatähega said poest jahu. Seda kõige viletsamat, mida salvepõhjast kraapida andis. See oli küll juba kaupmeeste nurjatus. Ja kodus oli neil kord kaks koolnut ühteaegu. See oli see hispaania haigus, mis veel kõigele otsa tuli.»

«Seda jah. Ükskord, ühel pühapäeval olid kaheksateistkümned matused korraga. Oli ometi pappidel ka tööd,» ütles naaber. Anja ootas naeru, kuid see jäi tulemata.

«Ja kui need tsipa vanemad siis kooli läksid, siis seal nad alles kuulda said. Punikute pabulad. Ja eks nad olnud rumalad ka. Mis sa selle tattnina valgel lugeda nägid. Jaksu ka polnud. Ja Sopanen oli kogu aeg natis kinni.»

«See jääb nüüd pensionile. Eks siis näe.»

Keegi tegi valjusti hsst! ja naised jäid vait. Anja pööras end pisut. Ta oleks tahtnud midagi öelda. Et Sopanen oli vana mees ja sellepärast vimma täis, et teda ülestõusu ajal koolimajas kinni peeti. Aga ei julgenud. Veidi aja pärast hakkasid naised muudest asjadest rääkima.

Anjal olid päevad segamini läinud. Talle tundus, et ta oli selles ruumis vähemalt nädal aega lamanud. See oli muutunud nii tuttavaks. Ja kui siis Lauri viimaks uksele ilmus, pil-

guga otsis ja leidis, ettevaatlikult Anja juurde tuli, vajusid tema suunurgad tahtmatult alla.

«Kuhu sa nii kauaks jäid?»

Lauri seisis, söandamata õieti liigutada, haaras siiski Anjal käest ja istus voodiservale. Ta oli hilja õhtul rongilt tulnud, ämma ja äiaga juttu ajànud ja Anja toas peaaegu hommikuni ärkvel olnud. Tema heledad juuksed olid pisut viltu kooldunud ja õrn näonahk oli kahvatu.

«Ma tulin nii ruttu kui sain. Andsin lastele vabadust.»

Anjal vajus teda vaadates üllatusest suu lahti:

«Sa oled vurrud maha ajanud!»

Lauri naeratas, ta näis tundvat kergendust, et ei tarvitsenud kohe asja juurde asuda.

«Ajasin jah. Sai nende eest hoolitsemisest isu täis. Aga ma tegin seda juba siis, kui sa ära sõitsid.»

«Miks?» pinnis Anja ja oli järsku väga õnnetu. Mis tähtsust sel oli? See oli ju kõige muu kõrval pisiasi. Aga Lauri polnud nüüd mitte ainult võõras, vaid ka võõrast nägu. Teised naised helpisid veel kõrti, rüüpisid pära. Lauri pigistas Anja kätt, hoidis seda oma kõhetutel reitel. Kõik temas sarnanes vana Juliniga. Kui ta allapoole vaatas, võis juba märgata, kuhu omal ajal kurrud ja kortsud pidid tekkima. Anja oli teistsugune. Olgu küll, et temagi polnud täidlane, ei paistnud näoluud välja. Temast ei osanud öelda, missugune ta vanast peast võiks olla. Tema jäi täiesti elu voolida.

«Sääraseid piinu poleks ma küll tahtnud sulle valmistada,» sosistas Lauri lõpuks.

«Eks see olnudki ainult mu oma süü,» vastas Anja ja Lauri ei suutnud otsustada, kas ta mõtleski seda, mida ütles, või ütles lihtsalt prooviks. «Mu keha on üleni tuim, välja arvatud . . .» Ja ta pani käe rinnale. See oli hangena kõva ja kõrge. Kõht sellest madalamal oli õõnes nagu hagijal.

«Kuidas see siis sinu süü sai olla?» ütles Lauri, ja tema suunurgad naeratasid. See muutis põsed ümaraks. «Polnud ühti. See lihtsalt läks nii. Sinna ei ole midagi parata. Varsti pääsed koju ja saad jälle terveks. Suvi on ees.»

Seda, et suvi oli tulekul, teadis Anja isegi, ega ta nii rumal olnud. Ta hammustas huulde, sest oli lootnud, et Lauri teda tugevasti suudleb ja kõik valud ära võtab. Aga see piidles vaid häbelikult teisi naisi, kes end nüüd puhkama seadsid. Ainult aeg-ajalt heitis mõni üle õla pilgu Laurile. Anja pidas aru, mida öelda.

«Kuidas koolis on läinud?»

«Ikka niisama päevast päeva.»

«Teenijale tuleks üles öelda.»

«Muidugi,» noogutas Lauri. Ega teda siia kaasa saanud tuua. Suurem asi ta ka polnud.

«Kuidas kevadpeo lauludega on?»

«Võiks paremini olla.»

«Kas tüdrukud said oma kammitaskud valmis?»

Olid saanud. Siis tuli Laurile meelde küsida, kas Anja polnud kusagil puukuuri võtit näinud. Kuur oli talv otsa lukustamata olnud, aga võti pidi ikkagi olemas olema. Kuid Anja ei mäletanud, et ta oleks seda näinud. Uks pidi peale Lauri äratulekut lihtsalt haaki jääma. Seepeale rääkis Lauri, kuidas ta oli kavatsenud kolimist korraldada. Paistis, et Anjat ei läinud sinnagi vaja.

«Igatsed sa sinna tagasi?» küsis Anja.

«Ei. Milleks?»

Anja oli mõelnud, et Lauri vastab jaatavalt. See oli ju sliiski olnud nende esimene kodu.

«No nii,» ütles Lauri puhk hiljem ja tema näkku ilmus sootuks teistsugune, mehine ja kindel ilme. «See töö sai igatahes korralikult käima pandud. Ei tea, kes seda nüüd jätkab. Seal on, kellega töötada. Ja õppusteks hea maastik ka.»

Ah Lauri mõtles oma kaitseliidutööd. Ta oligi õppustelt tulles alati nii indu täis. Ümises omaette lauldagi. «Kes ei käi adra taga, on vilets põllumees.» Ja muid seesuguseid. Pärast kodus pani iga asi teda siis naeratama ja ta püüdis olla hästi hea.

«Kas laseme asjad kohe koolimajja viia?» küsis Anja nüüd tõesti ainult selleks, et midagi küsida.

«Võiks muidugi, toad on vabad. Aga neist peaks vist pintsliga üle käima. Kui tahad, siis võime asjad esmalt kuhugi mujale viia. Kas või meile kuuri alla. Võib-olla sa tahaksidki meil elada. Nagu me mullu suvel elasime.»

Anja ei suutnud mõelda. See'p see oligi, Lauri oli tema vastu alati nii hea, et ei võtnudki nagu midagi enda kanda. Laskis Anjal otsustada. Või püüdis ära arvata, mida Anja tahab. Ja Anja omakorda püüdis oletada, mida Lauri tahaks. Ja mõlemad olid hirmul, et arvasid valesti. See tekitas pinget. Mõnikord, praegu, hakkas see lausa ahistama.

«Võib-olla ma lähen suveks hoopis koju,» ütles Anja, sest tundis järsku, et on täiesti jõuetu. «Ei minust ole nüüd millekski.»

Ta vaatas meest tähelepanelikult, oodates, et see keelduks, ütleks, et tahab ilmtingimata Anjaga koos olla.

«Küll sa varsti jälle kosud,» ütles Lauri ainult ja naeratas

jälle. Paistis, et ta pingutas kõigest väest. Anja puudutas Lauri kuuekäist. Nutt kippus hirmsasti peale, kuid siis ta mõtles, et oli päris ükstapuha, mis ta tegi, kas nuttis või naeris. Võtnuks mees vähemalt tema teise käegi oma pihku, see oli seal just selle jaoks. Aga Lauri ei taibanud, tema silmad ekslesid mööda teisi voodeid, kus magasid võõrad paksudes öösärkides naised. Siis pöördus ta naeratades Anja poole.

«Tahaksid sa midagi? Ma võiksin sulle õhtupoolikul tuua. Siis pean ma küll õhtuse rongiga tagasi sõitma. Aga eks ma tule varsti päriselt. Matti lubas mind jaama viia.»

«Ah nii,» ütles Anja ja ägas veidi. «Mis sa arvad, kas Matti ja Inkeri on õnnelikud?» Selle peale Lauri ainult ümatas, eks nad muidugi olnud, niisamuti nagu nemad. Anja võttis vaba käega sahtlist peegli ja silmitses oma nägu. See oli plekiline ja otsajäänud. Ta pani ohates peegli ära. Lauri surus kõvemini tema kätt.

«Kas sa isa oled näinud?»

«Sinu isa? Olen küll. Ma ju rääkisin, et ajasime eile õhtul poole ööni juttu. Ta on väga õnnetu. Aga küll kõik jälle korda läheb. Ja varsti saad uue pisikese, päris kindlasti. Ütle nüüd, mis ma võiksin sulle tuua.»

«Kas sul on minekuga nii kiire? Ei ole mul midagi vaja. Või kui on, siis seda, et endasse jälle pisut uskuma hakkaksin.»

Lauri heitis pea kuklasse ja püüdis lõbusalt hämmeldunud nägu teha. Aga see polnud muud kui näitlemine.

«Kulla Anja, ega see sinu süü olnud. See polnud kellegi süü. Ja ma hoian sind nii hirmsasti.»

Siis hakkas ämmaemand imetamiseks lapsi tooma, oli see Anjale raske tund. Avati särgikaeluseid, pühiti rinnanibusid, seati lapsi paigale. Hakkas kostma nohinat ja lühikesi nappe ergutussõnu. Nüüd alles jõudis juhtunu õieti teadvusse ja Lauri hoidis pilgu põrandal.

«Miks me küll midagi rääkida ei oska?» ütles Anja, kui viimane laps oli toodud, ämmaemand lahkunud ja rahu saabunud, see rahu, mida imetamisest ümberringi õhkub.

«Me ju oskame.»

«Ei oska. Me ainult vestleme.»

«Mis vahet seal siis on.» Lauri pilk oli õrn, aga ikka põrandas kinni.

«Suur vahe,» ütles Anja ja peaaegu soovis, et Lauri juba läheks. Siis ehmus ta sellest mõttest ja pigistas ka omalt poolt Lauri kätt. Pöidlal oli suur arm. Lauri oli igati vaba-

õhuinimene, kes alailma muhke, siniseid plekke ja haavu sai. «Võib-olla see kõik on lihtsalt sellest.»

«Päris kindlasti. Ole aga nüüd natuke aega õige kannatlik väike naine ja küll sa näed, et kõik läheb jälle hästi.»

Anja lubas, et püüab, ja siis viimaks Lauri kummardus ja suudles teda laste jätkuva nohina saatel. Kuid ainult laubale nagu vana naissugulast. Siis pidi ta lahkuma, ämmaemand tuli ja vaatas nõnda. Ta ju ainult segas. Tragi naisterahvas seisis voodijalutsis, kauss ja rätik Anja kimbutamiseks valmis. Lauri lehvitas ukselt ja Anja lehvitas vastu. Siis oli see hetk läbi.

Pärast lõunat polnud neil ka midagi erilist kõnelda, ainult niipalju, et Anja ütles palaviku nüüd täiesti kadunud olevat. Hommikul pääseb ta siit minema. See oli tähtis uudis ja Lauri suudles teda jälle laubale, nii et Anja kulm meelepahast kortsu tõmbus. Aga siis lehvitasid nad kummatigi teineteisele ja Lauri polnud vist midagi mõistnudki.

Õhtul kiitsid naised Anja õnne. Nii ilus ja koolitatud mees ja lahke näoga ja veel rikas ka. Kuulamisest polnud pääsu ja Anja kuulaski õige hea meelega. Kuni jutud hakkasid lipitsevaks muutuma ja panid teda imestama, mis põhjust neil oli isekeskis sel kombel mehkeldamises võistelda. Talle hakkas kõik võlts tunduma. Nad vist lihtsalt põlgasid neid. Lesepõlvest, orbudekarjast, vaesusest, toorevõitu meestest hoolimata oli võit nende poolel, nii et nad võisid veel hoobeldagi. Kui Anja ainult lamas, lõug vastu kaela surutud, ega vastanud, hakkasid nad kõnelema kõigest, mida teadsid Julini suguvõsast.

Anja ei sekkunud sellessegi.

Siis nad tüdisid ja hakkasid rääkima oma asjadest. See kõlas ehtsamalt. Pesu, mis kodus pesemist ootas, ja kuidas naba eest hoolitseda ja kui palju peaks marjaajal pohli korjama, ja et kui oleks korralik kelder, võiks talvekartulid varuks hankida. Keegi oli saanud talunikult loa alati peale kartulivõttu põld üle noppida. Kui lohaka võtja vao leidsid, võisid veel palju mugulaid saada. Ja siis rääkisid nad ühest tingimisi vabakslastust, kes oli koti jahu varastanud, vahele jäänud ja uuesti Tammisaarde sattunud. Ja ometi, ütles see endine enamlaselesk, kui poleks sel kõige raskemal talvel varastanud, kuidas siis hing üldse sees oleks? Ja nüüd naeris ta jälle.

Neist juttudest õhkus innukat elutahet. Anja tundis, et on neist sootuks eraldatud. Sosinal hakkasid nad kõnelema streigist, mida tselluloosivabrikus oli kord püütud alustada. Aga

kui vabrikant oli tulnud, kõik töölised suurde saali kokku kutsunud, kriidiga põrandale joone tõmmanud ja kanges soome keeles lausunud, et «kes tahab see töö teha, see siinpool joon astub», oli enamik sinna astunudki. Kuna paljud ka vabriku korteris elasid, siis ei saanudki streigist asja. Ja nüüd seisis vabrik täiesti, see oli hirmus hoop. Aga viimaste uudiste kohaselt pidi töö paari nädala pärast jälle algama, sest kaubatehingud olid õnnestunud. Ometi oli elu kogu aeg ebakindel.

«Siis polnud veel aeg streigiks küps,» ütles vana näoga naine. «Aga küll see õige aeg veel kätte jõuab. Vaat siis. Küll nad peavad õppima oma äri nii ajama, et tööline kannatada ei saa. Aga kui nad peaksid hakkama kaitseliitu sundima. Et muidu ei saagi mujale kui abitöödele. Siis pole muud kui aga kindlaks jääda ja tehagi seda nende abitööd.»

Nad rääkisid sellest veel ja Anja mõtles, et Laurigi oli kaitseliidus. Tema meelest oli see küll õige. Kuid järsku tõusis ta istuli ja ütles:

«Gröönroosi Vieno on mulle ema poolt vanasõtsepoeg.»

Nad pöördusid tema poole, nagu oleks ta neil hoopis meelest läinud. Ta heitis uuesti pikali ja tõmbas lina üle pea. Nad ei teadnud, mida öelda, kui ta oli nõnda püsti karanud ja siis jälle üleni peitu pugenud. Naaber tuli voodist välja, tõmbas lina tema näolt ära ja vaatas.

«Proua jääb nüüd magama. Me ei sega enam.»

Ta tõmbas lina sirgu ja Anja sulges silmad ning laskis naisel tekiservi toppida. Ta tegi silmad alles siis lahti, kui kõik oli juba vaikne.

Hommikul tuli arst Anjat vaatama. Nüüd oli vaja tugevalt süüa, jõudu koguda ja väljas jalutamas käia, niipea kui vaid jaksu jätkus. Ja eelkõige: kogu lugu peast heita ja tulevikule mõelda.

26

Oli päris tavaline maiõhtu, kui Vieno koju tulles märkas, et lammast polnud. Ohelik oli omal kohal ja hõredas rohus jäljed, mis osutasid, et siit alles päeval või vähemalt hommikul oli söödud. Ta imestas, kas ema oli selle siis nüüd kevadel ära müünud, kui seda oli suudetud ometi ületalve pidada ja hinges hoida. Ja miks ta polnud sellest midagi kõnelnud?

Vieno oli kaunikesti väsinud, kuid seisis keset õue, märkamata sisse minna. Kõik uksed olid kinni, isegi puukuuri oma, kuigi seal olid toored lauapinnud, mis pidid tuult saama. Niisiis läks ta kuuri ja seal rippuski lammas nülitult õrrel. Kollakaspruun vill oli tellisevärvi puutoobris, nii et see oli enne vähemalt ära pügatud. Lahjat keha vaadates märkas ta, et üks tagakoib oli oskamatult küljest ära nüsitud. See ajas tal hinge täis, ta viskas mütsi vastu maad. Sellest polnud tühjagi tulu, pahameel ei andnud järele. Ta liigutas ennast alles siis, kui toauksest käidi.

Ema, Gröönrooska seisis trepil, käed puusas. Tema selja tagant tuli auru, nagu oleks tal pesupäev. Aga aur lõhnas värske lambaliha järele.

«Kas sa oled hulluks läind?» ütles ta emale. «Võtad järsku kätte ja veristad lamba asja ees, teist takka ära.»

«Praegalt just sii õige tapmisaeg oo.»

«Ja muidugi,» ütles Vieno ja kavatses temast mööda sisse minna. «Eks see ole alati, kui tahetakse.»

«Oota,» kamandas ema ja poeg jäi esikusse seisma, tuli siis tagasi välja. «Sääl kambres oo üks mees. Ütles, et oo Valfri Lehtinen. Ta oo Tammisaarest ää kargand. Tead sa niisukest?»

«Ei,» ütles Vieno, nagu asi oligi. Kui mehel oli põgenemistee jalge all, polnud see tal arvatavasti esimene kord nime vahetada. «Kuidas ta siia teadis tulla?» Ja kui ema vastamata jättis, ärritus Vieno jälle: «Mitmes see juba on? Neljas või viies?»

«Ei saa sina kätt vahele panna, kui mina aidata tahan,» ütles ema. «Noh, mine aga päälegi sisse ja vaata, kas sa tunned teda.»

Terve tuba oli auru täis, seda oleks pidanud päris kulbiga tõstma, et kambriukseni jõuda. Mees istus kapi ja voodi vahel toolil, nagu oleks seal ahtas paigas turvalisem. Tema kõikjal ühepikkuseks kasvanud mustades juustes oli halle laike. See meenutas maakaarti. Nägu oli üllatavalt väike, silmad, nina, suu, kõik. Kuid keha oli kõhnusest hoolimata rässakas ja käed päevitunud. Vieno vaatas neid käsi. Siis vaatas mees neid ka ise ja tegi suu lahti.

Neid oli pandud mingit vundamendiauku kaevama. Vange oli olnud paarkümmend ja valvurid olid üleval ringi kõndinud. Juba paar nädalat kaevanud, olid nad teinud säärase hulljulge plaani, et hakkavad kõik korraga süvendiseinu pidi üles ronima. Mõnele jääb see kindlasti viimaseks kukkumiseks, aga mõni pääseb kindlasti ka putku. Ja nii nad olid teinudki. Igavene möll oli lahti läinud, kuid Valfrid, või kes ta nüüd oli, oli süvendiserval suure kivi valmis vaadanud ja kohe selle suunas minema pannud. Ta oli nii kähku sinna jõudnud, et valvuritel polnud mahti tema järele igatsust tundma hakata, sest neil oli üle põllu otse metsa poole lippajate laskmisega niigi tükk tegemist. Tema oli ümber selle kivi tiirutanud, see oli tõesti määratu suur, hoides end ikka sinnapoole, kus polnud valvureid. Kui koguneti langenuid üle lugema, hiilis ta vaikselt metsa. Sellest sai nüüd kaksteist päeva, kui mitte rohkem.

Ema seisis Vieno kõrval, et kuulata uuesti ühte neist lugudest, mis panid teda tegema mida tahes, andsid julgust ja jõudu. Ja kui hästi ta teadiski, et kõige kindlam on toita vihkamisega, uskus ta siiski ka tavalise toidu sisse, mida rammusam, seda parem. Muidugi, kui kõht seda talus.

«Mu nimi on Sandell,» lisas mees ja Vieno noogutas, kuigi ta ei teadnud ega mäletanud ühtki sellenimelistki. «Need on vist sinu riided.» Mees vaatas oma pükse ja püüdis suud muigele vedada. Vieno lõi käega. Mis nüüd neist, tema ja isa riideid liikus maa kõikidel varjatud tapiteedel.

«Mine kartulaid koorima,» ütles Vieno emale ja see tegi, nagu kuuletuks, kuid tuli, pesukauss käes, meeste juurde ja hakkas siinsamas sängiserval istudes koorima. Temast polnud pääsu, ja kui mehed, vähemalt Vieno, tema peale viltu vaatasid, hakkas ta ise rääkima. Teab kui mitmendat korda selgitas ta Vienole, kuidas niisuguseid viieliikmelisi rühmi moodustada. Viis oli tema püha arv. Aga ainult rühmajuht võis

teada, kes salka kuulus. Igaüks, kes rühmaga liitus, pidi endale oma rühma muretsema. Tuli kõikidesse noskede ühingutesse pugeda, võim enda kätte haarata, ja kui küllaldane hulk juhatusekohtadest käes, siis terve osakonnaga parteist lahku lüüa.

«Kas niimoodi?» küsis Vieno mehelt, kes siiski midagi ei öelnud. «Pange Gröönrooska kihutustööle. Tema käes läheb kõik nigu õlitatult.»

«Vieno oo ühingu juhatuses,» ütles Gröönrooska, võttis uue kartuli, hõõrus selle mullast puhtaks, loputas vees ja tõstis pussi.

«Kuidas mina saan miskisse juhatusse kuuluda,» pahandas Vieno. «Sa tead seda küll, ema. Vahel kirjutan protokolli, kui sekretär ei saa tulla. Ära lobise.»

«Noneh. Kas sii siis põle juhatuses olemine? Kes mind kusagile raamatusse kirjutama laseb.»

«Sa ei oska ju kirjutada.»

«Nii see muidugi on,» hakkas mees viimaks rääkima. «Eduskunna ja ametiühingutega ei tasu ilmaasjata aega raisata. Sedasi see on. Tuleb ainult hoolt kanda, et ise paljakäsi poleks, ja salaja uueks ülestõusuks valmistuda.»

«Nõnna jah,» kinnitas Gröönrooska. «Kas sa kuulsid nüid, Vieno? Tuleb aga rivisi koondada. Jumal hoia, egas alla või vandu.»

Lambaliha mooris pajas ja Vieno läks puid pliidi alla panema, et rahuneda. Ta oli väsinud. Ta surus lauba vastu pliidi piirderauda. Siis ta tõusis ja läks kambrisse tagasi.

«Lugu on nii. Kaheksateistkümnendamal aastal oldi mõnel pool valgetest pareminigi relvastatud ja ometi kaotati. Ja nüüd on need omakorda hambuni relvastatud. Mis kasu võiks meil olla mõnedest tühipaljastest relvadest? Sihukesed mõtted tuleb peast täitsa välja visata. Haavad kipitavad veel küllalt. Tookord, kui relv pihku haarati, olid meil ju kõik võimalused uut ühiskonda luua. Niisukesed võimalused olid, et sihukesi pole ühegi maa töölistel veel ilma päälgi olnd. Aga kuidas läks? Tookord olime, kas kuulete, tasavägised, aga nüüd? Kuidas nii pöörase asja peale võib üldse mõelda! Nüüd pole muud kui parlamentaarsest joonest kinni pidada, olgu see nii aeglane tee kui tahes.» Talle tundus, nagu oleks ta seda kõnet sadu kordi pidanud.

«Kas sa kuuled, mees!» Gröönrooska hoidis ühes käes pussi, teises kartulit. Ta lükkas käeseljaga rätiku laubalt kõrgemale. «Kas põle hirmus, et sii oo mu oma poeg! Ta oo nõnna peenelt kõnelemagi õppind, nigu oleks teab mis koo-

lis käind. Ta oo kikkis kõrvadega neid va Tanneri saadet mehl kuuland. Ühtevalu neid siia jookseb. Töölismaja ühtejärge täis.»

«Eks mul ole jälle Tammisaarde minek, kui mu ohrankale üles annad,» ütles väikese näoga mees.

«Ei ilmaski,» ruttas Vieno rahustama. «Istu aga pääle siin ja söö kõht täis, kui ema oma toiduga ükskord valmis saab. Midagi salajast tegema ei hakka, aga seda, mida tean, välja ka ei lobise.»

«Niisuke ta oo,» ägas Gröönrooska kartuleid pesema minnes. Siis kallas ta nad kõik korraga katlasse, nii et keeduvesi mööda pliiti igas suunas sihisedes laiali paiskus. Ta pani kaane peale tagasi ja tuli uksele seisma. Mehed ajasid vaikselt juttu, neil oli üks ühine tuttav, vähe aja pärast oli neid rohkemgi. Nüüd võis Vienogi juba vangilaagri ajast rääkida, ehkki mitte meelsasti. Ta rohkem ainult kuulas ja noogutas. Ta näis alati väga rahulik ja seetõttu vanem, kui ta oli. See rahulikkus polnud igatahes emalt päritud, ja vist ka mitte isalt. Ta oli ainult kuigivõrd lugenud ja mõtlemise läbi selle seisundini jõudnud, mitte alistunud. Visaduselt oli ta küll emaga ühtemoodi.

Gröönrooska võttis kapist taldrikuid. Ta oli veel kord petta saanud ja nõud klirisesid tema käes hullupööra. Kui lusikas kukkus, napsas ta selle üles ja seisis, hoides seda nagu berdankat käes. «Üks naine oo Vieno ää rikkund,» hüüdis ta kambrisse, ja nüüd naeratasid mõlemad mehed.

«Ema peab oma poja ikka välja vabandama,» ütles Vieno, siis jätkasid nad jälle juttu. Võõras ei püüdnud Vienole rühma loomist peale sundida. Ta hakkas aknast pilke välja heitma, nagu oleks tal kiire. Õhtu ei saanud ometi pimedamaks minna, ööd olid juba liiga valged. Niisiis tõmbus ta oma kohale tagasi, et oodata toitu veel see pool tundi, mis läks, kuni kartulid keenuks said. Gröönrooska tõi talle taldriku kambrisse ja mees sõi seal omaette ega tahtnud juurde. Köögis hoidus Gröönrooska poja poole vaatamast.

«Ma saadan su paremasse kohta,» ütles ta mehele, kui võttis temalt taldriku. «Ma tean paremat kohta kui sii.»

«Kõige targem olekski, kui sa kusagile kauemaks peatuma ei jääks,» ütles Vieno ja saatis pilguga köögist kambrisse ja sealt jälle pliidi juurde leekivat ema. «Kuhupoole su tee viib?»

«Ju peab püüdma ikka Venemaale,» vastas mees ja hakkas tõusma. Kui ta täies pikkuses põrandal seisis, oli seal meest küll. Gröönrooska viskas villase jaki õlgadele ja oli valmis.

«Kuhu ema läheb?» küsis Vieno, ja järsku hakkas tal vanainimesest pööraselt hale. Eluaeg oli ta tööd rühmanud ja rühmas aina. Ja ta polnud tervegi, ööd otsa raius kerget kõha, aga ei lubanud sellest isegi kõnelda.

«Ja sa arvad, et ma seda sulle ütlen,» vastas ema kiusakalt. Vieno heitis selili sängi ja ootas seal, kuni ema ja mees teineteise kannul minema läksid. Kui ema paar tundi hiljem tagasi tuli, tegi ta, nagu magaks raskelt.

Ja hommikul, kui Vieno ärkas ja minekule hakkas valmistuma, oli ema juba täiesti riides. Elu oligi ainult tulemiseks, minemiseks ja sõnelemiseks muutunud. Söömise aegu ikka julges suud lahti teha, muidu oli parem vait olla ja kuulata.

«Teised mehed, teised mehed,» võttis Gröönrooska hoogu. «Teevad midagist, toimetavad. Aga sinu tegemised! Võijeh, jüstament sääl turbarabas sa hukka läksid, kui Anja hakkas sind võrgutamas käima. Ää sa arva midagi, et ma ei tea, oli teine nii lokitud ja mukitudki. Kui Hänninen su sääl nii hirmsasti läbi sõimas, siis ma mõelsin, et nüid sulle ikke aru pähe tuleb. Sittagi. Sii uhke plika rikkus su peris ää. Ühe pursuiplika pärast unetad aated! Häh, eks katsu vasta vaielda!»

«No nüüd on päris põrgu lahti,» vihastas Vieno, niivõrd kui viitsis. «Naistel pole selle asjaga miskit pistmist. Ja seal polndki midagi. Jäta juba need vanad asjad.»

«Ah et põlndki või? Mispärast Hänninen su siis turbarabast minema kihutas? Ja misuke sii naisterahvas oo? Ei püsind mehe man kah, elab kodus. Aher ja külm inimesetükk, ei mõist elusat tittegi valmis teha. Nigu sii miski kunts või asi oleks. Väntsakas ilmale tuua.»

«Jäta. Ei see Anjale naljaasi olnd.» Vieno torkas kuiviku tassi ja mõtles, kui teda kord mõtlema sunniti, üleliia pikalt sellele tüdrukule. Ei olnud vist temagi oletanud, et elu võiks nõnda minna, nagu see tal vähemalt alguses läks. Anja oli ju siiski nii õrnatundeline tüdruk.

«Ja kas sa ka tead, mis ta nüid teeb?»

Vieno ei vastanud. Ega ta teadnudki.

«Issand hoia, sii jooseb punaste hurtsikuid mööda ringi ja tassib lastele süia, jah. Ja kuna ta juba õpetajast inime oo, siis viib ühelisti pleistihvtisi ja ehvtisi ka, et joonistagu ja kriipseldagu aga. Häh, siis oo kriipseldamist vaja jah, kui hakkavad kerjamas käima!»

«Egas selles ju midagi halba ole,» sõnas Vieno. «Ta on alati niisugune abivalmis olnud.»

«So-oh! Ja sina oled aga kohe todasama kätt lüngi. Või veel kaitsed kah! Sii jüst halb oogi, et ta aitab ja nii põrgu moodu magus oo. Mõni hull hakkabki mõtlema, et need kuradi pursuid oo nii hääd. Ja õilsad, jah.»

«Kuhu sa oma jutuga õige sihid? Kas tänaseks lõunaleiba ka saab või ei?»

Gröönrooska pani koti lauaservale ja läks välja. Ta vehkis pikkade sammudega kuuri juurde ja tiris tünni lagedale. Ta tuli tagasi sisse, kui Vieno juba pluusi selga ajas.

«Paned liha soola või?» küsis Vieno, et veel midagi asjalikku öelda.

«Jah, ja siis ma lähen. Selle pühabase koosoleku pärast. Ma jooksen kõik läbi, kes iganes liikmete kirjas oo. Ja mujal käin ka veel.»

«Mis asja, see on ju päris tavaline kuukoosolek.»

«Nigu sa õige hästi ei teaks, et põle.»

Oli udune hommik, kui Vieno tehase poole hakkas sõtkuma. Aga ta tuli uuesti tagasi ja läks vaatama, kuidas ema paku peal lammast tükeldas. Päike paistis kuuri. Ema seelikusaba keerutas tolmu üles.

«Ära hakka rumalusi tegema,» ütles Vieno. «Ega ühing parteist ikka lahku ei löö. Raiskad ilmaasjata aega. Ja võtad siis jälle südamesse.»

Ema saagis konti pooleks ega vastanud. Siis läks Vieno uuesti minema, ja nüüd juba kiiresti.

Ja nõnda juhtus, et Gröönrooska köötsutas majast majja käia ja üles kihutada, ise kuivetu ja pisike, aga suured sõnad suus. Kui Vieno õhtul koju tuli, oli uks lukus ja toidust mitte lõhnagi. Nii oli ühel õhtul ja teisel ja ka kolmandal, neljapäeval. Kui Vieno siis tavalisel kombel oli ennast pesnud, riided vahetanud ja pisut hinge tõmmanud, läks ta Kylanderi, esimehe juurde. Ta rääkis, mida teadis. Pühapäevasele koosolekule värvati kommuniste ja tema ema oli vist ainult üks paljudest, kes poolvägisi uusi liikmepileteid pakkusid ja endisi äärmuslasi, nii mehi kui naisi tulema ässitasid. Kylander teadis seda ka, kuid ei uskunud, et kogu sellest rahmeldamisest midagi välja tuleb. See vana sadulsepp ja ühingu asutajaliige, kes kõvasti lonkas ja seepärast ka ülestõusust kõrvale oli jäänud, hakkas parajasti sauna minema. Ta tuli siiski sisse tagasi ja köögilaua ääres koostasid nad igaks juhuks nimekirja elusolevatest asutajaliikmetest ja teistest vanematest meestest. Sai üle kahekümne nime. Vieno lisas sinna nooremaid, neid, kes olid käinud kursustel, ja teisigi.

«Tühi töö see muidugi on,» ütles Kylander ja võttis käterätikompsu uuesti kaenlasse. Tema paljad jalad, ka lühem, olid hullusti komusid täis. Ta läks rahulikult üle õue sauna. Värava juures õitses väike õunapuu. «Aga tule räägi, kui midagi uut kuuled.»

Vieno lubas ja hakkas siis paberilehe järgi ringi sõitma. Ta kehutas inimesi ainult koosolekule tulema, seisis lävel või võttis korraks mõnes köögis toolil istet. Südame tegi täis, mitmes kohas öeldi otse: «Su ema juba käis.» Sealt tegi ta jalamaid minekut, et poleks lausa näkku naerdud. Kui ta koju jõudis, ei paistnud ema veel kusagilt. Ta istus veidi aega trepil, jalad soojal kivil, ja mõtles. Siis läks ta kambrisse, luges natuke ja uinus.

Reede õhtul olid nad mõlemad kodus, nii ema kui poeg. Gröönrooska oli heas tujus, tegi jälle kord korralikult süüa, keetis kartuleid ja lõikas lambaliha küljest õhukesi viile. Siis hakkas ta nurkadest musti riideid kokku korjama, valmistudes järgmisel päeval pesu pesema. Vieno aitas tal vett kanda ja läks siis omal algatusel kuuse ja kuurinurga vahele pesunööri tõmbama. Olgugi et enamik rõivaist kuivatati rohunutilisel nurmel, kust hiljem suvel kerkis roosasid ja valgeid kassikäppi ja tõrvalillepuhmaid. Kevad mõjus mingil moel alati. Mehegi nina tundis soojenenud vaigu lõhna ja katusetohulegi vaatasid teise pilguga. Sai ainult pisut üle kahe aasta, kui Vieno oli vangilaagrist koju tulnud, kuid see aeg näis palju pikem. Siis oli ta mõelnud, et nüüd ei saa enam midagi juhtuda, kuid seegi arvamus oli olnud ekslik. Kogu aeg juhtus, ja ühte ja teist.

Gröönrooska keeras räpaseid riideid, silmitses Vieno tööpluusi ja mõistatas, kas võiks selle ka pesusse panna.

«Pane aga peale,» ütles Vieno vagaselt. «Saab juba selletagi läbi.»

«Ää seebikivi puutu,» ütles ema nagu lapsele ja Vieno naeratas.

«Sedasi jah.» Gröönrooska hääl oli leebe. «Vaata et sa seda noolima ei hakka! Niisuke laps, nigu sa veel oled.»

Kui ainult nii olekski, mõtles Vieno. Seda luksust lihtsalt olemas olla. Kuid vist saaks sellestki villand. Aga oleks seda vähemalt pisut sagedamini. Et saaks ennast sisimas lõdvaks lasta. Ringi vaadata, metsahääli kuulata, olla. Ja emagi oleks säärane nagu enne, olgugi et ülearu hoolitsev. Ent need soovid olid võimatud, lapsikud. Kuid vahel lihtsalt tahtsid

puhata, eriti kui teadsid, et alati seisis ees uus jõukatsumine.

«Kas keedan kohvi?» küsis ema ja Vieno noogutas.

«Kas meil on?» küsis Vieno nii moepärast.

«Nõnnapalju ikke. Kui põleks, ei keedaks. Naasama lihtne sii elu oo. Kui oo, siis joodakse. Kui põle, siis põle ja jätetakse joomata.»

Vieno võttis tassi ja tuli välja lävekivile. Ja siis polnud rahust enam jälgegi. Ema hakkas toas üksipäini pühapäevasest koosolekust pajatama. Ta keel käis kergelt, temagi oli ikka veel heas tujus ja tal oli selleks kaalukam põhjus kui Vienol. Vieno ei teinud suudki lahti, ta oleks jätnud kuulamatagi, aga ei võinud. Ta kuulas lausa kikkiskõrvu. Immonen ise pidi Helsingist tulema kõnelema, kõiki otsuseid ja põhjendusi esitama. Harva teati ette, kes neist just tuleb, aga sedapuhku oli saadetud selge kiri. Kohv Vieno tassis jahtus. Ah siis nii kaugele oli mindud, mõtles ta. Ema, ema, sa võiksid vakka olla. Hea inimene, ära räägi. Sa peaksid suud pidama. Oi, ema, ära seleta nii üksipulgi. Ära tee mind nii targaks. Kuidas sa ei taipa, et mulle ei tohi rääkida! Mina ei kuulu nende inimeste hulka. Lase mul natukenegi aega olla. Ära räägi nendest asjadest. Lase mul teadmatuses olla, et ma ei teaks. Kuid ema seletas võidurõõmsalt, peensusteni. Ja Vieno pea võttis uudised vastu ja pani tallele. Ja ema kordaski veel. Nüüd pole demokraatidel midagi öelda. Nüüd tuleb parteist lahkulöömine nii mis mürtsub, kui Immonen seda ja seda ette toob. Ja koosolekule tuleb mitukümmend uut liiget, kõige eest on hoolt kantud. Mis sotsiaaldemokraatidel vastu panna on, häh?

Vieno jõi tassi ühe sõõmuga tühjaks, kuid jäi välja istuma. Ema käis talle juurde kallamas ja Vieno laskis sel sündida. Ema oli nii rahulik, nii andestav, nagu ainult üks ema kadunud poja vastu võib olla.

«Joo nüid. Ja mine siis magama. Nõnna sii oo jah, kulla Vieno. Võit oo meie. Aga lähme magama, ja niisukesel õhtal võib vanaeit või käedki kokku panna, ükstapuhas kui vähe tal ka usku oo.»

«Jah,» ütles Vieno ainult ja jäi veel istuma.

«Tule nüid, saab ukse kinni,» kiirustas ema tagant, ise juba alusseeliku väel, ja nõnda siis Vieno tuli, vaatas toas millegipärast hoolikalt ringi, läks kambrisse ja venitamisi voodisse.

Ema kuuldus peagi magama jäävat, aga Vieno oli ärkvel. Ta mõtles, et oli juba reede õhtu ja homme laupäev ning seejärel pühapäev. Ta oli otsata väsinud, kuid ei saanud und. Tema keha ei vaevanud miski, tal oli sellepärast paha olla, et

ta pidi vähemalt üritama teha midagi, mis paratamatult oleks käinud põdura ema suure unelma vastu. Võib-olla ta ei suudagi midagi ära teha, kuid proovima ta peab. Teda ei hirmutanud ettevõtmine, vaid ema reetmine. Nii see keerutamata oli. Ja just siis, kui oli olnud hetkeks rahu. Ta püüdis mõtteis teist väljapääsu leida, vaagis sedagi võimalust, et teeks, nagu ei teaks pühapäevaks plaanitsetust vähimatki. Keegi ei võinud aimata, et ta teadis. Kuid tal olid veendumused ja südametunnistus, ja need olid halvad voodikaaslased. Ainult õhuke sein lahutas teda teistest veendumustest ja teisest südametunnistusest. Kui poleks olnud veresidet, kiindumust, tänulikkust ja omamoodi haledustki, oleksid kõik probleemid olnud olemata. Vieno vähkres voodis ja tõusis kohe istuli, kui oli kuulda, kuidas ema hommikul jälle pliidi alla tuld tegi. Nagu kõigil hommikuil, nii kaua kui ta mäletas.

Nii ajas Vieno siis laupäeva õhtul puhtad riided selga ja läks külla. Ta sõitis otse Kylanderi poole ja midagi tema näos pani vana sadulsepa silmapilk köögitoolilt tõusma ja Vienot kambrisse kutsuma. Ja Vieno kõneles, mida teadis. Ta vaatas rääkides midagi, mis sarnanes lilleriiuliga, vaatas ka siis, kui Kylander paistis erutuvat ja hakkas köhima. Köögis pesi naine nõusid, nagu nad alati teevad. Kylander käskis tal lõpetada ja minna otsima Nurmit, Stenströmi ja kõiki juhatuse liikmeid, keda vähegi kätte sai. Naine, ka juba vana inimene, läks jalamaid nagu harjunult, midagi pärimata. Kuni nad ootasid, küsis Kylander Vienolt veel uuesti kõik üle, nii et see muutus kannatamatuks ega suutnud sedasama lilleriiuliti enam vaadata.

«Kust me nüüd kiiruga tugeva vastaskõneleja saame,» muretses Kylander. «Pagan, kuidas nüüd läks.»

«Ei tea,» ütles Vieno. «Ma tulin ainult ütlema.»

«No ootame nüüd. Vaatame, vahest saab mõne kätte. Aga küllap nad on kõik kalal.»

«Vahest on mõni töölismajas?» oletas Vieno.

«Küllap eit tolle ka läbi käib,» kinnitas Kylander. «Ootame nüüd ära. Aga seal on ainult kooriproov. Või mis asja, ma lähen ja helistan.»

Vieno istus väikeses majas kaua üksipäini, sest ümberkaudsetes elamutes polnud vist telefoni ollagi. Siis tuli Kylander tagasi ja puhk hiljem tema naine, kannul üksainus mees, Nurmi, kes oli parajasti kapsataimi istutanud ja seepärast kodus olnud.

Ja Vieno pidi jälle jutustama. Nurmi töötas saekaatris, oli seal juba kaua olnud ja sisse elanud. Temagi oli juba vanaätt, kuigi ta põsed olid punetavad ja pingul. Midagi ei tule välja, mõtles Vieno.

«Püüdsin Helsingissegi helistada,» ütles Kylander. «Seal ei olnud sihukesel laupäevaõhtusel ajal kedagi. Teab, kus need praegu ringi lasevad.»

«Miks ometi midagi ette ei võetud, kui siiski teati, et tähtis koosolek on ees?» hakkas Vieno kimbutama. «Miks kindluse mõtteski head kõnelejat ei muretsetud?»

«Küsi aga, küsi aga,» korrutas Nurmi. «Sööda neid ja anna öömaja. Eks neid ole olnud kah. Oma jõududega on niisama hästi toime tuldud.»

«Aga praegu ei tulda,» tunnistas Kylander. «Oleks pidanud arvesse võtma, poisil on õigus. Seda see kihutustöö tähendas. Saavad häälteenamuse. Kui veel see Immonen ka tuleb.»

«Sedasi vist jah,» arvas nüüd Nurmigi. «Kui vähemalt Stenströmi kätte saaks. Sel on vajaduse korral väle keel küll.»

«Aga kui ei saa. Ja see on niisugune kõne, milleks peab ette valmistama.» Kylanderile meenus naine, ta läks kööki ja käskis sel välja minna. «See kuulab ka alailma pealt. Kedagi ei tohi uskuda. Lobiseb rumalast peast välja.»

Vieno imestas, miks tema veel siin istub. Kylanderil tuli koosolekut juhatada, temast siis Immosega vägikaikavedajat polnud. Nurmi oli pikaldane, kuigi arukas ja omamoodi kavalgi. Aga kõnemeest temast polnud. Ja teisi polnud kusagilt võtta. Võiks väga hästi ära minna, mõtles Vieno. Kuid sadulsepp luukas kitsas toas edasi-tagasi ja pidas aru. Viimaks jäi ta seljaga nende poole seisma ja ütles nõnda seistes, milleni ta mõtetega oli jõudnud.

«Juhatust me kokku ei saanud, nii et on sihuke eriolukord. Aga see oled siis sina, Vieno. Sina tunned neid punkte ja põhjendusi. See oled sina, kes selle meiepoolse kõne peab.»

Vieno tõmbas otse kuuldavalt hinge. Ta nägi juba kõike silmade ees, see pidi tähendama kas täit võitu või lüüasaamist. Ja ema seal saalis. Ei, temast asja ei saa. Tema ei suuda.

«Selle peab kuidagi niiviisi korraldama, et Vieno saab esimesena sõna,» läks Nurmigi hoogu või tundis vähemalt kergendust, et asjaga kuidagi ühele poole saadakse. «Vienole ju õpetatigi seal kursustel kõnepidamist.»

Kylander noogutas ja pöördus lõpuks Vieno poole.

«Nii see on.» Ja rohkemat pärimata otsis ta kapisahtlist pliiatsi ja paberi.»

«Hakkad siinsamas seda kõnet kokku seadma,» ütles ta

Vienole. «Istud siia laua taha ja märgid kõik need punktid ja põhjendused paberile, ja siis selle, kuidas sa nad kummutad. Immonen ei saa neid enam teist korda esitada, kui nad kord juba kummutatud on. Või kui esitabki, siis pole neil enam mõju. Nii see on. Ja mina annan sinule esimesena sõna. Teist võimalust pole. Sina see oled.»

Vieno ei liigatanudki. Ta ei võinud, ei tohtinud seda kõnet pidada. Kuid teadis, et peab ometi. Ja paneb sinna kõik.

«No nii, istu nüüd siia ja hakka kirjutama. Meie Nurmiga läheme kööki, ja kui sul nende punktide kummutamisega raskusi on, siis tuled ja küsid. Miski muu siin ei aita.» Ja nagu oleks otsus lõplik ja saatus määratud, pööras Kylander uksel ringi ja küsis: «Ega sul tuld tarvis pole? Või mis ma küsin, väljas valge kevadöö.»

«Ei ole,» ütles Vieno ja võttis endalt sellega igasuguse taganemistee. Ta kuulis, kuidas Nurmi mõne aja pärast minema läks. Kylander koperdas ringi ja kraapis piibu pliidi alla tühjaks, tõmbas tikku ja istus siis vist vaikselt ootama. Vieno silmad olid ülal valgeks lubjatud laepapil ja käsi hakkas ruudulisele paberile aeglaselt tähti maalima. Aeglaselt ja põselihased pingul, siis hoogu sattudes üha väledamalt. Kirjutades unustas ta oma reeturlikkuse. Oli kuulda, kuidas Kylander naise tuppa kutsus ja magama saatis. Riided kahisesid, siis oli taas vaikus. Vieno kirjutas nüüd tulistvalu, püüdis kõike meelde tuletada, mida ema Immose kõnest oli teadnud, jättis paberile tühje kohti, kavatsedes täita need pärast seda, kui oli Kylanderiga rääkinud. Ta oli lõpule jõudes kuidagi nagu üles köetud. Punkti pannud ja pea tõstnud, nägi ta ukselävel Kylanderi tumedat kogu. See astus ligemale ja Vieno luges ette, mida oli kirjutanud. Kylander istus tema vastu ja Vieno kritseldas paberile, mida mehel oli lisada. Seejärel, kuna ta seda kodus nagunii teha poleks saanud, kirjutas ta kõne puhtalt ümber, näitas seda veel Kylanderile, ja kui too ainult noogutas, pistis selle pükste tagataskusse ja väljus majast, käed kummaliselt rasketena rippu. Ta tundis tarvet ratast terve tee käekõrval lükata. Niimoodi jõudis hommik üsna ligi ja kõik linnud lõid peaaegu ühel ajal rõkatuse lahti.

Hommikupoolikul aegsasti algas kõva laskmine, sest oli pühapäev ja kaitseliitlased valmistusid piirkonna laskevõistlusteks. Algul see häiris, päeva jooksul seda enam ei hoomanudki. Selletagi oli vastik olemine.

«Oleks arvand, et vähemalt sii paugutamine su ülesse aab,» ütles Gröönrooska pärast lõunat. Ta ajas triikrauda tuliseks ja käis väljas oma teist, paremat seelikut kloppimas. «Kas sii sulle mitte raasu meele ei tuleta?»

«Tuletab ikka,» möönis Vieno. Temast polnud praegu tülitsejat. Gröönrooska kraamis laua ära, laotas sinna vana teki ja hakkas triikima. Ta pesi peadki. Vieno vaatas seda toimingut. Pesukauss oli väljas samal pakul, kus ta mõne päeva eest liha oli tükeldanud. Ja ämbris oli vett varuks. Ta käis musta vett punasesõstrapõõsa alla viskamas. Siis kammis ta juukseid, katsus näpuga, et lahk saaks keset pead, ja plettis patsi, keeras selle kahe gutapertšnõela abil krunni.

Vieno läks alla randa jalutama, puudutades aeg-ajalt taskut, kus oli kõne. Järvel popsutas edasi-tagasi mootorpaat, neid oli nüüd hakanud siginema. Kord sõitis see üsna lähedalt mööda ja tema silm seletas nagu ühte meest ja kahte naist. Üks neist võis olla Anja. Aga niisama hästi võis see olla keegi teine, kindlasti oligi. Vieno mõtles, et ta oli ainult kahekümne viie aastane. Või juba.

Ehkki oli olnud nii ilus päev, kogunes õhtul koosolekule tavalisest rohkem rahvast. Esimene pink oli tühi nagu alati, teises istusid asutajaliikmed. Vasakut kätt külgpingil istusid naised, paremat kätt äärmised vasakpoolsed. Vieno nägi, kuidas ema innukalt kaela küünitas. Ahjude juures seisis noori, ühed eeskotta, teised einelauda viiva ukse ees. Neid oli palju, enamik Vienole võõrad. Kylander tuli viivuks tema kõrvale, sosistas häbelikult, et juhatus oli ainult mõni päev tagasi üle kolmekümne uue liikme vastu võtnud ja et need kõik olid vist äärmuslased. Nii et läks vist ikkagi räbalalt. Vieno painutas pead, kukal tundus jäik ja valus. Siis läks Kylander ja avas koosoleku.

Sissejuhatava osaga saadi kähku hakkama, sest Kylandergi oli ette valmistunud. Seejärel nentis ta kuivalt, et ühing oli kogunenud parteivahetust arutama ja et kombe kohaselt saab esimesena sõna praeguse partei esindaja.

«Mis komme see on?» küsis keegi hiljuti Viiburist siia kolinud hööveldaja, kuid Kylander viipas Vienole ning see tõusis ja läks. Et viis-kuus meetrit küll nii pikk võis tunduda! Selle vältel jõudis terve elu otsast peale läbi elada, ema kiljatust ja vaikust nõudva Kylanderi haamrikopsatust kuulda, ja ikka jäi veel astuda pikki üksildasi samme, millest ei teadnud, kuhu nad lõpuks välja viisid. Aga kui Vieno alguse kätte sai, ei mõelnud ta enam millelegi, ei kuulnud isegi pominat, mis vallandus sotsiaaldemokraatidelt, kui ta

esitas põhjusi, miks ühing peaks sotsiaaldemokraatlikust parteist lahku lööma ja teisega liituma. Ei kuulnud ka kergendushäälitsusi, kui ta iga punkti järel seda kummutavad vastuväited esitas. Vasakul tiival polnud midagi peale hämmeldunud vaikuse, ainult üks naine nuuksus. See nuuksus ka siis veel, kui Vieno oli lõpetanud ja oma kohale tagasi läinud.

Seejärel andis Kylander sõna Immosele. See keskmist kasvu ja peaaegu kiilaspäine mees tuli põuetaskut kobades einelauast. Vieno ei vaadanud teda, vaid temast mööda näitemängukulisse. Seda ta adus, et mees pani paberi taskusse tagasi ja hakkas kiiresti ja närviliselt kõnelema igasugu üldistest asjadest, lõpetas peagi ja läks vihase näoga läbi saali tagasi einelauda.

Ja üks naine hakkas jälle nuuksuma.

Kylander kopsas oma haamriga nii, nagu olnuks talle kõik juba selge. Mõned ühingu sotsiaaldemokraatlikest liikmetest võtsid sõna ja tegid ettepaneku hääletamise edasilükkamiseks. Kommunistid olid segaduses, uued liikmed vaevalt käsitasidki erinevaid mõttesuundi ja seda, mida parteivahetus oleks tähendanud. Ainult too viimse hingetõmbeni kangekaelne Gröönrooska seisis juba püsti ja hakkas pobisema.

«Tuleb sõna küsida,» ütles Kylander ja selle peale istus Gröönrooska järsku maha.

«Teeme siis nii,» jätkas Kylander, kuna rohkem sõnavõtjaid ei olnud, «et esmalt tõstavad käe need, kes soovivad, et hääletatakse juba sellel koosolekul. Ja seejärel need, kes pooldavad hääletamise edasilükkamist. Kõik, kes tahavad sel koosolekul hääletada, tõstavad nüüd käe!»

Vieno istus, käed põlvedel. Asutajaliikmete hulgast ei tõusnud ühtki kätt. Noori kuuldus uksest välja minevat.

«Tõstke käed!» kaikus Gröönrooska hääl, aga Kylander koputas taas vastu lauda. Vieno vaatas kõrvale ja nägi, et ema põsed olid ärritusest laigulised, ta seisis ja vaatas ümberringi, käsi kõrgel. Keegi tema kõrval hoidis samuti kätt ülal. Aga saali keskel oli vähemalt kümme meest, kes olid küll käe tõstnud, kuid langetasid selle enne, kui loendaja nendeni jõudis.

Kylander vaatas, et hääled oleksid loetud. Siis kopsas ta vastu lauda ja käskis kõigil istuda. «Seltsimees Gröönrooska ka,» lisas ta.

«Ja nüüd tõstavad käe need, kes on sellel koosolekul hääletamise vastu.»

Häältelugeja ei hakanud isegi ringi käima, ainult vaatas ja noogutas. Kommunistid läksid üheaegselt välja. Immonen

näitas ennast korraks uksel ja väljus samuti, Gröönrooska tema kannul. Nad jäid eeskotta seisma ja hakkasid siis sealt õue valguma. Ka Vieno tõusis ja läks, kui koosolek oli lõppenud. Kylander ja Nurmi tulid talle järele, et tänada. Siis rääkisid nad vähe aega sellest, et nüüd tuli neilgi hakata liikmeid juurde värbama, et end vastaste vastu kindlustada. Vieno ei lausunud musta ega valget. Ta oli väsinud ja kuidagi nagu haige. Peaaegu käsikaudu läks ta trepist alla. Väljas oma pundi keskel seisis ema, kelle näost ei näinud, kas ta oli kohe nutma või naerma hakkamas. Vieno võttis seina äärest ratta ja peatus nende juures.

«Lähme meie ka kodu, ema,» ütles ta ja läks edasi värava poole. Ta oli oodanud, et saab nagu raherapsaku vastu selga, aga ema ei öelnud midagi.

Auto sõitis mööda, vähendas kiirust ja sealt vaadati välja. Politseinik seisis alles maja ees. Ainult paar tundi oli möödunud. Kohe pidi sadama hakkama, taevas oli nõndamoodi pilve läinud.

Vieno sõitis koju ja tükk aega hiljem jõudis emagi pärale.

«Ära seda nüüd nii väga südamesse võta,» ütles Vieno, kui vanainimene rätti peast võtmata kuidagi külitsi, jalgu seadmata laua äärde istus. «Ma lihtsalt, ma lihtsalt pidin. Aga egas ma su usku murda taha. Ole aga sina oma usus kindel.»

Ema vaatas enda ette, väike, kibestunud, jälle kord petta saanud, armetult petta saanud vana naine.

«Kas ma keedan kohvi?» küsis Vieno, kui ema ikka ainult istus.

«Lase mul nüid olla.»

Ema ütles seda nii, et selle peale polnud midagi kosta. Oli vist päev, kus sõnad olid tühised ja asjatud. Vieno läks lävekivile seisma ja esimesi piisku ootama. Ta hoomas, et vähemalt laskeharjutused olid selleks päevaks läbi. Jäi jälle nädalane vahe. Ja teist korda samal päeval tuli talle meelde tema vanus ja et see ei saanud kuidagi tõsi olla. Ta pidi neelatama. Siis hakkasid kukkuma suured piisad, algul harvad ja nii tugevad, et lõid maapinda väikesed lohud, kust pisut tolmu õhku tõusis. Peagi hakkas ühtlaselt sadama. Ta pidi tuppa tagasi minema. Katusel rabises mahedalt ja oleks olnud hubane olemine, kui hetk muidu poleks olnud niisugune, nagu ta oli.

«Jah,» ütles Vieno kambrisse minnes. «Hoia aga sina oma usust kõvasti kinni.»

Ta sulges enda järel vaikselt ukse. Nüüd pidid nad mõlemad saama üksi olla.

27

Kui keegi oleks Oskari Hännisele öelnud, et varsti tuleb aeg, millal ta pole enam olukorra peremees, poleks ta seda uskunud. Miks kõike uskudagi? Päev kulus päeva järel ja maja kerkis, see oli praegu peamine. Ja numbritulbad olid korras, arvestustel kriipsud ja summad all. Neid oskas ta küll joones hoida. Ja ettevõtliku ärimehe jaoks ei pidanud muul tähtsust olemagi.

Kuid vahel läbis teda kummaline võdin, hea veel, et seda keegi nägema ei juhtunud. Püksiharud lausa võbisesid, nii et neid oli vastu sääri tunda. Ehk oli tal lihtsalt ülemäära palju muresid? Aga hirmutas see siiski, seleta seda nii või teisiti, just nagu hakkaks tal jõud kaduma.

Ta ei suutnud enam õieti meenutada, mis vahk teda maja ehitama oli kihutanud. Vahest oli ta tollal ainult tunduvalt noorem? Või oli ta kujutlenud, et on millegagi nagu ühel pool, kui saavutab selle eesmärgi, ja võib siis vaba ja lugupeetud mehe õiglast und magada? Sellest kellelegi sõna lausumata pidi ta nüüd ärkama ja nägema, et see oleks alles esimene vahejaam. Et eesmärgi taga oli alati uus eesmärk. Millelgi peale teeloleku polnudki õieti tähtsust. Aga kui see tee juba viimsesse randa viis?

Ja ta vabises jälle. Veidraid mõtteid tuli. Aga kuidas ta ka kukalt kratsis, kedagi ei olnud tõepoolest pealt nägemas. Sest see naine, ilus Aino oli järsku kolid kokku pannud ja lahkunud. Oligi hea, et ta läks, aga päris pahanduseta see ei sündinud. Hännisel kajasid need sõnad ja ütlemised praegugi kõrvus. Kuid sajamargalised, mis Hänninen talle pihku oli pistnud, oli ta lõpuks vastu võtnud. Kuidagi oli tal küll kahjugi. Kas sellega algaski vanadus? Aga kahjutunne segunes lahkumise näotusega. Miks see inimene veel nende pool koduski laamendamas käis? Kas seda oli ilmtingimata vaja?

Kui ka Salmest polnud lugu, siis oli seal ju Anja. Palju päevi pärast seda oli Anja alati pea ära pööranud, kui Hänninen tuppa tuli.

Kuna poes polnud ostjaid, püüdis ta lehte lugeda. Ta mõtles, et ei võtagi esialgu abilist. Eks sügise poole näeb. Või mis sest sügiselgi võtta, talvel on niikuinii vaikne aeg. Ta tahtis üksi olla. Oli nii kange mees. Aga kui ta lugema kummardus, tegeles alateadvus selle üksiolemisega isepäinis edasi. Seegi polnud ju suuremat väärt mõte. Ikka veel kumises kõrvus ja kuuldus rinnus löövat: «Vaadake et te siia ei tule!» Ja see tegi olemise päris näruseks: sest kaks on igatahes kaks korda rohkem kui üks. Ja ainsana oli üksikule inimesele seltsiks mõni ammune alatus. Nojah.

Ja siis oli hulk asju, millest mitte mõhkugi aru ei saanud. Näiteks see, et abiõpetaja teda ühel päeval poes üles otsis. Ta võis ju tulla, tema oli eestseisja ja pidas arveid ja kamandas kirikuteenrit. Remont oli plaanis ja Hänninen oli teinud kalkulatsioonid ja andnud need läbi vaadata. Aga abiõpetaja oli seisnud keset poodi täies pastorlikus hiilguses. Ju ta oli tulnud mõne surija juurest, armulaualeib ja peeker kotiga vankris. Hänninen oli koogutanud ja sebinud ja paberid välja otsinud ja olnud, pliiats pihus, valmis ette kandma, kui mõõdukad olid hinnad viimase kui vihmaveetorujupini. Kuid õpetajat ei paistnud hinnad ega kiriku majandusasjad üldse huvitavat.

«Nii-nii, Oskari Hänninen,» oli abiõpetaja öelnud, sõnu ilusasti hääldades. «Tulin mööda ja mõtlesin, et tuletan sulle ka meelde. Ükskord jõuad sinagi jumala naeratava palge ette. Siis löövad su põsed punetama. Võib-olla on sul piinlikki. Ja mida armas jumal sulle ütleb? Ehk ütleb ta nõnda: «Noh, siin sa nüüd oled, vahest annad sa nüüd järele.» See tuli mulle lihtsalt mööda sõites pähe.»

Ja siis oli ta midagi lisamata läinud, roninud vankrile ja kamandanud küüdimeest. Hänninen oli tühjas poes kaua aega kumaras seljaga seisnud, enne kui taipas end sirgu ajada ja uratada.

Sellest käigust oli jäänud hõre tunne. Kas see hull naine oli käinud pastoraadiski? Aga kui oligi, siis pidanuks õpetaja, hingekarjane, ometi nägema, et tema ees on peast põrunud ja otse välja öelda kergemeelne naine! Kuid miski muu ei saanud ju põhjuseks olla, et õpetaja oli tulnud talle jumala naeratavast näost rääkima, ptüi! Noh, see teda veel ei murra, kui nad temalt eestseisja ameti ära võtavad. See oligi lihtsalt niisama midagi, ka üks vahejaam. Ja auamet, mis lehes

ära märgitakse, kui on juubel või, nojah, kui peaks tulema surm.

Ta püüdis sedavõrd mõtteid koguda, et suudaks rektori selle nädala vaimusünnitust lugeda. See kirjutas lehte vist ajaviiteks. Ta ei kirjutanud halvasti, kuid Hännisele liiga kõrgelennuliselt. Hänninen jäi sellele mehele mõtlema. Ta pidas kindlasti vajalikuks olla omamoodi kultuurisaadik. Seegi oli Hännisele tundmatu maa. Rektor oli organiseerinud isegi ühe kontserdi, lauljatar Alma Kuula kontserdi. Ta oli saanud sinna nelikümmend kuulajat. Hänninengi oli ostnud pileti, sest rektor oli käinud neid müümas. Aga tal oli vist mingi koosolek olnud, nii et ta ei läinud sinna. Nüüd, kus kooli polnud, kõpsis rektor ühtevalu mööda teed. Oijah, mõtles Hänninen ja pobises seda valjustigi, on igasuguseid inimesi. Tema pilk libises kõrvale, rektori loo ümber oli lühiuudiseid ja lööklauseid. Kodutute laste arv Venemaa näljapiirkondades ulatub kolmesaja tuhandeni. Saraatovis elatuvad lapsed kerjamisest, oma ihu müümisest ja vargusest. Suremus on kohutav. Vanemad tapavad lapsi.

Sääraseid asju ta ei uskunud. Ja mingu seal Venemaal, kuidas läheb, ise olid nad selle supi keetnud, eks siis söögu ka. Aga ta tundis end viletsalt, kui mõtles, et Anjagi loeb võib-olla seda uudist. Anja oli närviline ja tasakaalutu, mitte sinnapoolegi, nagu pidanuks olema. Seda naisterahvas kooliskäimisest sai. Ja oli veel midagi, millest Hänninen aru ei saanud. Ta oli rääkinud nii ilusasti kui oskas, Salmegi oli rääkinud, et Anja peaks seniks Lauri juurde Julinile kolima, kuni toad koolimajas korda saavad. Aga ei, tüdruk ütles ainult, et ta ei suuda. Tahab kodus elada.

Hänninen vältis ikka veel rektori lugu. Valge Soome seisab üksi. Viha venelaste vastu oli ajend, mis jäägrid Saksamaale viis. Viha venelaste vastu oli jõud, mis Soomele vabaduse andis. Soome hing on venelaste vihkamine ja jäägrivaim. Me teame, et te venelasi ei armasta, kuid me küsime, kas te oskate neid ka vihata.

Selles, mida trükiti, oli palju vahtu. Kindlasti oli see kõik õige ja tõsi, aga ei klappinud tema praeguse meeleoluga kokku, olgu ta pealegi kaitseliitlane. Teda rõhusid mured või nende eelaimus. Kuna ostjaid ei tulnud, asus ta lõpuks siiski rektori vestet lugema. Vahel olid need nii lapsikud, et peaaegu rahustasid.

«Siin on elanud inimesi, kes olid ühtaegu kütid, põlluharijad ja tõrvapõletajad. Aasta ringi ränk rassimine igapäevase leiva pärast,» kirjutas rektor. «Vaevalt neil oli silma loodu-

sele või videvale lummatud suveööle ja aina valjenevale lindude koorile, nüüd kus päike tõuseb varakult.»

Hänninen jäi toppama. See oli kultuur. Kui päris aus olla, siis raisati sääraste mõttemõlgutuste peale tema meelest küll täiesti asjata paberit. Selle asemel oleks võidud otse ja selge sõnaga öelda, mida aeg näitas, missugune oli eeloleva aasta pangaintress, mida tuli praegu osta ja mida müüa.

«Ehk ei ole see nende kõrvu iial jõudnudki. Mõni suvi tagasi jalutasin nurmedel.» No mis siis, mõtles Hänninen, kuid jätkas siiski: «Kuna lõokesed lõõskavkuumal päeval taevas lõõritasid, siis ütlesin ühele kraavikaevajale, kellest ma möödusin: «Kuulake, kuidas lõokesed laulavad!» Ta vastas, et need pole veel saabunud. Hiljem mõtlesin oma elamusele ja mõistsin: ta polnud saanud kooliharidust, tema kõrvad olid jäänud suletuks.»

Rohkem Hänninen ei suutnud, sellestki sai üheks korraks enam kui küll. Ta tõusis ja otsustas koju sööma minna. Pood tuli selleks ajaks kinni panna. Tal oli papitükk, millelt võis kõhnade tähtedega lugeda: Olen söömas. Selle tavatses ta nöörijupiga ukselingi külge riputada. Pikemaks ajaks see muidugi ei kõlvanud. Ostjad läheksid minema, keegi peale maainimeste ei viitsinud ju oodata. Nende teenindamisega oli siis pärast jälle tuline rutt taga.

Ta püüdis veel millelegi mõelda, aga rohkem mõtlemisväärilist polnud. Oli tunne, nagu oleks ta sattunud karja sekka ja pidanud sellega koos, keel suust rippu, nii kaua jooksma, nagu määratud on. Aga enne kui ta oli jõudnud lahkuda, tuli üks mees parknahast rihma ostma ja nukrad mõtted ununesid.

Salme oleks temaga õhtul ehitusele kaasa tulnud, kuid Hänninen raputas pead. Aino lahkumisega kaasnes seegi tülin, et nüüd ei pääsenud päeval üldse ehitusele. Kui õhtul viimaks minna õnnestus, tahtsid seda rahus ja tõttamata teha.

Kuna ühe välisukse võlv oli juba valmis ning põrandki valatud, sai siit laudu mööda ülemisele korrusele minna ja tubadesse vaadata. Oli saviseid laudu ja raisatud naelu. Aga juba valatud vahelaed tegid tuju heaks. See oli midagi uut, varem müüriti enne seinad lõpuni valmis ja puust vahelaed tehti hiljem. Nüüd kolisid müürsepad seniks maja teise tiiba, kuni betoonist vahelaed kuivasid. Siis tulid nad tagasi järgmise vahelaeni müüri laduma. Hänninen mõtles, et need ruu-

mid hakkavad vist läbi kostma. Aga see polnud enam tema mure.

Tühjal ülakorrusel oli pidulik kõndida. Ja alla vaadates nägi, et õues oli segadus, nagu seal pidigi olema. «Kitsi» ja mördikaste ja kotte ehitusmeistri putka seina ääres. Liivas veoauto sügavad jäljed. Seegi oli uus asi ja Hänninen kirus mõttes naljatamisi väimeest. Oli see alles väle kõike muretsema, mis iganes ratastel liikus!

Siis tuli ta alla ja läks keldrisse. Katlaruumi oli vett nõrgunud, kuigi põrandale oli paksult pigi valatud ja seinad asfaldiga üle võõbatud. Aga kusagilt seinapraost oli niipalju vett immitsenud, et oli tulnud teha uus raketis ning veel kord ja ohtralt pigi valada. Seal haises vängelt ja hästi. Nüüd oli laudist juba lammutama hakatud. Aga kuna lauad olid vist jäänud korralikult savitamata, kippusid need purunema ja siis oli töö sinnapaika jäetud. Hänninen pani ühele lauale käe prooviks külge. See istus sitkelt kinni, ei nõtkatanudki.

Ta liikus seal maa all edasi ega uskunud oma kõrvu, kui kuulis järsku nõrka lapsenuttu. Ta läks siiski hääle suunas, see tugevnes kogu aeg. Siis talle meenus ja ta tahtis ringi pöörata, kuid oli jäänud hiljaks, sest seisis juba kuudiku lävel. Põrandal oli paar madratsit, ühel neist istus tööröivais naine ja kussutas last. Seinast seina jooksis pesunöör ja nurgas oli kaks kasti, üks lauast, teine vineerist. Keset põrandat seisis priimus ja selle peal kastrul. Naise silmanurkades olid pikad peened kurrud, nagu vaadanuks ta kaugusse. Ta kohendas jalgu, kui Hännise selja tagant tuli mees ja lipsas teisele madratsile istuma. Mees kõneles naisele midagi vaikselt. Istudes oli tal kott veel seljas. Hännise silma all võttis ta selle ära, pani põlvede vahele ja avas. Ta hakkas sealt midagi otsima ja naine küünitas üle lapse, kuid vilksas Hännise poole.

«Olge aga,» ütles Hänninen ja pöördus minema, et mitte segada. Ta oli ise neile seal elamiseks loa andnud, sest korterikitsikus oli suur. Mees oli sedavõrd hea puusepp ja teda vajati veel kaua. Hännisele oli mõistatuseks, kus laps päeviti võis olla, kui naine mörti kandis. Aga siis pühkis ta kogu loo peast ja läks õue.

Ta astus meistriputka juurde. Seinalauad olid juba pisut hallikaks tõmbunud. Ühes otsas oli tööriistakuur, teises ubrik. Uks oli lukus. Ta ajas end kikivarvule ja püüdis väikesest aknast sisse vaadata. Tagaseinas paistis telefon. Hädapärasel laual oli rullis jooniseid ja tema enda käega kirjutatud arveid. Ta vaatas neid nagu võõras inimene. Ta polnud

mõelnud, et need võiksid nii avalikult siin olla. Aga kus nad siis oleksid pidanud olemagi. Talle turgatas pähe, et olnuks vaja ehitusmeistriga rohkem läbi käia. Pidanuks ta mõnikord külla kutsuma, üksildane leskmees, nagu ta oli. Aga ettevõtja peale oli tal isegi nii palju aega kulunud.

Hänninen laskus tagasi taldadele ja vaatas, kas keegi polnud näinud, kuidas ta siin nagu nuhkimas käis. Aga ubrik oli tagumises õuesopis, teelt sinna ei paistnud. Ta jalutas aegamööda üle õue, läks siis majja ja sealtkaudu välja.

Ta üllatus, sest teel peaaegu ukse ees seisis Anja. Tal olid põiad väljapoole pööratud, nagu koolis enne mässuaega oli õpetatud. Ja Anja oli nii koolitatud inimene, et tal kõndideski varbad kõigepealt maad puudutasid. See oli Hännisele alati väga tehtuna tundunud, aga praegu oli tal tütart selles lähteasendis nähes nii hea meel, et ta ei teadnud, mida öelda.

«Kas sa käisid koolimajas või?» tuli talle viimaks pähe küsida, kui nad hakkasid seltsis kodu poole minema.

«Lauri tegi vihikute ja värviliste paberite ja üldse kõige tarvismineva nimekirja,» vastas Anja. «Kas pole pöörane, et pöökpuust joonlauad on odavamad kui kodumaised kasest?»

«Ära räägi,» imestas Hänninengi. «Kus Lauri praegu on?»

«Ta jäi veel sinna. Ma poleks puutööriistadest niikuinii midagi teadnud.»

«Kas väsisid ära?»

Anja ei vastanud. Vahest ta oligi väsinud. Vähemalt sellest, et Lauri oli klassis, kus kõik pingid olid seinte äärde tõugatud, talle läheneda püüdnud, ja kui Anja tõrkus, siis liiga ruttu loobunud.

«Seal oli nii kange värvilõhn,» ütles Anja ja vaatas siis ühtäkki oma isa, seda meest, kes oli ta maha müünud, nagu ta emale aina korrutas. «Julin laseb metsa märkida, Lauri rääkis.»

«Tohoh,» imestas Hänninen. «Mis talle pähe on läinud, kui hindadestki pole midagi teada.»

«Ta laseb kogu selle suure tagametsa ära tembeldada. Seda ei ole vist kunagi kirves puutunud.»

«Tohoh,» ütles Hänninen uuesti. «Miks?»

«Lauri ei öelnud. Vist ei teadnudki. Aga nii see on. Sina peaksid teadma, miks.»

«Ma päris tõesti ei tea,» ütles Hänninen ja see oli tõsi. «Kust ma võiksin teada.» Ta silmitses Anjat, tüdruk oli kinnise näoga ja Hänninen ei leidnud, mida öelda. Nad kõndisid vaikides kõrvuti. Hänninen teretas inimesi, tegi enne alati teise näo pähe. Järsku meenus talle põdrakari. See oli juh-

tunud kaua aega tagasi, seal kojamehe majahütis elades. Oli lajatanud pauk ja loomad olid minema tormanud, murdes äkilises paanikas kas või metsa maha. Et sealgi tollal nii palju põtru oli olnud! Kui tüdruk veel kord ütles, et ju tema ikka peaks teadma, jäi Hänninen seisma ja mõtlema. Anja lehvitas kätt ja jätkas teed, näides nüüd üksnes hajameelne, nagu oleks talle ükskõik, kuhu ta läheb või mis juhtub.

Hänninen seisis suure puu all ja mõtles. Puu laotas tee kohal oksi, ja ehkki õhtu oli käes, pääses tallatud maapinnale lehtede vahelt sakiliseservalisi päikeselaike. Julin võib ju metsa müüa, millal tahab, mõtles Hänninen. Mis see temasse puutub? Kuid järsku tegi ta täispöörde ja hakkas kiiresti astuma. Minna oli mitu kilomeetrit, aga päike oli alles kõrgel. Ta puhastas murul kingi, enne kui eeskotta astus ja jälle mööda linaseid pikitriibulisi põrandariideid läbi kõigi nende tubade läks. Müts pihus, oli ta veel vähemalt kahe toaga ärvestanud, kui Julin ootamatult keset ruumi seisis.

Selles toas olid kõrged ülestehtud voodid ja mitte ühtegi tooli, ainult keerdkaunistustega sohva ja selle ees ovaalne laud. Laual oli rohelise kupliga lamp. Laelühter oli marlisse mässitud. Aknalaudadel oli palju surnud kärbseid.

Hänninen märkas silmapilk, et oli vea teinud. Julin oli juba aluspükste väel ja nooksas ning haigutas vaheldumisi. Ruumis oli kerge kuiv hõng, niisugune, mida õhkub kahhelahjust, kui uks järgmisel päeval pärast kütmist lahti tehakse. Julini silmad olid kipras nagu naisel, kes tulevikku kuulutab. Hänninen hakkas tujust ära minema, et ta ülepea siin seisis. Ta rääkis kähku, mida ta äsja ehitusel oli näinud, keldriperet targu oma teada jättes. Aga kuna Julin ainult noogutas, mõtles ta, et asub otse asja juurde.

«Kuulsin küla peal, et kavatsed metsa müüa.»

Julin vaatas teda ega vastanud.

«Mõtlesin ainult, et tulen ja hoiatan. Hinnad on nigelad. Võivad veelgi langeda. Kui oleksid mullu müünud, oleks veel ära tasunud. Praegu peaks küll ootama ja vaatama.»

Siis muigas Julin uniselt ja haigutas, nüüd koguni kämblasse.

«Head või halvad, aga ma müün oma,» ütles ta ja läks midagi lisamata toast minema. Hänninen kuulis, kuidas uks päris rahulikult kinni vajus. Siis sulgus neid veelgi. Kusagil maja teises otsas oleks nagu puuanumaid mööda põrandat veeretatud. Siis lakkas seegi ja jäi päris vaikseks.

Hännisel tuli tahtmine nii pead raputada, et juuksed lendaksid. Nagu võis vahel näha arutuid lapsi vähimagi põhju-

seta tegemas, eriti suviti, kui nad õues möllasid. Aga juustest polnud ju suurt rohkem järel kui mälestus. Siis keris ta toad tagurpidi tagasi, läks välja ja asus jälle mööda teeserva vantsima.

Oli temalgi igasuguste asjade pärast tee jalge all.

Õnneks sõitis Matti mööda ja võttis ta peale. Ta ei rääkinud väimeespojale midagi, ainult istus ja vaatas rangelt enda ette. Kuid Matti kõneles, et ta polnudki ostnud uut omnibussi, nagu oli kavatsenud. Ta oli saanud kusagilt kasuliku kaubaga üsna vähe sõitnud bussi. Sellega oli posti ja reisijaid veetud, aga omanik oli pankrotti jäänud. Ta naeris ja ütles, et see on peaaegu nagu uus. Ja veel pajatas ta, et Einari oli nüüd maalt siia kolinud, kiriku taha väljale Hellsteni maja kahte tuppa.

«Jajah,» ütles Hänninen ega sõitnud Reima töökojast kaugemale. Ta tahtis viimase teeosa jalgsi minna, sest tal oli jälle, millele mõelda, ja kodus naised muudkui pärivad.

Nõnda nagu nad tegidki, nii Salme kui Mari. Aga ainult seda, et kas Hänninen polnud Anjat näinud, sest kell oli kümne ligi ja ta polnud veel koju tulnud. Ta ei viitsinud neile midagi rääkida. Kuid pääsenud lõpuks magama, jäi temagi mõtlema, kus tüdruk võis ringi luusida. Ta oli olnud koduteel. Aga võib-olla oli ta siiski tagasi koolimajja Lauri juurde läinud.

Ta teadis väga hästi, et see ei olnud nii. Missugused noorte omavahelised suhted õigupoolest võisid olla? Sellistelegi asjadele tuli perekonnaga mehel mõelda. Anjas ei saanud küll viga olla, ilus ja veetlev ja pealegi tema tütar. Ühel suvel oli ta ju Gröönroosi poisiga natuke jahtinud, aga see asi oli klaaritud ja korras. Lapselugu oli muidugi kurnanud ja oma jälje jätnud, sest Anja oli ülearu tundlik. Aga see oli puudutanud neid kõiki, mure oli tulnud töösse matta. Laurit oli Hänninen kaitseliidutegevuse juures kümneid kordi vaadanud, ise samasugusesse raskesse univormikalevisse rõivastatud. Lauril oli tavatult osav käsi, täpsed ja kärmed liigutused, ning käsklusi jagas ta nii, et seda oli lust ja rõõm jälgida. Sellega käis alati kaasas reibas saabaste ja liiva rabin. Mingi tuisupäine fantaseerija ta ei olnud. Hea seegi, neid oli niigi ülearu. Ja kodus tegi ta põllutööd, niipalju kui mahti sai. Ja oli karske, Hänninen polnud temast igatahes muud kuulnud ega haistnud. Kuid Anja seltsis oli ta kuidagi teine mees, vähemalt pärast seda õnnetut lapselugu. Kui mitte just lausa arg, siis kuidagi valvel kogu aeg. Mingi ülearune konks pidi

selle taga olema, kuid kõigist nendest muredest hoolimata jäi Hänninen siiski magama.

Ta ärkas vastu hommikut, kui ärklikorrusele viivat treppi mööda katsuti ettevaatlikult, aeglaselt, aste-astmelt üles minna.

No nüüd on õige kurat lahti, mõtles ta. Sohvagi oli liiga lühike. Kui jalad vastu otsa välja sirutasid, kerkis pea padjal iseenesest vastu teist otsa. Aga Salme juurde magamistuppa ei tahtnud ta enam minna, ehkki seal oli korralik voodi. Viimastel aastatel oli olnud nii palju riidu ja pahandust. Nüüd oli küll juba tükk aega rahu majas. Aga siiski. Teab mida kõike temalt veel ootama oleks hakatud.

Päike paistis juba kapi lihvitud klaasist uksele ja pildus seal hääletult kiiri, kui Hänninen uuesti uinus ja hommikuni sügavalt magas.

28

Suur vanaaegne algkoolihoone keset küla oli kolmekümneaastane. Sealpool, kust pääses õpetajate kortereisse, kasvasid kõrged, katuseharjani ulatuvad paplid. Pärast sadu lehkasid need alati tugevalt ja lõhn täitis kõik ümberkaudsed õued. Praegu õitsesid võimlemis- ja peosaali akende all eelmise õpetajapaari istutatud käokannused ja peenramaal olid tikripõõsad okkalisi marju täis. Rohi oli põlvini, sest oli vähe käidud. Teise külge jäi avar kooliõu, mis asus küll suurtee ääres, kuid oli sellest planguga eraldatud. Värav oli kahe poolega. Omal ajal külasepa taotud riiv pidas ikka veel vastu, kuigi lauad olid mitu korda välja vahetatud. Kaetisrohu ja koldkaera peale olid veetud liivahunnikud, mis olid veel laiali ajamata.

Aga kooli suurus oli petlik. Ümbruskond kihas lastest, nagu poleks mingeid surma-aastaid olnudki. Need kõik tuli siia kuidagimoodi ära mahutada, sest seadus nägi nii ette.

Ainult nädalapäevad enne kooli tuli Anja ja hakkas akende ette kardinaid riputama ning mööblit paigale seadma. Lauri aitas teda ja nägi, kuidas visalt naeratav nägu järsku pikaks venis, nagu tõusnuks süütuist lauanurkadest ja toolidest mälestusi.

«Sa ei tohiks enam lapsele mõelda,» ütles Lauri ja läks tühja kasti trepiotsale viima. Sealt viis otse alla. «Ongi hea, et meil on varsti käed-jalad tööd täis.»

«Ma ju ei mõtlegi enam,» ütles Anja ja läks kööki nõusid välja võtma, mis olid kevadest saadik pakitult seisnud. Ta silmitses ajalehetükke, silus neid sirgeks ja luges vanu uudiseid. Siis pühkis ta noad ja kahvlid üle ning pani sahtlisse, nagu oleks see võõras kraam, millest pole suuremat lugu.

«Siis on hästi. Nüüd tuleb teenija kuulata, kes siin talitama hakkab.»

«Ema lubas kaubelda,» ütles Anja, jättis töö sinnapaika ja läks teise tuppa. Seal olid juba üles tehtud, pitsist päevatekiga kaetud voodid. Mullu suvel oli ta need ise ühes Julini paljudest tagakambritest heegeldanud. Ema oli tollal ravilas olnud. Oleks võinud arvata, et sellest on kümme aastat möödas. Kardinad olid liiga lühikesed, neist pidi lahti saama. Teises toas oli kirjutuslaud, diivaninurk ja midagi alkoovitaolist. Põrandad olid halliks värvitud. Kodu ei tundunud olevat ei tema ega õigupoolest mitte kellegi kodu, ükskõik kuidas sohvapatju ka nihutada. Ta mõtiskles, millest kodutunne võis tulla. Ehk tekkis see alles siis, kui mööbel oli parasjagu kriimustada saanud ja polster mingi omase lõhna külge võtnud nagu tema või Lauri vanas kodus.

Suve jooksul oli tal komme tekkinud ühtelugu kaelaketi otsas rippuvat kella vaadata.

Maja oli nii suur ja tühi, et ülemisel korrusel astutud sammud kõmisesid kõigis ruumides vastu. Aga see muutub, kui klassid lapsi täis saavad. Kuid õhtuti, kas siis on alati nõnda kõle? Talle turgatas pähe, et oli otsatu ülekohus kaks sootuks kogenematut noort inimest ühte paisata ja neilt kodu loomist nõuda. See polnud hoopiski sama, mis lapsest peast kodu mängimine. Sina oled isa, mina olen ema, siin on laps ja nüüd sööme hapuoblika-heeringat.

Kuna Lauri askeldas ikka veel köögis, läks Anja akna alla. Otse siin vastas, teispool õue, tara ja maanteed oli isa ja Julini maja. Seal rassiti kogu aeg. Veoauto tuli ja läks. Ehitus oli katuse alla saamas. Siis on tal aega seista ja kuivada ning meestele, vähemalt enamikule, antakse lõpparve. Mõni puusepp ehk jääb trepikäikudes astmeid kokku lööma. Ja tänavanurgad on täis töötuid, kui neil pole maal kohta, kuhu minna. Anja tajus kerget süütunnet. Sellest ei saanud kellelegi kõnelda, sest keegi ei mõistnud seda. Kõneles ta misugusest murest tahes, ikka arvasid nad, et ta leinab ainult last taga.

Ja siis oli Lauri seal, keeras ta näoga enda poole ja vaatas talle õrnalt otsa.

«Puuduta mind,» ütles ta Anjale. «Ole nii nagu vanasti.»

Anja pani käe Lauri kõrva peale ja laskis sellel mööda kaela kaeluseni ja sealt rinnale libiseda.

Lauri kuulas seda puudutust, ja noor suu tardus. Just nõnda võis ükskõik kes ahjukülge puudutada. Ta pöördus kannapealt ringi ja läks ära, jooksis trepist alla ja välja kuuri, otsis sealt labida ja oli viiv hiljem seda järel lohistades suurel õuel. Anja jälgis kardinate varjust, kuidas ta hunnikuist

liiva laiali hakkas pilduma, heites seda suurte lahmakatena ümberringi. Kõigepealt oleks pidanud heina maha niitma, ütles Anja mõistus. Nüüd vajus see ainult maadligi, valmis järgmisel kevadel jälle sõtkutud pinnast tõusma. Aga see tõusis küll igal juhul, ükskõik kas teda niideti või ei.

Ainult nädal, ja seal õues seisavad lapsed, oodates, et ükskõik kumb õpetajatest tuleks trepile vaskset kella helistama. Seisavad kartlike kehvalt riides salkadena, mõni jõukam-koos emaga teiste seas.

Ja see pidi olema ühe unelma täitumine, mõtles Anja. Niisama nagu aasta eest ühes teises keset laasi asuvas kooliski oli pidanud olema. Eks ta muidugi olnud ka.

Saanud ühe liivahunnikuga valmis, asus Lauri järgmise kallale. Siis läks Anja õue.

Lauri vaatas tema poole, kuid jätkas loopimist. Anja mõtles, mida öelda, ja siis tuli talle pähe küsida, kas Sopaseid on ka näha olnud. Lauri raputas pead. Ei, viimasel ajal mitte. Ta laskis siiski labidal langeda ja pühkis laubalt higi.

«Ega sina seda tegema pea,» ütles Anja.

«Muidugi mitte,» vastas Lauri ja siis jalutasid nad seltsis õues ringi ja rääkisid Sopastest. See oli see vana pensionile jäänud õpetajapaar. Päevad otsa kõndisid nad mööda teid ja kõnetasid iga vastutulijat. Eriti Sopanen ise oli pärast seda, kui koolitöö tema jaoks lõppes, kähku, mõne nädalaga mälu kaotanud. Ta pidas iga vastutulijat endiseks õpilaseks, päris laste ja käekäigu järele, kutsus koju kohvi või morssi jooma. Igasugused huligaanid kasutasid seda ära, sõid ja jõid ja varastasid pudi-padi, mis kummutilt näppu juhtus. Naine ei mäletanud palju rohkem, seisis vahel köögis ja küsis vihikute ja sokikanna kokkuvõtmise kohta. Varasuvel, kui Lauri ja Anja olid mõlemad koolimajas vaatamas käinud, kuidas värvimine edeneb, olid vanainimesed sisse tunginud ja solvunult uusi õpetajaid silmitsenud, nägemata neis iseendid aastakümneid tagasi. Või olid näinud liigagi hästi. Aga nad olid kenasti lahkunud, kui Lauri oli läinud neid pisut saatma ja vaatama, et nad ikka kindlasti vanadekodusse jõuavad, kus nad oleksid pidanud täie õigusega muretuid vanaduspäevi veetma.

«Kas sest keetmisest tuleb midagi?» küsis Anja, kui nad olid teise õueserva jõudnud, kus nagu igal suvel kõrgus taas koerõispuu, kuigi see kevadel alati maatasa raiuti. See toitlustamine oli nende ühine, ka juba kevadel väljamõeldud plaan. Nii Lauri kui Anja teadsid, et liigagi palju lapsi tuli kooli tühja täis leivakotiga. Vähemalt mõnda aega pidanuk-

sid nad koolist ühe eine saama. Ja Lauri oli asja kohe käsile võtnud. Ta oli leidnud keskealise naise, kel polnud peale mesilaste pidamise muud tööd ja kes oleks jõudnud küll kõrti keeta. Oli leitud ka hobusemees, kes lubas vajaliku piimakarra iga päev korralikult koolimajja toimetada. Küsimus oli ainult rahas.

«Tuleb,» vastas Lauri. «Koosolek oli juba ära.»

«Oi kui tore,» rõõmustas Anja siiralt. «Siis pole muud kui taldrikud, lusikad ja pesukausid ära tellida. Eks ju, lapsed hakkavad nädalate kaupa kordamööda nõusid pesema?»

Lauri noogutas, need olid niisugused tõelised, praktilised küsimused, mis talle meeldisid.

«Ja siis peame vähemalt eeskoja seinale ilmtingimata need tiisikusevastased pildid muretsema, või koguni kõik viis. Et lapsed õpiksid puhtust pidama ja batsillidest hoiduma.»

«Ja uue höövelpingi ka,» tegi Lauri grimassi. Kui gümnaasiumiharidusega nooruk oli ta pidanud ainult aasta seminaris käima nagu Anjagi, aga seetõttu oli tal proovitöödega raskusi olnud. Tema puulusikas oli olnud üldiseks naeruaineks, tappimistöödest rääkimata. Sellest polnud siiski suuremat lugu. Siin tuli tal õpetada, mitte oma töid esitada.

Siis ei leidnud nad enam, millest kõnelda. Läbi rohu kahlates tulid nad tagasi liivahunnikute juurde. Lauri kavatses uuesti kühveldama hakata, kui värava taga ja siis juba õues ligines neile pikal sammul ja ülemäära liigutatult ja õnnelikult gümnaasiumi rektor. Vähemalt nii nägi ta oma lootuste täitumist, tema esimestest lõpetajatest said rahvakooliõpetajad ja pealegi kodukandis. Ta kiitis ja õnnitles pisarsilmi. See tundus liialdatuna, ta polnud ju isegi veel kuigi vana mees. Aga temaga oli lihtne. Kohe algul tegi ta selgeks, et tuleb kohvile mõni teine kord, sest ta läks jälle mingit pidu korraldama ja peatselt algava koolitöö tõttu oli temalgi kiire. Ja olgu ta nägu sündimisest saadik nii kulunud moega kui tahes, tema silmad särasid, niipea kui ta pidudest kõnelema hakkas. Täpselt nagu ennegi, kiikas Lauri Anja poole. Olgu aine milline tahes, rektor võis pidada sellest tunnise ettekande, vähemalt ise nõrkemata.

«Niisiis pidudest. Eks neid ole ju tänavu suvelgi ohtralt peetud! Mitmes maanurgas ja mitmesuguste aadete nimel. Aga mis neis on esindanud rahvast tervikuna, kõiki tema kihte, ühtset Soomet?»

Ta kergitas küsivalt kulme ja kiirustas vastama:

«Mitte miski. Toona, mäletan seda hästi, oli tervet maad hõlmav laulupidu, üritus, mis ühendas ja lauluga südameist

jääd sulatas. Nojah, oli. Aga nüüd, nüüd ei koguneta laulmagi teisiti kui oma klassi raames. Küll on kurb. Helsingis oli soomlaste laulupäev. Aga ainult kodanlaste jagu. Töölisklass pidas oma pidu Tamperes. Nii nagu nad ei või teisitimõtlejatega koos sportida, nii ei või nad ka laulda. Või peaksin ma ütlema: ei tohi. Juhid on nad oma lahtrisse eraldanud. Ja meie rootslased: nemad pidasid laulupidu Vaasas.»

Anjale tundus viivuks, nagu istuks ta jälle koolipingis. Ta astus Laurile sammu lähemale, valmis teda käisest sikutama. Rektor pööras pead, vaatas neile mõlemale silma. Ta oli nii aus, nii ehe ja aval, et ajas jälle tahes-tahtmata naeru peale.

«Ja siis imestatakse selle rahva ühtsusepuudust ja üksteise vääritimõistmist. Oi, kas sünnib meest, kes lahtrid maha lõhub või siis neisse vähemalt avarad aknad raiub! Et see rahvas poleks nii lõhestatud ja nii kohutavalt, kohutavalt riiakas! Katsu nüüd sina, Lauri Julin, ka üksteisemõistmist kasvatada, kui oled nii tähtsal ja vastutusrikkal kohal. Ja noor proua, Anja-proua samuti.»

Nad noogutasid hoolega. Muidugi, küll nad teevad oma parima. Siis jättis rektor kähku jumalaga, heitis pilgu kellele ja läks kärmesti väravast välja.

«Täpselt samasugune,» naeris Anja. «Ikka vaimustust täis.»

«Eks tal ole omamoodi õiguski,» ütles Lauri. Päev hakkas õhtusse jõudma, seda nägi uutest rohulatvade kohal lendlevaist putukaist ja varjudest ja kuulis ehitusel vaibuvatest häältest. Vabrikukorsten oli hüüdnud juba mõnda aega tagasi. «Tahab ainult, et kõik sünniks kole äkki. Nagu ta nüüdki rääkis — mees, kes lõhuks aedikud maha, või kuidas see oli? Mida üks mees siin teha suudaks?»

«Miks mitte, kui ta oleks küllalt tugev,» arvas Anja. «Aga siis tuleks kõik teised asjad küll täielikult peast heita. Tuleks kogu jõud keskendada.» Ja siis lisas ta mingil põhjusel mõtlikult: «Kas sinust võiks niisugune mees saada?»

«Minust?» hämmeldus Lauri. «Kuidas minust? Kindlasti mitte. Hea, kui lastele tükid pähe saan ja muidu ikka korraliku inimese kirjas püsin.»

«Mida sa sellega mõtled?»

«Noh, nii üleüldse. Eks igaüks taha ju korralik ja aus inimene olla.»

Lauri vaatas Anjat pisut võõrastades. Anja pööras ringi ja läks majja. Midagi oli jälle viltu läinud, kuid ta otsustas selle unustada. Kas oli nii, et nad mõlemad otsisid teise sõnade tagant muud, kui seal tegelikult oli? Ta ei teadnud seda. Oli ainult kurb. Aga Lauri kühveldas liiva, laotas selle

viimse hunnikuni laiali, ja kui ta labida ära viis, oli juba päris pime. Siis läks ta külma sauna ennast pesema. Ta jäi sinna nii kauaks, et Anja hakkas suures majas üksipäini peaaegu kartma. Kuid ta pani põlle ette, võttis kõik äsja ainult üle pühitud nõud kapist välja ja hakkas neid pesema. Ta vaatas, kuidas vesi kraanist kastrulisse voolas. Ta pani kastruli leigele pliidile ja ootas, et vesi veidi soojeneks. Pesulaud oli vaskne ja päris uus. Ta pesi nõusid väga hoolsasti ja aeglaselt. Viimaks tuli Lauri, ümisedes kuidagi liiga lustakat ja hoogsat marssi. See oli talle lihtsalt meelde tulnud ega tähendanud midagi. Saanud köögi korda, läks Anja magamistuppa ja hakkas pesu korraldama. Ta oli põlvili maas, sääred vastu põrandat. Ta ei mõelnud millelegi peale käterätikute ja voodilinade. Ta loendas neid, luges mõttes numbreid nagu und ligi meelitades.

Lauri tuli tuppa, võttis pitsist katted ära ja kobas padja alt. Siis läks ta teise tuppa ja tuli tagasi. Tal oli poolde säärde ulatuv öösärk seljas.

«Mis oleks, kui sa tänaseks lõpetaksid,» ütles ta Anjale ja see tõusis kohe kuulekalt, nagu oleks ta seda käsku oodanud. Ta läks teise tuppa lahti riietuma nagu Laurigi. Pani riided teisele toolile. Tal oli moodne korsett, samasugune, kui tal lapsepõlves oli olnud, see ei pigistanud kusagilt. Ta oli õige kõhn. Kui ta tagasi tuli, oli Lauri juba voodis. Anja võttis sõrmused ööseks ära, pani need lauanurgale, läks teise voodisse ja jäi ootama.

«Kui mul oleks suur päevavari,» ütles Lauri, «või vihmavari. Siis tahaksin hoida seda nii, et mitte tilkagi vett, mitte raasugi maailma muret sind puutuma ei pääseks.»

Anjale hakkas nutt peale kippuma. Temaga poleks tohtinud armsalt rääkida, see pani teda ahastama.

«Ma ei taha sinuga olla,» ütles ta. «Jäta mind rahule.»

Lauri ei öelnud natuke aega sõnagi. Siis sirutas ta ometi käe, paitas Anja pimeduses väratavaid juukseid ja pistis sõrme kukla taha lohku. Anja laskis sel sündida.

«Mida sa nüüdsama ütlesid?» küsis Lauri siis, lastes sõnadel ükshaaval langeda.

«Ei mäleta,» vastas Anja ja pööras ennast järsult. «Ma olen lihtsalt väsinud. Ja sina oled liiga hea.»

Lauri püüdis naeratada. Ja siis, et see kähku mööda saaks, veeretas Anja end Lauri voodisse. Ta püüdis õrn olla ja kaasa minna, kuid ei jaksanud kuigi kaua.

«Ma tahaksin, et sa minust natukenegi hooliksid,» ütles Lauri, laskudes tema kõrvale.

«Ma ju hoolin,» ütles Anja, tõusis istuli ja tõmbas särgi alla. Siis läks ta kööki jooma ja laskis silmadel heledasti valgustatud ruumis ringi käia.

«Ei tea,» ütles Lauri, kui ta tagasi tuli. Anja ronis jälle oma voodisse. «Kas mäletad, kui me veel koolis käisime? Kas mäletad, kui me lõputunnistused saime? Siis kujutasid igasuguseid asju ette. Vähemalt mina kujutasin. Vahest on asi selles, et me üksteist liiga hästi tunneme.»

«Ei vist ole,» ütles Anja ja pööras selja. «Me ei tunne teineteist vist üldse.»

«Milles siis?» küsis Lauri ja käis samuti köögis. Kuna ta jättis ukse lahti, siis paistis ta laua ääres nagu pildil.

«Kust mina tean,» vastas Anja, kuuldes paljaste jalgade samme jälle ligidalt.

«Ütle nüüd selge sõnaga, kas sa nutad ikka veel seda last taga? Siis ma saaksin sinust paremini aru.»

«Ma olen öelnud, et ei nuta. Ega nutagi. Maailmas on niigi lapsi ülearu.»

Lauri mõtles, et see oli üle hulga aja esimene öö. Oma teada polnud ta sugulistes asjades eriti nõudlik mees, aga kus olid need ööd, mida igatses vist iga terve inimene. Üks või kaks oli neid ehk olnud, tookord Hangos, võõras hotellis. Või kas neid siiski oli olnud, vahest oli ta ise nii indu täis, et polnud Anja peale mõelnudki.

«Kas kardad, et jääd uuesti rasedaks?»

Anja mõtles järele ja vastas siis, nii nagu uskus Laurit soovivat:

«Muidugi mitte.»

Väljast kostis joodikute räuskamist, oli kuulda, kuidas auto peatus ja uksed paukusid. Anti valjusti signaali. Siis jäi jälle vaikseks.

«Armastad sa kedagi teist?»

«Ei,» vastas Anja. Talle tundus, et ta ei armasta kedagi ega midagi.

«Niimoodi.»

«Kannata,» ütles Anja. «Anna natuke aega.» Ja siis kangestus tema keha ja talle meenus, mis poleks tohtinud üldse meenuda. Oma isa ja Lauri isa ja kaubitsemine ja tema ise kui kaubaartikkel. «Sa oled hull,» oli Inkeri talle otse öelnud, kui ta ükskord oli püüdnud sellest rääkida. «Viska sihukesed mõtted silmapilk peast, või muidu hakkad neid veel ise uskuma! Kas sa ei mäleta? Tuleta kas või seda korda meelde, kui me Gröönrooskale süüa ja õmblustööd läksime viima. Siis kui Hilja oli surnud. Terve tee sul muud polnudki kui Lauri

ees ja Lauri taga.» — «Nojah,» oli Anja vastanud. «Aga siis ma veel ei mõistnud.» — «Ja nüüd mõistad? Sa oled üks neid tüütuid «kas nii või teisiti» inimesi.» Ja Inkeri oli suitsu kiskunud, üks jalg üle teise heidetud, ja vaikselt naerdes õde vaadanud, kuni litsus sigareti puruks ja tõusis ägedalt, nagu oleks talle äkki kurb ja igav tõde koitnud. «Ettekäänded, otsitud põhjused, tühja tagaajamine.» Matti oli tulnud tuppa, käed küünarnukkideni määrdega koos, ise rõõmus ja valmis naisi lõbustama, nii et nad pidid jutu katki jätma. «Täidad Lauri vastu ilusti oma kohust,» oli ema teab mitu korda öelnud. «Jäta niisuke jutt. Lauri on su vastu liiga hää. Kas sinust temale ka miskit rõõmu on?»

Mõnel harval hetkel mõistis ta isegi, et oli kihupäises ja nooruslikus ülbuses midagi lihtsalt iseendaksjäämise nimel purustamas, et vassis lapselikku uhma ja riiakust iseseisvuse ja kujuteldava õiglustundega. Ta teadis, et kõik tema mõtted süütundest, lepitusest, kahetsusest, andeksandmisest olid pelgalt abituse ilmingud. Väärkujutelmade tõttu tahtis ta maksta, ja pattude ja patu palga seadus ei tundnud tingimist. Ja ta tahtis just nimelt maksta. Aga polnud mõttekillukestki, mis oleks talle selgitanud, et ta maksaks kõige paremini, olles vaid seesama rõõmus, meeldiv, optimistlik endine Anja.

Kuid tema võttis lapse surma nagu esimest karistust. Mille eest? Eks ikka selle eest, et ta oli end maha müünud. Ja jälle oli ta sügaval väljamõeldud põhjuste ja ettekäänete rabas.

Ja kusagil kaugel oli Vienogi. Miks ta ühtelugu Vienot meenutas? Ja miks Vieno Anja mõtteis ikka veel mööda kõrvalist teed turbarappa ja tagasi kõndis, kõhn ja aukus põskedega. Vieno oli nüüd sootuks teistsugune, terve, kindel ja rahulik. Sest Anja oli temaga siiski kohtunud, ehkki sellest ei võinud kellelegi kõnelda, sellest ei tohtinud isegi mõelda. Kohtunud nii, nagu väikeses kohas ikka kohtutakse, äkki, ootamatult, oskamata õiget nägu pähe teha, mõistmata ainsatki arukat lauset ütelda. Ja seejärel lahkuminek, kähku mingit asja ajama, vaevaga meelde tuletades, mis see oli ja milleks tarvilik. Ja ikkagi: kõhn ja aukus põskedega, tühi kott seljas sardade vahele ja siis alla turbaauku. Ja kurjadest mõtetest vaevatud Anja mõtles, et ühtaegu enda müümisega oli ta nagu Vienogi maha müünud. Mitte isale, vaid isa kavatsustele, kogu sellele inimestest ainult kasu saada püüdvale ühiskonnale. Ja siis tundis ta ränka süütunnet, et mõtles Vienole, kuigi oleks tulnud mõelda hoopiski Laurile. Ta keeras pead padjal sinna-tänna.

«Me oleme ju noored,» ütles Lauri pimedusest. «Nii ei

tohiks olla.» Ja kui Anja ei öelnud selle peale midagi, rääkis ta, et läheb kevadel kohe pärast kooli lõppu sõjaväkke. Nii et seegi elujärk ootas veel ees.

Anja teadis seda, sellest oli varemgi juttu olnud.

«Ehk leiad endale siis sealt parema naise. Vabu õhtuid ju antakse.»

Anja jäi ootama, mis Lauri selle peale vastab. Ta polnud mõelnud päriselt nii öelda, kuid ütles ometi.

Aga Lauri oli täiesti vait, ei lausunud enam sõnagi ja Anja ei näinud ega teadnud, kui paha tal oli olla ja kui solvunud ta oli. Piibel ütles: armasta ligimest nagu iseennast. Mis see oli? Mõnede inimsuhete puhul tundus see käsk küll küündimatu. Abitut ligimest oleks tulnud palju rohkem armastada, sest iseenda armastamine oli kaasasündinud omadus, sellega polnud mingit probleemi.

Aga kuidas armastada siis rohkem või vähemalt sama palju, kui ei hoolinud nimetamisväärselt iseendastki? Ja kui juba noorest peast olid õppinud nägema oma olemasolu lihtsalt kui üht vahelüli kõige liha ahelas. Et oli määratud sündida, kasvada, elada, teha oma tööd veendumuste kohaselt ja võimalikult hästi, siis kuhtuda ja surra. Paatoseta. Niisuguseid inimesi oli, isa oli ja Laurile tundus, et temagi on. Nad võisid võideldagi, aga sinnagi ei pannud nad täit hinge, sest paratamatus seisis alati silmade ees. Olla ainult lüli ahelas, pidada oma aeg vastu. Tõelisi armastajaid neist polnud, ei enda ega teiste. Armastust asendas õrn haletsus.

Midagi oli temagagi toimumas. Kuid ta suutis mõtted mujale juhtida. Kooli alguse juurde, ja et kaitseliiduasjades oli palju ähmast, sest sõjaväest demobiliseeritud ohvitserid rääkisid neist halvustavalt. Et nad ei oska ega tea midagi. Vahest ei teadnudki. Viimatigi oli arutatud, kas rühma ümberpöörd tuleb sooritada kolme, nelja, viie või koguni kuue sammuga. Ei oldud selleski kindel, missugune on normaalne vahekaugus ahelikus. Kuid Lauri mõtles, et sõjaväes saab temagi need asjad selgeks. Minek tundus meelepärane ja ta ei tee vähimatki, et seda vältida, nagu mõned teha proovisid.

Ta kuulatas. Anja vist magas nüüd. Aga nii vaikselt, et ei kostnud hingamistki. Muidugi tundis ta vaesele tüdrukule kaasa. Siis nihutas ta patja ja mõtles, et kohe jaanuari esimestel päevadel tähistatakse kaitseliidu uue tegevusaasta algust, millele tuleb ka ringkonnapealik, jäägrikapten. Sellega on parasjagu tegemist, paraadiharjutused ja muu. Koolitöö kõrvalt niimoodi rahmeldades kulub aeg muidugi kiiresti.

29

Suvi otsa oli Salme hoolitsenud maja taga oleva sirelilehtla eest. Ta oli kevadel põõsajuurte vahele elulõngu istutanud, mõeldes, et sirelid on sügiseks ammuilma ära närbunud, aga vääntaimede valged kellukad võiksid ehk veel õitseda. Ta oli käinud iga päev kastmas ja kuivanud õisi ära näpsimas. Ja läkski nii hästi, et Hännise viiekümnendal sünnipäeval septembri algul oli ilus, selge ja päikesepaisteline ilm ning elulõngad õitsesid lausa sümboolselt. Tema vaev polnud tühja jooksnud.

Kui söömisega oli lõpule jõutud, kutsus Salme külalised lehtlasse kohvi jooma. Ta noogutas igaühele eraldi, käis köögist kohvikannu toomas ja hakkas ees minema. Laud oli juba hommikul valmis kaetud. Ta pani kannu maha, võttis tasse ja kooke katva lina ära ja pühkis pingid sellega üle. Siis peitis ta lina põõsasse ja hakkas kohvi kallama. Lehtla oli seest ruumikam, kui oleks osanud arvata, taevas ülal oli peaaegu ühetasaselt ümar auk ja päike paistis läbi põõsaste kitsaste soojendavate kiirtena, mis lehtede väreldes kaasa liikusid.

«Ohoo, kui suur see on,» ütles ettevõtja, kes esimesena kohale jõudis ja kohe istet võttis. Ta oli pisut purjus, oli olnud algusest peale, ja kuigi toidu kõrvale pakuti ainult kodukalja, näis seegi talle pähe hakkavat. Aga siiani oli kõik hästi läinud ja läks kindlasti lõpuni. Abiline kraamis vist juba söögitoas lauda ja Mari hakkab kohe nõusid pesema. Salme oli veelgi pisut elevil, sest teist korda ei pidanud säärast päeva enam tulema. Ja siis mõtles ta, kuidas ta küll homme oskab olla, kui ei ole enam millegi üle muret tunda.

Siis jõudsid teised üksteise järel pärale. Sigarid tossasid ja hääled tõusid. Oli päris peotunne.

«Astuge aga sisse,» ütles Hänninen. Temagi oli salaja pisut võtnud, aga ainult sedavõrd, et oli avalikult suureline. Ta

patsutas Laurit õlale ja tänas kirjutise eest, mille see sama päeva lehte oli pannud. Hänninen oli seks puhuks isegi fotograafi juures käinud. Ta oli tõsist nägu, ja kuna pilt oli otse eest võetud, jättis ta väga ausa ja usaldusväärse mulje. Ta oli mees oma parimas eas, nagu seda päeva jooksul mitmeid kordi oli öeldud. Julin sammus poja järel, siis tuli peaaegu võõras tüüakas ehitusmeister, kalifeed ja säärikud jalas, ja abiõpetaja niisuguse näoga, nagu hakkaks ta varsti minema. Ja Anja rahvarõivais. Need hakkasid moodi minema samuti nagu saunad, mida nüüd rahvuslikkuse märgiks igasse nõkku ehitati. Ja Inkeri, kes teadagi käega lokke kaitses, et oksad neid segi ei saaks ajada, ning viimasena Matti, naerusui nagu peaaegu alati.

«Võtke nüüd ette,» ütles Salme, kui kõik olid istunud. «Küll on kahju, et pastoriproua tulla ei saand.» Proual olid jälle viimased päevad käes, ta ei saanud ennast enam näidata ja oli ka muidu pisut imestust äratav inimene. Kõneldi, et ta näppab kauplustest, aga see oli kindlasti ainult tühi jutt. Abiõpetaja ise oli igatahes meeldiv ja väga peen mees. «Pastor kõigepealt.»

«Ehk niisugusel päeval ikka päevakangelane ise,» vastas abiõpetaja ja Hänninen soostus sedamaid.

«Küll oli tore pidu,» ütles ta, kui teised tema järel kätt sirutasid ja tassi võtsid. «Kus see koertekuningas Matti on? Siin ta on jah, siin ta on. Aga õpetajad? Kõik on kohal nagu kord ja kohus. Ma olen Salmelegi alati öelnud, et mis sest, et meil on ainult tütred, küll need ise poegi perekonda toovad. Just nagu tõidki. Ja olge te nüüd kõik veel kord tänatud.» Ta hakkas kinke üles lugema. Julin oli turbatööstusühingu esindajana toonud küünlajalad, kogudus ostnud oma eestseisjale hõbedaste tindipottidega kirjutuslauagarnituuri, lapsed prillitoosi ja lauakella, Salme muretsenud seinamaali, millel oli kaislates rand ja paat, lamedapõhjaline ruup. Inimestel pidid seinad maale täis olema, tõsi mis tõsi. Telefoniühing, vaene, nagu ta oli, oli kinkinud sohvapadja. Ja vana Mari oli oma konksus sõrmedega kudunud hallid sokid, ülaservas kaks punast triipu.

«Äiapapa auks langes siis täna marga kurss,» ütles Matti ja müksas Inkerile nii külge, et sel oleks kohv äärepealt tupetaolisele siidkleidile läigatanud.

«Eks ta langes jah,» möönis Hänninen, kuid ei lasknud sel seigal oma peomeeleolu rikkuda. Küll ta jõuab selle üle homme ka muretseda. «Halval ajal hakkad metsa müüma,» ütles ta Julinile, kes, põlved tihedasti kokku surutud, koogitükki süles hoidis. Julin noogutas, nagu oleks talle öeldud, et täna on ilus ilm, aga homme ehk juba sajab.

«Ma olen mõelnud,» jätkas Hänninen, kuna tal omameeli oli täna õigus häält tõsta, «sihuke paljaste kätega alustanud mees nagu mina. Ma arvan, et sel raskel ajal on kaks põhjust. Ühe kõrvaldamine pole meie võimuses, aga teise peale hakkab meie hammas küll. Esimene põhjus on see, et meil on too arutu Venemaa naabriks. Kuidas võidakse välismaal meisse uskuda, kui niisugune oht kogu aeg pea kohal ripub? Ja siis maksabki kõik, mis meile välismaalt tuuakse, võimata palju. Kas pole tõsi?»

Ettevõtja noogutas innukalt.

«Ja kui te mul veel jätkata lubate, siis ütlen, et teine põhjus on bolševikkude ja ülepea nende punaste tegevus. Just nii see on. Aga see, et siin punaseid on, ei tohiks meid veel ahastama panna. Eks neid ole ju teistes maades ka, kas pole? Aga, aga,» kõmises tema hääl lehtlas, «kahtlustäratav on see, et valitsusvõim laseb kõigel juba liiga leplikult sündida. Ta peaks kõigile riigipöördepüüetele korrapealt järsu lõpu tegema. Ja siis! Kodanlasedki on juba liiga hõlpsasti igasuguste arutute uuendustega nõus. Kaheksatunnilise tööpäeva seadus! Sellega minnakse kaugemale kui suuremates ja rikkamates riikides. Kui lihtsalt heast peast hakatakse tööstuse positsiooni nõrgendama. Ühes sellega läheb ju tööliste olukord ka viletsamaks.»

«Võib-olla küll,» ütles ehitusmeister ja silmitses kärbest, kes tordi ümber tiirutas.

«See on nii! Kui kõike nii maialt järele proovida ei tahetaks. Kui lihtsalt usinalt ja korralikult tööd tehtaks, nagu . . .» — Hänninen köhatas pihku — «nagu esiisad omal ajal tegid. Siis meid usaldataks ja praegusest viletsast ajast oleks varsti järel ainult mälestus, halb mälestus.»

Ta on seda ette valmistanud, mõtles Salme, kallas kohvi juurde ja kehutas kooki võtma. Julin paistis juba väga väsinud, küllap ta läheb varsti ära. Aga Hänninen viibutas tema poole lusikat.

«Ühel õhtul sai Mattiga seal teie kandis sõidetud,» ütles ta. «Oled pikka barakki hakanud ehitama. Mille jaoks?»

Julin tegi silmad lahti ja oli täiesti virge. Ettevõtja tema kõrval hakkas närviliselt nihelema.

«Eks maju ole ikka vaja,» ütles Julin vagusalt. «Nii sa ise oled öelnud. Mis sääl veel ära ei ole, toorestest laudadest lasksin ajaviiteks püsti ajada. Sedasi. Tühiasi, pole kõneväärt.»

Ettevõtja oleks meelsasti minekut teinud, kuid ta istus tihedalt teiste vahel. Ta vabises, aga räägitigi ju, et ta on lootusetult pudeli ori.

«Hea nimi on läinud,» hakkas ta omaette halisema. Hänninen mõtles, et kui mees nüüd väikese pitsi saaks, läheks tal pea ehk klaariks. Aga sellele polnud praegu mõeldagi. Õnneks tõusis abiõpetaja püsti. See ennustas lõpukõnet ja lahkumist. Hakkaski juba hämaraks kiskuma.

Pastor hoidis käsi kõhul koos ja langetas pea. Kui seltskond oli vaikseks jäänud, alustas ta:

«Head sõbrad. Siin on täna palju kõnesid peetud. Ka sünnipäevalaps ise on kõnelnud ja osanud praegust olukorda minu arust üsna õigesti hinnata. Ma ei kavatsegi teid enam kaua kinni pidada, kuid tuli meelde üks ajaleheartikkel, mida ma mõni päev tagasi lugesin. Meie ajalikud probleemid on suured, see on tõsi. Ja kasvav alkoholism pole neist mitte kõige väiksem. Sellest rääkimine pole ehk siin omal kohal, aga kui mõtlen, kelle kirjutis see on, siis ei suuda jätta seda tsiteerimata. Niisiis! Selle on kirjutanud luuletaja Eino Leino, kelle nimi pole vist küll kellelegi meist võõras. Ja me teame ka tema nõrkust vägijookide vastu. Aga kuidas ta kirjutab!» Ja pastor võttis taskust ajaleheväljalõike ja hakkas lugema: «Asjatu on kõike aina lihtsustada. Just nii on lugu üksikisiku ja ühiskonna vaheliste suhetega — millest keeluseaduseküsimus on ainult osa. Küsimus on selles, kuivõrd on üksikisik olemas ühiskonna ja ühiskond teda moodustavate üksikisikute jaoks. Igal rahval, isegi iga rahva üksikul liikmel tuleb see isiklikult otsustada. Meie hauakünkail kõndivate tulevaste sugupõlvede nimel! Täieliku keeluseaduse nõudjatel on õigus. Aga missuguse tõe nimel neil on õigus? Ainult selle lihtsa tõe nimel, mis käsib üksikisikul end ühiskonnale ohverdada, kui seda nõuab maa käekäik, või kui mitte see, siis rahva tahe, mis ilmutab end seaduslike organite kaudu, meie isiklikest nõrkustest kogunisti hoolimata.»

Ta pani paberi taskusse tagasi ja tõstis pilgu:

«Niisiis ka Eino Leino. Selles seltskonnas pole neid hoiatussõnu kindlasti tarvis. Aga see kirjutis täitis mu südame nii suure rõõmuga, et ma ei suutnud panna vastu tahtmisele seda teistegagi jagada. Ja nüüd, kui lubate, palvetagem!»

Aina rohkem kärbseid tiirles koogi ümber. Salme vaatas neid kogu palve aja. Siis tõstis õpetaja pea ja hakkas jumalaga jätma, koos temaga ka Julin. Oli lahe ja kerge tunne, sest nüüd polnud enam muud kui külalised väravasse saata. Inimesed teel vahtisid ammuli sui, kuidas pastor, Julin ja

Hänninen üksteise kannul üle õue tulid. Paar vabrikupoissi kõõlus aia pealgi. Julin seisatas lillepeenart vaatama, nagu oleksid teda huvitanud lõvilõuad või mis nad olid. Pastor oli jalgsi ja hakkas kähku kodu poole astuma. Inimesed tõmbusid kõrvale ja andsid teed. Siis vallandas Julin hobuse väravaposti küljest, ronis vankrisse ja istus seal ohjaharusid ümber kämbla keerates. Hobune oli jõude seistes otse jalgtee äärde suure hunniku teinud. Julin istus ja vaatas tööliskasarmu kaevu poole. Hänninen oli näinud teda teab kui palju kordi nõnda vankris istumas, nagu oleks see paik ja olek, kus sai kõige paremini järele mõelda või vähemalt teistel oodata lasta. Oli näha, kuidas Matti läks tuppa, minnes nagu tütarlaps värava poole vaatas, käega üle juuste äigas ja uksest sisse astus.

«Nendest barakkidest nii palju,» ütles Julin viimaks, võttis enda kõrvalt istmelt kaabu ja pani pähe. «Et sul poleks tarvis imestada. Tegin lihtsalt tööliste jaoks valmis. Et vast läheb millalgi vaja.»

Ja sealsamas nõõtas ta hobust ja läks. Rattad rigisesid liival, neid vedasid ikka alles hobused, nagu oleks aeg tema kohal seisatanud. Talupoeg on alalhoidlik ja kaval, ega ta muidu suudaks mitmete sugupõlvede vältel paigal püsida, mõtles Hänninen. Ta kehitas õlgu, nii et käedki kaasa liikusid, ja pöördus ära. Kui ta oli keset õue jõudnud, tuli toast Matti, ühes käes liköörikarahvin, teises väikesed klaasid. Klaasid olid jalgupidi pihus, kahad sõrmevahedest väljas. Hänninen pugistas naeru. Poisil oli pea otsas, abiõpetaja kõne peale kulus just piisake ära. Võta või see Eino Leino, eks ta sai selle sulesünnitise eest hea tasu. Ja läks niikuinii viina ostma. Luuletajad või asjad. Aga nii see oli, et kohe kui mõni asi ära keelati, tuli selle järele otse pöörane himu.

Kuid Anja ja Lauri, õpetajad, läksid siis iseendastki mõista minema. Ja oligi parem, Anja polnud vist terve päeva suudki lahti teinud, sellest hoolimata, et Hänninen temagi heaks nii palju oli ohverdanud. Aga Matti ja Inkeri jäid, samuti ettevõtja ja ehitusmeister. Salme tõi laterna ja riputas oksa külge. Tal oli kõik valmis mõeldud ja nüüd viimaks võis ta ometi tegevusetult maha istuda ja käed rüppe lasta.

«Kõik oli hästi,» ütles talle Hänninen. Ta oli täna nii suuremeelne, olgu küll, et rangemalt arvustades oli praekaste olnud liiga hele ja kurgisalatis tsipake palju suhkrut. Ja Salme vaeseke punastas heameelest, ja punastas uuesti, kui Hänninen tema poole klaasi tõstis ja koguni silma vaatas. Oli,

nagu poleks mingit vääritimõistmist iial olnudki. Ja see, mis homme tulla võiks, oleks tühine.

Kuid inimene eksis rängalt. Üleüldse tuli sellesse, mida ei tuntud, ettevaatusega suhtuda ja võõrastele ustele ainult kõheldes koputada. Või rikkus see neetud alkohol terve selle õnnepäeva?

Aga veel oli natuke aega kõik korras. Mehed võtsid tasapisi napsi ja Inkeri läks ema kõrvale ja hakkas, käsi kurgu all, sosistama, et ta on nüüd vist rase. Matti vaatas teiselt poolt lauda, lehevari laubal, ja naeratas. Salmel oli üha parem olla. Tal turgatas siiski meelde Inkerit hoiatada, et ta Anjale veel midagi ei räägiks, sest vaene tüdruk ei olnud nagu ikka veel tasakaalu tagasi saanud. Nii see oli, kuigi lapsi oli ainult kaks ja mõlemad juba täisinimesed, vajasid nad ikka kordamööda tema kaitset. Kuid Inkeri paistis päris rahul olevat, ehkki ta poleks veelgi tahtnud last saada. Asi võeti lihtsalt vastu kui paratamatus. Salme pidi möönma, et Inkeris oli heaks abielunaiseks ainest. Ja Matti rääkis vanu anekdoote ja naeruhirnumist oli kaugele teele kuulda.

Salme tõusis ja läks sisse vaatama. Tubade aknad olid lahti. Kõik näis nagu uus, sest võõras inimene oli siin korda loonud ja kõigis vaasides, ämbriski oli lilli. Köögis istus Mari, jalad toolil ja käed külgedel rippu. Abiline hoidis vett kuumana, kui peaks veel kohvi vajatama. Ta nägi oma musta kleidi ja valge kroogitud tanuga kena välja. Salme tundis end prouana, kes oskab korraldada.

«Mis Hänninen sokkide pääle ütles?» küsis Mari, ehkki tedagi oli juba tänamas käidud.

«Küll ta neist juba lugu mõistab pidada,» vastas Salme. «Kas see punane lõng peab ikke värvi?» Ja siis rääkis ta Marile Inkerist ja see laskis kohe jalad põrandale, nagu peaks ta sedamaid midagi tegema hakkama. Salme naeratas ja läks tagasi lehtlasse, jalutas aegamööda ja pani imeks, et ei tundunud üldse jahe, kuigi õhtu oli juba käes. Alles lehtlauksel hoomas ta, et sedapuhku olid siis naerud naerdud. Ta vaatas esiti Hännist, siis järjepanu teisi. Ainult Matti püüdis veel irvitada ja see näis nüüd rumal, kui kõik teised istusid tõsiselt, Hänninen koguni heitunult.

Salme jäi seisma. Siis uratas Hänninen:

«Istu. Mis sa sääl seisad. Ega veel matused ole.»

Nii et siis lõpp. Salme istus pingiotsale. Ta vaatas Inkerit. Tüdrukul oli kinnine nägu nagu kõigil noil aastail, millal ta tigedana ja söögilauaski oma romaane lugedes Mattit ootas. Ettevõtja paistis jälle päris purjus olevat. Ta oli kuue

rinnaesise ära reostanud ega püüdnud seda isegi mitte puhtaks pühkida, laskis magusal likööri nestel lihtsalt nõrguda ja kuivada.

«Mu nimi läheb,» korrutas ta nüüd lakkamatult, olgugi et keegi sellele enam tähelepanu ei pööranud. «Enam ma tööd ei saa. Kõigega on lõpp.»

Hänninen pöördus ootavalt ehitusmeistri poole. Ta oli sellelt vist enne Salme tulekut midagi küsinud.

«Ei mäleta täpselt,» ütles see pahaselt ja temagi käsi küünitus klaasi võtma. Seal see oli, peaaegu tühi. «See oli vist juba juunis. Kõigepealt ta kutsus sinna tolle,» — ta osutas pöidlaga ettevõtjat — «ja siis tuli minulgi seal paar korda ära käia. Kõigi dokumentidega. Arvetega.»

«Ja see saatan pole midagi rääkinud. Mitte teist nägu ka teinud.»

«Ega ta tookordki palju rääkinud,» ütles ehitusmeister. «Aga toast käis ta aeg-ajalt ära küll. Kuid tagasi tulles oli jälle niisama rahulik nagu alati. Vahest pole tal sellest lugugi.»

«Kellest te räägite?» küsis Salme, ja Inkeri vastas, et Julinist. Julin oli käsutanud ettevõtja enda juurde dokumente, see tähendab materjaliarveid näitama. Neis oli midagi sassis. Ja pärast siis ehitusmeistri. Ja nüüd oli juba september. Ja mees polnud sõnagi poetanud.

«No ega sääl paberites siis midagist olnd ka,» ütles Salme, püüdes rahulik olla. «Kas keegi joob veel kohvi?»

«Ole vait oma kohviga,» ütles Hänninen ja hakkas higistama. Ta pigistas käed vastakuti kokku, ja kui ta need jälle lahutas, nõretasid nad veest. Tema nägu väändus ja tõmbles, nagu oleks teda rebestanud sisemine raev, mida ei võinud ega tohtinud välja näidata.

«Sa jootsid mind,» ütles ettevõtja Hännisele. «Ahvatlesid viinaga petma. Mu närvid on läbi. Päevast päeva oota, et kohe on pauk käes, kohe on pauk käes. See jääb tulemata. Aga nimi on läinud.»

«Su närvid olid juba enne läbi,» sai Hänninen suust. «Joodik, nagu sa oled, kolmanda sordi ettevõtja. Mitu pankrotti sul seljataga on? Ütle, mitu? Kui ühel mehel siin on üks, siis ütle, palju sinul on? Kas oled arvet pidanud?»

«Vahest hakkame minema,» ütles Matti Inkerile ja nad tõusid. Salme saatis nad väravasse. Nad kõik olid ühtviisi teadmatuses. Ettevõtja oli lihtsalt purjuspäi lobisema hakanud, ilusa peo ära rikkunud. Majaga seal midagi pistmist oli, eeskätt telliste hinnaga. Aga et Julin polnud kord juba midagi

kõnelnud, siis poleks tarvitsenud sellest vist hoolida. Ja eks sünnipäevalaps olnud vist kogu sellest pidutsemisest väsinud ja ärritus ilmaasjata.

«Las mehed jagelevad omavahel,» ütles Matti. «Nüüd pole muud kui eit autosse ja koju. Ei sest ole midagi, et purjus. Kui aga autosse nii sisse pääseb, et pead ära ei löö, siis saab sõidetud ka.»

Salme vaatas, kuidas auto tuled süttisid ja see otse keset teed minema sõitis. Uudistavad inimesed olid juba laiali läinud. Salme läks sisse ütlema, et kohvi pole enam tarvis. Ta maksis abilisele palga välja ja saatis Mari magama. Ise võttis ta kingad jalast ja läks verandalaua äärde istuma. Suur pime oli juba käes, kui ehitusmeister ettevõtja lehtlast minema talutas. Kestis kaua, kuni tuli ka Hänninen, tühi karahvin pihus. Tema nägu polnud näha, ta oli ainult suur üksildane komp keset pimedust. Aknast tulev valgus langes karahvinile, see näis nagu lamp käes. Latern lehtlas põles veel, kuid Salme mõtles, et vaevalt tuli sealt kuhugi minna saab.

«Ära ainult midagi küsi,» ütles Hänninen Salmele. «Hoia vähemalt sina nüüd suu kinni.»

Salme tõusis ja läks söögituppa, vaatas veidi aega kapi peal olevaid kingitusi, neisse puutumata, ja läks siis magamistuppa. Ta tõmbas kleidi üles, seisis veidi aega, pea riidepusaras, ja kuulatas. Ta oleks nagu midagi kuulnud, aga kuulis vist valesti. Siis riietus ta lõplikult lahti, pani öösärgi selga ja heitis voodisse. Tema jalad valutasid, aga ta jäi siiski magama.

Saalis diivanil ootas Hänninen, kuni tema kerge joove lahtub. Ta oli kogu juubeli unustanud. Kingid, kõned, toidud, kõik olid meelest läinud. Ta mäletas ainult väikest ilusat kenupäist naist, keda ta oli käinud armastamas. Ja mis halvem, kellele ta oli oma asjadest rääkinud. Aga meest ju lihtsalt võisid vallata soovid ja tahtmised, millele polnud mingit mõistlikku seletust, vähemalt takkajärgi mitte. Nüüd ta teadis, kuigi ei tahtnud teada, et naine oli kättemaksuks Julini pool keelt kandmas käinud. Naised tegid nii. Nad tegid mida tahes, kui olid niisuguses tujus. Ja talle meenus naise pehme nägu padjal, ükskord kaua aega tagasi. Ja siis see viimati nähtu, raevust vildakas lõust ja endassetõmbunud otsustavus.

Teda valdas meeleolu, mis õigupoolest oli mõeldav üksnes kevadel, kui ta kaupluseõuel prügi ja rämpsu, kotiräbalaid, lauajuppe ja mullust kulu kokku riisus. Ja pärast hunniku

süütamist seal siis rehale nõjatudes ja tuld vaadates seisis. Kus ta sel hetkel oli? Lõkke ääres, kuid kaugete aegade taga, pilk klaasistunud.

Sellest sai unetu öö, kuna ta nüüd ükskord ometi rumaluses kedagi teist peale iseenda ei saanud süüdistada. Sest inimeste peale lihtsalt ei tohtinud loota ja peaaegu võõra naisterahva peale veel kõige vähem. Kuid asja ei tarvitsenud ka suuremaks puhuda. Naine oli pettusest Julinile tõenäoliselt keelt kandnud, aga oli see siis nii suur? Võib-olla polnud Julin lõpuks milleski selgusele jõudnudki. Ju ta oleks ometi kõnelnud, mõne žestigagi märku andnud? Või kas ikka oleks? Hänninen elas, ehkki tundis kogu aeg, et kukub sadulast. Või kas ta ikka kukkus? Tal polnud ainsatki inimest, kellele oma murest kõnelda. Tema kõrval oli ainult järsk mustav kuristik.

30

Oli üks neid kauneid sügishommikuid, mida anti nagu kingiks. Ei udu, ei vihmatibamist, vaid lõosilmasinine taevas ja kõigi kolletunud puude lehtedes väikesi päikesi. Oli kerge, toimekas ja puhas olemine. Ja inimene sai peaaegu et pikkust juurde.

Kui Matti alla töökoja juurde jõudis, sõitis veoauto juba välja. Seda ei vajatud praegu ehitusel iga päev, aga teisi sõite oli nii palju, kui ainult sõita jõudis. See oli olnud kasulik kapitalimahutus ja asjale tublisti tuluks tulnud.

Matti oli terve öö rahulikult magada saanud. Hangeldajad hakkavad alles siis rohkem liikuma, kui ööd pikemaks ja pimedamaks lähevad. Üks jahmerdamine ja närveerimine algab, kuid raha toob seegi sisse.

Ta tonksas kollast lille, mis oli kuuri seina ääres õlist reostatud maast nina välja pistnud. Sellest levis mõrkjat lõhna. Seda kasvas mättaina siin-seal, leides ikka kohti, kuhu autod ja mootorrattad polnud jälgi jätnud. Heikkinen oli juba tulnud, niisamuti õpipoiss, kes praegu pikavarrelise luuaga töökoja põrandat pühkis. Matti otsis pilguga Einarit. Einari armastas hilineda ja oli tihti hullus pohmeluses. Nagu jutuks oli olnud, oli Matti ta bussijuhiks palganud, hommikuti jaama ja tagasi sõitma, sama reis keskpäeval ja õhtul. Vahepeal pidi ta töökoja taga loorehasid ja äkkeid parandama. Automootori jaoks ei jätkunud tal kannatust. Viga tuli ikka rahulikult ja süsteemipäraselt otsida. Alustanud süüteseadmetest, pidid seni nende juures püsima, kuni vea leidsid või taipasid, et seadmed on korras. Mitte mingil juhul ei tohtinud seda vahepeal mujalt otsima hakata. See oli lapselegi selge, aga Einari ei õppinud seda ära, ta oli liiga närviline mees, kel alati otsekui tuli rummus.

Tunni aja pärast oli omnibussi väljasõiduaeg. Polnud veel

teada, kuidas see ennast ära tasus, sest läks alles neljas nädal. Praegu seisis see ninaga küla poole, roheliseks värvitud ribilisel katusel pisut kastemärga. Küljed olid tumesinised ja nelja külgakent ääristasid lakitud vineerliistud. Kaitsevari tuuleklaasi ülaservas oli nagu raske silmalaug.

Heikkinen vaatas töökoja seina najale toetatud rikkis mootorratast. Seest kostis ikka luuakrabinat.

«Sisselaskeklapp on puru,» ütles ta Reimale. «Muud siin olla ei saa.»

«Mine nüüd,» ütles Reima. «Seda juba naljalt ei juhtu.»

«Aga puru ta on. Ja siis on sellega nii kuradima moodi edasi kihutatud. Klapitaldrik on silindrisse sattunud ja selle põhja ära lõhkunud. Või siis kolvipõhja.»

«Vaevalt küll,» ütles Reima, kuigi teadis, et see oli nii.

Ta käis õue mööda ringi ja vaatas teele. Einarit ei paistnud. Kui tast asja ei saa, võiks ta äiapapa majja kojameheks sokutada, mõtles Matti. Kummaline, kuidas see enne üsna karske mees jooma oli hakanud. Aga niimoodi ei läinud. Sõidu eel oli igasugust askeldamist ja inimesed pidid hakkama peatselt kogunema. Keegi juba tuligi, aga see oli ainult üks endine torpar heinaveovankriga, väike must hobune ees. Reima viis mehe kohe töökoja taha masinaid uurima ja jättis ta sinna. Need tahtsidki omapäi kopitseda ja vaadata.

Matti seisis jälle mootorratta juures, kui Heikkinen hakkas seda lahti võtma ja mutreid üksteise järel lauatükile asetama. Ta nägi kaupmees Blombergi prouat teed mööda alla tulevat. Ja kohe tolle kannul üht kohvriga kaubareisijat. Ta vandus, Einarit ei paistnud ikka veel kuskilt. Ta tõttas omnibussi ust avama ja vihastas, sest põrand oli rämpsu täis ja õhk läppunud.

«Kas seda võib ikka usaldada?» küsis proua teesklevalt naerma puhkedes ja võttis istet juhiistme taga. Kaubareisija jäi õue seisma ja süütas sigareti.

«Nagu mind ennast,» vastas Matti samuti naerdes. «Miks proua siia hakkas tulema, buss oleks poe juurest ka peale võtnud.»

Kuna Einarist polnud veel kippu ega kõppu, läks ta vaatama, kuidas on lugu veega. Kui ta kapoti uuesti kinni lõi, seisis Einari siiski tema kõrval, haisedes tõesti jälle viinast, või mis veel hullem, millestki, mis oli tundide viisi tühjas maos keerelnud ja nüüd igast poorist välja tükkis. Matti vaatas kella.

«Tule tsipa siia,» ütles ta Einarile ja läks väikesse kuuri. Einari tuli tema kannul, tuues niisuguseid hääli kuuldavale

nagu lammas või lehm inimese möödumisel. «Nii ei lähe,» ütles Matti ja nõjatus õlivaadile. «Sa hilined liiga sageli. Ega ma ei ütle, et sa õigeks ajaks jaama ei jõua, aga muud on ka teha. Bussi tuleb igal hommikul koristada, sa tead seda. Ja mootor üle vaadata.»

Einari hakkas vabisema. Ta tundus kõigele nii avatud olevat nagu sagarailt maas uste ja kildudeks löödud aknaklaasidega mahajäetud maja. Viin haises nagu hallitanud piim. Ta ei saanud sõna suust ja Matti ohkas, tuli vaadi juurest ära ja lükkas Einari enda ees välja.

«Katsu nüüd meeles pidada. Sa ei ole põllutööl. Ja vähe puhtam kuub selga. Noh, võta siit vahetusraha ja tee et minema saad. Kell on juba viis minutit üle.»

Matti seisis ja vaatas, kuidas omnibuss õõtsatades liikuma hakkas. Seal oli ühtekokku kuus hinge. Siis läks ta töökoja taha ja tegi torpariga pikkamööda ja põhjalikult kaupa, sellal kui päike tõusis ja häbelikult seda rauakoluhunnikut soojendas. See soojenes, läks varsti kuumaks ja hakkas kiiri pilduma. Rooste lõhnas hästi.

Mehel oli tönts, palju näinud, aga tõenäoliselt vähe taibanud nägu. Küllap seegi on vist punakaardis olnud, mõtles Matti. Kuigi sellest kõigest sai juba aastaid, libises mõte võõrast meest kohates alati sellele. Sellele ja kättemaksuvaimule. Ta isegi oli võõras mees, aga talle tundus, et on külas ja selles ametis pool elu veetnud, sest ta oli hõlpsalt kohanev inimene. Edule, kas või alles koitvale edule oligi nii lihtne järele anda. Ja aeg oli alati soodus, kui seda uskusid. Ta oli oma masinaäri suurel määral juhuse läbi alustanud, tõsi küll, arvestustele tuginedes, kuid ka trotsist, ja alles nüüd hakkas ta mõistma, et tal oli või vähemalt varsti on tohutult õnne. Ta jõudis nii mõndagi mõelda, enne kui mees otsusele jõudis. Viimaks said nad kaubad kokku, mees tagurdas hobuse töökoja taha, sai äkke kuidagi vankrile ja Matti viskas sinna kauba kinnituseks paar vana vikatit. Ei tema mäletanud, kust talust või mis hinnaga need olid saadud. Aga kui vähegi võimalust avanes, tasus ikka suurejooneline olla. Ja iga ostja väärtus vastas tema kukrule. Ja vahel võis kõhn kukkurgi imepäraselt paisuda. Siis läks mees minema, suu hämmeldusest paokil, nagu oleks ta uskumatust olukorrast eluga pääsenud.

«Tulge aga jälle,» ütles Matti ja kergitas kätt.

Siis istus ta kuuris, tegi oma arveraamatusse sissekandeid ja käis vahepeal bensiini pumpamas ja juttu ajamas. Õpipoiss selsis nüüd Heikkise kõrval ja andis osi kätte, nii nagu see

nõudis. Heikkinengi oli naise võtnud ja kanda kinnitanud. Matti maksis talle oma arust hästi. Kui said väärt mehe kätte, siis tasus talle ka maksta. Aga tunnetele ei tohtinud iial voli anda. Einarit aidates oli ta seda teinud. Suutmata ometi aidata, sellest tuli ainult paras puder, arvas ta ja unustas siis mehe kõige täiega.

Ta oli just nõlvakust üles minemas, kui Inkeri uksele ilmus ja teda tagant kiirustamiseks käega viipas. Naine seisis heledana mustavas ukseavas ja lõpetas viipamise, kui ta lähemale jõudis.

«Telefon,» ütles ta, silmad alles und täis. «Politseist.»

«Jeesus,» ütles Matti, keeldudes seda uskumast. Nii ruttu, mõtles ta, teadmata ometi, mida või keda ta just mõtles. Ta läks Inkerist mööda, võttis toru, vastas paar sõna ega unustanud ärakellagi. Naine seisis ikka endiselt ukseorvas, kui ta kohe joostes alla töökotta läks.

«Heikkinen, tule,» ütles Matti ja istus autosse. Ta polnud seda ikka veel ära vahetanud, kuigi sellest oli palju räägitud. Ja kui kiire oli, siis oli seda teadagi raske käima saada. Aga hääled see sisse võttis ja Matti käskis Heikkisel kähku raudteejaama poole sõita.

Ta vandus kogu tee. Muud ta ei jaksanud, sest pidi siin maailmas kõik ka nii saatanliku kiirusega juhtuma. Vaevalt jõudsid aimus, hirm, ettevaatusabinõud pähe turgatada, kui selleks oligi juba hilja.

Omnibussil polnud tühjagi häda. Porilaud oli lömmis, üks latern katki ja kaitseraud väändunud, sest buss oli jaamast tagasi külla sõites teelt välja paiskunud ja vastu kivitulpa tormanud. Üks mees katsus oma jalgratast katuselt pakiraamilt kätte saada, üks naine virises nutta, teine topsutas puudritupsuga osavõtmatult nägu. Kaubareisija moodi mees, juba jälle, läks kohvrit tassides jalgsi tagasi. See lootis vist voorimeest saada. Oli kümmekond last, nagu neid alati kuskilt välja ilmus, ükskõik kui sügaval laanes ka oldi.

Matti ja Heikkinen käisid ümber bussi. Ainult paar meetrit eemal metsaservas oli rohi kergelt sõtkutud. Suur seen oli upakile vajunud, kübar toetus tähtsalt samblale. Matti virutas selle jalaga kaugele metsa. Verd ei paistnud kuskilt, maa oli kõik viimse piisani endasse imenud. Laip oli juba ära viidud.

«Ärge minge kuhugi,» ütles Matti reisijatele. «Sellega saab veel edasi küll.»

«Ma ei tõsta sinna enam jalga kah,» ütles nuttev naine. Ta oli prillidega. Ta kergitas neid, et taskurätikuga nende alt pühkida.

«Eks tulge siis kas või siia autosse,» ütles Matti ja mõtles, et peab vähemalt reisijad maha rahustama. Heikkinen hakkas proovima bussi postist lahti ja kraavist välja saada. Ta otsis labida, kaevas pisut ja proovis jälle. Aeg tundus pikk, sest polnud võimalik käsi külge panna, võis ainult teise rassimist pealt vaadata. Ootamatult ilmus kuskilt politseinik, polnud kuulda jalgrattasahinat ega sammegi. Aga see polnud see, kes oli helistanud. See oli uus noor mees. Matti läks temaga koos metsaservale seisma.

«Närvid,» ütles Matti ja kaalus, kas säärases paigas peaks ehk kübara peast võtma. Siis ta märkas, et tal polegi seda.

«Vist küll. Aga inimesed kohkusid. Sedasi sirgel teel posti otsa sõita, välja karata, mõned sammud astuda ja ennast kõigi silma all maha lasta. Kõigi silma all,» kordas ta ja see muidugi just halb oligi. Kui just mitte kõige halvem, siis halb ometi.

Matti raputas pead. Ta oli nii tujust ära, et võinuks millegagi virutada.

«Et tal ka relvakandmisluba oli,» imestas politseinik.

«Vaevalt ta sellest kuulnudki oli,» vastas Matti. Nõnda see Hukka Einari siis otsa leidis.

«Inimestel on liiga palju relvi käes,» nentis politseinik, hoides oma relvakabuurist kinni. «Ei tohiks olla. Eriti kui on viletsad närvid.»

«Ja pohmelus,» lisas Matti.

«Ahaa,» ütles politseinik, kuid Matti lisas, et see ei maksa nüüd enam midagi. Ei selles enam selgust saa, kust mees viina oli ostnud. Oli võib-olla koguni ise ajanud.

«Ühtemoodi karistatav tegu ikkagi,» arvas politseinik ja Matti meel läks mõruks. Siin pidanuks karistust niigi küllalt olema. Ta vaatas, kuidas Heikkinen tasakesi gaasi andes bussi lahti ja kraavist välja sai ning korralikult teeservale juhtis. Seal see seisis, ainult ühe taluniku looga oli lõpp. Inimesed ebalesid, kuid ronisid siis sisse tagasi, nende hulgas ka nuttev naine. See ei lähe neil küll niipea meelest, mõtles Matti ja hakkas oma auto juurde minema. Politseinik ronis tema kõrvale. Nad sõitsid aeglaselt omnibussi taga. Külaserval jäi Matti telefonitraate seirama, sest talle tundus, et ei tohtinud mööda kihutada, pidi vaikselt sõitma. Postivahedes rippusid nagu lõngavihid. Nende jälgimine võttis silmade ees virvendama. Kui ta siin külas esimest korda käis, oli olnud

mõni üksik traat ja ta oli mõelnud, et on see vist küll üks paras kolgas. Kuigi tollal ainult vähestes külades telefone oligi.

«Tuleb vist lesele teatama minna,» ütles politseinik ja Matti sõitis siis sinna. See oli see suur maja seal kiriku taga, vaeste inimeste üürikasarmu, värviga koonerdades valgeks võõbatud, piirdelauad rohelised. Üks korsten oli määratu kõrge, teised jälle päris tavalised. Ta jättis mootori selleks ajaks käima, mis politseinikul asja õiendamiseks kulus. Akendest vaadati ja Matti pööras pea ära. Kama- ja rotilehk käis üle bensiinihaisugi. Neil oli vist veestki nappus, sest kõrvalhoone räästa all seisis suur toober. Või ei saanud nad maalt siia kolides neist toobreist ja künadest lihtsalt lahti. Siis kolises trepp ja politseinik tuli reipalt välja.

«Lähengi siit kohe jaoskonda,» ütles ta läbi akna autosse. «Ei märganud öelda, et poleks tarvitsenud oodata.»

«Kuidas ta seda võttis?» küsis Matti ja politseinik vaatas talle küsivalt otsa. Seda võis küsimatagi arvata. Matti sõitis sellest õuest kähku minema. Terve päeva mõtles ta, et see oli olnud kole lugu ja jääb kauaks kõne alla. Vähemalt naiste suhu, kuni juhtub midagi uut. Kui juhtuks varsti, soovis ta, hakates siis mõtlema, kust leida uut ja paremat juhti.

«Ma käin seal ära,» ütles Anja söögilauast tõustes. Oli neljas päev pärast Einari Hukka surma. «Ma pean minema. Tüdrukut pole koolis näha olnud. Ja midagi pole teatatud.»

«Tee, nagu tahad,» ütles Lauri, kuigi arvas, et võõras naisõpetaja võib leinamajas ainult tülinaks olla. Esimese klassi lapse mõnepäevane puudumine, mis see siis ära ei ole. Ja minna võhivõõraste inimeste juurde, kes olid säärase surma tõttu kindlasti veel murest päris oimetud. Ja ka häbist, sest inimesed olid kord juba julmad ja põlgasid kõiki, kes siit hädaorust oma käe läbi lahkusid. Kuid Anja oli nõnda ärevil, et teda polnud võimalik keelata. Ja eks seal käinud ju teisigi inimesi. «Aga võib-olla nad tahavad rahu saada,» lisas ta, kui Anja juba õlgadele võtmiseks villast jakki otsis.

«Ma läheh,» pöördus Anja minema ega võtnudki jakki, heitis selle toolileenile, kust see pehmelt põrandale vajus.

«Lähed, lähed, kulla sõber.» Ja Lauri tuli teda trepi ülaotsale ukse juurde saatma. «Ära sa komista,» ütles ta lihtsalt niisama heast peast, aga Anja vaatas tema poole tagasi, seisatas ja läks siis kähku alla. Uks paugatas tema järel kinni, liiv ragises viivu, siis see lakkas. Kas mina oleksin ka pidanud

minema, mõtles Lauri. Oli ta ehk seda oodanud? Kuid siis hakkas ta nõusid kööki viima, kus nooruke tütarlaps alles lõpetas söömist, silmad ilmetud kui kodujänesel. Lauri tulekust heitunult tõusis ta püsti. Lauri jättis ülejäänud nõud viimata, läks tagasi ja istus kirjutuslaua äärde. Ta ootas, et tüdruk tuleks ja viimased taldrikud ära koristaks. Nüüd oleks olnud paras aeg vihikute parandamiseks, aga kool oli alles nii vähe aega kestnud, et neid polnud veel jõudnud koguneda. Pisut aru pidanud, otsustas ta minna isa vaatama, olgugi et neil oli teineteisega nii vähe kõnelda. Aga nad võisid seltsis väga hästi vaikidagi, see käis puhkuse ette, sest selles ei olnud mingeid tagamõtteid.

Anja astus aeglaselt trepist üles. Ta pööras pead ja silmitses seinu. Nii et siis siia eemale, inimeste silmade eest varjule ehitati sääraseidki maju. Naelad olid tooreste laudade tõttu rooste läinud. Laest ulatus alla pikki pruune triipe. Trepiastmed olid värvimata, need kogusid endasse kogu ropa, mida sügisel-kevadel kingade ja saabastega kokku kanti.

Trepipealne polnud astmetest laiem, vaid nende jätk, kitsas püstine kardinata aken ühes otsas. Uksi oli mitu. Ta seisis kõheldes. Aknale lähima tagant kostis mehe juttu, see ei võinud see olla. Ta katsus järgmise pidemest tõmmata, aga uks oli lukus. Kuid siis avanes ülejärgmine ja käsi sirutus väljast ämbrit võtma. Naine paistis ainult poolenisti, siis kadus seegi. Anja avas uuesti ukse ja sattus sedamaid täpselt ruudukujulisse ruumi. Naine polnud oma ämbriga veel kuigi kaugele jõudnud, ta seisis, ämber käes, ja läks alles siis seda pliidi juurde viima, kui oli võõrale pilgu heitnud. Aknapoolse seina ääres oli voodi ja seal mässas kaks eelkoolieälist poissi. Need tardusid võõrast nähes silmapilk paigale. Käsikäes ja pead ühele poole pööratud, moodustasid nad nagu ausamba. Akna all olid sobimatult suur söögilaud ja laiad pingid, teises seinas kapp, seegi suur, ja selle kõrval kokkulükatud klappvoodi. Kogu uksesuu oli viietolliste naelte otsa riputatud riideid täis. Nende all põrandal oli virnadena keedunõusid.

«Kas teie olete proua Hukka?» küsis Anja ja naeratas.

«Proua?» küsis naine vastu ja keeras selja, et ämbrist vett katlasse kallata. Anja märkas, et koldes polnud tuld. Aga naine võib-olla kavatses teha ja näiteks pesupesemiseks vett soojendama hakata. Puudekastil istus tüdruk ja naine tõrjus ta käeliigutusega eemale. Tüdruk läks pingile istuma ja vaa-

tas Anjat pisut kallutatud päi, tõsiselt, liigatamata, silmad nagu hinnates otse temale suunatud, suu muidu kahvatus näos üllatavalt punane.

«Pane põll ette,» ütles naine tüdrukule karedalt ja see tõusis ja läks seda naelast võtma. Anja nägi, et tema kleit oli tehtud vanast palitust. Ees, kus enne olid olnud nööpaugud, olid nüüd paigad. Tüdruk tõmbas põlle üle pea ja läks ema juurde, et see paelad seljal sõlme seoks. Nüüd nägi ta välja nagu koolis. Põlled kaitsesid jõukamate rõivaid määrdumise eest ja varjasid kehvemate viletsad kleidid. Tüdruku põllerinnal oli rosett ja õlgadel suured volangid. See oli õmmeldud peenetriibulisest puuvillasest riidest ja päris uus. Siis istus tüdruk jälle, juuksed pealael pisut sassis, teine pats lahti, ja pööras pea uuesti viltu.

«Sinust pole koolitulijat olnud,» ütles Anja sõbralikult. Tüdruk liigutas veidi kokkusurutud käsi, kuid ei vastanud. Naine pani nüüd koldesse puid, torkas sinna korralikult ühe pinnu teise järel, jättis õnaruse, kuhu käristas paberitükke, ja süütas. Tüdruk ohkas pisut.

«Arvasin, et mis tast ikka,» ütles naine, saanud tule põlema. «Või ei tulnud õieti meeldegi. Ja minek tuleb siit niikuinii. Ju peab ta siis mõnda teise kooli panema. Eks näeb.»

«Kas te siis peate minema?» küsis Anja ja alles siis palus naine tal istuda. Anja läks ja istus tüdruku vastu pingile, aga see pööras kohe pea ära, nii et pilk suundus mujale.

«Mis sa muudki mõistad. Siin ei saa väikeste lastega olla. Kui katsuks vabrikusse, poleks ju lapsi kuhugi panna. Maal saaksin vahest karja pääle, toda tööd ma mõistan. Ja kui õige veab, saaks lapsi enda juures pidada. Kui veab. Tea veel midagist.»

Anja mõtles selle üle. Toas polnud vähimatki märki, et siin ainult mõni päev tagasi oli veel elanud mees, endine talunik. Naela otsas võis veel rippuda mõni jopp, aga muud mitte midagi. Ta polnud arvanud, et inimese jäljed kaovad nii kähku.

«Kas teil on raha päris otsas?» küsis ta. Vastamine oli naisele ilmselt vastumeelt, ta küürutas pliidi ette ja vaatas ilma igasuguse põhjuseta ahjuust. Ta oli ehk kolmekümnene, kuid tema näost paistis juba pettumustest tingitud kibedust. Ta oli otse laudateelt pärit, ehtne lapi saabastega maanaine. Ainult seasöögiämbrid puudusid ja see vahest tegigi ta nõutuks.

«Sestsaadik küll, kui ta maamulda saime. Pennita nigu emaihust tulnd. Ja kõik nende pagana massinate pärast. Mas-

sina pärast pidi veel surema kah.» Ta hakkas järsku poisse kamandama, kuigi need olid ainult sedavõrd liigutanud, et end vaikselt kõrvuti vaatama seada. «Löön teid uksest välja, kui vait ei oska olla. Ja Sylvi läheb puid tooma. Mitte sedasi,» ütles ta valjult, kui tüdruk oli jalamaid uksest minemas. «Enne põll eest.»

Tüdruk võttis põlle kuulekalt jälle ära, pani naela otsa ja läks uksest välja, pea viltu. Anja ei teadnud, mida öelda. Siis hakkas ta tüdrukut kiitma. See oli andekas, viisakas ja taiplik laps. Õigupoolest oli ta esimesest koolipäevast peale sellesse tüdrukusse pisut kiindunud olnud, sest kujutles, et oli ise lapsest peast samasugune. Pisut uje, kuid tähelepanelik ja pea väljamõeldisi ja mänge täis. Noorust nagu kuidagi häbenesid, aga lapsepõli oli juba nii kaugel, et sinna võis kõike ilusat kujutleda. Kuid ta ei rääkinud seda siiski sellele naisele, kes äsjase riidlemise järel jälle pliidi juurde kastile norgunult istuma jäi.

«Teenijatüdruk tast ikke saab. Ja siis mõne räpase mehe kätte vintsutada. Oijah, siis ka veel, kui me siia kolisime. Siis ka veel jõudis loota. Aga sellest sai küll kohe aru, et Einari oli omadega läbi. Läbi mis läbi. Ja ometi oli meil alguses üle kümne lüpsilehma ega tundnud me millestki puudust.»

Naine õõtsutas ennast. Jalad pahkluudeni ulatuva seeliku all olid laiali. Poisid vaatasid voodist. Nende mõistmatuist värvituist silmist paistis ema lootusetus.

«Ja kui juba allamäge minema hakkas, siis läks kiiresti. Nii jah. Sylvi teenijaks, poisid sulasteks. Ja täna veel õnne, kui niigi kaugele jõuad. Einari . . .» Ta mõtles pisut, hõõrudes käega laupa. Ihu oli lõtv. «Ütleme no nii, et kustus ää. Ütleme no nii.»

«Kas muud võimalust pole?» Anja imestas, mida ta siit õieti otsis. Mis kasu sellestki oleks, kui ta neile parasjagu kotis oleva vähese raha annaks. Kui elu juba untsu läks, siis läks. Ometi ei tahtnud ta sellega leppida.

«Kas te pole mõelnud, et võiks Sylvi kasvatada, kellelegi kasulapseks anda? Väga kurb on mõelda, et ta isegi muretult koolis käia ei saa. Ta võiks edasigi õppida, kui jaksu oleks.»

«Kuulge teie, proua ja õpetaja.» Naine oli nüüd silmanähtavalt kibedust täis. «Siin maal on teist kodu vajavaid lapsi nõnna palju, et ei mõista mitte mõeldagi. Kolm tükki veel manu, seda ei tunne kah. Ja veel taluperemehe lapsed! Kes neist hoolida jõuab! Arvatakse, et sihukesed tulevad omadega ikke läbi.»

«Aga kui te siiski prooviksite,» ütles Anja, ja nüüd jõudis tüdruk juba tagasi, puukoorem süles, nügis ust ja siis puukasti kaant lahti. Ta püüdis prahti rüpest kasti raputada, aga ei ulatunud. Siis raputas ta prahi põrandale ja võttis käskimata luua ja kühvli, et enda järelt ära koristada. Ta läks jälle põlle tooma ja ajas selle üle pea. Ta oli hästikasvatatud laps.

«Las mina panen paelad kinni,» ütles Anja, tundes heameelt, et tal see pähe oli tulnud. Tüdruk vaatas kõigepealt ema otsa, kuid tuli siis ja jäi selga pöörates Anja ette seisma. Anja tundis lapse pisut kasimatut lõhna, vanade rõivaste hõngu. Ta sidus paelad kinni ja patsutas last käsivarrele. Tüdruk tegi niksu ja läks jälle teisele poole lauda istuma, sedapuhku käsipõsakil.

«Kas sa tuleksid meile elama?» ütles Anja siis. Toas jäi täiesti vaikseks. Tüdruk laskis käe lauale ja kergitas ükshaaval sõrmi, nagu oleks ta neid loendanud. «Meile elama ja koolis käima. Kas tuleksid?»

Naine tõusis kastilt, hakates järsku voodit kohendama. Poisid pagesid sedamööda ühest sängiotsast teise, kuidas ta madratsit tõstis ja soputas. Anja naeratas tüdrukule, aga see ainult punastas veidi. Naine hoidis tekki üleval ja laskis sel siis langeda.

«Ei tohi lapsi hullutada,» ütles ta ja ajas end sirgu. «Hakkab veel uskuma ka. Ja kes on öelnd, et ma ta ää annan? Sylvi on isa nägu laps, olgu no poisid mis nad on. Aga Sylvi. Egas last või sedasi anda ja võtta.»

«Muidugi mitte,» ütles Anja. «Ja mul tuleb mehega ka rääkida. Aga tema oleks nõus.» Ja Anja naeratas heameelest, teades, et Laurist ei ole vastupanijat. «Mõelge sellele. Ärge teda nüüd vähemalt uisapäisa kuhugi kolkasse hakake vedama, kust kooli juurde õiget teedki pole. Kui seal üldse kooli on. Ja ega te ometi veel minema hakka.»

«Nädala pärast kõige hiljemalt,» ütles naine, võtmata enam istet. «Sylvi läheb homme muidugist kooli, kui see nii tähtis on. Kas lähed?» küsis ta siis lapselt, nagu oleks see täiskasvanud inimene. Tüdruk noogutas. Siis võttis Anja koti ja pani raha lauale, kuigi naine põrkus eemale ja keeldus.

«Siin see nüüd igatahes on,» ütles Anja. «Ega sest suurt abi ole, ma tean küll. Aga natuke ikka.»

Ta läks naisele kätt pakkuma ja tolle kämmal riivaski tema sõrmi. Siis noogutas ta igale lapsele eraldi ja lahkus. Minnes puudutas ta trepikoja seinu. Ta oleks tahtnud tagasi minna ja käed kohe kokku lüüa. Sylvi kasulapseks võtmine oli talle järsku pähe turgatanud, aga selle mõttega nüüd oma-

päi jäädes kasvas see ja tundus hädavajalik, ainus õige asi üle pika aja ja suur kergendus vähemalt talle endale. Kuid ta sundis end lahkuma. Homme või hiljemalt ülehomme tuleb ta koos Lauriga tagasi. Ta teadis juba ette, mida Lauri vaikselt ja pikkamisi ütleb, aga ta ei hooli sellest. Ta teadis ju isegi, kui suur vastutus ja oht võõra lapse kasvatada võtmises on. Iial ei võinud ette teada, mis üllatusi tundmatud geenid kaasa tõid. Aga kui sa lapse ka päris saatuse hoolde jätaksid, geenid oleksid ju ikkagi olemas. Läheksid aina halvemaks, kui keegi neile õiget teed kätte ei näita. Ja Lauri annab ju alati järele. Seda oli juba nii tihti nähtud. Kõigepealt jääb vait, siis soostub. Aga nii saaksid nad lapse ja võiksid vähemalt ühte saatuse poolt kurjasti koheldut aidata.

Tema pea tõusis ja ta vaatas kõigile inimestele otse silma ja teretas. Ta mõtles, kuhu tüdruk magama panna ja milliseid riideid talle muretseda. Ja kui tore oleks temaga poes käia ja teda tasapisi rõõmsamaks ja julgemaks peibutada. Ta meenutas, kuidas ta ise ema ja Mariga turul oli käinud, tihti talvel, kui kalad olid jäätanud känkrad, nii et ei saanud aru, kas nad olid värsked või ei. Mari ees, põll palitu või suurrättide peale seotud, nii et paelad selja taga hädavaevu kinni andsid. Ja muidugi korv käes. Siis paar sammu tagapool tema ja ema käsikäes. Tollal polnud sõdadest ja koledustest aimugi, kõik oli korras ja õige. Ja ta mäletas, kuidas ta oli saanud aastavahetuse inventuuri ajal isa poes mässata. Kikivarvule tõustes oli ta riiuleilt ühe sahtli teise järel sülle upitanud ja letile kandnud. Ta mäletas nende erinevaid lõhnugi. Ja ta oli lugenud haake ja traadikabasid ja mutreid ja öelnud isale, kes need raamatusse kandis. Pood oli olnud tollal väike ja isa kõhn ning kitsi, kuid alati valmis kummarduma ja tema kingapaelu siduma. Ja ema oli olnud alati rõõmus ja naeruline. Ta mõtles, et niisugune tuleks temalgi siis Sylvi vastu olla.

Tal oli kibekiire sellest Laurile rääkima pääseda. Aga seal, kus tee apteegi nurga juurest paremale, koolimaja poole pööras, tuli talle vastu Vieno Gröönroos. Nad seisid hetke vastakuti, mõlemad rõõmsad, kumbki kuskilt tulemas ja kuhugi minemas. Need on kohtamise kokku leppinud, arvasid möödujad, keda kaks noort peaaegu ei märganudki. Ja nad noogutasid, kui Vieno ja Anja aeglaselt ja viivitamisi koos kirikuplatsi poole läksid ja kiviaia äärt mööda lahtisesse karjääri kadusid.

«Õpetajaproual olevat ainult õhuke kleit seljas olnud. Nagu mõnel tüdrukulipakal,» rääkisid naised järgmisel päeval üksteisele kauplustes ja teeristidel. «Ja tema suu olla kogu aeg rõõmsalt käinud. Ta olla valjusti seletanud. Aga see punakaartlane oli ainult kõndinud, käed püksitaskus. Kas õpetajast inimesel kõlbab sedasi käituda?» — «Ega sellest midagi, nad on ju sugulased,» tuletas keegi meelde. «Olgu,» ütlesid teised ja noogutasid. «Ainult teisest põlvest nõoksed.» Ja keegi tuletas seda tuntud vana armugi meelde, mis eales rooste ei lähe. Või kas keegi oli näinud, millal nad teiste inimeste ilma tagasi tulid? Ei, ega ei olnud küll. Siin oli, mille kallal pead murda.

31

Oskari Hänninen oli tahtnud maja ehitada ja ehitaski, kuid selle mõju ulatus kaugemalegi, kui ta ise arvata mõistis. Küla servad nihkusid nagu iseenesest madalaina piki mäekülge, järvekallast ja suurt nurme edasi, aga küla keskpaik läks lausa ärevile. Kui Hännise ja Julini maja kerkis — kõneldi ainult Hännise majast —, hakkasid inimesed kõikidel tühjadel kruntidel silma peal pidama. Ja need, kellel oli siin teeristi lähedal mansardkorrusega kauplus või elamu, värvisid selle uuesti üle või tegid talle vähemalt kivikatuse. Küla hakkas tõesti paremat ilmet võtma. Ühel volikogukoosolekul tuldi lagedale juba sellegi mõttega, et kirikuküla kui vana kaubanduskoht ja aina kasvav tööstuskeskus tuleks maakonnast eraldada ja talle alevi õigused nõutada. Jutt jäi jutuks, kuid ei ununenud. Kui Hänninen sellest kuulis, noogutas ta heakskiitvalt, nagu olnuks tal juba ammu teada, et nii kunagi sünnib.

Hännise maja kerkis auahnuse ja rahahimu tõttu, enamik tavaliselt vaid viimati mainitud põhjusel. Aga võis olla ka teisi põhjusi, inimloomus on ju äraarvamatu.

Igaüks võis näha lauavirna, mis tekkis sel sügisel keskkooli kõrval asuvale krundile Rahvusaktsiapanga madala krohvitud maja taha. Kahe päevaga sai laudadest putka. Isegi siis veel ei pannud see kedagi mõtlema. Aga juba kolmandal hommikul olid putkas võõras ehitusmeister ja laud ja telefon ja plaanid ning kümmekond töölist haarasid virnast kirkad ja kangid ja labidad ning tegid vundamendiaugu kaevamisega algust. Mullaveo ootel seisid kaks uut veoautot.

«See ei või tõsi olla,» ütles Hänninen Matti Reimale, kui nad väljas poe ees seisid ja viimast kui labidaliigutust nägid ja kuulsid, sest õhk oli läbipaistev ja hääli kaugele kandev. «See on kindlasti mõni hull,» lisas ta ja tundis sellest järeldusest peaaegu kergendust. «Nii väike küla ometi, hea kui

ühtegi suurde majja üürnikud saab. Ja alumisele korrusele kauplused.»

«Kindel see,» ütles Matti ja vaatas autot, mis täiskoormaga mööda sõitis. See oli Helsingi auto, sest sedavõrd oli Mattil autunnet, et ta vähemalt veel tollele ehitustandrile oma autot ei soostunud andma. Või kes siin autundest küsiski, tal oli teisigi sõite küllalt. «Hull jah,» kinnitas ta, kui taipas, et teab äiapapast rohkem. Ja tal oli ka pikka meelt uudis oma teada jätta ja siit, kus varsti põrguks pidi minema, jalga lasta.

Niisiis läks Hänninen poodi tagasi. Suurte koormatega autod sõitsid aeg-ajalt tema aknast mööda. Kaugel ei võinud nad käia, sest tulid peaaegu samas tagasi. Hänninen mäletas nigerikke hobuseid, kes olid tema vundamendikraavist mulda vedanud. See oli võtnud ilmatu aja. Ta muutus kärsituks, nagu oleks ta alles nüüd hakanud võidujooksuks valmistuma, mis oli tema teadmata juba kaua aega tagasi alanud. Ta pidi sedeli uksele panema ja minema oma ehitust vaatama.

Süda läks kohe kergemaks. Tulgu üürnike pärast missugune vägikaikavedamine tahes, temal oli igatahes edumaa. Viimast, neljandat korrust juba laoti ja sarikadki olid püsti. Mördikandja tuli tellinguid mööda alla, kast õlal, teine ronis üles. Tühjast avausest vaatas välja krohvijaplika ja tõmbas Hännist nähes pea tagasi. Mingi tööriist kukkus kõlksatades. Ja kord juba siin seistes mõtles ta, et võiks väga hästi ühtlasi ka pangas ära käia.

Kui ta pidi ootama, kõval puupingil istuma ja pangapreilide juukselahke vaatama, hakkas ta kahetsema. Aga nüüd niisama asja ees, teist taga minema minna poleks ka kena välja näinud. Viimaks tõsteti letiluuk üles ja ta pääses pangadirektori jutule. See oli päris talumehe olemisega, koguni parkunud näoga mees. Aga koolitatud oli ta küll, oskas kulmu kergitada ja küsivalt vaadata. Hänninen ütles, et sedapuhku polnud küsimus rahas. Või et selles oli asi küll alati, aga ta tuli ainult kuulama, kas juhatuse koosolekul otsustati panga ülekolimine tema majja ära. Sest tema teada oli koosolek olnud eelmisel nädalal. Ja hea oleks enne sisetööde alustamist kindlalt teada. Koosolek oli peetud, möönis direktor ja hoidis ühe käe sõrmedega pliiatsi tüvest, teisega teravaks vestetud tinast. «Nii?» Hänninen ootas kaua, ja siis suvatses mees öelda, et küsimus jäeti lahtiseks, sest teadupärast olid ruumid omanike vahel veel jagamatagi. Ja üldse tuli alles vaadata, kas tasus kolida. Nii et panga seisukohalt oli küll kõik ebakindel. Aga kui Hännisel on kiire, siis oleks ehk õige

mujaltki üürnikke vaadata. Ja siis hakkas ta ikka sedasama korrutama, et ruumid olid ju jaotamata.

Hänninen tõusis ja läks minema, mis ta siin enam istus. Ja alles väljas meenus talle, et Julingi oli ju panga juhatuses. Hull lugu, et see talle ka enne minekut meelde ei tulnud. Ta pöördus ja läks kähku poodi tagasi. Suurt tabalukku avades tundus ta endale nagu varas.

Ta mõtles, kellele helistada. Kõnelemistarve oli suur. Aga lõpuks polnudki kedagi peale väimehe, selle koertekuninga. Ta käis vahepeal müümas ja helistas siis. Südame ajas täis, kui keskjaam kohe ei vastanud. Ja siis pidi ta kõigepealt Inkeriga rääkima, see tegi kannatamatuks, sest oleks tahtnud kohe asja juurde asuda. Ja siis tuli oodata, kuni Inkeri jooksis vaatama, kas Matti oli juba tulnud. Toru kõrva juures, vaatas Hänninen kogu selle aja aknast välja. Nüüd liikus seal parvedena õblukesi vanemate klasside koolitüdrukuid. Veoauto nähtavale ilmudes hakkas ta vasaku käega pabereid sirvima. Ta oli nii tujust ära, et pidi toru juba konksu otsa panema, aga siis oligi Matti kohal.

«Ütle nüüd otse välja, kelle krunt see on?» küsis Hänninen.

«Kas sa ei tea?» Matti oli kiiruga tulnud, häälest ei saanud midagi, mitte mingit tõde välja lugeda, olid ainult sõnad ja hingeldamine.

«Ma ei küsiks, kui teaksin. Üks ostja tuli, ütle nüüd kähku.»

«See on Julini oma,» ütles Matti. «Meister ütles, kui siia helistas ja autot küsis. Ehitab viiekorruselist maja. Ja sinna tuleb lift.»

«Lift?» Sõna jäi Hännisele kurku kinni. Ta riputas toru konksu otsa ja istus. Tal polnud ühtki ostjat, aga nõnda, nagu ta ütles, sai asi kähku aetud. Oleks võinud olla. Oleks nüüd tulnud ükskõik missugune lollpea, ta oleks sellest kinni krabanud ja teda paigal hoidnud. Ta sundis end rahunema, hoidis mõlema käega kõhtu, et see ei hakkaks korisema. Mitmed üksikasjad asetusid oma kohale. Seda oli tähendanud metsamärkimine ja müümine, seda barakkide ehitamine, seda kogu see keele hammaste taga pidamine. Hull on ta ikkagi, kinnitas Hänninen endale. Kui normaalne mees oleks kas või väikesest tüssamisest teada saanud, oleks ta sellest rääkima tulnud või pigem kohtusse tirinud. Säärast käitumist oleks Hänninen mõistnud. Aga mitte sõnagi poetada, võtta nende ühisest ehitamisest niisama laisalt osa nagu ennegi, käia sünnipäevalgi — ja hakata siis ilma pikemata lihtsalt päris oma maja ehitama! Ja viiekorruselist! Ja liftiga!

Tookord juubeliõhtul oleks ta ettevõtja purjuspäisest jutust taipama pidanud, et Julin tõepoolest teadis. Aga tema oli jäänud ainult ootama. Ja kui midagi kuulda polnud, siis tookordse jäleda ehmatuse peaaegu unustanud.

Võtta päratu mets ainult näitamiseks jalalt maha! Nii suurt ülbust ei suutnud Hännise kaupmeheajud mõista. Enne ei tohtinud sealt metsast õieti hagugi korjata. Ja hakata ehitama, kuigi aeg oli ikka veel, nagu ta oli. Julin oli ju nende ühise ehituse kerkides kogu seda muret ja vastutust näinud. Kui ta nüüd teebki Hännise narriks, siis tema oma püksid võtab see ka püüli jahvatama. Vaata kui nad on lõpuks veel mõlemad pankrotis. Aga kui ongi, taipas Hänninen, siis Julinile ei tähenda seegi sedasama, mis temale. Isegi kerjusekeppi kandes läheks Julin lihtsalt jalutama ja heidaks sinna magama, kust peaaluse leiab. Hänninen kukutaks end sedapuhku tõenäoliselt pea ees kaevu.

Miks ta vaene mees oli ehitama hakanud? Miks ta lihtsalt poes istumisega ei leppinud? Ja oli ta siis nüüd nii suure kuritööga hakkama saanud, et sel kombel kätte pidi makstama? Võimalus oli olnud ju nii soodne, et ta haaras sellest muidugi mõista kinni. Ja mida ta oli selle tühise tembuga teeninud? Midagi küll, aga ühtekokku ometi kopikaid. Kui ta midagi kahetses, siis seda öist hetke väikeses ärklitoas, kui ta oli võõrastemajast tulnud ja üliheas tujus olnud. See tundus kauge minevikuna. Oleks siis, kui naine hakkas ilmselgelt välja pressima, osanud arvata, kui nurjatu, ainult raha lugev arvelaud on naisesüda! Ja kui siis kõik nupud said ritta, nii et polnud enam võimalik ühtki käiku sooritada, muutus see narr lihtsalt kihisevaks ussipesaks. Aga kes seda oleks osanud ette näha! Kui samal ajal olid kaelas kõik teisedki mured, Anjaga juhtunu eeskätt. Meeski oli ju ainult inimene.

Sellel hirmul polnud õiget põhjust. Ta ei suutnud ennast kõrvalt kriitiliselt vaadata. Ja vanaduski püsis tema kõrval nagu irvitav kummitus, armutult ja lakkamatult nagu omaenda vari. Talle tundus, et oli vali äike, et tema hoidis kätt ümbriga aknast väljas ja et see sai rängas sajus kohe täis.

Aga siis tuli ometi ostja, juba aastaid tuttav mees, ja nad rääkisid aastatulust ja kuidas see ja seegi oli surnud ja missugune võis nii sooja sügise järel tulla talv. Hännise süda läks kergemaks, vahest polnudki mäng veel läbi. Ta igatahes elas ja need pöidlad, mis traksipannalde juures ekslesid, ja need kontsad ja varbad, mis poolsaapais nihelesid, olid tema liha ja luu ja veri. Ta oli ostjaga kõiges ühel meelel, polnud mingit põhjust pilgata või vastu vaielda.

Päeva kuludes rahunes ta vähehaaval peaaegu täiesti. Ainult ühel lühikesel viivul vastu õhtut mõtles ta, mõru kirvendus suunurgas, et otsiks selle naise kusagilt üles ja sõimaks läbi. Aga kavatsus oli möödaminnes tulnud ja ta hülgas selle sealsamas. Hakata nüüd maad mööda ringi ajama ühe lipaka pärast, kes oli küll südamlikult käitunud ja head kaupa pakkunud, niikaua kui oli. Niisiis ei kahetsenud ta elus midagi peale selle ainsa pooltunni, millal ta oli lobisenud nagu eit. Muu oli olnud tavaline meheelu.

Suvel, kui olid soojusega harjunud, lootsid alati, et sügis tuleb pikk ja päikeseline. Et ei saja nädalate viisi ühtejärge, et puud püsivad lehes ja metsad tihedad. Kui siis niisugune sügis juhtus tulema, oli hea küll, aga kunas inimene enne rahul on olnud. Siis hakkasid järsku ootama, et lumi tuleks maha nagu harilikult, et pauguks päris põrgulik pakane ja kõik jääks seisma. Need soovid ei allunud tahtele. Vähemalt ehitustöid võis ilmade poolest segamatult jätkata. See oli hea, aga teisipidi võttes halb.

Hännise maja kauaoodatud sarikaliigud peeti oktoobri algul ja pärast seda pidi jätkatama vaheseinte ladumist. Hänninen pidas kõne. Hea see polnud, aga vaevalt seda keegi kuulaski. Julinit ega ettevõtjat polnud näha, viimane oli lõplikult purjutamisreisile, kui mitte koguni hullumajja kadunud. Laua otsa juures seistes imestas Hänninen, kui vähe oli töölisi, kui nad kõik koos olid. Ta mäletas, et oli olnud rohkem. Ta otsis pilguga keldris elanud puuseppagi, aga ei leidnud. See oli võõrastav, sest nüüd oleks seda igatahes vajatud, sisetööd olid peatselt algamas. Ta istus oma kohale tagasi, aga viipas natukese aja pärast ehitusmeistri kaasa ja nad läksid putkasse asjast rääkima.

Niimoodi jah, töölisi oli ära läinud ja uusi polnud enam saada, sest ehitusega oldi juba nii kaugel ja töölised teadsid, et siin on teenistusel varsti lõpp.

«Mida, ei saa töölisi?» See oli Hännisele midagi nii uut ja naeruväärset, et ta proovis putkas edasi-tagasi kõndida, kuid oli peaga kohe seinas kinni. Ta läks ja lükkas vähemalt ukse lahti, et saaks värsket õhku. «Praegu on ju tööpuudus. Selle üle igatahes kaevatakse. Ja kihutajad käivad ja seletavad.»

Ehitusel juba lauldi. Hänninen kuulatas, mis laul see on, aga ei tundnud. Möllaku pealegi, mõtles ta, kuid tal läks nahk higiseks ja siis hakkas külm.

«Ja ometi ei saa,» kinnitas ehitusmeister laua ääres istudes, küünarnukid joonistel ja ristatud käed laubal. Temagi oli juba vanapoolne mees sajandi algusest pärinevate tead-

mistega. «Oskustöölisi ei saa. Ja Julin maksab paremini ja annab korteri.»

«See on ju hull,» ütles Hänninen ei tea mitmendat korda. «Hullem kui hull. Eks see ole ju samuti tema maja.»

Selle kohta ei mõistnud ehitusmeister midagi öelda, kuid ta oli tolle teise ehitusmeistriga kõnelnud ja too maja pidi hoopis suurema hooga kerkima kui see siin. Seal ei tehtud enam vundamentigi looduslikest kividest, vaid ainult betoonist.

«See on ju inetu,» sattus Hänninen õhinasse. «Kuidas ta nii inetu maja ehitab?»

«Ei, see kaetakse terrassiitkrohviga.»

Hänninen pöördus ukselt tagasi. Mis asi see oli? Ja ehitusmeister seletas, et mördi hulka segatakse peeneks jahvatatud klaasipuru, mis lööb sätendama, kui kuivanud pind üle hõõrutakse. Nii et sellest saab väga ilus vundament. Ja kõik muu samuti, läbimõeldult, jõudsasti ja moodsalt.

«Kas me peaksime palku tõstma?» ütles Hänninen tüki aja pärast, sest nüüd ei võinud enam ilule või inetusele mõelda, maja pidi lihtsalt valmis saama ja kähku. Aga siis ta taipas, et palkade tõstmiseks oleks pidanud Juliniga rääkima ja see ei tulnud kõne allagi. Ja palgatõstmine oleks ju olnud tööliste ees lömitamine.

«Kui õnnestuks vähemalt mõnda müürseppa kinni hoida,» ütles ehitusmeister. «Paremad on juba läinud, Viitala ka. Üheksa tunniga ladus tuhat tellist. On kuulda, et seal ta teebki puhtalt tükitööd. Kui mõelda, palju ta kas või kaheteistkümne tunniga laob! Siin pole varsti kedagi peale naiste.»

«Kas neidki on, eks seal vajata mörditegijaid ka,» arvas Hänninen, valmis juba neistki ilma jääma.

«Väga palju mitte,» ütles ehitusmeister, rääkides seinale. «Neil on niisugune saksa betoonisegaja. Sealt kallatakse betoon otse kärusse ja sellega planku mööda valamispaika ja raketisse. Neil on, jah, segumasin,» kordas ta.

«Vaata aga vaata, või masin.» Hänninen tahtis sellest mööda libiseda. Ta ei tahtnud teada, mida kõike seal võis olla. Ta tahtis oma maja valmis saada. «Noh, korrustel neil ikka naistele tööd jätkub.»

Ta klammerdus millegipärast täiesti tühiste asjade külge. Ta ei suutnud enam üldse mõelda.

«Mõnedele jah. Aga nad seavad seal mingisuguse tõstelifti üles.» Ja ta hakkas seda kirjeldama. Rääkis kaeblikult püstjuhikust ja vastukaalust, plokkidest ja vaieritest. Elektri jõul

tõsteti korraga üles nii tellised kui mördikastid. Olgu ta pealegi nii ehitusmeister kui tahes, aga niisugust asja polnud ta varem isegi näinud. Kord oli ta juhtunud nägema, kuidas materjalid hobusega üles korrusele veeti. Tellingute küljes oli olnud plokk, all oli hobuserakmete külge kinnitatud köis veel üle teise ploki jooksnud. Tõstetav koorem oli olnud köie teises otsas. Hobust oli kõnnitatud mööda seinaveert. Üles oli koorem saadud selgi kombel, ja siis oli olnud veel paternoster.

Hänninen rehkis käega. Ta ei suutnud nüüd kuulata loba sellest, mis oli olnud ja võis olla. Tal oli tükk tegemist mõistmaks, et töölistest võis tõesti puudus olla. Kas see oli tõsi? Vahest oli seegi lihtsalt mingi kriugas.

«Teeme õhemad vaheseinad,» ütles ta. «Veerandkivised. Kandeseinad muidugi ikka terve kivi paksused.»

«Kas seda võib niimoodi muuta,» arutas meister. «Ja mis Julin ütleb?»

«Mis see enam loeb,» ütles Hänninen ja jättis mureliku mehe sinnapaika. Kurvastagu palju tahab, kui paremat teha ei mõista. Hänninen vaatas ehituselt tulevaid pisut purjus töölisi nüüd lihtsalt nagu vaenlasi. Seda rohkem ajasid nad hinge täis, et neile tuli püüda kogu aeg sõbralikku nägu näidata. Naistele püüdis ta koguni silma teha. Koduteel tundus talle, et tema näol on vahetpidamata ebaloomulik irve.

Ja soe sügis kestis nagu kiusuks. Hännise majas jätkusid tasapisi tööd, aga Julini oma maja kerkis suure hooga. Inimestel oli õhtuti ajaviidet. Nad seisatasid kord ühe, kord teise maja juures, vaadates ja võrreldes, kui püsivat linna siin nõnda võidu ehitati. Vahel sõitis mööda teed Julin, samas vankris, sama setukas ees ja ikka sellessamas mustas ülikonnas. Kui Hänninen vastu juhtus, tervitasid nad teineteist nagu kompanjonid kunagi. Aga Hänninen läks esimesest ettejuhtuvast uksest kähku sisse. Kord seisis ta tükk aega niidipoeski, enne kui pomisedes minema läks.

Betoonisegaja raginaga tuli siis harjuda. Niipaljukest oligi muusikat üksildasel mehel, kes püüdis kohmakalt riiuleid puhastada, kuni üks luisk varbale kukkus ja nii haiget tegi, et võttis selleks tööks isu. Ja veoautod vedasid jaamast kotte ja torusid ja juhtmeid ja suuri jämedaid rulle, millelt võis lugeda «Semptal». Ehitusmeister rääkis, et see on isoleerimisvilt. Seda pannakse tellisekihtide vahele, sulatatakse servad kuuma rauaga kokku ja kititakse kinni. Olgu peale, mõtles Hänninen.

Hänninen hakkas alistuma. Pidi olema tänulik sellegi eest,

et majas oli soe sees ja sai vähemalt krohvijaid. See johtus ehk sellest, et Julin neid veel ei vajanud. Aga Hännise õhin oli täielikult kadunud. Teerajaja saatus on enamasti raske. Luhta oli läinud vist see abielutehingki, mis kord oli nii ääretult tähtis tundunud. Kummaline, et tehinguist enam asja ei saanud, et nad igatahes enam kasumit ei toonud. Mida kaugemale sügis kulus, seda aeglasemalt ja lausa küüruvajunult hakkas Hänninen kõndima. Vahel tuli see talle meelde ja ta püüdis selga sirgu ajada, aga ega maa külgetõmbejõuga jaksanud kaua rinda pista.

32

Lauri läks köögiuksele vaatama. Ta noogutas sõbralikult üleskääritud käistega Anjale, kes põrandal seisvat tüdrukut lahti riietas. Pliidi ees oli suur toober ja Kaisu kallas sinna kahest katlast vett, võttis siis ühega kraanist külma juurde, kallas sekka ja segas käega. Anja käskis lapsel toolile istuda ja hakkas tal sukki jalast tõmbama. Ta rääkis kogu aeg, aga tüdruk ei vastanud, kiskus nüüd ainult varbad kronksu, nagu oleks tal kõht valutanud. Siis käskis Anja tal tõusta ja laps kuuletus kohe, seisis särgiväel, väike abitu olend, käed kaitsvalt kaelal. Ta oli pea täiesti ära keeranud, paistis ainult kuklani ulatuv juukselahk.

Anja vaatas Lauri otsa. Ta oli vaimustatud, isegi õnneliku näoga, nagu kunagi aastaid tagasi. Lauri noogutas uuesti, tõmbus tagasi ja sulges ukse. Ta läks kirjutuslaua juurde, korraldas paberilehti, vihikuid, pliiatseid, võttis istet.

Köögis lärtsus vesi. Lapse suust pääses nõrk häälitsus, esimene kuuldav elumärk tervel õhtul. Siis jäi ta jälle vait.

Oli kuulda, kuidas Anja rääkis kassist, kes tal kunagi oli olnud. See oli olnud suur sabata elukas, kaalunud tervelt kaksteist kilo. Ta küsis, kas Sylvil oli kassi olnud. Oi-oi, mõtles Lauri, seda poleks tohtinud küsida. Lapsel oli ju olnud kõik, ja ta oli juba selles eas, et mäletas, mida oli kaotanud. Aga siis hakkas kostma pesemishääli, Anja sõnu Kaisule, tolle vastuseid ja hüüatusi, kui vett põrandale läigatas.

Lauri asus «Kaitseliitlast» lugema. Ta pani oma huvipuudust imeks. Temas oli toimumas ebameeldiv muutus, ta ei hoolinud sellest enam suuremat. Ometi oleks pidanud, kui mõelda, kuidas ta oli suvel pärast mässu emagi kaotanud. Kuidas keegi arutu kättemaksuiha küüsis nõdrameelne oli siin kandis ringi uitnud ja vaevalt millelegi mõeldes pommi aknast sisse heitnud. Lauri oli maganud maja teises otsas,

Juhaniga ühes toas. Ja siis oleks ta pidanud mõtlema kolm aastat nooremale vennale Juhanilegi, kes oli Aunusele jäänud, kuid tol suveööl veel elus olnud ja koos temaga hommikuni trepil nutnud. Või õigupoolest polnud Lauri isegi siis õieti nutnud, vaid vaadanud, kuidas hommik ahetama lõi ja teisest trepist edasi-tagasi käidi, kuni isa lipsas üksipäini minema, läks lauda taha põllule. Kui nemad, poisid, trepilt lahkusid, polnud isa veel tulnud ja emagi oli minema viidud. Maja oli olnud päris tühi, ainult teenijatüdrukud sebisid peretoas. Siis oli õuest isa häält kostnud, poisid olid kuulnud seda oma tuppa, kus nad mõlemad unetult lamasid. Isa oli tüdrukud vaiksel häälel talitustele kamandanud.

Lauri mäletas, et ta oli tõusnud ja akna alla vaatama läinud. Isa oli seisnud keset õue, üsna tavalist nägu, aga käed kõvasti kokku pigistatud. Kirsipuudelt oli lennanud suurte parvedena rästaid ja nööril muu kirju pesu hulgas olid kuivanud ema seelikud. Neid oli olnud kummaline vaadata. Kujutlesid, et kui inimene ära kutsuti, ei jäänud temast enam tõesti midagi järele. Aga ema tühjad seelikud paisusid hommikutuules, kuni keegi need sisse viis ja võib-olla kunagi enda jaoks väiksemaks tegi. Ja kummutisahtlis oli vist veelgi tema luukamme, kuldkette ja sõrmuseid.

Sügisel oli üks endine punakaartlane Helsingis mõrvas kahtlustatuna kinni peetud. Tema vastu polnud mingeid süütõendeid, ta oli tollal kusagil hoopis mujal olnud. Ja asi vaibus, nagu tollal üldiselt. Isa välise rahulikkuse tõttu läks lendu varsti soikuv kerge kõmugi. Külas üritati rääkida, et ta ise ehk lõpetas naise elupäevad. Aga see kuulujutt oli nii pöörane, et ei saanud tuult tiibadesse. Isa ja ema vahekord oli olnud nagu perenaisel ja peremehel üldiselt, võib-olla tavalisest asjalikumgi, kuigi ema oli isast kergemini süttiv, tugevama tahtega, võimukamgi. Kartmatu oli ta igatahes olnud. Juhani oli rääkinud, et tol ülestõusutalvel, kui Lauri oli juba Põhja-Soome läinud, tulnud üks punakaartlane tuppa herneid nõudma ja ema hurjutanud mehe korralikult läbi. Ja mees oli haugutamist päris vaikselt kuulanud. Kõigest hoolimata oli ta olnud päris harilik taluperenaine, kes veel oma viimasel elupäeval oli viletsa linapõllu pärast muretsenud. Tema jalad olid olnud kehvad ja viimasel õhtupoolikul oli ta verandal istunud ja kartuleid koorinud, oskamata olla jõudegi. Ta oli suurel pussil nobedalt ja vilunult välkuda lasknud ja siis kaussi väljasirutatud käte vahel hoidnud, kuni tüdruk tuli, selle kaevule viis ja kartulid seal puhtaks pesi. Verandalt oli ta talitamist jälginud, jalgade

asendit muutnud, ja kui oli käinud käsi pesemas, õhtusöögini linapitse heegeldanud. Söögilauas olid poisid ema viimast korda näinud. Ta oli rääkinud lehmade lüpsmatulemisest. Tal oli olnud seljas midagi rohelist ja üpris argipäevast. Siis oli isa läinud mingile koosolekule ja ema, klaas vett käes, aeglaselt oma tuppa.

Juhani oli ema kaua leinanud. Või olnud vähemalt rahutu ja paigalpüsimatu, kuni läks Aunusele ja jäi sinna. Ehkki nad olid vennad, polnud Lauril Juhanist selget mälestust. Nad olid ühes toas elanud ja alati nii lähestikku olnud, et ei tulnud pähegi teist vaadata. Millegipärast tundis Lauri vahel kerget süümepiina. Võib-olla ainult sellepärast, et noor inimene oli läinud, enne kui keegi oleks teda õieti tundnudki.

Lauri kuulas, kuidas köögis lodises ikka veel vesi. Anja kuuldus nüüd laulvat. See oli mingi koolilaul. Tiu, tiu, tuul on vali, külm on olla oksa peal. Ta meelitas tüdrukutki kaasa laulma, kuid see vist ainult istus palis ja nuttis endamisi. Lauri pööras lehte.

Kaitseliidu laskemeistrivõistlused peetakse järgmisel laupäeval ja pühapäeval, luges ta. Iga malevkond viib laskmised läbi oma kodukihelkonnas. Võistlusdistantsid on püsti sada, põlvelt sada ja lamades käelt kolmsada meetrit, igalt distantsilt viis lasku. Samal ajal peetakse malevkondadevahelised püstolilaskevõistlused kahekümne viie meetri distantsilt. Võistlustel kasutatakse kaitseliidul või väeosadel olemasolevaid sõjaväepüsse. Päästiku tõmbetugevus peab olema vähemalt kaks kilogrammi. Jaapani ja vene vintpüss saab viis protsenti tasendust, rootsi mauser mitte midagi.

Lauri läks ähmi täis. Neist võistlustest polnud üldse juttu olnud. Ja praegu oli juba kolmapäev. Siis kibrutas ta silmi, vaatas lehe numbrit. See oli üsna vana suvine leht. Ta imestas, et polnud seda enne tähele pannud. Aga eks see olnud ükstapuha, mida ta luges. Teda hakkas ärritama, et seda väevõimuga siia toodud last pidi kohe esimesel õhtul kogu selle pesemisega alandatama. Ei ta nüüd nii kasimata ka võinud olla. Aga see oli puha see seminariõpetus.

«Kui võtta kasulaps, siis tuleb ta võtta kogu eluks,» oli ta püüdnud Anjale rääkida. «Kulla Anja, ma tean, et sul on hea süda ja sa tahad aidata. Aga vahest võiks sellele perele raha anda? Siis nad saaksid vähemalt kokku jääda.» — «Aga kus?» oli Anja nõudnud. «Ja missugustes oludes? Küll ma oma vastutust tunnen. Kas sa ei usu, et tunnen?» Ja Anja emagi oli käinud rääkimas, istunud siin sohval ja püüdnud Anjale meelde tuletada, et nad on alles nii noored. Üsna varsti saa-

vad nad ikkagi uue, oma lapse ja Anja peaks sellele ajale mõtlema. Võib-olla saab võõras laps siis ikkagi kannatada. Sest ruumid olid ju ikkagi üsna kitsad. Ja muidu ka. Inimesel lihtsalt pole ülearu jõudu, ei keha ega vaimu poolest. «Puudub veel, et Inkerigi tuleb sama jutuga,» oli Anja vastanud ja istunud, käed jonnakalt ristis. «Või Matti,» oli ta lisanud, suunurgad kibedalt tõmblemas. «Ei tohi Mattit sedasi süüdistada,» oli ema selle peale ütelnud. «Üked on nõrgemad kui teised. Einari oli nõrk ja mõistmata. Mitte üks arukas peremees ei mässand sedasi masinatega.» — «Ja mis sest, kui oligi,» oli Anja vastanud. «Nüüd on tema pere nelja tuule peal ja mina tahan aidata.» — «No kas see nüid siis see õige viis on?» oli ema veelgi üritanud, aga siis lahkunud ja nad kahekesi jätnud. Ja Lauri oli järele andnud, nägemata teist võimalust.

Ja kõik võis ju hästigi minna.

Köögis kallati nüüd vett valamusse. Anja kuivatas kindlasti last. Pisut hingetul häälel nõudis ta kammi. Põrandal tümisesid Kaisu sammud ja siis oli kamm vist leitud, sest algas vaikne, hellitlev sussutamine.

«No nii,» helises ukse taga Anja hääl. «Nüüd lähme onule näitama.»

Lauri pöördus juba ette valmis ja tema näkku tekkis iseenesest soe, kuid pisut haletsev täiskasvanuilme.

«Siin me siis oleme,» ütles Anja ja hoidis tüdrukut kättpidi ukseavas. «Lähme nüüd sisse. Lähme paneme asjad sahtlisse. Kaisu teeb teed, siis joome seda kõik seltsis.»

«Niimoodi,» ütles Lauri. «Vaata, kui kena tüdruk sealt tuleb. Uus kleit ja puha.»

Anja seisis tüdruku kõrval. Tema näol oli jälle tuttav aastatetagune õhetus. Ta laskis tüdruku käe seniks lahti, kuni ta varrukat alla keeras. Laps hoidis kätt ülal, oodates, et temast jälle kinni haarataks. Tal oli sinine kellukjas kleit kaelusest vööni ulatuva kinnisega, millel oli rida lõnganööpe. Käised olid õlgadelt krousitud. Sukkadelt paistsid veelgi kokkumurdmisjäljed. Poolsaapadki olid uued, läikivad ja pealtnäha jäigad. Juuksed hoidsid peadligi, sest olid märjalt patsi pandud. Ilma põlleta oli ta väike tõsine täisealine naine.

Lauri ei taibanud riietest midagi, aga tema süda läks kergemaks, et lapse kleit leinaajast hoolimata must ei olnud. Inimesed tahtsid murest nii meelsasti viimast välja võtta.

«Gröönroosi-tädi õmbles,» seletas Anja, hakkas last alkoovi poole talutama ja tõmbas eesriided kõrvale. Seal oli üles-

tehtud pukkvoodi, väike laud ja tool. «Tädi tegi vana kleidi lõike järgi. Nüüd tuleb minna veel põllesid tellima. No nii, nüüd toome korvi ja paneme asjad oma kohale. Vaata, sul on siin väike piltki.»

Laps ei liigatanudki, vaadates inglit, kes jalaga maad puudutamata talutas niidul valgelokilist tüdrukut. Ingel pildil oli lapsest palju suurem ja läbi tema tiibade kumas mets. Anja läks trepiotsalt juurtest punutud, kaanega korvi võtma ja tõi selle sisse.

«Meist saavad sõbrad,» ütles Lauri tüdrukule. «Eks ju?»

«Vänts jäi maha.»

«Jah?» imestas Lauri. «Siis tuleb ära tuua.»

Tüdruku silmad olid äkki pisarais, aga ta ei hakanud nutma.

«See jäi sinna tallu,» seletas Anja. «Maale. Ei sealt saa otsima minna, seal on võõrad inimesed. Aga ära ütle enam, vänts, see on inetu. Ütle nukk, eks ju? Ja ära muretse ühti. Toome sulle tädi vana nuku. Või ostame päris uue.»

Laps näis sellega leppivat, ja kui Anja väikesi pleekinud rõivaid, karbikest, kämblasuurust puust voolitud ja vanast kõiejupist harutatud lakaga hobust ning kunagi vanaema käest saadud hõbedast sõrmkübarat sahtlisse pani, pöördus Lauri jälle kirjutuslaua poole. Köögialkoovis magas Kaisu, koduabiline, siin laps, magamistoas tema ja Anja. Ei olnud kohta, kus üksi olla. Mõte ahistas, sest ta oli harjunud kõrvaliste pilkudeta toast tuppa kõndima.

«Mida sellega tehakse?» küsis Anja tüdrukult, kes nüüd sängiserval istus, vaevalt enam midagi imekski pannes, nii oli teda paigast paika pillutatud. Anja hoidis väikest, kohati kaledaks muutunud tekiräbalat käes. Tüdruk liigatas ja napsas selle talt ootamatult ära, viskus pikali, nägu seina poole, ja surus räbala põse alla.

«Ah nii?» ütles Anja. «Aga vahest tohib tädi selle enne puhtaks pesta?»

Tüdruk tõmbus kägarasse ega vastanud. Anja hakkas tal saapaid ära võtma, aga jalad tõrkusid vastu, olid pahkluudest konksus ega lasknud saapaid vabaks.

«Jäta ta nüüd rahule,» ütles Lauri. «Lapsel on kurb olla.»

«Vist küll,» ütles Anja ja paitas tüdruku põske. See oli jäik. «Pikuta pisut. Siis joome teed.» Ja Anja tõmbas alkoovile kardinadki ette, tuli Lauri juurde, põimis talle selja tagant käed ümber kaela ja hingas kõrva. Lauri haaras Anjal kätest, tõstis pea ja vaatas enda ees pildil valge kindrali

mundris, ratsu seljas istuvat Mannerheimi. Aga ta ei näinud seda, tema mõtted olid kaugel.

«Kuule, sa pole rääkinudki, et käisid Gröönroosi pool,» ütles Lauri. «Kuigi see lesk ongi ju õmbleja.»

«Ei ole jah rääkinud,» ütles Anja, kuid ei võtnud käsi ära. «Siin ei õmble keegi nii kiiresti. Tal ei ole peaaegu üldse tööd, sest ta on niisugune. Sa tead küll. Ja pealegi on ta haige. Ma uurisin küll järele, et see pole tiisikus.»

«Kuidas sa seda uurida said?» küsis Lauri ja imestas, et ta sellest asjast kinni hakkas.

«Heldene aeg, ema rääkis.» Anjal oli järsku rutt kõrvalist seika tähtsaks rääkida. «Ta käib ikka seal hurtsikus, kuigi isa ei luba. See on südamest, see köha. Vieno oli ta vägisi arsti juurde viinud. Just süda on haige. Ja see ei tee seda paremaks, et ta nii äge on. Ega ta varem polnudki. Lastena lippasime Inkeriga alailma sinna. Nii ma siis mõtlesingi sedasi, et saan teda veidi aidata, kui viin õmblemist. Eks ta jaksaks veel õmmelda küll, aga inimesed ei vii ju, nad on nii pika vihaga.»

Lauri soostus, et nii see on. Ja siis pööras ta põlvi ja võttis Anja sülle. See oligi järsku pehme ja järeleandlik.

«Vaata, et sa selle lapse läbi ainult kuhugi ära ei kao,» ütles Lauri. Kuid siis hakkas Kaisu köögis juba tasse välja võtma ja Anja tõusis, tõmbas Lauril üle nina ja naeratas.

«Rumal,» ütles ta ja läks kardinate vahelt alkoovi piiluma.

Lauri läks alumisele korrusele ja hakkas käima mööda klasse, teadmata, kus mujalgi ta oleks võinud olla, sest neid naisi oli juba nii palju koos ja teejoomiseni läks veel aega.

Lauri vaatas varnu, alatasa kõlkus seal mõni üksik narmendav nokatsmüts. Kruusid rippusid kõrvupidi kraani kõrval naelte otsas ja kõrgemal olid tervishoiualased plakatid, pildid terve ja haige inimese kopsudest ja see, kus juba tuberkuloosi jäänud inimene hakkas surema. Ta läks minema, vaadates üle ukse väiksemate klassi. Tahvlil oli Valistuse kaldkirjanormide kohaselt Anja käega kirjutatud tähti. Need olid otsekui näidisvihikust suurendatud, täpsed. Harmooniumil oli avatud laulik. Ta ei viitsinud vaatama minna, kust see lahti oli.

Saarijärvel oli Anjal kombeks olnud õhtuti üksipäini klassis laulmas ja mängimas käia. Lauri oli kooriproovilt, vallamajast koosolekult või laskeharjutustelt tulles sageli tema helisevat häält kuulnud. Algul oli see tema meelest lihtsalt võluv olnud. Tal oli noor armas naine, kes ilusti laulis. Siis oli see hakanud liialdusena tunduma. Ja kord oli ta pööraselt

vihastanud, läinud, kirgas laskmisemälestus ja hea rauahõng veel meeles, ja harmooniumikaane peaaegu Anja sõrmedele kinni põmatanud. Ta ei olnud tolle laulu sõnu välja kannatanud. Ega kannatanud praegugi. Ta keeras alati kiiresti lehte, kui see laul talle laulikus ette juhtus. «Piu, pau, kiigub häll.» Mitte veel see, aga alates kolmandast salmist: «Piu, pau, naudi elu sa siis, kui sulle ta naeratab. Piu, pau, õnn käib kiigena, kord taevas päikene, siis paksud pilved taas.» Ja terve neljas salm — et väikeste laste laulikusse nii läbini süngeid laule trükiti, selles polnud tema meelest aru raasugi. «Piu, pau, kord kajab ka vaskse kella hääl ülalt tornist säält: piu, pau, hing peab lahkuma ja keha mulla all maja saab.» Ei, mitte niisuguseid. Kuigi lapsed seda lauldes vaevalt midagi mõtlesid. Aga Anja vist mõtles, liiati säärases seisukorras. Lauri ärritus veel praegugi, kui see talle meenus. Alles nüüd, peaaegu aasta pärast juhtunut tuli talle meelde, et Anja polnud tema jämedusele millegagi reageerinud, oli ainult tõusnud ja klassist lahkunud.

Lauri marssis oma poole peale, vaatas tunniplaani ja läks siis esiküljega vastu seina pööratud loomapilte teisipidi pöörama. Ühel oli luud ja kaerahelbeid ja pihlakamarju, ja punnpaabud, rasvatihased ja üksildane pasknäär neid nokkimas. Teisel pildil oli rästas ja suitsupääsukese pesa nagu kärjekann. Öökull, saagiks saadud jänes küünte vahel, vaatas rangelt ja otse silma. Siis sookurg ja koovitaja, taevas kurgede kolmnurk nagu ader. Isapõder lumises metsas. Konna areng. Sipelgapesa läbilõige.

Samasugused nagu Saarijärvel, samasugused nagu kõigis vastse Soome rahvakoolides.

Ta laskis piltidel tagasi langeda ja kohendas nad õigesti seisma. Ta näitabki neid homme. Lapsed jäid piltide vaatamise ajal alati käskimatagi vait. Ega teisi olnudki suurt kamandada vaja, ainult neid kõige vanemaid, kes olid Sopase karmi käega harjunud ja arvasid nüüd, et uue õpetaja ajal võib teha mida tahes. Vähehaaval nad siiski taipasid, et omad nõudmised on uuelgi, ainult et Lauri ei karjunud, vaid jäi vait, kuni lapsed hakkasid pingiklappe vahtima ja häbenema.

Lauri kõndis piki pingiridu. Siin alumisel korrusel olid põrandad pruuniks värvitud. Juba paistis kulumisjälgi. Pinke oli palju kokku surutud, ruumist oli nappus, aga sinna polnud midagi parata. Koolile hakatakse ehk varsti juurdeehitust tegema. Ta mõtles, kuidas siis on. Õpetajaid tuleb juurde, mõni teine abielupaar ehk. Kuidas nendega läbi saab? Või küllap tema saab läbi kellega tahes, aga tal on see viga, et

kui räägitakse palju tema meelest liigset ja tühist, tuleb tal tahtmine minema minna.

Seda oli ta juba seminaris märganud. Ta ei kahetsenud, et oli sinna läinud, aga ülearu palju sõnu tehti seal küll. Üsna pea oli ta mõistnud, et valis õpetajaameti rektori lõõmava vaimustuse mõjul. See oli vist olnud nagu mingi hüpnoos. Teisi gümnaasiumilõpetanuid tõi seminari küll kõik muu peale aadete. Peaaegu kõik nad olid vaesed poisid, kes võlgade pärast pikemaid õpinguid kartsid ja kiiresti oma leivakannika otsa ihkasid. Rahvavalgustusaade oli neile juba aastakümne taha jäänud asi. Ja teiste hulgas oli muidugi ka neid, kes olid juba mujal proovinud. Oli pudelisse vaatama hakanud endisi juuratudengeidki, kelle isad olid lõpetanud kooliraha maksmise, sest see paistis ainult kõrist alla minevat. Ja nende suust sai siis igasugust kuulda.

Toona sügisel lahkudes olid tema ja Anja suhted olnud vastuolulised. Anja oli rääkinud ausalt Vienost, nutnudki, ja ka Lauri arust oli lugu olnud halb. Ühiselt olid nad otsustanud, et mõtlevad veel. Aga siis olid nad mõlemad igatsema hakanud. Anja ei tundnud end oma seminaris põrmugi paremini kui Lauri omas ja nad hakkasid teineteisele kirjutama, siis kohtuma, mürisevates rongides sõitma ja võõrastes raudteejaamades kokku saama. Kas nad olid koduigatsust teineteise järele igatsemiseks pidanud? Kevadel oli kõik siiski selge paistnud. Lahusolek kas ühendas või lahutas lõplikult. Neid näis see ühendanud olevat.

Lauri läks võimlasse ja hüppas heast-paremast üle kitse. Ta hüppas veel teisegi korra, tundes oma nõtkusest ja jõust rõõmu. Tal oli kange tahtmine midagi teha, minna, tulla, korraldada. Ja seda ta ka tegi. Ta lõi igal pool kaasa, kus rahvakooliõpetajat arvati kaasa löövat. Kuid juba Saarijärvel oli ta kunagi pärast jõule märganud, et kui ta oli koju tulnud ja end kõikide päevaste ja õhtuste askelduste järel lõpuks puhtaks pesnud, aeglustusid ja loidusid tema liigutused. Seal oli kord rõõmust ja lootustest tulvil, kord kummaliselt kurvameelne Anja. Laurile oli hakanud tunduma, et talt oodati midagi, milleks temast ei olnud lihtsalt asja. Võibolla ta oleks pidanud ainult kindlamat kätt näitama, nagu seda vajas mõni küll töövõimeline, aga pisut närviline hobune. Ta teadis sääraseid. Need vedasid hästi atra, aga pidid tundma, et sahakurgedest hoidev mees teadis, kust vagu tuli ajada. Kas Lauri oleks pidanud siis kodus algusest peale samasugune olema nagu lasketiirul? Ütlema, mida teha, kamandama joondu, käsutama. Ta ei teadnud seda, ta

polnud niisugust kodust elu iial näinud. Ta oli lihtsalt omaks võtnud isa pealtnäha unisevõitu suhtumise kodustesse asjadesse, millest mõtlesid, et küll aeg need arutab.

Ta hüppas veel kord üle kitse ja otsustas, et käib homme kodus ära. Alati võis küsida, kas kaer oli hästi kokku saadud või kas majapidamisega oli muid raskusi. See oli muidugi ülearune pärimine, kõik läks nii, nagu oli aastakümneid läinud. Kord oli ta jutuks võtnud isa majadeehitamise. Aga selle peale oli isa esikukapist ööpoti krahmanud ja otseteed oma tuppa läinud. Laurile kippus üksipäini võimlas naer peale. Ta vallandas ronimisköie, käis lae all, laskis kämblad lõdvaks ja libises põrandale. Siis pidas ta parajaks minna.

Anja oligi teda juba otsima tulnud, nad põrkasid all trepikojas kokku ja läksid koos üles. Anja hingamises oli ikka õhinat ja seegi mõjus Laurile nii, et ta väsis ja muutus nagu teiseks.

«Kuula, kui hästi ta loeb,» ütles Anja poolel trepil. «Kuula. Peab punktidest ja komadestki kinni.»

Lauri jäi seisma.

«... seal nii omaselt tuttav. Tuttav on tee ja värat, tuttav tuba ja kamber. Sealt trepist olen tihti üles läinud. Seda ust olen nii tihti avanud. Aknast olen õue vaadanud. Koldetule ääres olen end soojendanud. Laualt olen söönud ja voodis maganud. Mäletan iga mängupaika, iga kivi ja rada. Seal ma ei eksiks, ei ööpimeduseski.»

«Ta ütleb nii ilusti «seal». Murdest pole jälgegi,» sosistas Anja.

«Olin tihti kaasas, kui kaevul hobust joodeti. Tihti saatsin lehma karjamaale. Tihti naersin Mustit, kui see männi otsas oravat haukus.»

«Kas sina käskisid tal seda lugeda?» küsis Lauri ja lisas: «Niisugust asja?»

«Muidugi mitte. Tüdruk tahtis ainult Kaisule näidata.»

«Niisugust,» porises Lauri ja hakkas minema. Vahest kujutles ta ülearu, tüdruk ei mõelnud ehk tõesti, mida ta luges, ega seostanud seda endaga. Ta kandis veel luuletusegi ette, enne kui Lauri jõudis sisse, suu lahkeks naeratuseks seatud.

«Taati see põllul äestas ja kündis,
tallis Piiut ja Pollet söötis,
metsas kirvega paugutas nii,
et väsinud oli õhtuti.»

«Sedasi,» ütles Lauri ja astus Anja kannul tuppa. «Väsinud me oleme jah, viimane kui üks. Eks ole? Selle eest, et sa nii hästi loed, Sylvi, annan ma sulle «Karupoeg Puhhi». Kas tahad?»

«Jah,» ütles laps, tuli kuidagi liueldes diivanilt alla ja läks aabitsat sahtlisse viima. Siis seisis ta ja ootas, mida kästakse.

Teed juues kippus talle nutt pisut peale, aga võib-olla polnud ta lihtsalt harjunud niimoodi jooma. Anja pani tassi palju vaarikamoosi ja siis see läks. Lauri vaatas Anja käsi. Needki olid sel naisel ilusad. Sõrmed paindusid igapidi.

Vastu ootusi kujuneski nii, et kasulapsega täienenud õpetajapere elu hakkas üllatavalt ladusasti minema. Tüdruk harjus, õppis köögilaua ääres koolitükke, ja kuigi ta oli ikka veel vaikne ja vaatas hämmeldunult, kadus temast sisemine tõrksus. Juhtus, et ta nuttiski juba ja tuli siis, kõhuke pisut punnis, nihutas ennast ligi ja rääkis millestki, paar sõna emast või vendadest või tema õnne peale kasvama jäetud vasikast. Lauri ja Anja vaatasid teineteisele otsa ja naeratasid. Koolis oli ta vahetundide ajal omaette, tema seisund oli eriline ja keegi ei söandanud temaga õieti mängida, sest üks või teine õpetajaist oli alati õues või trepil. Nendegi juurde ei võinud ta minna. Kui Kaisu juhtus vahetunni ajal otse üle suure õue poodi minema, jooksis tüdruk tema kannul väravasse ja jäi sinna kõõluma, kuni omaseks saanud kuju silmist kadus. Ta oli ka hea õpilane, ja seitsmeaastane laps ei suutnud taibata, et seegi eraldas teda teistest, kes polnud veel tähtigi, saati siis kella selgeks saanud. Anja püüdis klassi ees oma uhkust talitseda, kutsudes tüdrukut alati siis vastama, kui keegi teine ei osanud.

Lauri õhutusel küsis Anja aegsasti enne jõule tüdrukult, kas ta tahaks ehk sinna tallu käima minna, kus ema nüüd karjakuna teenis ja tütrele vahel lühidaid tervitusi läkitas: «Oleme olnud terved. Soovin sedasama ka sinule, Armas tütrekene.» Tüdruk näis aru pidavat, kolis siis teisele toolile istuma ja raputas pead. Ei, ta ei tahtnud.

«Kas nägid?» küsis Anja õhtul magama minnes Laurilt.

«Jah,» vastas Lauri. «Nüüd on ta siis täiesti meie armul.»

«Miks sa ütled, et armul?» küsis Anja, tuli palumata Lauri kõrvale ja oli, nagu olema pidi. Väljas valitses pilkane pimedus, oli võrratu hetk isekeskiseks helluseks.

«Mõtlesin muidugi, et meie vastutusel,» ütles Lauri ja pani käed ümber lapsepõlvearmsama.

«Ma tean seda,» ütles Anja, suudeldes Laurit kaelale. Ja hakkas siis rääkima, et saadab sinna tallu korraliku jõulupaki. Kohvi ja ploome ja nii ema kui ka poiste jaoks riideid. Ja tüdruk võib jõulukaardi joonistada.

«Tee seda,» ütles Lauri, haaras oma naise järele ja armastas ja küsis siis: «Kas sul oli hea? Või ei olnud?»

«Oli, muidugi oli,» vastas Anja ja ohkas. Aga miks ta ütleb seda nii kenasti, või nagu vastu tulles, mõtles Lauri. Siis käskis ta endal kõik ettekujutused peast heita. Kuid et uni ei tahtnud tulla, hakkas ta päris tavalisi arvutusülesandeid lahendama. Salves oli viiskümmend kaks hektoliitrit vilja, sinna pandi juurde kuus hektoliitrit. Kui palju vilja oli salves nüüd? Ja: kui palju maksab neli liitrit maasikaid, kui üks liiter maksab üheksa marka? Tunnis ajasid need küll nii õpetajale kui õpetatavatele une peale.

Ja tulid jõulud ja külastati omakseid. Õpetajapere oli koos kasulapsega rõõmsalt ja lustiliselt Hänniste pool võõrusel. Inkeri ja Matti olid samuti seal ja Matti muheles avalikult Inkeri nobedasti paisuva kõhu üle. Anjat Inkeri rasedus ei häirinud, see oli lihtsalt midagi, mida teistel naistel ette tuli, aga temal enam mitte. Siis rääkisid isa ja Matti äriasjadest, ja need läbi sõelutud, hakkas isa muidugi venelasi ja kommuniste ja huligaane põhjama, kes olid üks ja sama röövlibande puha.

«Meie,» suutis ta end pisut üleski kütta, «me ajasime venelased maalt välja. Me teame, missugused jäljed see jättis. Kui meenutada, kui rahulikud ja korralikud ja usinad olid inimesed enne, oijah. Nüüd näeb siinsamas turuplatsilgi säherdusi tooreid ja jõhkraid huligaane, et ei julge möödagi minna. Ei tahaks uskudagi, missugused jäljed. Ehitusel ka . . .»

«Jajah,» jõudis Salme vahele pista. «Aga Sylvi ikke võtab veel torti, eks?»

«Aasia, tundra, barbarid,» ütles Matti rõõmsalt ja süütas sigari. «Ei öelda enam pagan ega kurat, öeldakse lihtsalt venelane. Või mis sina arvad, Lauri?»

«Eks ta ole jah,» ütles Lauri, tüdruk süles. Siis tõusis Anja püsti ja nad läksid Julinile, kus tüdruk tundiski end kodusemalt. Vana Julin näitas talle siibrinööri le riputatud hundivõrku ja vana, rändkooliõpetaja poolt kunagi maha jäetud harmooniumi, meetrikõrgust riistapuud, mida oli omal ajal erilise hobuveokiga talust tallu veetud, õpetaja ise eesistmel,

silmad rahvavalgustuse toonase tõepoolest raske vastutuse all kinni vajumas. Lauri mängis seda prooviks, hääled vallandusid ja katkesid samas. Tüdruk viitis toas aega, kuid millegipärast ei tahtnudki minna lauta lehmi ja vasikaid vaatama, ehkki oli nendest enne tulekut lobisenud. Pereemand krapsas ta sülle, keerutas teda ringi ja vana Julingi naeris. Siis aeti jälle palju riideid ülestikku selga ja sõideti saaniga koju, vana Julin ise ohje hoidmas, vasak jalg üle ääre, et kurvides pidurdada. Lauri vaatas isa, kui nad kirikuküla jõudsid. Too ei heitnud pilkugi oma majale, mille korstnaist tõusis nüüd tehvanipäevalgi suitsu ja akende taga liikusid kotiriidest katted.

Kohe esimesel argipäeval hakkas Lauri tões ja vaimus kaitseliidu aastapäeva vastu valmistuma. Ta pidi isegi pasunakoori kokku ajama ja selle «Porilaste marssi» õppima panema. Sellest, et pidi tulema malevkonnaülem, polnud veel küllalt, ka peale sõda valda elama asunud saksalasest kindral oli teatanud, et tuleb rivi üle vaatama. Lauri tuli ja läks, imestamata sellegi üle, miks tema asja niimoodi oma õlgadele võttis. Ta polnud ju mingi kohalik kaitseliidupealik.

«Mis sa sõjaväes teed, kui sa juba niigi kõike oskad?» küsis Anja peo eelõhtul ja jätkas, enne kui Lauri jõudis vastata: «Mul torgib kurgus. Kui ainult angiin ei tule.»

«Siis sa ei saagi paraadi vaatama tulla,» jäi Lauri silmanähtavalt kurvaks.

«Vist ei julge minna jah,» vastas Anja kähedalt ja heitis voodisse põdema. Ta püsis kaks päeva voodis, siis tõusis ja oli terve.

Lauri luges ajalehest peokirjeldust, seda oli kõvasti üle veeru. Tema nime polnud mainitud, ja ta poleks seda tahtnudki. Anjagi luges loo läbi, noogutas ja ütles, et tuleks suusatama minna.

«Nüüdsama olid alles haige,» imestas Lauri. «Oota vähemalt homseni.»

Järgmisel päeval nad siis läksidki, sest sport oli moodi läinud ja tervislik. Anja oli muretsenud neile kõigile ühesugused pikad rohelised kampsunid, mille hõlmadel olid kollased triibud. Neil olid ühesugused tuttmütsidki. Ja pikad sallid. Anja kippus oma seelikusse takerduma, aga tüdruk liugles vilunult.

Mäeharjadel Lauri viivitas, et vaadata, kuidas naispere toime tuli. Siis sõitis ta ise. Mäe all kogunesid nad kolmekesi kokku kergendusest ahhetama ja lõõtsutama, kuni tüdruk

jälle kenasti tagumikku õõtsutades liikuma hakkas. Anja nägu näis värske ja terve. Kui ta keppidega hoogu andes edasi sõitis, oli temagi liigutustes väiketüdruku otsustavust, kuni ta põlvili hange potsatas.

Ja päevad hakkasid pikenema, varsti pidid hangeharjad helkima ja peal kandma hakkama. Ühe suusaretke järel, kui nad esikus kampsuneid seljast ajasid ja köögist tulevaid toidulõhnu nuusutasid, ütles Anja:

«Mis me järgmiseks välja mõtleme?»

Lauri vaatas teda võõrastavalt.

«Peab siis alati midagi välja mõtlema,» ütles ta. «Oleme nüüd lihtsalt niisama.»

Anja hakkas tüdrukul riideid seljast aitama ja vaatas Laurile otse silma. Lauri ei mõistnud sellest pilgust vähimatki välja lugeda. Kui Anja läks kööki, hakkas Lauri jalad ristamisi diivanil istudes ajalehte lugema. Ta luges nii, et paber krabises valjusti. Talle tundus, nagu istuks ta kindluses või siis seebimullis. Paberikrabin lõi seinad.

33

Anja koputas uksele ja jäi ootama. Hingamisrütm oli kiire, võis tunda kopse ja südant. Toast kostis pannil pööratavate sealihaviilukate ägedat särinat. Mingi anum kolksatas. Anja silmitses puusüümustrit ukselaudadel, millele langes märtsi esimeste päevade päike. Siis koputas ta uuesti.

«Tulge sisse,» hüüdis hääl, ja see ei kuulunud Gröönroosskale, vaid Vienole. Anja hämmeldus, seda ta polnud oodanud. Kui Vieno oligi mõnikord tema käikude ajal kodus olnud, siis oli ta kambris voodis pikutades lugenud ja majas oli talitanud Gröönrooska, seelik ülespoole põlvi sõlme köidetud, et vähemalt see poleks takistamas tema liikumist, mis jõu vähenedes üha ägedamaks, rapsakamaks muutus.

Anja kõhkles nagu süütu, kes näib suure süüdlasena. Uks tema ees tõugati lahti ja põrandariidetükil seisis töörõivais ja ilmselt ärritatud Vieno.

«Ah sina,» ütles ta, heitis pilgu pliidile ja pöördus tagasi. «Tule, tule. Kui seda mustust välja kannatad. Hakkasin süüa tegema, sest ema on jälle oma teed läinud.»

Anja tõmbas ukse enda taga kinni. Ta häbenes olla Vienoga kahekesi ruumis, kus oli vänge elamise lõhn. Seda tuli lihast ja koldes põlevatest puudest, aga ka pesemata nõudest ja riietest, mis olid ukse juures suures hunnikus. Ruum oli ka muidu korrast ära, pliidiesine oli pilpaid ja prügi täis, laual seisis üksik seest mustunud kohvitass, õmblusmasinat ümbritsesid kirjud riidelapid ja niidiotsad.

Vieno läks pliidi juurde tagasi ja tõmbas panni kõrvale.

«Kus ta on?» küsis Anja. «Tulin põlleriiet tooma. Tüdrukule on vaja.»

«Jälle?»

Vieno kummutas sealiha taldrikule ja võttis kahvliga katlast kartuleid, kuid ei nõrutanud vett ära. Seljaga Anja poole

seistes hakkas ta sööma. Tema traksid nihkusid kohalt, särk oli nende alt teist värvi kui mujalt. Õlgadel ja juustes oli valget lubjatolmu. Juuksed näisid jäigad.

Anja istus palumata laua juurde pingile. Kui Vieno kapi juurde kalja võtma minnes temast möödus, heitis ta talle pilgu ega olnudki enam pahase näoga.

Anjale meenus midagi, mida ta oli kord lugenud. Või oli Vieno talle sellest rääkinud? Jah, nii see oli. Aga kuna see oli üks neist Vieno pikkadest, kaua mõttes mõlkunud monoloogidest, siis tundus see loetuna. «Igal tööpäeval mind solvatakse, iga kord saan ma tunda, kui armetu ma olen. Kui mu hingest on veel midagi järel, siis jahvatatakse see pulbriks. Ma ei või kellegagi ühtekuuluvust tunda. Uudishimu ja rõõm muserdatakse. Ja teiste heaolu kasvust saab peegel, kust mulle iga päev näidatakse, kui madalal ma majanduslikult olen. Kaupa on palju, ma valmistan seda mingil määral isegi, kulutan end seda tehes viimseni. Aga ma ei saa sellest eales osa.»

- «Ah et kus ema on?» ütles Vieno, kui oli kartulikoored solgipange visanud, tühja kruusi taldrikule ja taldriku pliidiservale pannud. «Valmistub valimisteks. Levitab brošüüre. «Vangina valgete küüsis». Säherdusi. Ta teab, et teda pole enam kauaks. Tal on kiire maailma asju ornungisse ajada.»

«Kas ta on nii viletsaks jäänud?» küsis Anja ja Vieno hakkas naerma, kuid jättis kohe järele.

«Ta vajaks puhkust. Ja eks ta magabki, kui koju jõuab. Kõik on nii, nagu sa näed.» Vieno vaatas väikest ruumi. «Aga siis peab ta jälle minema. Nii vilets ta pole, et ei jäksaks alusundruku taskus pabereid kiigutada.»

«Elu on üldse nii hirmsaks läinud,» ütles Anja. «Tapetakse inimesi, nagu see ministergi. Ja teisi pannakse vangi. Mitte ei mõista, miks see ikka edasi kestab.»

«Sa pead mõistma,» ütles Vieno ja tuli tema juurde. Ta vaatas teda nagu haletsedes, nagu last. «Küll sa tead. Lauri ometi räägib. Ja sinagi loed vist lehti. Tead Kajaani ülestõusukatset.»

«Noh, see,» ütles Anja ja nihkus pisut. Tugev ja rahulik Vieno oli nii lähedal. «Aga see ei saanud ometi midagi tõsist olla.»

«Küllap ta juba on. Või oli. Nüüd on see maha surutud. Ma ei ütle selle peale midagi. Ainult niipalju, et järgmine kord ei tohi hakata midagi ette võtmagi, kui õnnestumises kindel ei olda. Mitte lihtsalt hea tahtmise pärast. Noh, nii et

siis jälle põllesid? Ma ütlen mutile. Ehk ta püsib siis paar päeva paigal ja tallab masinat.»

Anja mõtles, et ta peaks minema kohe tagasi Sylvi ja Lauri juurde, kes teda ootasid ja kellele ta oli vist mingil kombel tarvilik. Aga siin seisis Vieno, kiusatud Vieno turbarabast, ja ta hammustas huulde ja otsis kõneainet. Nii oli alati, tema rääkis ja pikendas neid talviseid juhuslikke kohtumisi.

«Vahest on emal õigus,» ütles ta hulljulgelt.

«Kindlasti on, teatud mõttes,» ütles Vieno ja tuli tema kõrvale istuma. Ta võttis Anja käe pihku ja uuris seda ühelt ja teiselt poolt. «Igaühel on. Päris kindlasti. Vastavalt oma ümbrusele ja kogemustele ja mõistusele. Sinu isal ja Lauril ja igal pipil ja papil. Ja vajadust mööda silmaklapid ka ees. Aga mina olen endale lihtsalt need piirid ette joonistanud, mille vahel mul on võimalik elada. Ma olen endale küll selgeks teinud, mille eest ma ükskord võitlesin ja praegaltki võitlen. Aga tuleb mõista, mis on võimalik ja mis mitte. Vaat nii. Igaüks peaks oma piire teadma. Nii pagana raske kui mõistmine ongi.»

Anja laskis pea norgu. Tal oli tahtmine öelda: Kas mäletad? Kas mäletad, ükskord sügisel? Kas mäletad, kui oli sadanud lund ja sina tulid raamatukogust ja mina kodunt? Kas mäletad, kui apteegis kokku juhtusime ja mina sind saatsin? Kuid ta ei söandanud säärastest asjadest kõnelda. Vieno oli rahulik ja julge ja kuulus teise maailma. Tundus, et ta oli juba valguse kätte jõudnud. Vähemalt martüüriumist pääsenud.

«Kas sa tunned end nüüd paremini, kui sul on see tüdruk?» küsis Vieno ja pani käe ettevaatlikult Anja piha ümber. Anja ei osanud vastata. Alguses oli olnud parem, päris tore, oli veelgi, aga mitte enam nii. Nüüd hakkas tunda andma see vastutus, mille eest teda oli hoiatatud. Kuid tüdruk meeldis talle tõepoolest. Ja ta tundis tema kasvamise ja kodunemise üle rõõmu. Aga sellest ei olnud midagi rääkida. Ta hingas sügavalt ja kuulas tugevat käsivart oma pihal, soone tuksumist vastu oma selga läbi kõigi riietegi.

«Ja miks sul õieti peakski halb olema,» jätkas Vieno, kõneldes nagu endast palju nooremale inimesele. «Sul on hää mees, rahapuudust ei tule kunagi. Väga ilus oled sa ka. Su maailma ei vapusta iial miski, igatahes palju mitte. Kui sa ise vapustada ei lase. Noh, sul oli see õnnetus, minusuguse prosta mehe aru ei võta kinnigi, kui suur see oli. Aga igaühte tabab mõni õnnetus.»

«Ma ju rääkisin tookord, kui sa raamatukogust tulid. Kas sa ei mäleta? Et kuigi Lauri läheb sõjaväkke ja jääb kauaks ära, ei tähenda see mulle midagi. Jah, ma ei mõista tema järele üldse igatseda. Ikka veel ei mõista, ja mõne kuu pärast on tal juba minek. Tema, ta...» Ja siis surus Anja järsku pea vastu Vieno õlga. Nutt kippus peale, kuid ta otsustas, et ei anna pisaratele voli. Ta püüdis ennast kõrvalt vaadata. Ta istus siin Gröönroosi majakeses nõoga sülestikku, ja väljas sulas lumi ja algas uus kevad. Ta oleks pidanud hoopis mujal olema, aga ta tahtis siin olla.

«Oled harjunud vist alati saama, mida tahad,» ütles Vieno.

«Last näiteks ei saanud.»

«Aga võtsid teise lapse. Ega ma ei ütle, kindlasti oli hea, et võtsid. Aga muidu oled harjunud ainult kätt sirutama, ja kohe on antud. Mind sa ei saa.»

Anja neelatas ja hõõrus laupa vastu Vieno käsivart.

«Ma pole seda mõelnudki.»

«Sa ei tea ise. Elad ja unistad, mõtled, mismoodi siis kõik oleks, kui ja kui.»

«Aga ma...» Kuid Anja ei jätkanudki ja Vieno tõmbas ta püsti.

«Tule, ma saadan sind natuke maad.»

Vieno rehitses mõlema käega läbi tolmavate juuste, vaatas siis ikka veel istuvat Anjat ja kibrutas laupa.

«Näib, nagu ei teeks sulle keegi midagi selgeks. Või nagu poleks sul millaski vaja tõsiselt mõelda. Mida sa õigupoolest tahad?»

Anja mõtles. Ta uskus, et on aus. Ja ta soovis, et valitseks õigus. Milles ja mil kombel, seda ta endale selgeks teha ei suutnud.

«Vaata nüüd seda hütti,» ütles Vieno. «Kas sa võiksid üldse ette kujutada, et elad siin? Vaata nüüd ometi ükskord kõike. Sa oled teistmoodi kasvatatud või kasvand. Muidugi, lapsest pääst jooksid siia mängima, sest siin on need suured kivid ja nende pääl alati vett. Eks sääl olnd jah tore laaste ujutada. Aga mind ja sind, meiesuguseid lahutab nii sügav kuristik, et see ei mahu pähegi. Ja mõtle, et ma olen ikkagi ainult üks endine punakaartlane ja jään selleks alati. Aga sina oled õpetajast inime. Sa oled mehel. Ja eks sa kanna omaste eest ka vastutust.»

«Kelle eest?» küsis Anja, teades seejuures, et räägib valesti ja mööda. Aga ta tahtis olla nõrk, kui üks inimene maailmas kord juba oli tugev.

Vieno turtsatas.

«Kas või selle tüdruku eest, kelle sa ise sinna võtsid.»

«Seda muidugi. Ära ole pahane. Ma tean küll, et olen päris võimatu. Kõik olekski teisiti, kui ma Laurist hooliksin. See on nii.»

Anja teadis seda nüüd, kui oli selle välja öelnud. Vieno ei kostnud selle peale midagi.

«Miks sina naist pole võtnud?» küsis ta siis, kui Vieno vaatas pingul näol aknast välja.

«Pole lihtsalt ette tulnd. Aga ega ma naisteta ka pole eland, kui sa seda arvad. Neid on küllalt olnd. Ja ühel päeval on vist hädaabielu käes. Mõtle sellele. Mõtle, et ma olen päris harilik töömees, kellel on omad vajadused ja kes neid ka rahuldab, muud midagi.»

Anja väratas, kuid ei lausunud musta ega valget. Vieno vaatas Anjat, tema paokil suud, pilkumatuid, pisut heitunud silmi. Vieno võttis uuesti tema kõrval istet.

«See, mis meie vahel oli, noh, see oli ilus. Ja ma olin tookord nii paganama vilets, et ei suutnud millelegi mõelda. See oli ilus. Ja need läinudtalvised kohtumised olid ka ilusad. Aga need on möödas. Peavad olema. Ja sul tuleb seda uskuda.»

Anja vaatas Vienole silma. Ja nii möödas kui kõik pidigi olema, nii tugev kui Vieno oligi, võttis ta kahe käega nendest lapselikest põskedest kinni ja surus oma suu tugevasti suule, mis sosistas midagi, väratas, kuni andis järele. Vieno embas teda uuesti, Anja tundis tema higilõhna. See oli nii hea, kõik oli hea.

«Kaua ma küll enam abielus ei ole,» ütles Anja, kui Vieno ta vabastas. «Ei...»

«Tule, nüüd on minek.»

Vieno tõusis ja läks otse ukse juurde, rapsas naela otsast kuue ja läks ees õue, seisis seal, et rahuneda, vaatas jälle kord lume alt vabanevat maad, halle hooneid, metsa. Siis tuli Anja viivitamisi ja sikutas labakuid kätte.

«Säe vähe juukseid,» ütles Vieno õige hellalt ja hakkas rada mööda ees minema. Esimeste mändide juures ootas ta Anjat järele.

«Ma räägin sulle nüüd niisukestest asjadest, millest tohib ainult kõige usaldusväärsematele inimestele kõnelda.» Ta oli nüüd jälle mõistlik mees, ja kuigi ta võttis Anja käe, kiigutas ta seda nagu sõbra kätt. Jalad vajusid sulanud maasse, siis algas nõmmerada, kus mitmeaastane okastekiht ainult pisut nõtkus.

«Seda rada on palju käidud,» ütles Anja ja temagi meeletushoog oli järele andnud.

«Ja rattaga sõidetud.»

Ja siis hakkas Vieno talle aeglaselt ja selgitades tööpuudusest rääkima, mis kestis veelgi, kuigi polnud enam nii terav nagu aasta tagasi. Ja et lubjavabrikus sellest hoolimata streigi vastu valmistuti. Tema polnud seal mingi eestvedaja, aga lõi siiski korralikult kaasa. Streik pidi juba mõne nädala pärast algama. See tähendas paljudele peredele nälga ja kannatusi, aga sellegi kannatuse läbi püüti olukorda parandada. Ema ei tahtnud sedagi mõista, sest tema arust ei toonud see lõplikku lahendust ja viis ainult vales suunas.

«Ema ütleb, et ainult punaste täägid võivad Soome kodanlusele viisakust õpetada,» ütles Vieno. «Aga mina olen end niisugusesse usku võidelnud, et praegast on võimalikud ainult seaduslikud vahendid. Aga sellest siis ei räägita.»

«Ei,» ütles Anja. «Ei mina räägi.»

«Nii et mu mõtted on niisukeste asjade küljes kinni. Ega mu jaoks praegast palju muud olegi.»

«Ma saan aru küll.»

Raja ahenedes pidid nad üksteise kannul käima. Anja kuulatas Vieno samme, need tulid aeglaselt tema taga ja peatusid lagedamale kohale jõudes. Anja pöördus ja vaatas tagasi. Vieno tuli veel sedavõrd edasi, et sai käe ulatada.

«Ma lähen nüüd tagasi,» ütles ta. «Sa tunned ju teed. Ja ma räägin emale nendest põlledest. Aga kui sa neile järele tuled, siis võta tüdruk ühes. Nii on parem.»

Anja noogutas, ta sai aru.

«Ma loodan, et teie streik läheb hästi,» ütles ta ja Vieno läkitas talle uut moodi pilgu, pigistas veel kord tema kätt ja läks tagasi vaatamata ära. Anja vaatas, kuni tema selga puude vahel näha oli. Siis hakkas ta küla poole minema. Ta sundis ennast mõtlema homsetele töödele, tüdrukule, Kaisulegi, kes ilmaasjata püüdis kõiki talitusi enda peale võtta. Mis teadmisi või rõõmu temagi elust sai, endise torpari tütar, kes tegi mis kästi, istus siis hajameelselt köögilaua juures ja vaatas luitunud silmadega kingi, mis ta oli jõudnud oma palga eest osta, pakkis need tagasi paberi sisse, pani karpi ja karbiga voodi alla. Anjal tuli nüüd kodustele ja muidugi mõista õpilastele, argadele algkoolilastele mõelda. See oli kõik, ja sedagi oli rohkem kui küll, kui ta ainult suudab. Aga peab suutma, sest elu koosneb kord juba pisiasjadest ja nendega hakkamasaamisest. Ja neist saavad suured, kui on antud saada.

«Te rajate kodu,» oli pastor napilt kaks aastat tagasi öelnud Laurile ja temale lihtsal laulatustalitusel võõras kirikus,

mille seina taga mühises meretuul. «Pidage meeles, et ühtlasi ehitate ka isamaad. Et kodud on nagu ihuliikmed, millest koosneb isamaa keha. Üksikisiku kutsumus nii kodus kui isamaal on suur. Osutage oma teeneid, ootamata neid teistelt, sest ohvrimeelsus ja alistuvus on voorused!»

Anja läks painutatud päi kiiresti edasi. Mõlemal pool jalgrada oli lausa järvedena vett, mis suvel soosilmadeks kokku kuivas. Ükskord oli ta kusagil siin märklehti uputanud. Need kõdunesid seal kivi all veel praegugi. Siis olid nad mõlemad olnud lapsed, Lauri ka. Ja oli olnud see suvi ja Vieno oli tulnud vangilaagrist ega olnud ka sedavõrd täiskasvanu nagu praegu, olgu küll, et oli juba paljutki kogenud.

Ja kõike seda oli asjatu meenutada.

Vieno magab naistega, mõtles ta. Tema suu väändus, kuigi see polnudki talle lausa vastik. Ainult sõna «magama» kõlas halvasti, nagu poleks mingeid tundeid olemaski. Missugused need naised võisid olla? Vabrikunaised muidugi, aga nii muidu? Siis raputas ta pead. Kohe, kohe, kinnitas ta sammude taktis. Kohe jõuab ta välja laiemale teele ja kõik läheb teisiti, arukalt, vanade varjudeta.

Aga viimasel teekäänul tuli vastu Gröönrooska, naasis köhides ja komistades, kuid põlevi silmi oma kihutustöö ilusalt punalilleliselt nurmelt. Anja püüdis kõrvale astuda, et temaga mitte vastamisi sattuda, aga liiga hilja, ja tuli siis rajale tagasi.

Gröönrooska jäi seisma, köhis, toetus korraks vastu puutüve, silmad kogu aeg Anjal, kes ei mõistnud muud kui noogutada ja edasi minna.

«Sa jessas,» ütles Gröönrooska, kui oli jõudu kogunud. «Seda ma arvasin. Kudagi ma seda juba teadsin. Sa oled käind jälle Vienot võrgutamas.»

«Ma viisin ainult õmblemist,» ütles Anja.

«Või nii. Või ainult õmblemist. Ära siin seleta midagist. Sii oo teada puhà. Mis asi sii oo, et sa ei mõista kodus seista!»

Anjale näis, et naine vajub siinsamas kokku, ja ta püüdis teda küünarnukist toetada.

«Pea oma näpud eemal. Mind sa ei puutu. Vieno oled periselt ää rikkund. Niisuke vanamutt peab ringi jooksma. Hää veel, kui südaööseks kodu saab. Ja siis sina niisuke, naa peen, naa uhke! Ja Vienol käivad silmamunad vissist jälle ringi nigu tõllarattad ja pää oo puhta segamini.»

«Las ma saadan teid koju. Lubage, et ma aitan.»

«Ei, mine aga sina kodu. Ja su õmblemised! Õmble ise. Või

lase emal õmmelda. Sii kah, sii kah. Häh, ühtemoodu petised puha.»

Ta tõmbas hinge ja Anja vaatas teda abitult. Gröönrooska vaarus, kuid seisis püsti. Siis hakkas Anjal hirm. Ta oli Gröönrooskat nii- ja teistsugusena näinud, kas see oli siis nüüd tema viimane ilming?

«Mispärast te minule petistest räägite?» ütles ta ja mõtles, et naine on omadega segi ja et ta tuleks kuidagimoodi koju ja voodisse toimetada.

«Kellele siis veel? Kui Julin põleks niisuke, nigu ta oo, oleks su isa ammust aega raudus. Su isa oleks täpipäält niisuke vang nigu Gröönroos ja Vieno. Kudas sii siis mekiks, ah? Ju jääks sii suur kõht ka vähe väiksemaks.»

Anja liigatas, mitte selleks, et aidata, ta lihtsalt ei suutnud enam seista.

«Ära sa vahi ühti nõnna! Kas sa ei tea või? Tead küll, teed paljalt niisukese näo pähe, nigu ei teaks. Mine kodu ja küsi, kudas asi oo. Ja sitta sii minusse puutub. Jäta ainult Vieno rahule! Mine, mis asja sa siin veel noolid!»

«Ütelge siis juba, kui kord peale hakkasite,» ütles Anja ja tõstis pea. Gröönrooska vanadusest laastatud näos oli järsku midagi Vienole omast.

«Su isa on kõik aeg Julinit pett. Niisuke sii õige pursui, sii ehtne lihunik oo. Peris paras oogi, et pistavad üksteist nahka nigu koerad. Julin oleks võind ta kohtusse tirida. Oleks võind. Seda teab igaüks. Vienogi teab. Aga nigu ma öelsin, sitta sii minu asi oo. Jäh, jäh, määratu rikas, nigu ta oo, ajab aga lihtsalt sinna kõrva oma maja püsti. Oijah, ja kudas ma palusin Hännist peris põlvili, et päästku Vieno vangilaagrist ää. Kes oleks võind tookord arvata, misukeselt kurjategijalt sai abi kerjatud. Aga nüid oo varssi arveteklaarimise aeg käe. Sa plika vaata ka ette, kui juulikuu ja valimised tulevad. Küll sa siis näed, kudas pursuide kael kahekorra käänatakse.»

«Kas te nüüd ikka jõuate ilusti koju?» küsis Anja, nagu kombeks oli.

«Kui ei jõua, eksin metsa ää. Kas või suren. Aga jälje olen ma ikke järgi jätt. Igastühest jääb jälg järgi, pea sa seda meeles! Vaata ainult, misukesed sinu jäljed oo.»

Gröönrooska oli juba ammu silmist kadunud, kuid Anja seisis ikka veel paigal. Kui ta minekule pöördus, käis maailm tema silmade ees ringi. Ta astus ettevaatlikult, pilk jalgadel. Kuna kiskus hämaraks, polnud üle raja jooksvaid libedaks kulunud puujuuri enam hõlpus märgata. Isegi külateel ei mõistnud ta veel, missugust koormat tema olematutele õlgadele nüüd kavatseti panna. Õlad olid vist nõrgad, aga neil oli veel suurem viga: nad korjasid endale liigagi valmalt kandamit ega jaksanud siis enam midagi. Kuidas suudaksid nad kanda säärast asja nagu häbi? Või kas seda üldse oligi?

Anja pööras selja, kui buss jaamast väljakule sõitis. Sellel oli nüüd muidugi teine juht. Kui üks kokku varises, astus teine asemele, suutis ehk eelmisest rohkem. Ja siis olid olemas veel needki, kes ei varisenud iial, kes oskasid alati õige tee valida. Anja vaatas kullassepaäri kella. Ta oleks pidanud Lauri ja tüdruku juurde minema, nad ootasid teda. Aga ta pöördus rannateele ja läks kiirel sammul oma vanasse kodusse.

34

Söögitoalaua kohal põles ruske narmasservalise siidvarjuga lamp. See heitis kollase valgussõõri otse alla. Laud oli jälle kord beebiriideid täis. Salme Hänninen murdis välisõhu järele lõhnavaid triigitud marli- ja flanellmähkmeid kolmekorra kokku, siis sama moodi teisipidi, vajutas lamedaks ja pani virna, vaadates, et see ümber ei läheks. Tema käed liikusid rahulikult lambivalgel. Vahel kandis ta keharaskuse teisele jalale üle. Aeg-ajalt tõstis ta pead ja vaatas aknast välja. Tundus, et tuul tõuseb. See oli hea, jää järvel hakkab liikuma ja ajub, kui aeg käes, randa. Siis vaatas ta Inkerit, kes istus isa toolil, jalad järil.

Tema aeg hakkas täis saama, ootamine lõpule jõudma, ja mitte ainult tema näole, vaid kogu tema olemusele oli laskunud peatselt sünnitava naise rahu. Ta nägi Salme meelest hea välja.

Toa nurgad kadusid mahedasse hämarusse. Kapi peal oli kausitäis äsja küpsetatud präänikuid. Need lõhnasid vanilje ja mandli järele. Köögis lõpetas Mari nõudepesemist.

«On hää, kui laps sünnib kevade,» ütles Salme. «Mähkmede pesemisega on kergem. Sina sündisid sügise. Aga ega siis ka midagist häda olnd. Anja oli jälle niisuke suvelaps.»

«Matti ütles, et ta jõuab mu kolme tunniga linna viia,» ütles Inkeri. «Naljakas, et ei ajagi hirmu peale.»

«Ei tohigi ajada. Ega sääl midagist ei ole. Päris loomulik asi.»

«Matti ostis vist sellepärast uue autogi,» ütles Inkeri ja kohendas patja ristluude taga. Tema häälgi oli nüüd aeglaseks ja madalaks muutunud.

«Võib-olla küll,» möönis Salme ja lisas: «Sul on hää mees.»

Inkeri naeratas. Oli jah, ja seda oli teisegi suust tore kuulda. Ta oli saanud kõik, mida oli tahtnud, kuigi see oli võtnud aastaid. Matti oli rõõmus ja jutukas ja ikka julge. Ega

hädaldanud kunagi. Õigupoolest olid nad kuu-kuult üksteisega järjest paremini hakanud läbi saama.

«Seda nõu ei tohiks anda,» ütles Salme ja silmitses jakiõmblust. «Aga vaata, et sa siis ainult lapse pääle ei mõtle. Mina tegin selle vea, meest ei tulnd enam suurt meeldegi. Ja siis tal kadus sii komme mulle oma asjadest rääkida. Aga eks tal ole muidugist teistmoodi loomus ka kui Mattil.»

«Matti räägib küll,» ütles Inkeri. «Ja kui see mööda saab, õpetab Matti mind ka autot juhtima.»

«Tohoh!» Salme peaaegu võpatas. «Ega'nd naine ometi seda!» Kuid siis ta mõtles, et nüüd oligi parem rääkida ükskõik kui arututest asjadest, ainult mitte Anjast. Oli olnud seegi aeg, kus Inkeri aina juurdles, miks Anja lapsega läks, nagu läks. Salme polnud ju mingi arst, kuid too suvelaps Anja oli kogu oma rasedusse kuidagi eitavalt suhtunud. Ja ta oli olnud nii kaugel ära, tal polnud seal ühtegi naist, kellega juttu ajada. Palju sest oma emastki abi oleks olnud, aga juures olla ja rahustada oleks ikka saanud. Siis ta neid pikki kirju kirjutama hakkaski. Polnud ime, et laps teisipidi käändus ega tahtnud ülepea siia maailma tulla.

«See mulle küll ei meeldi, et hangeldajad käivad öö otsa üles ajamas ja Matti peab kogu aeg tõusma,» ütles Inkeri.

«Nojah, aga kui ta seda pentsu müüb. Eks ta siis pea ju tõusma.»

«Muidugi,» oli Inkeri nõus. «Ja meil läheb hästi.»

«Ää siis muust hooligi. Mehel on kudagi hoopis teistmoodu jõud kui naisel. Nigu see meie papagi, läks aga jälle sinna oma ehitusele. Olgu pääle, et tal teeb selg haiget ja et ta on mõnikord nii väsind, et jääb siiasamasse tooli magama. Aga naised on jälle sitkemad. Kui mehed ää väsivad, siis on nad ka väsind. Aga naine võib olla nii unine kui taht, ikke läheb ja teeb ja toimetab ta, mis tal toimetada on, mõelgu pääle, et nüüd on küll sii viimne tunnike käe.»

Siis jõudis Inkeri mõtetega jälle oma seisukorra juurde ja kaalutles, kas oleks parem hakata koju minema, ootamata, kuni Matti järele tuleb. Jalutamine pidi head tegema ja ta ei häbenenud suure kõhuga käia.

«Eks sa vaata; kudas tunne on. Joome enne ikke kohvi ää. Siis lähed, kui tahad ja jõuad.»

Salme lappas viimased rõivatükid kokku. Siin nad olid, ja Inkeril oli kodus teist niipalju, kui mitte rohkem. Sel lapsel ei pidanud tõesti midagi puuduma. Kõrge rotangist vankergi kuuldi juba verandal valmis olevat. Salme tõstis riidevirnad kapi peale ja läks kööki Marile kohvist kõnelema.

Marit polnud näha. Nõud olid pliidil nõrgumas, põrand oli pühitud. Salme läks kotta, avas välisukse ja astus trepile. Mari korjas maja nurga juures nöörilt pesupulki. Ta oli küljetsi Salme poole ja tema suu käis kogu aeg, kui käed tõusid ja pulki korvi viskasid. Salme hõikas teda paar korda nimepidi, aga vanainimene oli ainult üks suur suu. Salme läks vaatama, kellega ta räägib. Talle meenus üks teine märtsiõhtupoolik ainult mõni aasta tagasi, kui ta oli nõnda inimeste eest salaja Gröönroosi Tiltaga juttu ajanud. Tookord oli olnud varasem kevad kui praegu. Salme hakkas juba Mari sõnu kuulma, ja ehkki ta ei osanud neid veel kokku panna, hakkas tal ihu kihelema ja jalad muutusid kangeiks ja tõrksaiks.

«Mari,» ütles ta nüüd valjusti. Vanainimene võpatas kohe, jättis rääkimise ja tõstis käe suule. Pesupulk kukkus hääletult maha. «Mis imet see Mari nüid räägib? Ja kellega?»

«Ah mina vai? Ma mõelsin ainult, kui sii tuul nii kõvasti köögi seinu hakkas räsima, et nüid oo küll vihm tulekul. Ja siis ma mõelsin, et korjan õige pulgad ää, et muidu lähevad teised jälle hallitama.»

Salme hakkas tema poole minema.

«Ma põleks mitte sõnakestki öelnd, kui Anja-proua põleks tulnd ja nõud.» Mari kahmas maast pesupulga ja pühkis seda vastu reit. «Ma ei räägi ilmaski, kui mu käest ei küsita. Nõnna sii oo.»

«Või ei räägi,» ütles Salme ja läks nurga taha. Anja nõjatus vastu seina, huuled, nägu üleni valge. Ripsmed pilkusid, nagu võitleks ta nutuga.

«Ära toeta vastu seina,» ütles Salme. «Jakk saab ookriga kokku.» Anja astus seinast sammu eemale, kuid keeras näo ära.

«Jajah. Ta küsis otse, et kas sii oo tõsi, et Julin võiks meie peremehe kohtusse anda. Ja siis ma öelsin, et külas nõnna kõneldakse jah. Ja kõneldakse kah.»

Salme vaatas tütart. Aegamööda tuli puna tema näkku tagasi, aga kui ta pead pööras, olid silmad töntsid ja pahurad. Salme kissitas silmi, kuigi väljas polnudki veel pime, vaid ainult hämar. Teel oli palju liikumist nagu sel ajal ikka.

«Mis siis õige lahti on? Miks sa sisse ei tulnd?»

«Te olete seda minu eest varjanud,» vastas Anja viimaks. «Küllap Mari on sulle ka rääkinud. Küllap sa tead.»

«Ei ole ma prouale midagist rääkind. Ma põle kellegile poolt sõna ka poetand, olgugi et olen juba ilmama aeg teand.»

Mari, pesupulkade korv kaenlas, oli jälle uhkust täis ja südigi.

«Mine nüid kohvi keetma,» ütles Salme.

«Ja Inkeri-proua mees oo ka temaga ühe mütsi all olnd. Sii oo Julinit nende sõitudega pett.»

«Ah nii,» ütles Salme. «Küll see Mari teab aga palju. Ta on vist kohe oma silmaga neid dokumentisi näind.» Tema hing hakkas täis saama, kuid praegu polnud selleks õige aeg. «Mine nüid ja vaata, et sa Inkerile mitte sõnagi ei ütle. Kas kuuled, mitte sõnagi, või muidu sa alles näed, kus su koht on.»

Kui Mari oli lõpuks läinud, hakkas Salme Anjat õlgadest raputama. Pea kõikus lõdvalt. Tüdruku silmis kangastus juba tragöödia kõigi oma etteastetega, sest ta paistis seda tahtvat.

«Vanainimese loba,» ütles Salme. «Et sa ka igasugusi juttusi usud. Võta nüid aru pähe.»

«Sellest, et mind krundi pärast mehele pandi, polnud siis küll, papa pidi Julinit veel äriasjades petma.»

«See ei pruugi veel tõsi olla,» ütles Salme. «Ja kindlasti põle kah. Mõni väike eksitus võis olla, seda juhtub. Aga asjad kasvavad ju ikke suuremaks, kui neid suuremaks aetakse.»

«Aga see Julini oma maja?» Anja hakkas rõõmutult naerma.

«Noh, kes nüid tema mõtteid võib mõista.»

«Oi-oi, mina mõistan neid küll väga hästi.»

«Ah nii? Ole siis nii hää ja püia oma isa kah mõista. Mitte millestki pääle hakkand mees, või see elu temalgi kerge on olnd. Tuli võerasse paika, inimesed tegid, nigu põleks näindki. Pidi või nahast välja pugema. Nõnna see tookord oli. Aga tema ei and alla ja on nüid ometi midagist. Egas see majaasi mulle ka ei meeldind, aga mehed on niisukesed, et neile ei aita vähest. Peavad nigu mälestusemärgi järgi jätma või nii. Aga raske tal on olnd ja on tänapäegi.»

Anja ei vastanud kohe. Siis hakkas ta sumbunud häälel ja endamisi sellest päevast kõnelema, millal isa oli esmalt turbarabas käinud ja siis koju tulnud, ärklikambrisse tormanud, ja mida ta oli tookord öelnud, kuidas pilganud ja ähvardanud. Nagu kord varem Inkerit.

«Seda jah,» ütles Salme. «Tal oli süda täis. Ta oli nooremast pääst väga äge mees. Aga mõtle, sa oled ju tema tütar. Ja sinus elab nüid jüst seesama ägedus. Põle sa temast parem ühti. Aga te mõlemad tahate omamoodi hääd. Ja jooksete siis pääga vasta seina. Nojah, eks igaüks vahel jookseb,» lisas ta,

meenutades oma tempe, kui ta kaotas tolle naise pärast närvid ja kõik näis väljapääsmatu.

Anja oli mõtlik.

«Kuidas ma enam Lauri juurde saan minna? Mul pole varsti üldse kohta, kuhu minna.»

«Ega ei ole jah, seda pelgan minagi,» ütles Salme karmilt. «Kui sa sedamoodu edasi lased. Otsid nõnna palju ettekäändeid ja põhjusi, et ei tea, kust enda lõpuks leiad. Hõlpus on arvata, et endal on alati õigus. Minagi arvasin, aga mul läks see üle. Nüid tuled siit maja tagast igatahes ää. See asi ei mõju su elu pääle mitte raasu ka. Kui siin nüid üldse miskit asja ongi.»

Salme hakkas Anjat õue tirima. Tüdruk järgnes talle tõrksalt.

«Sul on kohustusi Lauri vastu. No ja tüdruk? Ja kool? Hommen hommiku pead klassi ees seisma nigu ennegi. Sinna põle midagi parata. Kas see on puha selle koolitamise süü? Tühjast asjast lööd kohe kogu elule ja vastutusele käega. Ju sul mõned koolitükid ikke veel lugemata on. Sina lähed Lauri manu, mina elan siin isaga nigu ennegi.»

«Ega ütle sõnagi?»

Salme vaikis ja vaatas köögiaknasse, siis teele, kust Hänninen pidi varsti tulema, päev-päevalt väsinum ja murelikum, sest korteridki olid alles jagamata.

«Ja mis kasu sellest oleks? Rikuks ta tuju ää. Ja Inkeri eest tuleb ka salajas hoida.»

«Sa ainult varjad. See pole ka kuigi moraalne tegu.»

«Kas põle? Kui püiad inimesi säästa? No nüid on lugu lahti! Sina muidugist mõista ründad ja kallad kogu solgi Laurile kraesse. Siis alles on rõõmu, eks? Ja see alles on moraalne?»

Salme püüdis rahuneda, tal oli jälle niisugune hoog peal, et sõnad voolasid suust ja keel ei halastanud põrmugi.

«See on vähemalt aus,» vastas Anja. «Ja Lauri, sa tead ju, missugune ta on.»

«Vakka! Niisukesi mõtteid ei või summagi pähe lasta. Mul läheb kohe hing täis. Pead ennast veel õige hääks inimeseks. Mul on niisukestest häädest inimestest küll halb arvamine. Teevad omaksed õnnetuks! Kui sa nüid sisse ei tule, lähed jalamaid kodu ja pead ennast sääl inimese moodu üleval, püiad pääle iseenda vähe teistele ka mõelda. Mis sest tuleb? Jõuad just mõelda, et nüid on kõik hästi, kui säälsamas . . .»

«Kui ma ometi saaksin rahulikult ja vaikselt elada!» Anja keerutas käekoti rihma ümber randme.

«Miks sa ei saa, kui tahad. Aga ma arvan, et see on see viimane asi maa pääl, mida sa tahad. Ja mis inimeste juttudesse puutub. Sust endast kõneldakse ka õige imelikke lugusi. Kas ma pean nendest kah isale rääkima? Eks see oleks ju aus? Kõneldakse, et abielus naisõpetaja käib ühe endise punakaartlasega trehvamas. Jajah, ja peaaegu võhivõõrad inimesed tulevad mulle seda rääkima. Kahjurõõmust. Et kas nad on nõbud või kaugemalt sugulased? Ja kudas nii kaugelt sugulastel nii palju juttu on, ja miks nad nendest asjadest nelja seina vahel ei räägi. Ükskord olla neil peris poole meetri paksune hang õlgadel olnd, nii kõvasti oli lund alla ajand. Jajah . . .» Salme pidi hinge tõmbama, enne kui suutis jätkata: «Aga musutamise ajal olivad need hanged küll maha varisend. Seda kõneldakse ja veel palju muud ka. Kas oskad, kas julged öelda, et see kõik on tõsi?»

Anja seisis täiesti vaikselt. Siis vastas: «Jah on tõsi.»

Salme pöördus ja läks üles trepile. Anja seisis jalaresti ees, vaadates enda ette maha. Mari tuli uksele ütlema, et kohv on valmis. Salme käskis tal kähku kaduda ja astus sammu allapoole.

«Mine nüid minema,» ütles ta. «Mõtle omad asjad korda, enne kui tuled teine kord isast halba kõnelema. Põle sa ise parem ühti, mitte raasu. Ja kaalu enne hoolega, mis sa Laurile ütled. Ja päämine, anna aega, laps. Muidu ärkad ühel hääl päeval üles ja sul ei olegi kohta, kuhu minna.»

«Vieno ei tahagi mind,» ütles Anja.

«Ei taha? Mis tal sust tahta on, teise mehe naine!» Ja nüüd oli Salme vihane. «Mine, tee et sa mu silma alt kaod! Ja jalamaid!»

Anja vaatas ema, suu mossis, siis hakkas kiiresti ja komistamata minema.

Salme tundis peaaegu kohe kahetsust. Vahest oli ta liiga karm olnud? Kuid temagi oli muretsenud mehe asjade pärast ja kartnud ka Inkeri pärast, kes, vaene hing, uskus ikka veel kõiki mehe äriasju teadvat. Aga eelkõige oli ta mõelnud seda, et Anja-vanune inimene peaks juba õppima oma asjadega ise toime tulema. Et ükskord tuleks kooliplikaunelmaist üles ärgata. Ja vèel see Vieno, see Vieno . . . Kui nad kohvi jõid, mõtles ta, et läheb kohe koolimajja prääänikukatsu viima ja on nagu ennegi. Aga teise tassi ajal algasid Inkeril tuhud, kohe esimesest hetkest tugevad ja kiirerütmilised. Oli vaja Matti kähku järele kutsuda. Ja kui Salme oli jõudnud need teele saata, tuli Hänninen, nii õnnetu ja masendatud, et teda ei võinud üksi jätta. Mees istus küll sõnatult, aga Salme rää-

kis talle Inkerist ja kuidas neil nüüd teel läheb ja millal nad võivad pärale jõuda ja et kindlasti jõuavad nad õigeks ajaks. Hänninen kuulas ja noogutas vahel mõistmise märgiks. Seegi oli parem kui oma mõtetega päris üksi istuda. Nii Salme vähemalt arvas ja istus mehe seltsis, kuni see ümatas, tõusis üles ja läks magama. Siis oli koolimajja minekuks juba liiga hilja.

Kuid Salme ei saanud oma toas und, ja kui ta vahel tukastaski, siis ärkas kurgust kostvate häälte või mingite mõtete peale. Ta oli täiesti ärkvel, kui telefon hommikul kohe pärast keskjaama töölehakkamist helises.

«Hei, poiss tuli!» hõiskas Matti. «Suur paks terve poiss. Isa tunneb ennast ka hästi.»

«Poiss, ja terve,» läks Salme mehele ütlema, ja see oli kohe voodist väljas. Sellest sai lahe ja rõõmus hommik. Sest öeldi Hännise kohta mida tahes, lapsi ta hoidis, võib-olla omal isekal kombel, aga siiski. Päikegi paistis ja Hänniste pool hakati aknaid pesema, nagu oleks seegi mingi uus töö, mida ei olnud enne tehtud. «Küll kõik läheb korda,» mõtles Salme ega viitsinud noomida Maritki, kes pidi nüüd juba teadma.

Õhtupoolikul helistas ta koolimajja ja rääkis uudisest. Anja tundus tavalisena, ütles, et on Inkeri pärast rõõmus. Pisut liiga kiiresti lõpetas ta kõne ära, aga Salme ei märganud sellele nüüd tähelepanu pöörata, sest temast oli igatahes vanaema saanud. Ta mõtles terve õhtupooliku oma olukorrale, ja et kogu selle komistamise järel oldi vähemalt sealmaal. Ega tema endagi elu poleks võinud raamida ja seinale riputada. Mitu korda oli ta eksinud, aga jälle tõusnud. Hea, et asjad olid vähemalt sedavõrd kombesse jäänud, et sai tõusta. Ja siis edasi minna. Ja nii tuli vist edaspidigi teha. Eksituste järel ikka tõusta ja edasi minna. Teist nõu lihtsalt polnud.

Kui nüüd Anja ka ikka . . . Omad komistamised tuli temalgi ära komistada, sinna polnud midagi parata. Oleks ainult hea, kui ta kedagi teist endaga teab missugusesse auku kaasa ei tõmbaks.

35

Salme oli koduteel. Ta oli käinud Inkeri beebit, ponnakat ja tarmukat mehehakatist vaatamas. Tihedad tumedad juuksed peas, oli see keset pitse ja volange vaikselt korvis maganud, kuni oli ootamatult, suu neljakandiline ja laialt lahti, nii valjusti karjuma hakanud, et naised ehmatasid liikvele kui kanakari. Selle majaga on nüüd lood korras, mõtles Salme. Pesunöör jooksis uhkelt Terijoe-verandalt männitüvve ja oli täies lipuehtes. Kindlasti jäävad Inkeri seelikusabadki mõneks ajaks oma kohale, sest on tähtsamat mõelda.

Oli õhtupoolik ja inimesed talitustel. Ja kevad nii värske ja küllane, nagu oleks see aastaaeg maa peal esimest korda. Silm püsis kogu aeg teeserval. Oli tahtmine mõnda kõrt pihku tõmmata. Aga niisuguseid tõmmatavaid, timuti või orasheinakõrsi, veel ei olnud. Salme leppis sellegagi, et sai rahulikult hingata. Alati juhtus midagi, mille eest tänulik olla. Tselluloosihaiski kandus kuhugi kaugele, üle küla, ehkki see tema meeleolu poleks häirinudki. Kuid nüüd tundis aiamaalappidelt ometi ehedat mullahõngu.

Ta oli juba peaaegu kodus, kui kõrvaltänavast kalpsas tema ette tuttav naisterahva selg, kes küütsakil kõndis, peaaegu jooksis, ja siis teisele teele pööras. Tema sammud olid väga lühikesed.

«Tilta!» hüüdis Salme vaikselt. «Oota, Tilta!»

Kui naine ei kuulnud, hakkas Salme kiiremini astuma ja jõudis talle hõlpsasti järele, pöördus tema poole ja lõõtsutas tuttavasse, nüüd sootuks kokkukuivanud näkku.

«Tilta,» ütles ta, kui naine ei teinud teda tundmagi, oli ainult häiritud. Ehkki jalad paigal seisid, pöördus pilk minekule.

Salme kortsutas laupa. Tiltast polnud enam palju järel. Ta oli mõne kuuga otsa jäänud, ja siis see ekslev, äraolev pilk,

«Kui palju ma olen teie pool käind,» ütles Salme. «Ja uks on ikke lukkus. Toigas ka veel ees. Võta endale no vähe puhkust.»

Gröönrooska hingeldas, ja nüüd, kus teda oli segatud, käigurütmist välja viidud, kartis Salme, et ta kukub.

«Kuule, lähme meile. Mari keedab kohvi. Jah, ja sa pidid tulema ju seda suhkrutoosi vaatama. Kas mäletad?»

Salme pani tähele, et ta räägib meelitamisi nagu lapsega.

«Põle aega,» ütles Gröönrooska. «Põle mul aega pursuidega kõnelda. Mul oo kiire.»

«Seda väledamast sa pärast jooksed,» ütles Salme. Ja nagu mõeldes, et ta temast teisiti lahti ei saa, pöörduski Tilta ringi ja hakkas Salme kõrval tasakesi edasi minema. Talutada ta end siiski ei lubanud.

«Ainult selle suhkrutoosi pärast,» ütles ta, kui nad trepist üles läksid.

«Võta nüid vähemasti rätik ää,» ütles Salme, viis ta söögituppa ja pani toolile istuma. «Istu nüid ja puhka. Maril on tuli plijta all, ega kohviga kaua lähe.» Kui ta köögist tagasi tuli, istus Tilta samas asendis, kuid oli räti siiski ära võtnud.

«Ää vahi mu pääd. Ega mul änam palju juukseid ei ole, ma tean küll. Kammipiid ainult kriibivad.»

«Sa ei tohiks nii palju ringi joosta. Sa peaks puhkama.»

«Kui ma ilmas ainult puhkamise jaoks olen, siis võin sama hästi ää kah sureda. Kus sii suhkrutoos oo?»

Salme otsis selle kapi pealt üles, pühkis tolmu käega ära ja pani Tilta ette. Ta vaatas seda isegi nagu esimest korda. Klaas oli nii roheline, et säärast värvi poleks uskunud olemas olevatki. Või kui, siis kuusikus, kui päike läbi paistab. Sügavalt sisselõigatud kaunistuskeermed algasid jalalt ja ulatusid üles laiade servadeni. Siin valgel laudlinal paistis see avarduvat, suurenevat, sädemeid pilduvat. Tilta noogutas.

«Sii oo uhke küll,» ütles ta, ja tema suur rutt oli pisut järele andnud. «Oi, kui uhke! Mulle oo niisukesed asjad alati meeldind. Et sa ka mandikannu ei saand, oleks paar täis olnd.»

«See on vahest puruks läind,» arvas Salme. «Või jälle on ta selle Sofile and.»

«Niipaljukest sul siis Hännisest mälestuseks jääb, kui ta peaks ää surema. Midagist ikke oo. Aga sii vanainime oo ikke veel elus või?»

«Miskit teadet põle vähemalt tulnd,» ütles Salme ja nihutas suhkrutoosi. See on ju ainult nõu, mõtles ta, sest tal oli ikka raske seda vaadata või puudutada. Aga kuidagi püüdis

see talle aina kinnitada, kui rumal ja armetu tema ise Oskari ema meelest oli ja on. Kui oskaks ise teisi solvamata elada, tähendaks see palju.

«Ma pidin Gröönroosi viiuli maha müüma, mul põle mälestuseks miskit. Aga egas nad muud põlegi kui ajalikud asjad.»

«Seda jah,» ütles Salme. «Mis neist asjadest. Ega neid kaasa saa võtta.»

Mari tuli tuppa, uudishimulik ja näpsakas nägu peas, aga Salme käsutas ta minema. Ta hakkas ise tasse lauale panema.

«Ää näe vaeva,» ütles Tilta. «Põle minust änam kohvijoojat. Kuule,» ütles ta, kui Salme jäi seisma ja vaatama. «Kas sa mäletad veel, kui ma öelsin sulle ükskord, et meil tuleks niisuke kontraht teha, et sureme ühteaegu. Ei jäksa mina änam niisukesi kontrahtisi pidada. Ja eks ta naasama muidu lorisemine olnd kah. Ma olen sedasi palju aega surnuks löönd. Ja sina kah. Oleme peris tühje asju naerd ja ilmaaegu lobisend. Mul oo sellega nüid lõpp. Aga sa oled ju nõnna kinni ka.» Tilta vaatas saksema rahva toas ringi, see oligi igasugust kraami, mööblit ja patju ja pilte täis. «Kõik need kilad-kolad ja krimpsud-krampsud. Aga mul oo kiire, nüid kui valimised oo tulemas. Või mis ma sellest sulle räägin, sii oo sii ilmaasjata ajaraiskamine. Kui sii ükskord kätte tuleb, oled sa ikke teispool kraavi. Ei jaga sina miskit, sul põle ju tarvis.»

Salme seisis ja pidas aru, kas tassid siiski lauale panna. Ta hakkas neid vaikselt ja kolistamast hoidudes kohale asetama. Järsku polnud need tassidki tema meelest enam midagi väärt. Küllap Tiltal oli õigus, parem kui nad ei jookski kohvi. Tilta roosidega tassidest maitseks see ometi teisiti. Või siis oli meeleolu praegu sootuks teine, just nagu oleks viimane kord käes.

«Kudas su süda nii viletsaks on jäänd. Kui see ometigi Gröönroosi suremise ja kõik need kurjad ajad vastu pidas.»

«Sii oo vissist ää murt, muud kedagist,» ütles Tilta napilt. «Kui loodad ja usud ja siis... Nõnna jah, Vieno selle ää murdis. Nii sii oo. Ma hoidsin teda kõik aeg, et tast inime saaks. Pisikesest pääst, ja siis kõik need rõuged ja roosid ja mis haigusi. inimeselastele puha antakse. Ta oligi väiksest pääst ühtelugu haige. Ja siis, kui vangist tuli, sa mäletad küll. Põlnd tast siis palju midagist järel. Ma hoidsin ja hõõrusin ja söötsin. Ja siis ta läks ja pettis mind. Kõik inimesed petavad, kas sa tead seda, Salme-plika?»

«Jah,» ütles Salme. Nii see muidugi oli. Eriti kui liiga palju ootasid ja kirglikult uskusid.

«Ää nüid ainult ütle, et inime ei tohi nii palju loota ja oota

kui mina. Aga mispärast Gröönroos pidi ää surema ja kõik need teised? Kas selle jaoks, et oma poeg läheks ja petaks? Jah, jah, jah, sii ütleb kah, et ajab tööliste asja ja aadet, aga misuke sii oo? Revolutsioonist põle juttugi. Nii et ma jooksen, tõsi, ma jooksen ümber ja püian kõigest väest. Ainult süda ütleb, et stopp, änam ei löö. Aga nii kaua kui sii veel natukegi tuksutab, nii kaua ma jooksen. Kas sa arvad, et minust oleks sääl toas istujat ja laulude lauljat, nigu ma su meelest vissist peaks tegema? Ei-ei, ja kui täie aruga mõelda, siis põle mul siin teie toas kah midagist teha. Kui sa põleks mitte mu ainukene sõber olnd. Ainukene. Seltsis me kasvasime ja seltsis tegime lapsi. Olgu küll, et Anja käib ka veel Vienot ää rikkumas, ja sii oo sinu laps. Aga või sa sinna midagist teha saad, niisama nigu sa midagist parata ei saa, et Hänninen oo, nigu ta oo. Ei sina saa. Sa oled peris abitu. Ma võin vähemalt kihutamas käia ja sii oo ikke midagist. Ja ma usun, et mul oo õigus. Oo kindlasti. Sina oled siin kõige oma kolu ja kraami keskel abitu, aga mina ei ole.»

«Nii jah.» Salme kartis, et Tilta räägib end päris väsinuks. «Jätame nüüd päälegi kõik selle. Kuule, ma põle sulle kunagi midagi and, võta siis nüid see suhkrutoos.»

Tilta ei paistnud üldse hämmastuvat. Ta näppis ainult rüpes rätikut, kitsaid musti triipe hallil põhjal.

«Oled küll and. Süia ja õmblemist. Olgu pääle, et sii mu töö oo olnd nõnna prosta. Ime, et oo Anjalegi kõlband.»

«Aga võta ikke. Näe. Paneme pakki ja sa viid kodu. Sulle ju meeldivad ilusad asjad, sa nüidsama alles öelsid.»

«Ei ma võta. Ei tee ma änam suhkrutoosidega midagist. Nooremast pääst, siis jah, siis oleks võind teha. Jajah, inime saab kõik kätte, aga alles siis, kui ta sellest änam ei hooli.»

Salme oli pisut pettunud. Ta oleks tahtnud ämmalt saadud toosist hea meelega vabaneda ja ka Tiltale tema viimasteks päevadeks tõesti midagi ilusat anda.

«Kohvilõhna tuleb juba siiamaale,» ütles ta siis, kui Tilta ainult rammetult istus. «Joome nüid siiski.»

«Ma ei saa ju niisukeses umbses toas hingatagi,» ütles Tilta ja hakkas rätti pähe siduma. Käsi puudutas kergelt laupa, katsudes, kuhu rätikuserv jäi. Tema rõivaist tuli pisut läppunud suitsulehka. Ta katsus reit, seal taskus olid vist need paberid, mida ta köötsakil ühest köögist teise tassis. Ta tõusis püsti.

«Aga kui joome klaastrepil,» arvas Salme veel, kuigi teadis, et Tilta ei tahtnud sedagi. Tal oli vaja ainult teele asuda.

«Niipaljukest sa võiks,» ütles Tilta, «või ega ma tea, kas

sa sinnagi miskit teha saad. Aga katsu vähemalt nii teha, siis kui ma läind olen, päriselt läind, et see Anja sinna meie poole ei jookseks. Mis mina tean, aga ma ei saa mulla all ka rahu, kui mu perämine mõte oo, et kui Anja ja Vieno ikke veel seltsis ringi lasevad, siis ei saa Vienost mitte niipaljukest kah, nigu tast nüid veel võiks saada. Kui ta seda tööliste aadet miskilgi moel ikke edasi ajaks.»

«No kuule, Tilta. Anja on abielus inime ja Vieno on kangem mees kui sa arvadki. Eks nad ole ka lapsepõlvesõbrad. Nigu meiegi. Küll Vienol on aru pääs, kui ka Anjal põle. Egas mehed ilusate silmade pärast siis oma asju . . . Ära nüid ilmaasjata muretse.»

«Jajah, seda nad ütlevad jah, et inime hakkabki enne surma õige kõiki asju kartma. Kuigi peaks olema rahulik. Nigu oleks sellel, kus Anja jooseb või kus Vieno hoorab, miskit tähtsust. Kui ainult revolutsioon tuleks. Ja sii tuleb, tuleb.»

Tilta lõngutas ust, enne kui mõistis avada. Salme astus tema kannul. Trepil võttis Tilta tal käest kinni, neil mõlemal oli tükk kurgus ja hele päike pimestas silmi.

«Hüvasti siis, Salme-plika. Kui me ei peaks änam nägema.»

«Küll suvi ikke vähe praavitab,» ütles Salme ja vaatas Tiltale sügavalt silma. Korraga olid kõik lapsepõlveaegsed nurmed meeles, madaraid, nurmnelke, takjapuhmaid ja maasikaid täis. Mingi revolutsioon, mingi lahutav kraav ei saanud neid mälestusi võtta. Ükskõik kui eri leerides ka oldi.

«Seda jah. Eks ta ole ennemalt ikke jõudu and küll,» möönis Tilta, tõmbas käe lahti ja läks tasakesi, teine käsi ristluid toetamas, värava poole. Teele jõudes laskis ta end ettepoole köötsu ja hakkas kiiresti edasi kooberdama.

Salme läks läbi kõigi tubade magamistuppa, et saaks hetkegi rahus olla, enne kui Mari ilmtingimata ohkima ja imestama tuleb. Kui Tilta selle maailma jätab, pole enam kedagi, kellele öelda: «Kas mäletad?» See mõte pani neelatama. Nagu kaotaks ta alles siis ja korraga ka isa ja ema.

36

Nii et vana raamatu hoiatustest hoolimata ehitas peaaegu igaüks endale mingil moel igavest linna.

See võis olla vaid mõte, ideeraasuke, õhuloss, ühtemoodi tuli sellest omal ajal ikka aru anda. Või päris tõeline, teostatav, iluski eesmärk, ja siiski kurjast. Sest igal üritusel, igal majal oli must mees, üllataja, kes irvitades just siis hoovast haaras, kui kõik näis hästi minevat, seda vales suunas keeras, nii et rattad krigisesid ja kogu masinavärk purunes. Kui mitte muud, siis vanaks said selle kombineerimise, jooksmise ja pingutamisega ometi.

Kas oleks siis parem, kui keegi midagi ette ei võtaks, püsiks vaid määratud aja seal, kus on juhtunud sündima, mõistuseta looma kombel oma latris mäletsedes? Ei võinud kuidagi olla. Majade, suurte kavatsuste püstitamine oli vältimatu, ei tohtinud ainult oodata, et see inimese õnnelikuks teeks. Miski ei teinud, mitte mingi ehitus, ei maa peal kerkiv ega mõtteis küpseks saav. Ja seepärast tuli üksnes ehitada, koosolekuil istuda, laule laulda, oma jõusse uskuda, tõe poole püüelda, enese eest väljas olla, teiste seas seista või urus kössitada, just nii, nagu olukord parajasti nõudis. Elu läks ainult niiviisi edasi ja maailm kübeke paremaks. Tuli vaid unustada, kuidas endal seejuures võib minna. Sest üldiselt läks halvasti. Kui ka muud ei kaotanud, siis hingest jäid ikka lõpuks ilma. Aga see hetk tundus aina nii kauge, et sellest ei suutnud hoolida. Kuid et mitte mingit maapealset õnne, ükskõik kui meeletult sa ka püüdlesid! Seda koolitükki oli kõige raskem, võimatugi selgeks õppida. Sellesse uskuda tähendas lõplikult alla anda. Niisiis, kõige kiuste ehita, kujutle, usu, et ehk oled siiski erand reeglist.

Müünud kaks paari jalgratta sisekumme ja kastitäie katusenaelu, mõtles Hänninen, et viimased maipäevad olid

jälle käes. Oli just niisugune nippe-näppe müümise aeg, sest kondi- ja toomasjahud olid ostetud ja taludes seisis peatselt vist kaalikataimede harvendamine ees. Istunud natuke aega oma klaasubrikus, tõusis Hänninen püsti ja läks välja. Ta pani ukse lukku ja läks maja juurde vaatama. Liiklus oli praegu vaiksem, sest lubjavabrikus käis streik. Tsementilastis veoautod ei sõitnud jaama. Mis sellestki välja tuleb, mõtles ta, kõndinud teeristile ja jäänud sinna seisma. Palku tuli ju alandada, et nüüd, millal tööaegki oli nii arutult lühike, turukonkurentsis kuidagi vastu pidada. Mida selle kaheksa tunniga teha jõuab? Tema polnud igatahes iial nii lühikest tööpäeva teinud. Ja muudkui streikima, muud nad ei mõistnud. Nii et varsti on vist kõik jälle sealmaal, kus mõne aasta eest. Ärritunult vaatas ta oma majast mööduvaid päevavaraste jõuke. Streikimiseks oligi ilus ilm. Aga mis siis, kui leib lõpeb? Kust siis laulmiseks rammu saadakse?

Aga see asi ei liigutanud teda. Ta ainult seisis ja vaatas maja, siis pööras pead ja silmitses seda teist. Siin nad nüüd kõigest hoolimata olid, Julini oma korruse võrra kõrgem, aga muidu maja nagu maja ikka. Sest selleks, et maja üleni sätendava krohviga katta, polnud tal siiski jõudu olnud. Vundamendile lisaks oli seda natuke ju välisuste ja akende ümber pandud. Mujal oli seesama pritskrohv mis siingi. Ja vaheseinad! Kanapask, nagu meister oli halvakspanevalt öelnud. Mingi liivast, koksipurust, kipsist ja liimist valmistatud mass. Kes nüüd niisugusesse majja elama läheb?

Ja võidujooksu Juliniga näis ta võitvat. Tema maja oli juba seestki valmimas. Tapeedid ja poordid olid kohal, eeskoja laes viinamarjakobarapildid, põrandad värvitud. Kliistripajad seisid tühjalt õues ja ootasid äraviimist. Puusepad viimistlesid veel uksi ja aknaid. Kui meistriputka maha lõhutakse ja õu ära koristatakse, on kõik mure- ja vaevapäevad nähtud.

Ruumidki olid jagatud. Julin oli advokaadi vahendusel ettepaneku läkitanud ja Hänninen oli, paber käes, tükk aega hämmastunult seisnud. Alumine ja ülemine olid tema, vahepealsed Julini omad. Nii oli Hänninen algusest peale soovinud, aga et see jagamine oli täiesti tülita läinud, seda ei suutnud ta uskuda.

Inimesed teretasid möödudes Hännist ja ta kergitas kaabut ja vastas. Vahel heitis ta pilgu poe poole, et näha, kas seal oli sissesoovijaid. Seejärel hingas ta vaid kevadsooja õhku ja oli majaomanik. Ja õnne polevatki olemas? Mõneks lühikeseks viivuks ikka oli, kui suutsid tulevikumured küünra võrra

kaugemal hoida. Kolm aastat oli kulunud, aga see viis minutit ei jäänud tulemata. Siis läks ta poodi tagasi.

Tal oleks ehk olnud põhjust selle viie minuti pärast tingida, sest segamatult ei lastud tal sedagi lõpuni kulutada. Ta polnud veel taba lahti saanud, kui poe kohale jõudis igivana roostetanud jalgratast lükkav mees ja tema kõrval kulunud ja krimpsus vanaeit. Võti jäi lukku kinni, kuid Hänninen keeras vähemalt selja, et tal ei tarvitseks neid näha ega teretada.

Sammud peatusid siiski, ta ei saanud sinna midagi parata. Siis lõksatas lukk lahti, ta võttis selle eest ära, pistis tasku ja pööras ringi.

Mees seisis vähemalt paigal, aga naine tatsas julmalt nagu surmaingel tema ette, pigistas käes punast lillepusarat, tõstis selle tema silmade kõrgusele, nii et ta pidi vaatama. Roosid olid krepp-paberist.

«Kui teie niisukese asjaga hakkama saite,» alustas Gröönrooska ega paistnud põrmugi põdur olevat. «Kui teie läksite ja lasksite surnukehad pühitsetud mulda tuua. Siis öelsin ma Vienole, et nüid ta võibki mind saatma tulla, kuna tal jüst aega oo. Ma lähen ja viin Gröönroosi haua pääle lillesi. Ma räägin temaga, ma kõnelen jüst täpipäält, kudas asjad oo. Et olgu ta mureta, küll me edasi võitleme. Alati. Ta põle mitte ilmaasjata ää surnd. Küll sii maailm veel puhtaks roogitakse, kui aga õiget joont peetakse ja ühele ja teisele poole ei vingerdata.»

«Ega Gröönroos siin hauas ole,» ütles Hänninen ja tundis häbi, mõeldes, et keegi võiks teda hullu vanamooriga kõnelemas näha.

Gröönrooska turtsatas, aga siis tabas teda köhahoog. Ta paindus peaaegu kahekorra ja läkastas.

«Tule nüüd,» ütles mees ratta juurest. «Lähme, kuni sa veel jõuad.»

Hänninen kiikas poisi poole. See oli vähemalt rahulik, aga näis jõnk. Eks ta olnud muidugi seesama punane kolge nagu ennegi. Ja seegi sunnik streikis. Hänninen ei tahtnud isegi meenutada, kui palju pahandust ta oli kord tekitanud. Aga talle näidati tema koht ühiskonnas kätte ka.

«Gröönroos,» ütles naine, kui sai jälle hingata. Krepp-paberist roosid tõusid uuesti Hännise silmade ette. «Gröönroos oo igas punakaartlaste hauas. Jüstament igas hauas põõnab üks vana räpane Gröönroos. Olgu sii sul teada. Igavesest ajast igavesti oo pigised näpud lihunikkude püssitorude küljes kinni. Ükskord need veel teie endi vastu käänatakse.

Sinu vastu ka, va paksmagu! Küll saad sina ka veel endale hauda kaevata! Et oleks täpselt meele järgi! Või oledki sa juba kaevama hakkand?»

«Hull,» ütles Hänninen, taipas siis ometi uksest sisse ja sealt otse oma klaasubrikusse seisma minna. Huh, huh. Ta mõtles politseisse helistada, aga siis tõi poiss jalgratta ukse ette, seadis ema torule istuma ja hakkas ratast kiriku poole lükkama. See inimene ei võinud enam palju kaaluda. Ta oli köötsus ja köhis, aga roosid kõlkusid ikka pihus, neid ta lahti ei lasknud. Poiss vaatas kuhugi silmapiirile.

Hänninen oli nii vihane, et kaotas natukeseks ajaks mälu. Kui ta selle tagasi sai, seisis ta keldris. Kohmetult köhatades läks ta kähku üles. Pood tundus kitsas, sest tema süda oli nii täis. Nüüd oleks pidanud saama kellegagi rääkida. Aga kuna kedagi polnud, tuli iseendaga toime tulla. Kuid kaheksateist-kümnendal aastal polnud asja lõpule viidud ja pärast seda oli maad viletsalt valitsetud, kui poolkoolnud vanaeitedel lasti ähvardusi karjudes ninna karata.

Ja siis muutus ta murelikuks. Sest kuigi ta ses majaasjas oli võidujooksu võitnud, paistis seegi kõigest hoolimata kaotuseks pöörduvat. Kui ta oli õpetajatele, inseneridele ja kaupmeestele viisakalt kortereid pakkudes ringi käinud, olid neil olnud täpsed teadmised Julini majast. Seal oli soe vesi. See tähendas, et vannitubadesse polnudki pandud raudahje, millega Hännise majas vett soojendati. Kuum vesi pidi seal lihtsalt kraanist tulema. Ja seda ka veel, et Julini majas pandi põrandaile linoleum. Otse valatud laele. Oijah, see hakkab enne kohrutama, kui aasta mööda saab, aga mis inimesed sellest mõistsid. Säravi silmi kõnelesid nad toredustest ja Hänninen võis kaabu pähe panna ja ära minna.

Temal tuli säärastele asjadele mõelda ja teised käisid ainult haudadel laamendamas.

Ja lift. Julini majja tuleb lift. Hänninen võis ülemise korruse pärast tõsiselt muret tunda. Kuidas ta sinna üldse üürnikke saab, kui teises majas jõuavad need jalga liigutamata koduukse ette? Elu läks päris võimatuks, kui parem rahvas niimoodi vedelaks muutus.

Küll see on silmakirjalik mees, mõtles Hänninen Julini kohta. Muidugi mõista andis ta ülemise korruse temale. Ja tema alandagu siis üüri ja võtku sinna elama keda tahes. Või kas ta ongi silmakirjalik? Hänninen sai siiski need alumise korruse äriruumid, ja need olid kõige väärtuslikumad. Oleks ainult kaupmehi. Kuid nurgale tuleb igatahes apteek ja selle kõrvale juuksuriäri ja kingakauplus. Ja kui enam miski ei

aita, kolib ta ise ka sellest odavalt üüritud poeruumist oma majja. Ta hakkas arvutama, kuidas see võiks ennast tasuda. Natuke aega mõtles ta, et müüks elumajagi ära ja koliks ise sinna ülemisele korrusele. Aga Salme hakkaks vist vastu ja ega ta seda õigupoolest isegi tahtnud. Kas selles eas oskab enam uute uksekohtadega harjuda? Ja siis oli ta ju harjunud kodu ja poe vahet käima, mitte ainult trepist alla minema. Ja mis peamine, kinnisvara müük ei tasunud end kunagi ära.

«Et ka nii pidi minema,» ütles ta endamisi ja mõtles irvitades Gröönrooskale, kuidas see nüüd seal liivasel kalmukünkal selles hirmsas murdes patrab ja lillekimpu paneb. Eidel oli vist parem kui temal. Muudkui laamendas, karjus vaenu ja kättemaksu, kuulutas uut revolutsiooni.

«Kindlasti on tal parem,» ütles ta, tõusis püsti ja jäi vaatama oma peegeldust klaasubriku seinal. Niisugune ta siis on. Siin ongi siis Oskari Hänninen, üksildane, eluaeg kõigest jõust edasi rühkinud mees. Tal hakkas endast hale. Lapsepõlv, millest ta oli ilma jäänud, kas või selle pärast võinuks ju temagi karjuda. Vikatiterade taustal paistis tema pea päris kiilas ja seda see oligi. Pea otsas kui puupakk, varemalt suur keha kokku vajunud. Ta oli nii kokku kuivanud, et püksisäärtes olid ristipidi voldid ja käised liiga pikad. Selles kõiges oli süüdi maja ja see, et elu oli niisuguseks muutunud. Missuguseks? Alati püüti sinult ainult kõik käest võtta, millesse sa olid uskunud. Ja mis siis, kui kusagilt saabki üürnikud ja pankrot jääb tulemata? Kust siis jälle agaruseks põhjust leida? Mehel peab olema midagi, mille poole püüda. Või kas peab? Kas ta suudaks lihtsalt olla ja kuidagiviisi sedasama poodi pidada? Gröönrooskalgi oli ju, millest õhinas olla.

Ta ei suutnud enam mõelda, vaid läks välja seisma, nõjatus uksepiidale ja vaatas inimesi, teretas, kuid keegi ei jäänud temaga juttu ajama. Ühtelugu kiikas ta kiriku poole, et saaks kähku sisse, kui enamlaselesk ja poiss tagasi tulevad.

Järsku hakkas ta kadestama Matti Reimat, väimeest, kes nooruseõhinas kõigest uuest kinni haaras ja kellel kõik tundus õnnestuvat. Aga oota ainult, pobises ta endamisi ja kergitas jälle kaabut ühele prouale, kes näbedalt mööda kõndis. Omal ajal väsid sinagi, koertekuningas. Sõida nüüd ja müü oma autosid. Ja tõuse igal ööl ja räägi bensiini müües, kuhu politseinikel minek on. Ole pealegi salakaubitsejate sõber, ole kõikide tuttav. Mis siis, kui millelgi pole enam õiget maiku? Mitte ühelgi võidul. Nojah, poeg on. Ja Inkerist said hea naise. Aga poeg kasvab ja hakkab mängima mänge, mida sina ei tunne. Ja naine vananeb järsku, ja muutub, ja näpud on

sellegi kandi pealt põhjas. Mis siis? Siis pead või vägisi tegevust leidma, et endasse veel kuigivõrdki uskuda. Ja seegi ei too sind kaugemale kui siia, õigupoolest ei kuhugi. Kaks suurt maja ju nüüd keset küla millegi mälestuseks seisavad jah. Aga ise oled ikka samasugune kui enne, ainult pettunum ja vanem.

Teisele väimehele, Laurile ei võtnud ta praegu isegi vaevaks mõelda. Pikk ta oli, kahemeetrine. Aga tõi alati oma isa, selle Julini meelde. Ja mis rahvakooliõpetaja lõppude lõpuks õige oli? Edasiminekut sealt polnud. Aastast aastasse tuubi võõraste lastele sedasama asja pähe. Naisele võis niisugune amet sobida, aga mis viguriga ometi mehele. Need muutusid seda pidades kehkenpüksteks nagu see silmapiiri kuldav rektor. Praegugi õpetas väimees lastele kevadlaule, nii et harmooniumimäng ja kobavad, ekslevad hääled kostsid siia uksele. Kui ta lapsed õue kiljuma ja jooksma laskis, läks Hänninen poodi tagasi.

Ta sõi lauasahtlist mõne datli ja helistas siis koju, et söök peab olema pool tundi tavalisest varem valmis. Tal on kell kuus telefoniühistu koosolek. Kuna Salme tundus asjaosalisena, rääkis ta sellele, et Gröönrooska ja tema poeg olid käinud talle ninna hüppamas. «Nad läksid surnuaeda,» lisas ta.

«Seal nad käisidki,» ütles Salme. «Praegalt on nad siin.»

«Mi-is?!» karjus Hänninen ja oleks karjunud muudki, kui talle poleks meenunud, et keskjaamas kuulati loomulikult sedagi kõnet pealt.

«Tilta rabati haua pääl ää,» ütles Salme. «Vieno sai ta kuidagimoodi siia. Ta lamab praegalt Mari sängis.»

Hänninen tõmbus higiseks, ta keerutas kuuldetoru juhtme sirgeks.

«Kutsu arst ja toimeta ta minema. Minema, enne kui ma koju jõuan. Kõigega peab ka jahtima.»

«Ta on väga vilets. Ta on meelemõistuseta. Kudas teda niimoodi kuhugi viia saab?»

«On ju autod,» ütles Hänninen. «Kui jõuab minna hauale laamendama, siis jõuab autos ka istuda. Mina maksan. Aga minema olgu ta viidud, enne ma koju ei tule.»

Salme ei vastanud kohe. Siis ütles ta rahulikult ja otsustavalt:

«Ei surijat või kuhugi vedama hakata. Vaatame nüid.»

Hänninen pani toru konksu otsa ja andis ärakella. Salme sai selle otse kõrva ja paras oligi. Siis nii pidi ka veel minema? Kõige pöörasem üleskihutajast moor tuleb tema koju surema! Lamab tema heas majas ja teeb vist allagi. Ja

poiss istub köögis laua juures ja tunneb end nagu kodus. Ju peetakse siis nende pool matusedki. Ja lauldakse enamlikke laule.

Noh, seda nüüd mitte. Hänninen sundis end rahunema. Tuli ostjagi, ja see leevendas nagu alati. Aga koju läks ta alles pärast koosolekut. Salme tegi siis juba trepi kõrval lillepeenart ja tõusis tema tulekul püsti.

«Noh, kas suri ära?» küsis Hänninen ja Salme noogutas. Ta oli midagi tumedat selga pannud. Juuksed tundusid hallimad kui enne. Tal olid sussid jalas, nagu poleks ta seda märganud. Need said ju õues käimisega mudaseks. Aga Hännisel polnud tahtmist selle kohta midagi öelda. Sest surnukeha oli vist ikkagi minema viidud ja kõik ära koristatud.

Salme küürutas jälle istutama, võttis ajalehepaberi seest taimi ja kallas kastekannust vett auku, enne kui surus mulla tihedalt ümber juurepusara kinni. Hänninen kraaksatas ja läks sisse, märganud, et naisele kippus nutt peale. Nutku pealegi, mõtles ta suuremeelselt. See oli ju siiski tema täditütar ja lapsepõlvesõber.

«Kas ta rääkis midagi?» küsis Hänninen Marilt, kes kõigest juhtunust elevil talle söögipoolist hakkas otsima.

«Mitte sõna kah,» pasundas Mari. «Oli jüst vakka. Poeg vedas ta siia sisse nigu vana põrandariidetüki. Niisuke sii Gröönrooska lõpp siis oli. Suu oli kinni küll. Niipaljukest muidugi tegi lahti, et hing sai välja lennata. Seda teed tuleb meil kõikidel käia.»

«Nii et nüüd olid siis sõnad otsas. Kas arst jõudis?» küsis Hänninen, kuid viipas siis Marile, et see ära läheks. Mis see tema asi oli. Peaasi, et rahu majas.

37

Madalamais paigus oli öösel halla olnud. Juunikuu esimese pühapäevahommiku terasene jahedus andis tubadeski tunda, sest soojemate päevadega oldi juba harjunud. Aga külakeskuse pisipõllunduseni polnud pakase näpud jõudnud.

Salme pani puhta pesu aeglaselt selga, läks siis kapi juurde ja otsis välja musta villase kleidi. Ta pööras seda pisut, võttis riidepuu ära ja tõmbas kleidi ülle. See oli liiga lai. Viimati oli see tal Gröönroosi Hilja matustel seljas olnud ja pärast seda oli ta hakanud maha võtma. Ta pani peegli ees kübara pähe, toppis väljakippuvad salgud rummu alla, võttis mantli käsivarrele ja läks söögituppa.

Hänninen istus ikka sealsamas laua ääres, kuhu ta äsja oli jäänud. Kohvitass tema ees oli tühi.

«Kas pead või?» küsis ta ja keeras pilgu ära. Tülitseda polnud mõtet, sellest poleks niikuinii tulu olnud.

«Ei pea,» ütles Salme pidulikkusega, mida andis tõsine lein. Ta läks kööki ja võttis veeämbrist lillekimbu. Ta raputas liigse vee maha ja keeras varte ümber võipaberi. Mari silmitses teda vargsi, oodates, mis järgneb. Aga proua asetas kimbu ainult viivuks lauale, asparaaguseoksad vastu vahariiet, pani mantli selga ja kindad kätte ning läks, pea pisut longus, uksest välja.

«Kuhu ta matetakse?» küsis Mari üle ukse Hänniselt, kuid see tõusis ja tuli ainult tema uudishimuliku näo ees ust kinni tõmbama.

«Vissist ikke sinna põlluserva,» lisas Mari valju häälega, aga Hänninen hüüdis vastu, et Mari toogu puid, nii et ta saaks saaliahju tule teha.

«Kuhu siis, kui mitte sinna põlluserva,» arvas Mari, lastes halgudel sülest ahju ette plekile kolatada. «Teab, kas õpetaja ka peaks minema? Kas lauletakse laulusi ka?»

«Eks mine vaatama,» ütles Hänninen, otsis tikud ja tulehakatust. Vana naine jäi talle kogu aeg teele ette, astus alati valele poole kõrvale, kui ta katsus temast mööduda.

«Või veel! Ei tõsta mina oma jalga niisukese punase lesknaise haua pääle! Olgu või mis!»

«See teeb küll üks välja, kus sa oled,» ütles Hänninen ja pidi ukse jälle kinni panema. Tal oli vanadest naistest kõrini, kuid lõpuks sai ta ometi halge ahju seadma ja tuld läitma küürutada. Kui leegid hakkasid halgude puhtaid külgi noolima, läks olemine mõnusaks ja muretuks. Ta mõtles, et ei tahaks küll keskküttega majja kolida, sest mida sääraselgi hetkel teha kui mitte tuld? Kui tuli mühinal põles, otsis ta välja kirikuarved ja hakkas neid ajaviiteks korda seadma. Kell oli juba peaaegu pool kümme. Kaua niisugune matus võib kesta? Paarkümmend minutit kõige rohkem. Kindlasti pole mingit kohvitamist, õhtul võib-olla kogunevad töölismajja. Seal siis lauldakse, kaelad õieli. Aga alati on mõni purjus, mõni tõmbab tupest pussi. Siis tuleb politseinik ja kihutab kõik välja.

Heldene aeg, leidis ta äkki. Maa oli ju täiesti kaheks kistud. Pastor ja kirik seisid veel seal vahepeal, tema, eestseisja, samuti. Aga kirik ei ühendanud midagi. Kes sellest suurt rohkem hooliski, kui hauaplatsi saamiseks tarvis oli. Ja kauaks sellelgi veel tähtsust võis olla. Kuigi oli endastmõistetavalt korralikum, et surnukehad olid koos ja mitte pilla-palla küla mööda laiali. Seepärast olid need punakaartlasedki surnuaiale ümber maetud. Ta ju teadis seda, sest oli ise asja otsustamas olnud. Noh, sellele polnud mõtet mõelda. Aga imeasi, kui palju oli veiniarveidki kogunenud, mõned käisid siis vist armulaualgi. Kallis, seegi lõbu oli kallis, kurtis ta ja kandis arved raamatusse.

Siis hakkasid kirikukellad kajama.

Salme läks üksipäini kiriku poole. Tee ääres oli üsna palju rahvast, tõsiseid streikijaid, kes päevast päeva ootasid, kuidas neil läheb. Need, kel oli oma maa ja maja, jäid muidugi mõista külla ja hakkasid vist vähehaaval muud tööd otsima, kui sel seisakul lõppu ei paistnud tulevat. Aga palju oli neid, kes olid alles maalt kolinud ja elasid kas vabrikukortereis või mujal üürimajades. Need olidki rahutud. Need panid pisut pelgama. Liiga paljudel olid veel endistegi kannatuste jäljed värskelt näol. Kuivad silmad vaatasid üksi kõndivat ja hästi, ehkki mitte toretsevalt riides prouat. Kui keegi jõugust

eemaldus ja samas suunas liikus, hakkas Salme kiiremini kõndima.

Õhk väreles. Puud olid lehes ja elustusid, kui päike hallist udukirmest läbi pääses. Paks liivakord kirikuplatsil oli pealt tumedam, nagu oleks öösel kergelt sadanud. Kuigi see polnud võimalik, sest oli olnud külma.

Salmel polnud kellegi jaoks silmi. Alles kalmistuväravas tõstis ta pilgu ja otsis Vienot, kes üksipäini kirstu päitsis seisis. Ta käis tema kätt surumas ja astus jälle kaugemale. Tilta oli nüüd mustas sargas, pukkidel, ja kellad lõid nii valjusti, nagu oleks kõrvu lihtsalt lukku tahetud lüüa. Rahvast oli palju ja tuli kogu aeg juurde, lilledeta, naeratusteta, töörõivais, aega surnuks löövaid inimesi, peamiselt mehi. Abiõpetaja ja köster kuulusid nagu teise liiki, laulsid kahekesi esimese ja viimase salmi lahkumislaulust, ja siis läks Tilta viimaks ometi muretult, sitkesooneliste usuvendade kantuna väravast sisse ja piki aiaäärt surnuaia uude ossa tütre ja ammust aega surnud väiksemate laste juurde magama.

Salme oli ainus, kes nuttis, ja temagi ei teadnud õieti, miks. Ainult mingit lapsepõlvesuve, millal ta polnud veel midagi taibanud. Kuid miks nutta taga seda, mis oli ehk ainult mälestustes ilus? Kas siis oleks pidanud nutma nende viimaste aastate pärast? Aga Tilta pidi peagi mullaks saama ja kord oli ta öelnud, et mäletab ka siis veel, kui on juba muld. Lihtne mõistus ütles Salmele, et mingil kombel see tõesti nii on. Mullakämbunagi mäletab Tilta ega sure seega iial. Salme nuuskas nina ja tõstis pea püsti.

Alles siis, kui õpetaja kõnega lõpule jõudis, nägi Salme Anjat ja seda pisitüdrukut. Anja seisis veel natuke kaugemal, niidul, nagu poleks ta matuseliste hulka kuulunudki. Ta vaatas kahvatuna ja mõtlikult õpetaja selga ning kummardus vahel, et öelda sõna tüdrukule, kes paistis pelgavat. Anjal oli kimp kannikesi, ta hoidis seda mõlema käega nagu mõrsja. Salme mõtles, et läheb talituse lõppedes kohe tema juurde, kuid ei saanudki minna, sest mehed kogunesid tema ette kooriks kokku ja hakkasid laulma võõraid laule, mida pidi kuulama. Õpetaja ja köster tõmbusid tagasi ja läksid kõrvuti ära. Kirikukellad hakkasid uuesti lööma. Tundmatud mehed laulsid helinaga võidu võitluslaulu, ja teist laadi inimeste kogunedes jumalateenistusele minekuks kirikulävele, astus ikka veel avatud haua juurde tütarlaps ja hakkas rütmikalt luuletust lugema. Ta oli vaevalt kuueteistkümnene, aga juba selles eas valmis naine.

«Siia tõttan, kui on hingel kurbust,
siin mu vaim taas karastatuks saab,
kui kaob lootus visas vastupanus,
taevas sünge meeli masendab.

Ära nõrke, kõrgel hoia lippu,
las su aade üle ilma loidab,
loitsi vendlususku pettunuile,
vabadus ju üsna peagi koidab.»

Salme hakkas ärevaks muutuma. Hakid kisasid kirikukatusel, sest kellahelin oli nüüd vaibunud. Vahest ta poleks pidanudki siia tulema. Või vähemalt Anja poleks pidanud. Kuid siis paistis ärevus, rutt teisigi matuselisi haaravat ja mehed hakkasid kähku hauda kinni ajama. Koor laulis veel, kuid nüüd vähemalt vaiksemini, ja kohe kui kääbas oli silutud, läks Salme oma lilli panema ja noogutas Vienole. Ta läks Anjale ligemale, nad polnud pärast seda enam kohtunud, kui Anja oli tol õhtul neil käinud ja Mari oli mingisuguseid rumalusi kokku rääkinud ja Inkeri oli haiglasse viidud. Aga nüüd läks Anja pelglikult haua juurde, pani oma kimbu ja kadus siis teiste sekka. Seepärast pööras Salme ringi ja läks haudade vahelt kirikusse, nagu oli kavatsenud. Ta toetas pea vastu eesmist pinki, seadis end puhkama pooltühjas jumalakojas, mille seintelt vaatasid pildid, nagu nad olid vaadanud aastasadu. Missa ajal, kui püsti seisti, nägi ta läbi akna kaldruutude, kuidas matuselised kaugel põliste lõhmuste taga huljuvas kevadroheluses korratu väena punakaartlaste haudade poole läksid. Ta soovis nii hardalt kui suutis, et Anjat siiski nende hulgas poleks. Ja juhtus nii, et kui ilus abiõpetaja jutluse lõppedes teatas ühe kingsepalese lahkumisest, jätkas ta seejärel kohe teatega, et kogudusse võeti vastu väike poisslaps. Salme pigistas käed tugevasti kokku ja palvetas, et Olavi Armas Oskari Reima elu oleks teistsugune. Olgu siis missugune tahes.

Tal oli kirikust välja tulles hea ja rahulik tunne. Ja nagu enamasti, johtus see teadmatusest või usust, et nüüd polnud enam midagi viltu ja et elu hakkab vähemalt siitsaadik armulikumalt sujuma.

Kuid Salme kirikus istudes läks Vieno Anjale järele, kui see aegamööda ja selja taha vaadates tüdrukut surnuaialt välja talutas.

«See oli sinust ilus, et sa tulid,» ütles Vieno väravas ja võttis mitte Anjal, vaid tüdrukul käest kinni. «Nii see memm siis läks. Ja palju jäi tal tegemata. Sinu ema aitas teda veel tema viimsel tunnilgi.»

«Nii tehakse ju ikka,» ütles Anja. Neist möödus kummaltki poolt mehi. Ta astus Vienole lähemale, midagi nende pilkudes hirmutas ja rõhus.

«Mis su nimi on?» küsis Vieno tüdrukult. Tüdruk vastas julgelt ja kõlavalt ning Anja naeratas. Nad hakkasid aeglaselt külasüdame poole minema. Kõigepealt tuli Julini maja, siis see teine. Need polnud veelgi nagu kohta leidnud, tundusid sinna kusagilt mujalt vägivaldselt tooduna.

«Mis Lauri selle kohta ütleb, et te enamlaselese matusele tulite?» küsis Vieno. Polnud aru saada, et ta oleks leinanud, ta oli ainult tavalisest vaiksem. Tema tume ülikond polnud uus, kuid erines teiste meeste töörõivaist, mis olid puhtad, aga siiski kulunud töös, mida nende kandjad olid kuude viisi teinud.

«Ta on juba sõjaväes,» vastas Anja, vaadates Vienole anuvalt silma. «Ja ma võin tulla ja minna, nagu ise tahan. Sa ei tunne Julineid. Neisse ei puutu miski.»

«Ah juba läks,» ütles Vieno ja pööras pilgu naise silmadelt ära, sest need olid liiga avalad. «Saad endale siis koolimajja naabrid.»

«Jah. Üles hakatakse tube juurde ehitama. Pööningul on ruumi küllalt.»

«Jääd sa suveks sinna? Ei lähegi koju?»

«Ei lähe. Oleme tüdrukuga seal. Temagi on juba seal elamisega harjunud. Kui Lauri ükskord tuleb ... noh, sellega on veel aega.»

Vieno vaatas, kuidas mehed seadsid ennast jälle seisma. Äsjane lahkumistalitus oli olnud ainult aja parajakstegemine. Nad ajasid omavahel vaikselt juttu, püüdes ärevust, ootust talitseda, enne kui kodudesse laiali läksid. Vieno teadis, mida nad ootasid. Et nende ootus tühja läheks. Vienogi ootas sedasama.

«Jah, aega on,» ütles Vieno oma mõtete peale. Temagi jäi seisma. Sest täna pidi juhtuma see, millest olid liikunud kuuldused. Või seda ei juhtu üldsegi. Streik oli nüüd juba üle kahe nädala kestnud ja vabrikuomanik polnud veelgi läbirääkimistest huvitatud. Aga kui täna ei juhtugi midagi, saadakse ehk homme vähemalt jutule. Ta vaatas jaama poole, sealt ei paistnud veel midagi. Oli ainult tühi auklik tee.

«Kas ma võin siin seista?» küsis Anja.

«Ma võin ju ära mina, kui tahan,» vastas Vieno näiliselt ükskõikselt. «Sedapuhku tulin ju mina sinule järele.»

Anja mõtles, kas Vienole võiks rääkida, mida ta oli mõelnud. Et kui Lauri sõjaväest koju tuleb, läheb tema tüdrukuga ära. Muidugi, ta teadis väga hästi, et lahutatud naisõpetaja ei saa kusagil koolis naljalt kohta. Aga eks tal tule siis midagi muud leida. Laurile ei saanud tema minek küll suurt tähendada, nii ta arvas. Elu koos Lauriga oleks rahulik ja turvaline, oleks ta ainult ise selleks küps. Anja ei olnud, ja kõikvõimalike kapriiside, ettekäänete ja puiklemistega oli ta ühise elu tagasipöördumatult viltu ajanud. Ja siis olid kõik tunded surnud, nagu poleks neid eales olnudki.

Ta ei rääkinud sellest siiski Vienole, kes oli võidelnud sootuks teistsugust võitlust ja tundus kaotajanagi nagu võitja. Igatahes oli ta rahulik ja kindel, kuigi oli uutest raskustest piiratud.

«Ei tohiks rohkem muresid kanda võtta, kui elu ise annab,» ütles Vieno näiliselt ükskõikselt, nagu Anja mõtteid lugedes. Aga see jutlus oli ainult talle endale määratud. «Minagi jään jälle tööta, kui nüüd... Kui su isa ei võta just armu poolest õue pühkima. Paljude meelest oligi vist streikimahakkamine hullumeelsus. Nüüd hakkad mõtlema, et oleks siiski pidanud vastu olema, mitte teisi tagant õhutama ja ässitama.» Siis ta pöördus ja vaatas uurivalt kuhugi Anja kaelaõnaruse kõrgusele. «Lauriga on vist siiski kerge. Ära tee mingeid lollusi.»

«Mõnel teisel kindlasti oleks,» ütles Anja. Nad kõnelesid teineteisest mööda ja ometi ühest ja samast.

«Eks igaüks usu ja arva, et tal on õigus. Emagi uskus, ja tal võiski olla. No nii, sealt hakkab neid tulema. Mäng on läbi.»

Meestesalgad lõid kihama, pöörduti jaama poole vaatama. Pühapäevapäikeses sõitis aeglaselt veoauto, jõudis lähemale ja möödus. Kastis istus pohjanmaalasi, näod mütside all nii ilmetud, nagu oleksid seal kämblad rippunud. Nad ei vaadanud tee ääres seisvate tööliste, vaid üksteise otsa.

«No nii,» ütles Vieno ja kavatses ära minna. Aga kohe tuli samasuguse koormaga teinegi auto ja siis kolmas ja neljas. Viies auto kuulus Matti Reimale, kes ise juhtis, pilk otse ja pingsalt ette suunatud. «No nii. Sinna see läks. Ja me ei tahtnudki muud kui endisi palku. Homme hommikul käib paemurrus ja vabrikus töö täie hooga nagu ennegi. Ei tunne peremees meie järele igatsust.»

Kusagilt lendas kivi, kuid läks kaares üle auto. Mehed

vandusid vaikselt, keegi karjatas: «Kuradi karvajalad!» kuid hääl oli peaaegu nutune. Keegi pöördus ja heitis Vienole nii vihase pilgu, nagu olnuks kõik tema süü. Ahastus hakkas ohvreid otsima.

«Lähme siis kimpse kokku korjama,» ütles suure peaga kühmus mees möödudes. Anja tundis ta ära, ta oli haua peal kooris olnud. «Eit ja põngerjad jälle maanteel. Eks seleta neile, miks. Aga või Vienol sellest lugu, temal on peavari ja kartulimaa.»

«On,» vastas Vieno otse. «Ja perekonda ka ei ole. Aga küll ma aru saan.»

«Su arusaamine või asi. Mis see aitab? Ema oli sul teist masti, aga see on nüüd mulla all. Ja siin seisab nii põrguma peen naisterahvas. Kas on tore vaadata, mis? Kuidas inimestelt töö ja kodu võetakse.»

«Räägime õhtul,» ütles Vieno mehele. «Tulge kõik töölismajja. Peame aru, mida ette võtta.»

«Kõrini juba sest rääkimisest,» ütles mees minema hakates. Anja neelas oma hirmu alla. Ta mõtles, et peaks nüüd lahkuma ja laskma Vienol minna, kuhu ta kuulus.

«Sellega on ühel elujärgul siis jälle lõpp,» ütles Vieno. «Kui ometi oskaks elu tervikuna võtta. Aga ei oska ju. Sina, sina ka veel . . .»

«Ära nüüd minust hooli.»

«Ei hooligi. Aga ära sa hakka mingeid rumalusi tegema.»

«Kes on öelnud, et ma seda kavatsen? Mulle on ka viimaks mõistus kuigivõrd pähe tulnud.»

«On või? Tõesti?» Vieno vaatas uurivalt ja võttis siis Anja käe. See uppus üleni tema tulisesse kämblasse, nende mõlema sõrmed näisid hingavat.

«Need põlleriided on sääl kuskil toanurgas. Jäid emast õmblemata.»

«Eks ma toon nad kunagi ära,» ütles Anja, tundes korraga häbi, sest kibestunud mehed kadusid üksteise järel ja nad seisid seal peaaegu ainult kolmekesi.

«Tule, küll ma kodus olen. Aga muide — see, mis tookord oli, on möödas. Nii möödas, kui olla saab. Ei ole minagi enam see nälgind ja armetu poisike. Olgu mul nii peenike peos kui tahes. Ju sa nüüd mõistad seda?»

Siis ta läks, ja teed olid päris tühjad, kui Anja koos tüdrukuga pikkamööda tagasi koolimajja jalutas. Tal polnud kuhugi kiiret. Peredes valmistuti pühapäevalõunaks ja püsiti tubades. Hommikune jahedus oli muutunud kõhelevaks keskpäevaks. Oli raske mõelda, et aeg kulus ja et iga hetk juh-

tus asju, mida ei saanud tagasi pöörata. Mul on alati olnud keegi, kellelt kaitset otsida, mõtles Anja. See ongi olnud väär, viinud eksiteele ja pannud üle ääre ajama.

«Vaata,» ütles tüdruk, kui nad olid juba kooliväravas.

Vabrikuautod sõitsid nüüd poordilaudade kolisedes tühjalt kiiresti tagasi jaama poole.

«Nad toovad veel mehi juurde,» ütles Anja tüdrukule nagu täisealisele. «Kas tead, mis see tädi mulle ütles, kui ma sinusugune olin? Seesama tädi, keda täna maeti. Ta ütles, et kui naela otsast lahti pääsed, siis oskad ja suudad mida tahes. See oli vist kunagi, kui ma ei tahtnud katekismust või midagi säärast õppida. Ta mõtles selle naela all mingit takistust või sundust või, aga ega ma sellest tookord aru ei saanud. Isegi kasvamiseks pead enne naela otsast lahti saama. Sina ka, olgu või ainult pikemaks. Noh, lähme nüüd sööma. Ja küll me kahekesi ikka hakkama saame, eks?»

Tüdruk noogutas, ehkki ta vaevalt kogu jutu või küsimuse mõtet mõistis.

«Ega sa enam ema või isa järele ei igatse?»

Tüdruk raputas pead, nii et patsid olid kahel pool sirgu.

«See on hea. Ei tohigi. Mitte kunagi mitte ühegi inimese järele, eks ju?»

Tüdruk vaatas teda võõristades ja keeras pea viltu. Anja kummardus ühtäkki last sülelema.

Kedagi polnud enam vaatamas, kui vabrikuautod tulid tagasi, sõitsid uue meestelastiga läbi küla, mis oma suletud ustega oli nagu taganenud, ja läksid tühjalt tagasi. Kui palju neid mehi küll tuleb, mõtles Anja. Terve õhtupooliku kostis automürinat. Siis lakkas seegi hääl.

Vastu õhtut tegi Salme tiiru koduõues ja vaatas, kuidas sirgusid lillepeenrail püsililled ja edenesid uued istikud. Needki, mis ta oli Tilta surmapäeval istutanud. Need olid kõik elus ja juurdumas. Siis läks ta majja, söögituppa, kus Oskari lehte lugedes istus. Ta kavatses mööduda, kuid mees laskis lehel langeda ja vaatas teda. Mitte kuidagi eriliselt, aga ka mitte kurjalt. Niisiis jäi Salme puhvetil olevat lillevaasi näppima, keeras seda, ehkki see oli igalt poolt ühesugune. Oskari kergitas uuesti lehte, kuid langetas selle jälle kohe. Ta köhatas, võttis hoogu ja sai viimaks sõnad suust.

«Kõike peab ka kuulma. Olen mitu päeva sinult küsida tahtnud. Kui aetakse igasugust jama. Siis jääb mõni sõna

kõrvu kinni ja paneb mõtlema, et mis see on, mida see võib tähendada.»

«Kas siis mina tean,» imestas Salme. Temalt küsiti harva midagi.

«Kindlasti tead, sa ju oskad seda inetut murret.»

«Ah see on murdesõna. No mis sõna,» küsis Salme, kui ajaleht jälle krabisema hakkas.

«Ega sel teab mis tähtsust ole.»

«Ütle nüid. Ma olen küll palju ää ka unetand. Ja sa põle ju õige millaski taht, et ma . . .»

«Noh, karmantsik. Ainult väike karmantsik.»

«Ah see,» sai Salme rõõmsaks, sest seda teadis ta küll. «See on lihtsalt see, et . . . See on nigu natuke põlatud inime, niisuke, kes näppab või kudas öelda. Teeb vähe valskust, kui võimalust on. Võtab veidikese, niipalju kui kanda jäksab. Miskit väikest. Pistab tasku. Lihtsalt varas, jah. Aga mitte miski suur varas. Kui varastad ütleme näituseks vasika, siis see põle änam karmantsiku töö, see on juba rohkem. Jah, ja see võib ka karmantsik olla, kes ühte lubab ja teist teeb.»

Salme mõtles, kas saaks veel paremini seletada, aga ei leidnud enam midagi. Ta pöördus mehe poole, et näha, kas see oli mõistnud. Kuid Hännisel oli leht visalt näo ees. Selle tagant ei kostnud iitsatustki.

«Kus sa seda sõna kuulsid?»

Sõrmed ajaleheserval läksid rahutuks, aga vastust ei tulnud.

«Ütle nüid, kui juba küsisid.»

Nüüd mees vähemalt uratas.

«Ütle nüid,» nuias Salme.

«Noh, see Julin. See jah, alati, kui on vähe suureline, hakkab sedasi rääkima, patrab oma murret nagu ei tea mis. Jah, see on ka üks . . .»

Salme ei teadnud, mida öelda.

«Millas? Kunas?» sai ta lõpuks sõna suust.

«Juba tükk aega tagasi.»

Siis laskis Oskari Hänninen ajalehel päriselt sülle vajuda ja oli läbini väsinud mees. Salme ei teadnud, mida teha. Ta läks magamistuppa, kuid jättis ukse lahti. Ta seisis seal aru pidades. Tema kah, kohe nii õhinal seletama. Ja Hänninen näis seda nii raskelt võtvat. Praegugi ei kostnud lehekrabinat, isegi mitte köhatust. Salme suutis juhtunut väga hästi ette kujutada. Julin teed mööda sõitmas, hobust peatamas ja vankrilt neid sõnu poetamas: ainult väike karmantsik. Mokaotsast, uniselt. Ja Hänninen ehk viisakalt, vaata et veel lausa

alandlikult noogutamas. Kunagi varakevadel. Ja Julin hobust kergelt laudjale nähvamas ja edasi sõitmas, kuivetu ja oma alatises mustas ülikonnas. Ei, mõtles Salme, nüüd ma lähen. Lähen vähemalt sinnasamasse tuppa ja teen, mida oskan.

Nõnda hakkas ta siis teelauda katma. Ta võttis kapist tasse ja taldrikuid ja kolistas, niipalju kui suutis. Tal oli pisut hirm, et nõudest jäävad ainult tükid järele, aga midagi paremat ta ka ei leidnud. Vahel kiikas ta mehe poole. See ei paistnud kuulvat ega nägevat. Siis kukutas ta terve karbitäie lusikaid kõrgelt põrandale, sinna, kus polnud vaipa. Selle klirina peale pidi surnugi ärkama.

Ja tõsi mis tõsi. Hänninen hakkas tigedalt pomisema. Kui Salme siis lusikaid ükshaaval maast tõstes ähkis ja puhkis, uratas Hänninen lõpuks. Väga hea, mõtles Salme. Kui said mehe kas või kolistamisega vihale ajada, oli seegi midagi. Sai mees tema peale tigedaks, nihkusid suuremad pahandused ja häbi tagaplaanile, andsid natukegi asu. Ta vaatas ettevaatlikult, märkamatult. Mehe silmavalged hakkasid juba kollakaks tõmbuma. Ta kolistas ja kollas kindluse mõttes veel veidi aega. Siis hakkas ajaleht pidevalt krabisema ja Salme võiski teelauâ katmist juba päris tavalisel kombel jätkata.

Eeva Elisabet Joenpelto on sündinud 17. juunil 1921 Lääne-Uusimaal Sammatis kaupmehe perekonnas. 1940. aastal lõpetas Lohja ühiskooli, õpinguid jätkas Ühiskonnateaduste ülikoolis.

Eeva Helle varjunime all ilmus tema esimene romaan «Seitse päeva» (*Seitsemän päivää*, 1946), järgnesid «Kaakerholma linn» (*Kaakerholman kaupunki*, 1950), «Tuleb siiski päev...» (*Tulee sittenkin päivää...*, 1950, Eeva Autere nime all), «Venna vari» (*Veljen varjo*, 1951), «Ainult Johannes» (*Johannes vain*, 1952), «Kivi põleb» (*Kivi palaa*, 1953), «Neiu kõnnib mööda vett» (*Neito kulkee vetten päällä*, 1955), «Kus linnud laulavad» (*Missä lintuset laulaa*, 1957), «Ralli» (*Ralli*, 1959), «Hilissuvi» (*Syyskesä*, 1960), «Sädelevad aastad» (*Kipinöivät vuodet*, 1961), «Naiste vahel» (*Naisten kesken*, 1962), «Targad istuvad varjus» (*Viisat istuvat varjossa*, 1964), «Rüütel metsade pimedusest» (*Ritari metsien pimennosta*, 1966), näidend «Liiga suured asjad» (*Liian suuria asioita*, 1968), «Kas tahtsid või mitte» (*Halusit tai et*, 1969) ja «Üks silm vees» (*Vesissä toinen silmä*, 1971). Ta on tegelnud ka tõlkimisega.

1974. aastal ilmus esimene raamat mitmeosalisest romaanisarjast, «Tõmbab ustest ja akendest» (*Vetää kaikista ovista*). Kaks aastat hiljem järgnes «Otsekui tulest tõmmatud tukk» (*Kuin kekäle kädessä*), 1978. aastal «Sajab soolast vett» (*Sataa suolaista vettä*) ja 1980. aastal «Esikuisse ja lävedele» (*Eteisiin ja kynnyksille*).

Eeva Joenpelto on saanud mitmel korral (1952, 1956, 1962, 1970) Riikliku kirjandusauhinna, 1968. aastal Riikliku näitekirjandusauhinna, 1954. ja 1957. aastal Soome Kirjanduse Seltsi auhinna ning 1967. aastal Aleksis Kivi sihtkapitali auhinna.

H.-M. Männamaa

Joenpelto, E.

J 51 Tõmbab ustest ja akendest. — Tln.: Eesti Raamat, 1981. — 336 lk.

Tuntud soome naiskirjaniku (sünd. 1921) romaan, mis käsitleb elu Soomes 1920-ndatel aastatel. Hiljaaegu on lõppenud kodusõda, käes on keerukas ühiskonna stabiliseerumise ja väärtuste ümberhindamise aeg. Autori tähelepanu keskpunktis on küla- ja aleviolustik selle mitmekesiste, erinevaist ühiskonnakihtidest pärinevate tüüpidega; jälgitakse mitme perekonna saatust.

J $\frac{70304—432}{M\ 901(16)—81}$ 161—81 4703000000 84.34 Soome

Ээва Йоэнпелто. Сквозит. На эстонском языке. Перевод с финского: Х.-М. Мяннамаа. Художник-оформитель Х. Полберг. Таллин, изд-во «Ээсти раамат».
Toimetaja A. Ravel. Kunstiline toimetaja M. Torim. Tehniline toimetaja M. Tammes. Korrektorid V. Pihel ja A. Nurmoja. ИБ № 1844. Laduda antud 09. 12. 80. Trükkida antud 04. 08. 81. Formaat 84×108/32. Trükipaber nr. 1. Kiri: žurnalnaja. Kõrgtrükk. Trükipoognaid 10,5 + 0,03 (kleebis). Tingtrükipoognaid 17,69. Tingvärvitõmmiseid 18,10. Arvestuspoognaid 18,96. Trükiarv 24 000. Tellimus nr. 1881. Hind rbl. 2.10. Kirjastus «Eesti Raamat», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10. Trükikoda «Punane Täht», 200001 Tallinn, Pikk tn. 58.